

XIII. A nemzeti törekvés akadályai 1791-ben.

1. A végett, hogy Révainak az 1790 év folytán a nemzeti irány s különösen a „magyar tudós társaság“ ügye érdekében kifejtett tevékenységét illeték szerint méltathassuk, jó formán bele kell magunkat éreznünk az akkori hevesebb lüktetésű nemzeti élet viszonyaiba.

Teljesebb megvilágítását nyerjük így az adatokból mindannak, ami a „Planum“-ban érintetteknek megokolására kívánatos, nyil- tabban kiderülvén a nemzeti tényezők kölcsönös összehatása.

Ugyanis az alkotmányos életnek az ujhodó kor követelményei szerinti visszaigatása természetesen a nemzeti nyelv használatát igényelte úgy a közügyvitel, mint a közoktatás terén. De ezen óhaj- tásnak megvalósíthatása végett okvetlenül szükséges volt, hogy a mostoha viszonyok folytán oly huzamosan elhanyagolt magyar nyelv ama feladatra minél hamarább alkalmassá képesíttessék. Ilyesmi pe- dig csak is az irodalmi tényezők egyesített munkásságától várható. Ezért fölöttébb sürgős volt az arra legtehetségesebb erőknél szer- ves társulatba gyűjtése és e célra minden kitelhető módok általi elősegítése.

Mindez a módosult viszonyokhoz képest az idő visszautasít- hatlan postulatumaként állt elő. S az értelmesebb hazafiak színe java úgy hitte, hogy sajtásképen ekkor érkezett meg e régi óhajlás meg- valósításának nagy ideje.

Több tekintetben igen kedvezőknek is mutatkoztak erre a kö- rülmények. A lelkesültebb honfiak mintegy közmeggyőződésnek vél- ték annak szükségét, hogy ez ügy legott minél serényebben moz- gattassék.

S ki vállalkozhatott volna jogosultabban e feladatnak előhar- cosául mint épen az, ki az oly mostoha évtized folytán is majdnem szakadatlanul azért küzdött?

2. Révainak csak folytatnia kellett azt, a mit eddig is oly szívós kitartással tényleg gyakorol vala. Mint annak valódi hőseül ismert bajnok nem is hagyhatott föl e szerepével következetlenség nélkül épen akkor, midőn arra a fensőbb hajlamok s a nemzet közlelkesezése annyira biztatók. — Hisz a „Jámbor Szándék“-ot már másfél év óta készen tartá a kiadásra. Ekkor arra költséget is nyert a „Hadi történetek“ iróitól. — E hathatósan buzdító jeladásnak meleg fogadtatása s egyéb jelenségek annyira sietteték az ügy fölterjesztését, hogy már szinte a rövid késedelem is kárára válhatott volna. A Bécsben figyelő hazafiak, kik gróf Esterházy Józsefet, az ifjú hercegek nevelőjét,¹⁾ az ügy közvetítőjeül megnyerni segítettek, alkalmasint gondosan kiszámították a folyamodásra nézve legkedvezőbb időt s valószínűleg egyengették is annak útját, hogy minél biztosabban juthasson sikerhez.

Ezen kiválóan érdeklődő, tetteleg elősegítő s így nagyon illetékes befolyású hazafiak tudtával s helyeslésével fogott Révai azon actióhoz, melynek kedvező eredményét már a fentebbiekben említettük. — Csak a biztató leirat vettével szorgalmazhatta az ügyet nyiltabban

Igen természetes, hogy az első folyamodással fölterjesztett előrajz csak a főbb pontokra szorítkozhatott. Részletesebb tervezet bemutatása a kedvező fogadtatástól föltételeztetett.

Ilyennek összeállítására a meghittebb ügytársak szűkebb köre nem vállalkozhatott. Révai teljesebb „Planum“-a Budán az augusztus hó végén és szeptember hó elején folyt tanakodások következtében állapíttatott meg, valamint a candidatusok sorozata is. Ott fejlettek ki bővebben azon nézetek, melyek szerint az óhajtott „magyar tudós társaság“-nak létesítése legalkalmasabban kimódolhatónak látszott.

Azon örvendeztető eredménynél fogva, melyet Révai szerencsés kezdeményezésének sikerült kivívnia, nemcsak a tudomány s irodalom tényezői részéről fokozódott iránta a bizalom, hanem az országos rendek jelesbjei is örömezt bocsátkoztak vele tárgyalásba ama nagyfontosságú s mintegy nemzeti életkérdéssé emelkedett ügy iránt.²⁾

E tekintetben az őt egyébként is kezelő Fengler József püspök is jelentősen gyámolította törekvéseit. Az ildomos gondolkozású egyháznagy, habár mint osztrák,³⁾ ki II. József önkényű rendelkezése folytán emeltetett a gvőri püspökségre (1787), a magyar nyelv ismeretének még nem csekély hiával vala,⁴⁾ de tudományos műveltsége,

¹⁾ L. „Mindenes Gyűjtemény.“ 1790. IV. 409. l.

²⁾ L. Toldy Ferenc: Magyar költők élete. Pest, 1870 l. 212. l.

³⁾ Bécsi születésű s előbb a piarista-rend osztrák provinciájának tagja. (L. Horányi „Scriptores Schol. Piarum“ I. 780. l.)

⁴⁾ É hiányát azonban pótolni igyekezett, különösen a magyar szellem fölfeled sekör már serényebben is „hozzá fogott a hazai nyelvnek tanulásához.“ (L. Hadi és más nevezetes történetek“ II. 130. l.)

jótekonysága¹⁾ s általán megnyerő modora által népszerűvé vált s a főbbek előtt közkedveltségűvé. Mint ilyenek vendégszerető körében Budán több ízben megfordultak az országos rendek kitűnőségei. S így a nála szállást nyert Révainak²⁾ annyival könnyebb módja jutott azokkal érintkeznie. A hazafiak nemes buzgalmát becsülni tudó püspök szíves rokonszenvet tanúsított a nemzeti érzelem nyilatkozásai s főleg kulturai igyekvései iránt.³⁾

E körülmények igen kedvező alkalmul szolgáltak arra, hogy Révai a magyar tudós társaság ügye iránt a fensőbb rendűek véleményét minél behatóbban kiismerhesse. Megkülönböztetve is fáradságtalanul utána látott és járt is annak, hogy az illetőbbek nézeteit lehetőleg egybevetesse és a mennyiben lehetséges a fölterjesztendőkhöz is fölhasználhassa, úgy mint a melyeknek összeállítását Budán is szívesen rábízták, mint ügyvivőre.

3. Jóformán készen vala evvel már Budán időzésekor s kétségkívül be is mutatta azt legalább a főbbeknek, kik ahhoz nevöket is odaengedték beleegyezésök bizonyosságául.⁴⁾

E szerint a kiegészített „Planum“-ot már szeptember hóban föl lehetett volna terjeszteni, ha a gróf Csáky József aláírásával szept. 17-én kelt pótlék-leirat⁵⁾ az ügymenetet nem hátráltatja egyik faggató kérdésével, mely a pártoló főrendiek némelyikében meghökkenítő aggodalmat keltett, sőt azon gyanut támasztotta, hogy fensőbb helyen az akkori politikai peripetiák miatt⁶⁾ ezen nemzeti célnak iránt is tetemesen megváltozott a hangulat.

Huzamos késedelmet okozott e csekélységnek látszó incidens. Mert Révai, hogy ehhez képest is teljesen biztos legyen az ügyrokonok határozott beleegyezése iránt, kötelességének tartotta ez utóbbi leiratot s alkalmasint az arra felelő választ is köröztetni.⁷⁾

Úgy látszik, már ekkor támadt ellene némely megszeppent körökben afféle balhiedelem, hogy az ügyet valahogy elhamarkodta. Ebből aztán az ellenszenves lelkűek, kiváltképen azok, kik irigy szemmel nézték, hogy az oly jelentéktelen állású szerzetes annyira kitüntető figyelemben részesült, utólag azon véleménynt igyekeztek forgalomba hozni, mintha leginkább Révai figyelmetlensége okozta volna a kezdetben oly szép reményeket keltett ügynek fönnakadását.

Lehet, hogy egyik másik duzzadóbb önérzetű tehetség zokon vette figyelmen kívül hagyatását vagy aránylag kevésbbé méltatását s már ekkor némi áskálódásra vetemedett.

1) L. Horányi u. o. — Toldy Ferenc „Magyar költők élete.“ I. 211. l.

2) L. föntebb 172—3. l.

3) L. Hadi történetek II. 271. l. — Révai „Latina“ 124. l.

4) L. „Planum er. Societ. Hung.“ 60—1. l.

5) U. o. 95—6. l.

6) L. föntebb 167. l.

7) L. „Planum“ 96. l.

Ilyesmit gyanítottat Révainak Péczelihez 1790 diki nov. 22. k. levele,¹⁾ még nyomósabban azon keserű panasza, melyet az ekkori hazafias törekvései sikerét ócsárló irigykedés ellen nyilatkozott a Fengler püspököt hálás érzelmekkel üdvözlő latin elegiájában.²⁾

Nyilvánosságra azonban csak jóval későbbben jutott holmi az ily becsmerlésekből, akkor is inkább csak úgy félhomályban villogtatva némely silány rágalmat az előbb gerjesztett gyanunak szitogatása végett.³⁾

4. Azon kitüntető elismerések mögött, melyek ez év folytán Révai iránt a nemzet jobbjai részéről olyannyira föltetsző mérvben nyilvánultak,⁴⁾ valóban figyelmen kívül maradhatnának az ilyen különben is többnyire csak a háttér zugaiban károgó Thersitesféle rágalmazások, ha ártalmas következményeik nem igényelnék számbavételöket. De ezeknek komolyabb vizsgálata arra mutat, hogy azok a nemes szándéknak legalább némely részben csakugyan tetemes kárára váltak. Mert erősítették a többekben egyébként is még ingadozó bizalmat az eszme ápolói iránt; némely gyöngébbeket pedig vissza is riasztottak annak tetteleges pártolásától.⁵⁾ Sőt még ezentúl egyéb szellemi ártalmat is okoztak.

Ennek bizonyítására alkalmasint jelentős érvül szólhat az is, a mit Bacványinak a b. Ráday Gedeonhoz intézett egyik levelében olvasható bizalmas megjegyzése idézett elő, mely a Candidatusok közzétételére vonatkozólag így szól: „A Tudós Társaságra való Candidatusokat Révai kiadása szerint, nem kétkem, látta már Nagyságod. Nagy vakmerő szelességnek tartják sokan Révainak

¹⁾ L. főntebb közölve 182. l. — E levelének mindjárt elején panaszolja, hogy „elég boszúsága vagyon a Társaság állapotja miatt, pedig hitvány emberektől.“

²⁾ L. „Latina“ 121. l. L. II. Elegia II. Illustrissimo ac Rssimo Dno Josepho Fengler Episcopo Jaurinensi post Coronationis solennia feliciter reduci 1790. Ennek végén a püspök iránti háláját vallván, a hazafias szép igyekvései ellen fondorkodó irigységet így panaszolja:

„Multa tuli, cum vel nuper molimine pulchro
Intendi Patriae consuluisse meae.

Livoredax veri meriti, rumpare dolore:
Est mea promoti gloria consilii:

Quo Linguae decus Hungaricae juvet esse perenne,
Jam dudum svadent hunc mea scripta modum.

Ingratus quamvis operam subdlexeris omnem,
Et tetro scideris pectora dissidio. (u. o. 124. l.)

Ehhez aztán még jegyzetben is nyomatékolva csatolja az ócsárlók elleni érvelését azon törekvéseinek, melyeket a tudós társaság ügyeért elkövetett.

³⁾ Ezekről alkalmasabban szólhatunk odább.

⁴⁾ Tanúsággal szolgálnak erre azon főntebb idézett levelek is, melyeket Révai a tudós társaság ügyében az előkelőbb férfiaktól vón.

⁵⁾ L. „Planum“ 106. l. Az odábbiakból még bővebben is ki fog ez világlani.

ezen tselekedetét. — Lessz-e már e Társaságból valami? Nekem igen tsekély reménységem van hozzá! ¹⁾

Már a föntebbi részletekben érintve volt, hogy a Baróti Szabó Dávid versei ellen Rájnis és Révai részéről ejtett bírálatos nyilatkozatok minő egyenetlenséget támasztottak, illetőleg polemikus vilongást keltek, s hogy ez ügyben Bacsfányi Szabó Dávid fegyvernőkeül vállalkozván a két győri kritikusknak szöges ellenesévé lön.²⁾

Mind e mellett a föntebbi közlemény még sem keltheti azon gyanut, mintha Bacsfányi azt ártalmas szándékból írta volna b. Rádaynak, ki Gvadányival a Candidatusok élén olvasható mint olyan főrendi, ki a tiszteleti tagságra kijelöltetést elfogadta.³⁾ — Jóformán holmi mendemonda hírszállításként vehető az. És mégis lám mi sarjadhott ki e parányi csirából is közel egy század mulva Révai érdemeinek kisebbitésére!

5. Sajnosan tapasztalható ez Ballagi Aladárnak különben nem egy oknál fogva méltán figyelmet keltett művében, mely „a magyar királyi testőrségnek irodalmi működését“ szorgalmas tanulmány alapján oly érdekesen méltatja. De némely más tévedései mellett különösen Révait nagyon alaptalan váddal rója meg csak is épen Bacsfányinak föntebb idézett megjegyzésére építvén balhiedelmét.

Ugyanis a mai irodalomról oly sűrűn hangoztatott kifejezést használva, „p a j t á s k o d á s“-sal vádolja Révait, ki mint már említettök,⁴⁾ a „Planum“-nak IV. szakaszában ugyancsak erősen hangsúlyozza a tagválasztási szigort (eligendi severitas) s a kellékek részletezése után még külön is nyomatékolja azt a részrehajlástól való óvással.⁵⁾

¹⁾ Bacsfányinak e levele eredetiben a dunamelléki ref. superintendentia levéltárában van meg. Onnét ártirt másolatát Bartók Géza jogtudor szívességéből használok több mással együtt. Ezen hiányzik a datum, melyet a pontos másoló alkalmasint az eredetben sem lelt. Ballagi Aladár sem jelzi keltét, ki szintén onnét az eredetiből idézi a föntebbi passust. Különösen jelentős itt a levél keltének ideje az akkoron gyorsan változott körülmények miatt. E hiányt némi hozzátétellel pótolhatni, t. i. hogy azt 1791-ben a „Candidati“ közzététele után írta Bacsfányi, midőn a magyar tudós társaság létrejövetele iránti remény már másokban is tetemesen megfogytokozott. Egyébiránt Bacsfányi már egy előbbi, t. i. 1790. július 23-án kelt levelében is kételkedését vallja b. Ráday Gedeonnak a különben buzgó óhajtott társaság sikere iránt; „ha igazat kell mondanom — u. m. — igen keveset reménylek reménylett szerentsénkről!“ — és pedig a mint e levele föntebbi sorai vallják, azért, mivelhogy „igen elkedvetlenítették a Diaetai egyenetlenségek ezt a kegyes szívü drága Fejedelmet“, meg „a Religióbbéli helytelen buzgóság is bolygatja — u. m. — Nemzetünket.“ — Ezt idézi abból Ballagi Aladár is jelzett műve 261. lapján.

²⁾ L. Révai M. élete. II. k. 387. l.

³⁾ Bizonyosága ennek a Candidatusok névsorozata előtti cimezet: „Vir illustres, qui non recusant esse membra honoraria.“ (L. „Planum“ 61. l.)

⁴⁾ L. föntebb 192. l.

⁵⁾ U. o. 194. l.

Nagyon súlyosan terhelné őt e szerint a pajtáskodás vádja, ha az valóban rábizonyulna. Nem csak hogy ellentétbe állítná határozottan vallott elvével, hanem olyanul tüntetné fel, mint ki az oly buzgón sürgetett ügynek már kezdetben veszélyes ártalmára működik. ¹⁾

Pedig e vádat még ismételten nyomósítva nagyon is ráakarja bizonyítani Ballagi Aladár.

Szólaltassuk erről saját kifejezéseit. Művének 255. lapja jegyzetében idézi Bacsányi leveléből a fentebbi részletet s arra nyomban ily határozott ítélettel sujtja Révait: „Valóban vakmerő szélességgel, pajtáskodással állítá össze Révai a candidátusok sorozatát. Erre a sok érdemetlen, névtelen, jobbára Győr vidéki candidátus mellett elegendő bizonyíték az, hogy Bessenyeit és Bacsányit, az akadémiai eszme legfőbb munkásait ajánlandó tagokul egy szóval sem hozza elő!”

Többes tévedésen alapszik Ballagi Aladárnak ezen bátor állítása. Azt pedig azon mulasztása okozta, hogy a) nem tekintette át figyelemmel a „Candidatus“-ok névsorát, melyben valósággal ott van Bacsányi ²⁾ még pedig illetékesen méltatva, b) nem vette figyelembe a „Planum“ azon részleteit, melyekben a candidátusok bemutatása előtt sajnálkozással említettik, hogy az ügytársak s különösen a tiszteletbeli tagságra kiszemeltek némelyike vonakodott megengedni nevének nyilvánosságra hozatalát. ³⁾

Ezt olvasva legott rá gondolt volna, hogy kétségtől ezek egyike vala Bessenyei is, kiről Révai kevéssel azelőtt oly erőlesen vallotta tisztelő elismerését a „J á m b o r S z á n d é k“ 1790-ki előbeszédének végső sorában. ⁴⁾

Vagy talán ezen általa ugyanott ⁵⁾ vázlatosan ismertetett műnek Révai írta praefatiói is elkerülték Ballagi Aladár figyelmét? Különben hogyan írhatta volna művének odábbi részében azon még

¹⁾ U. o. 192. l. — „Planum“ 25. l.

²⁾ L. „Candidati erigendae eruditae Societatis Hung.“ illetőleg a „Planum“ folytatása 68. l.

³⁾ U. o. 60—61. l.

⁴⁾ Még pedig éppen szigorúan kikelve azok ellen, kik Bessenyei és társainak érdemeit nem méltatják: „Szemtelen hebehurgya lélek az, — u. m. — a ki magára ruhazza azokat a felséges magasztalásokat, hogy ő a Magyarország Fel-támasztója. Megpirítják az ilyen kérkedékeny artzát azok a most is áldásbann lévő számos Példák, kik jó darab idővel ez előtt a dülő Magyarország alá hajúltak támogató válaikkal, . . . u. m. Bárótzai Sándor . . . Bartsai Ábrahám . . . Bessenyei György, hogy most ne tegyek többekről említést. Ne tépjük le ilyly embertelenül ezen Érdemes Fejekről a Ditső Borostyánt. Ezek voltak inkább az első szövétnek, melylyek jobb izlésbenn világosottak nekünk arra a térebb Ország utra, a hol most járunk.“ — Ily érzelmek nyilvánítása után vajon hogyan követhette volna el Révai nyomban azt a méltatlanságot Bessenyei irányában, melyet Ballagi A. ráfog?

⁵⁾ L. „A magyar kir. testőrség története.“ 250. s. köv. ll.

terhelőbb vádat, hogy „— — hozzá vegyült Bessenyei elkeseredéséhez azon óriási igaztalanság, mit rajta Révai elkövetett, midőn az akadémia candidatusai közül kihagyta. Még ha (Bessenyeinek) reménye utolsó szála nem szakadt volna el — így folytatja Ballagi A. téves kesergését Révai rovására — ugyan mi jót várhatott oly intézettől, melynek még méhében létekor vezetői a pájtáskodásnak oly hallatlan példáját adják. Ez eljárás Bessenyei önértetét a legfájóbban sebzé.“¹⁾

Még odább is fűzi alaptalan invectióját, mely a mily kegyeletét tanúsítja Bessenyei iránt, oly méltatlankodó Révai ellenében.

6. Főleg onnét ered e fiatal hevű kardoskodás, hogy írója még akkor nem érkeztetett rá arra, hogy a vállalt feladatához kellő körülményesebb, összefüggő ismereteket birtokába ejthesse. Sőt az egyébként buzgón tanulmányozott testőr-írókról sem szereztetett még tárgyilagosabb felfogást; mert esetleg még ennek vezérbajnoka életviszonyait s működéseit sem sikerült eléggé biztosan tárgyalnia.

Ilyesminek vagy egyébkénti szórakozottságának következményeit vehető a többi közt azon discrepantia is, hogy jelzett műve utóbbi részében olyatén hiedelmét érezteti, mintha Bessenyeit még a nemzetiség 1790-diki fölpezsdülte idején is Bécsben vélné működni.²⁾ Pedig jóval fűntebb már megemlítette, hogy Bessenyei 1784-ben nyugalomra lépett, és „biharmegyei kis-kovácsii kis örökségébe költözött.“³⁾ Nem érinti azután odább sem, hogy onnét ismét visszatért volna a városi élet zajába.

Valóban nem is volt Bessenyeinek az akadémiai eszme ekkori lendítésében közelebbi része azon közvető befolyáson kívül, hogy Révai a „Jámbor Szándék“-nak⁴⁾ kiadásával kezdette meg ezen ügy erősebb mozgását, és hogy ez Révai hathatós szorgalmazása folytán a hazafiak közt terjesztve különösen előkészítette a talajt az ügynek megszívlelésére s lehetőleg előmozdítására. De Bessenyei

¹⁾ U. o. 266. l.

²⁾ L. „A magyar kir. testőrség története. 240. l., hol az 1780—90-diki nemzeti s különösen a tudós társaság létesítése végetti mozgalmakról szólván nyomban ezt mondja: „Ily mozgalmak közepette Bessenyei nem maradhatott tétlenül.“ S odább a 261. l. az 1790-iki év derekán az akadémia-ügyben folyt mozgalmról szólván, ezt írja: „Ez alatt Bessenyei le nem verve a rossz előjelek által, ez ügy felvirágoztatása érdekében minden követ megmozdított Bécsben. Bacsfányi pedig Pozsonyban személyes audientian volt a királynál...“

³⁾ U. o. 117. l. — Závodszy Károly szerint „kénytelen-kelletlen 1784-ben elhagyta Bécsset, hogy soha többé bele vissza ne térjen.“ (L. Bessenyei György irodalmi tanulmány. Pest, 1872.“ 42. l.) — De kiható tevékenységét 1779 után már Bécsben sem igen érezteté, hogy mily okból, azt nem egy részben még meglehetősen rejtélyes életviszonyainak behatóbb kutatása deríthetné tán föl némileg.

⁴⁾ Mely Bessenyeinek gondoskodás-mulasztása miatt alkalmasint végkép elveszhetett volna, ha Révainak éber figyelme meg nem menti. (L. „Jámbor Szándék“ 11—12. l.)

a nyilvános tevékenységtől még ezen nagy reményeket gerjesztő időszakban is annyira tartózkodott, hogy a „Jámbor Szándék“ írójáról sem akarta magát megnevezetni.¹⁾

7. Lényege szerint többnyire azon alapot fogadta el Révai is „Planum“-ában, melyet Bessenyei „Jámbor Szándék“-a ajánlott. Szíves elismeréssel vallotta ő ezt²⁾ és készségesen engedte Bessenyeinek ez ügyben a kezdeményezés elsőbbségét. Igazságérzete is úgy javalta azt, meg az ügy érdeke is. Mert Bessenyeinek az irodalomban két évtized óta tekintélyesül ismert neve az akadémia eszméjével annyira összefűződött már, hogy általa alkalmasint hathatósabban vélte lelkesíthetni a honfiakat ezen ügynek országos fölkarolására. Nem is mulasztotta el Révai legalább bizalmas úton tudatni, hogy ki sajátképen a „Jámbor Szándék“ írója, kit illeték szerint kívánt ezennel legalább szellem-alakjában előtérbe állítani.

Valósággal azonban nem csak ekkor, hanem mint láttuk, közel tíz év óta Révai volt az akadémia eszméjének tevékeny bajnoka s mondhatni, igazán nagy áldozatokra kész ápolója.³⁾

E nemű küzdelmeinek behatóbb ismeretével Ballagi A. még nem bírhatván, csak nagyon aránytalanul reflectál Révainak az akadémia eszméje végett kifejtett törekvéseire. Épen ezért annál felőtölőbb, hogy midőn „Planum“-át alig említi föl, mégis a candidatiót illetőleg szerfölötti befolyást tulajdonít neki.⁴⁾

Igaz, hogy felkarolt thémájához képest, mely főleg a testőr írók érdemeinek tüzetesb méltatását vette célba, mellékes dolognak láthatta azonkívül más irodalmi tényezőknek részletesb ismeretetését. Azonban ezeknek különösen az akadémiai eszme körüli buzgólkodásáról szólva, alkalmilag is jobban méltathatta volna Révainak abbeli érdemeit ott, hol Bacsányinak a szintén nem testőrnek igyekvését ez ügyben még illetéken túl is kiemeli,⁵⁾ megtévesztve ennek olyatén nyilatkozatai által, melyek túlságos önértéssel a jogosnál több részt igényelnek számára azon érdemből.⁶⁾

E szerint Ballagi Aladáron is megtörtént némileg olyasmi, a miért ő művében Károly György Húgó ellenében csipős megjegyzést enged magának.⁷⁾

1) A „Jámbor Szándék“ végén írója csak ezt jegyzette: „Költ 1781. esztendőben. Egy Hazáját és Nemzetét híven szerető Magyar.“ — Révai bizonyára örömet megnevezte volna őt a mű homlokán is, ha erre fölhatalmazását nyerheti. Nyomós bizonyág erre azon meleg kegyelet melyet Bessenyeiről az 1790-diki praefatióban vall. (L. föntebb a 206. l. idézve.)

2) L. „Latina“ 125. l. „Besseneyanae inhaerens Piae Designationi, 1784. exhibui ipsi adeo Aug. Imperatori Josepho II. quandam et ego Imaginem Societatis Hungaricae.“

3) U. o. és Révai élete II. k.

4) L. idézett műve 266. l.

5) U. o. 261. l.

6) U. o. és Bacsányi „Költeményei s válogatott prózái“ 240. l.

7) L. „A magyar kir. testőrség története.“ 232. l.

8. Nem csak azért, mivel Ballagi A. oly igen előtérbe állítja Bessenyei György mellett Bacsányi „fáradozásait“ a magyar tudós társaság létesítése ügyében,¹⁾ hanem több más okból is, különösen az 1790-diki szellemi mozgalom arányosabb s concretebb ismerete tekintetéből kissé közelebbről szemügyre kell itt vennünk Bacsányinak abbéli illetékét, ki épen ekkor javában értékesíté fél évtized óta növekvő sikerrel folytatott irodalmi munkásságát, miután már a „kassai magyar társaság“ főtényezőjeként ennek „Magyar Museum“-ában ő volt a fő dolgozó, szerkesztő, sőt kiadó is.²⁾

Dacára annak, hogy őt külön nézetei, határozott irányzata és emelkedett önérzete már előbb nemcsak Rájniz és Révai antagónistájává tették,³⁾ hanem tőle csakhamar Kazinczy is meglehetősen elidegenítették,⁴⁾ kétségkívül azon kiválóbb tényezők egyike ő, kik épen e fölpezsdültség időszakában irodalmilag legjelentősebb befolyást gyakoroltak a nemzeti szellemnek emelésére és a nemzeti nyelv s művelődés iránti buzgalom fokozására.⁵⁾

Verses és prózai írásai, melyeket Toldy Ferenc alapos oknál fogva adott ki újra „a magyar nemzet classicus írói“ „negyedik folyam“-ában⁶⁾ nyomós bizonyosságot tesznek erről s még mai irodalmunkban is számai tevő elmetermékek.⁷⁾

De ezeken kívül nem kevésbé érdekes tanúságait láttatják az ő erősen hazafias érzelmének, valamint komoly, mélyreható, s nem szűkkörű tanulmányainak⁸⁾ azon magánlevelezései is, melyeket ekkor folytatott különösen a „Magyar Museum“ tartalmának minél érdekesebb emelése végett.⁹⁾

Jelentősek ezek közül a b. Ráday Gedeonhoz írottak, melyek ügybuzgalmáról s élelmes szerkesztői ügyességéről figyelemreméltó bizonyosságot tesznek.¹⁰⁾

¹⁾ U. o. 261. l.

²⁾ L. Toldy F. „Bacsányi élete.“

³⁾ „Révai M. élete.“ II. 387. l.

⁴⁾ L. Kazinczy F. „Pályám emlékezete.“ Kiadta Abafi Lajos 1879. 106. l.

⁵⁾ Toldy F. szerint: „az új iskola egyik státora, azok egyike, kik a nemzeti fejlődés döntő momentumaiban jelentékeny hatást gyakoroltak, kik munkáik által a nemzet értelmiségét gyarapították, s ízlését nemesítették.“ (L. „előszó“ Bacsányi költeményei előtt.)

⁶⁾ L. „Új olcsó és teljes kiadások. A magyar nemzet classicus írói IV. folyam. Bacsányi János költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben. Pest, 1865.“

⁷⁾ „Prózája, — úgymond Toldy F. — férfias, szabályos és hathatós s általa mély befolyást gyakorolt“, u. o. IV. l.

⁸⁾ „Bacsányinak tág — Bessenyeivel és Kazinczyval minden kortársainál tágabb — látóköre volt. Ő, mint ezek, ismerte a világirodalmat, melyet nálunk oly kevesen; . . .“ l. Toldy F. u. o.

⁹⁾ „Az új iskola ezen első közlönyének érdeme főleg is Bacsányié.“ (l. Toldy F. u. o. 2. l.)

¹⁰⁾ A b. Ráday Gedeonhoz írottak közül 22 leveléből, melyeket Bartók Géza másolatában bírok, eléggé kiviláglik ez.

9. Bacsányinak írói egyénisége valóban elismerést érdemel, habár egyébkénti jelleme némely túlkapásai s e tekintetben igazolatlan minőségeiért méltán kifogásolható. ¹⁾)

Az akadémia eszméjének szintén lelkes bajnokául tüntetik föl őt némely serény igyekvései. Azonban a miket ebbeli tevékenységéről egyik levelében olvasunk, szembeállítva más adatokkal, melyeket már föntebb tárgyaltunk, méltán bírálat alá vonhatók, úgy-mint a melyekben önérzetességének némi túlzása érezhető.

Olyképen szól ezen ügyről különösen az Aranka Györgyhöz 1791. január 6-án írt levelében, mintha főtenyezőként vagy épen önállóan működött volna ebben. Mint jellemző vonást szószerint idézzük levelének e részletét: „A felállítandó tudós társaságnak dolgát a gyűlésen akarják felvenni a Rendek. Én Pozsonyban személyesen voltam az iránt a királynál; szokása szerint igen kegyesen fogadott, és jó reménységet nyújtott. A beadott s újonnan kidolgozott plánomot²⁾ már által is küldötte a fiának, nádorispányunknak. Ez különösen megígérte, hogy teljes igyekezetével rajta lesz, hogy benne vetett bizodalmunknak sikere legyen.“ ³⁾)

E levelének többi részében is van holmi olyas, a mi meglehetősen érezteti az előtérbe nyomulását, sőt vezérkedési hajlamát is. ⁴⁾) Fiatal becsvágya nagyon jogosultnak hihette ezt azon eredménynél fogva, melyet a „Magyar Museum“ hatása folytán alig egy pár év alatt kivívnia sikerült. Ügyessége, szorgalma, ⁵⁾) bátorsága és a körülmények összeműködése csakhamar kiváló érdekűvé emelték e folyóiratot. A „Magyar Museum“ s általa a „kassai magyar társaság“ hathatós vonzóerővel bírt a hazai jobb talentumokra. ⁶⁾)

Hogyne képzelhette volna Bacsányi, mint ennek főtenyezője, hogy az alakulandó magyar tudós társaságnak e szerint főleg a kassai társaságból kellend magát kinőnie, vagy hogy ezt már eleve is mérvadó befolyás illeti meg annak alakulási műveleteiben?

Azon leveleiben, melyeket 1790-ben b. Ráday Gedeonhoz fő-

¹⁾ L. Toldy F. „Bacsányi élete“ u. o.

²⁾ Bayer Ferenc e nyilatkozatból minden alap nélkül hajlandó azt hinni, hogy Bacsányi saját tervezetét nyújtotta be; (l. a 213. l. idézeti műve 156. l.)

³⁾ L. Bacsányi J. „Költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben. Pest, 1865. 240. l.

⁴⁾ U. o. 2. l. Láttatja ezt különösen az, hogy a főrendiek barátságát s csatlakozását mintegy tetszelegve emlegeti. (L. u. o. 239—40. l.)

⁵⁾ Bacsányinak e tulajdonairól jelentős tanúságot tesz irodalmi levelezése, különösen a b. Ráday Gedeonnal folytatottból látható, mily ügyesen tudta felhasználni e lelkes főúr tudományát és szívességét még a nyomtatás iránti felügyelésre is.

⁶⁾ Kevés kivétellel a legjelentősb tehetségeket nyerték munkatársakul. E gyarapodási igyekvésről alkalmasint érdekes bizonyosságot szolgáltatathatna leveleiknek teljesebb összegyűjtése.

leg a „Magyar Museum“ tartalma érdekében irogatott, jóval mérsékeltebben tetszik ki illetén önérzetessége.

10. A tudós társaság létrejövetele iránti érzelmei a Rádayhoz írt leveleiben eleinte örvendetes nyilatkozatban törnek ki. Legott nagy készségeit vallja Révai fölhívásának megszívlelésére. 1790. július hó 2-án így ír Rádayhoz: „A multt postával íra hozzánk Révai Miklós Úr Győrről, hogy mélt. Gróf Eszterházy József Úr a fiatal Leopold Fő-Hertzeget annyira bírta, hogy Társaságunknak Pártfogó Feje, és annak helyben-hagyása végett az Attyánál, a mi Kegyes Királyunknál. Közben-járónk örömet is legyen, és arra kére, hogy a kik az Országban együtt is másutt is kisebb Társaságokba öszveszövetkezvén úgy is fáradsunk már elég sok akadályokkal küszköd-vén a Haza javában, álljunk öszve egy nagyobb Társaságba, kivált illy Pártfogó alatt és pedig még az Orzágnak is örömet leendő reá-állításával s helyben-hagyásával. — Mi véteknek tartottuk volna, nem két kézzel kapni e szép alkalmatosságon, melyet már rég időtől fogva olly haszontalan óbajtottunk. Felelünk is a mai postával (mert a tüstént való feleletet ki-kérte) illy értelemmel, hogy mi ötet mindnyájunknak meg-egyezéséről addig is bizonyossá tehetjük, s tesszük, a míg Nagyságodnak, s a többi Társasáknak ezt az örvendetes hírt tudtára adhattuk s megegyezéseket ki-kérhetjük, mivel ők mind olly Hazafiak, a kik akkor tartják legszerentsébbeknek magokat, mikor legnagyobb hasznot hajthatnak szeretett édes Hazájoknak.“¹⁾

Ezt előzőleg már a június 9-diki levelében így írt Rádaynak: „Talán jobb sorsa lesz már a magyar Literaturának. Vajha bé-hoznák a hazai nyelvet a Törvény székeknél! — Vette már Nagyságod, kétségkívül, a Bétsben ki-jött J á m b o r S z á n d é k - o t egy Magyar Tudós Társaság iránt? Lehet-e valamelly foganattját reménylenünk? Bárótzai Sándor most egy hasonló munkátskán dolgozik. Talán már nyomtatódik is. Ha talán nem ment volna Nagyságod kezéhez, küldhetnék én egy nyomtatványt a J á m b o r S z á n d é k b ó l, s szerentsémnek tartanám, ha udvarolhatnék Ngodnak.“

Mennyire buzgólkodott Bacsányi a „magyar tudós társaság“ létesítését részéről is előmozdítani, annak kiváltképen nyomós bizonyosságát adja azon hazafiúi érzéssel teljes levele, melyet 1790-ik évi június hó 20-án keltezve gr. Forgách Miklóshoz intézett, ki a József császár ellen tanúsított bátor oppositioja s e miatti üldöz-

¹⁾ Jelentős a főntebb érintettekre nézve e levélnek többi része is, mely így szól: „Reményljük el-jutott már Ngodhoz a Museum II. kötetének 1-ső Negyede. Benne van Kreskay Úrnak és Virág Úrnak egy két darabja is. Bizonyosak vagyunk arról, hogy méltóknak itéli Ngod is őket, hogy Társainknak nevezzük. Méltóztassék Ngod ez iránt is bennünket tudósítani tetszéséről, s arról is, ha a kijött Negyedre nézve valamelly észrevételei lennének.“

tetése következtében a nemzeti visszahatás hívei előtt ekkor igen nagy tekintélyű vala.¹⁾

11. Bacsányi a hazafiság ily nagy hírével országszerte dicsőített grófnak megküldi a „Magyar Museum“-ot s a hozzá csatolt kíséző levélben mintegy alkalmilag, tartózkodás nélküli bizalommal tárja ki előtte azon nemzeti óhaját, mely a magyarságnak biztosítása s lehetőleg emelése végett okvetlenül, sőt valóban már égetően szükségesnek érzi a hazai nyelv művelésére való tudós társaságnak az ország s király pártfogása alatt közköltiséggel felállítását. Hatályosan hangsúlyozza, hogy annak legalkalmasb ideje főleg ekkor érkezett meg, midőn „az egek oly fejedelmet adának, ki — — népének jóltevő atyja lenni akar — —“ Mutatványul álljon itt annak néhány sora:

„Most — vagy talán soha sem! — oly környüállásokban vagyunk, hogy ha most a magyar litteratura jobb karba nem állítatik, és a magyar nyelvnek legalább 10—12 esztendő mulva csalhatatlanul léendő béhozattatása iránt bizonyos rendelés nem tétetik: talán soha sem reménylhetjük kiterjedését, virágzását. A naponként hazánkba seréglő sok gyűlevész népnek bitang nyelvtől lenyomattatik: ismét majmaik lészünk a németeknek, s nyelvünkkel, öltözetünkkel egyetemben nemzeti erkölcsünket is letesszük. Ennek a maszlagnak most lehet elejét venni. Excádnak illik pedig itt is elsőnek lenni. Excádnak hathatós szava s példája könnyen végre viheti azt, amit sokan talán lehetetlenségnek lenni gondolnak. Az értelmes, igaz, jó hazafiak hasonlóul ezt fogják kívánni és sürgetni; azok pedig, kik talán egy vagy más különös tekintetből másként értenének, a nemzet nyilvánosságos haszna ellen nem fognak szólhatni.“

Abban a meggyőződésben, hogy a mire az oly népszerűvé vált gróftól kéri, a nemzet színe java vele tart, mintegy Horatius-féle „Tu quid ego et populus mecum desideret audi“²⁾ szerint őt előbbi hazafias bátorságára emlékeztetvén, buzgón lelkére köti a nemzetnek hozzá fűződött reményeit.

„Ez az tehát, — u. m. — a mit most főképpen Excádtól reménylünk és várunk; mert teljesen el vagyunk hitetve arról, hogy valamint inséges ideinkben igaz ügyünk védelmezésétől

¹⁾ L. erről Dugonics András „Följegyzéseit.“ Gyulai P. „Olcsó könyvtára“ 162. sz. 27. 59. l. — és Várkonyi gróf Amade Antalnak 1790. március hó 2-án Nyitrán a megyei gyűlésen hozzá mint főispánhoz intézett beszédét. (L. Dictionis Illmi D. Com. Antonii Amade habitae ad Status et Ordines incl. Comitatus Nitriensis“ és „Dictionis extemporaneae, qua Exc. D. Nicolaum e Comitibus Forgács incl. Cottus Nitriensis Supremum Comitem salutavit.“ Kiadva Győrött, 1790. Figyelemre méltó nyilatkozat szól ezekből is az akkori viszonyokra s óhajásokra vonatkozólag.

²⁾ Horatius de Arte Poet. 153.

Excádnak nagy lelkét sem miféle világi hatalom el nem rettenthette: ¹⁾ kedvezőbb környúlálásainkban boldogságunk előmozdításában is hasonló hazafiúi állhatatossággal fog munkálkodni. Ez által fogja Exctiád eddig tett halhatatlan érdemeit még magasbra télni; s ezért fogják Excádat még a késő maradékok is áldani. ²⁾

Világosan láttatja e velős tartalmú levele, mennyire át volt hatva Bacsányi azon hazafiúi érzettől, melynek ebben oly hatályos kifejezését adja. De meglehetősen érezteti azt is, hogy ép ez oknál fogva mily igen indíttatva érzi magát arra is, hogy a tudós társaság létesítése ügyében szóvivőként működjék. Erős meggyőződése sarkalta őt erre. Még e mellett nem kis mérvben ösztönözhetette azon tudat is, hogy ebben teljesen egyetért vele a magyar írók azon jelentékeny csoportja, mely a „Magyar Museum“ gyarapításával a „kassai magyar társaság“-hoz szövetkezett. ³⁾

Ezek nevében bátorkodott Bacsányi a nemzeti nyelv és irodalom szószólójaként oly hatályosan emlékeztetni a hazafiságáról annyira elhíresült grófot arra, hogy abhoz képest mit vár a hazáolyvátén érzületétől. ⁴⁾

12. A mily nyomós tanuságát adja e levele a hazafias ügy iránti hathatós buzgalmának, szintoly észrevehetőkép láttatja azt is, hogy a mint ebben, úgy a viszonyok egyébkénti állása iránti hiedelmé-

¹⁾ L. Dugonics A. „Főljegyzései“ u. o. 27. l. „A császár azon főrendeken lévő magyar embereket, kik ellene szóllottanak, és erőszakos parancsolatait az ország törvényei ellen valóknak lenni mondták, sokféleképpen üldözni kezdette. Megfosztotta előbbeni tisztségektől. Némelyeket decretuma által bolondoknak hirtelt az egész országban. Ezen bosszúját öntötte ki Forgács Miklósrá, ki ama régi grófi familiából eredvén országunkban, akkoron Nyitra vármegyének főispánja vala. Ezen derék magyar szívű grófot, kinek legelső gondja vala, hogy az ország boldogulására fűleljen, és azt tehetsége szerint (a mint is tőle kitelhetett) előmozdíthassa, legis legelsőbben, decretum által, bolondnak mondotta; azután tisztségétől megfosztotta, végtére azt hirtelte, hogy: na feltételében nyakasan megmaradna, a bécsi bolondok házába (melyet az ilyeneknek számokra rendeltetett) minden irlgom nélkül elviteti.“

²⁾ L. „Bacsányi János költeményei válogatott prózai íásaival egyetemben. Pest, 1865.“ 233—37. ll.

³⁾ Bayer Ferenc szerint (l. Bacsányi János irodalomtörténelmi tanulmány. Budapest, 1878. 48. l.) 28-ra megy ezek száma. Azonban a felsoroltak, kik közt olvasható gr. Károlyi Antal, b. Nalácz János, Nunkovics György, b. Orczy Lőrinc neve is, nem mind járultak ahhoz irodalmi munkálatokkal.

⁴⁾ „Azon háláadatos mély tisztelet, melylyel Exctiádnak az egész nemzet előtt tudva lévő nagy érdemeihez minden igaz magyar hazafi viseltetik, serkent engemet is, hogy Exctiádnak, mint sínlődő hazánk s nyelvünk egyik legerősb oszlopának, ezen ide rekesztett, s ugyanazon árva nyelven költ, munkácskával alázatos udvarlásomat tenni bátorkodjam. Ezen bizadalomtól indíttatván, merészlem Exctiádat, a velem egyetértő magyar íróknak nevekben, egyszersmind arra emlékeztetni: mit várjon a haza mostani jobbra fordúlt állapotjában Excádnak mély bölcseségétől és nemzeti erkölcsünk s közboldogságunk fentartására törekedő igaz hazafiúi gondoskodásától.“ (U. o. 233—4. l.)

ben is Bacsnányi meglehetősen jóhiszemű vala. Ifjú lelkesültsége s eszményies felfogása magasabb szempontból szemlélte a tényleges állapotot, mintsem hogy a forrón óhajtott nemzeti ügy valószínűségét fölöttébb nagy akadályait teljes mivoltuk szerint beláthatta volna.¹⁾ Inkább a biztató körülményeket véve tekintetbe, erős impulst érzett arra, hogy a nagyfotosságú ügy érdekében közreműködését érvényesítse. Ez okból lehetőleg siettetni a „Magyar Museum“-nak nyomtatás alá adott füzete elkészítését, hogv mentül előbb Budára menve, azzal is gerjesztesse az erősebb föllobbanásnak indult honfűi érzelmeket.

Már május hó elején jelenti b. Rádának, hogy szándékozik az országgyűlésre elmenni, kétségkívül nem azon léha kíváncsiságból, mint a minővel oda annyi szalmalángú hazafi sereglett akkor legfőbb hiú tünetet végett, hanem hogy ott valami eszméltetőbb hatást gyakorolhasson különösen a nemzeti nyelv érdekében, főleg hogy a létesítendő „magyar tudós társaság“ ügyét részéről is mozgathassa, vagy legalább a „Magyar Museum“ gyarapodására működhessék.

Ily célból siettetni ennek II. kötete első negyedét.²⁾ Sőt már ápril elején szorgalmazza ezt, hogy legalább is a „Diaetára késszen és Pesten lehessen.“³⁾ Ugy remélte, hogy az befolyásos hatású lesz a fölpezsdült nemzeti érzelmekre.

13. Hihetőleg már akkor meg is fordult volt Budán, midőn b. Rádáy Gedeonhoz július hó 23-án kelt levelében Kassáról így ír:

¹⁾ Kevésbe vette a másfajbelieknek a magyarságtól való idegenkedését és sokkal valószínűbb értékűnek vélte a többnyire tünető hazafiánkodást. — Hisz a nemzeti nyelv s irodalom iránti buzgalommal még az annyira magasztalt gr. Forgách Miklós sem tűnt föl. Schol sem látjuk őt ilykép föltetszeni. Még a „Magyar Museum“ előfizetői közül is hiányzik neve. Bacsnányi iránt azonban utóbb mostoha körülményeiben szívesen tanusította pártfogását.

²⁾ 1790. máj. 7-kén kelt levelében kéri b. Rádáy, hogy „Zrinyiből való fordítását hová hamarabb által küldje, mert — u. m. — minek előtte a Diaetára elmentek, ki akarnám az I. negyedet nyomtatattani.“

³⁾ Ápril 9-én Kassán kelt levelét, a főntebbi mondat után így végzi: „Azt előre is örömmel jelenthetjük Ngodnak, hogy ezen Negyedben igen szép darabok lesznek, mert Kreskay is egy egész nyalabot küldött.“ — Valóban célzatos tartalmú is a „M. Museum“ e füzete. Különösen a hazafias érzelm fölgerjesztésére jelentős versezetek vannak benne Bacsnányitól, Szabó Dávidtól s Virág Benedektől, melyek egyszerűleg irányzatok is, mint Virágtól az „egy hajóhoz“, Szabótól az „egy ledült dió-fához“, Bacsnányitól legott az első darab „Virág Benedek úr társunkhoz“, buzdítás az irodalmi szövetségésre. Ezek mellett b. Rádáy Gedeon, Verségi Ferenc, Kreskay Imre s főleg Anyos költeményei is érdekesítik. De benne van e füzetben Bacsnányinak az Aba-újnyemege 1790. ápril 16-án tartott örömnünepére szóló bátor versezete, melyet a „Hadi történetek“ II. kötetében névtelenül közölt, sőt még azon baljóslatú versezete is: „A franciaországi változásokra 1789“, mely aztán katastrofájának kezdetül szolgált. Igen valószínű, hogy ez az érzékenyebb főrendiek s mérsékeltabb gondolkodású hazafiak közt legott csökkenté irányában a bizodalmat a „tudós társaság“-ra vonatkozó tevékenységét illetőleg s ezt alkalmasint azonnal éreztették is vele.

„A' fel-állítandó Társaságról már maga a' király is tudósítva vagy. Mélt. Gr. Eszterházy József, az a' jó Hazafi, vállalta magára az ebbéli közben-járást. Hanem bezzeg, Méltóságos Úram! igen el-kedvetlenítették a' Diaetai egyenetlenségek ezt a' kegyes szívű drága Fejedelmet! és ha igazat kell mondanom, igen keveset reménylek reménylett szerentsénkről! — Vajha ne bolygatná Nemzetünket a' Religióbéli helytelen buzgóság.¹⁾ Ezt a' szép alkalmatosságot, mellyel örökös boldogságra vezethetnék Hazánkat, önként ki-botsáttuk kezeinkből, hogy a' Német Ministerium tetszése szerint intézhessé dolgaikat!“

Személyes érintkezések útján szerezte-e Bacsányi e balsejtelmű nézeteit, vagy bizalmas levelezés által, nem említi. Minden esetre jelentős összeköttetést gyanítatják ezek is. Azonban kiérezhető belőlök mégis, hogy aligha értesülhetett ő az itt érintett ügyek lényegesebb okairól. Mert valóban nem csak a' religióbéli, hanem egyéb helytelen buzgóság, vagyis inkább túlkapások fölöttébb nagy mérvben ártottak ekkor a' nemzetiség legfontosabb ügyeinek. Az a' porosz ármánykodással való szövetekezés, melyet részben szintén a' religióbéli helytelen buzgóság²⁾ okozott,³⁾ meg az a' franciás eszmékkel való kacérkodás s az ottani forradalmi irányzat felé gravitálás, — mint a' minőnek Bacsányi is már eléggé felöltő jelét nyilvánítá az imént jelzett vereszetében, — a' közviszonyok terhes állapota miatt igen kínos aggodalmat keltettek s mondhatni nagyon rossz vért csináltak a' felsőbb körökben.

14. Tudni való e' mellett, hogy a' felbolygatott nemzetiségek, kiváltképen a' rácok és horvátok, meg a' városi többnyire német polgárság is³⁾ meennyire növelték a' nemzeti óhajítások meghiúsulását. Mint sok más vérmes hazafi, úgy Bacsányi is ezen ellenhatásban

¹⁾ Hogy a' vallásügyi sérelmek mily fontos okoknál fogva kezdettek legott fólhangzani az országgyűlésen, erről bő felvilágosítást meríthetni némely akkoron közzétett iratokból, melyek a' viszonyok alaposabb felfogását tárják elének. A' többi között röviden s nagyjából érintve vannak azok Várkonyi gróf Amade Antalnak főntebb említett „Dictio“-jában is, melyet 1790. márc. 2-kán mondott a' nyitra-megyei gyűlésen. (L. kiadva Győrött 1790.)

²⁾ Igen eszméletű részleteket s fólvilágosításokat lelhetni az ekkori bizonyalmas viszonyokról Marczali Henriknek „Porosz-magyar viszonyok 1789—1790-ben“ című történelmi tanulmányában, melyet „kiadatlan jelentésekéből és levelezésekből“ állított össze. Ide vonatkozólag jelentős abban im e nyilatkozat: „Szembetűnő a' vágy: a' magyar diétát oly lépésre bírni, mely a' királylyal való kiengesztelődés lehetőségét kizárja. Kétség nem lehet a' felől, hogy az illető főurak protestánsok voltak. A' porosz pártot Európaszerte protestánsnak lehetett nevezni. Ezt kiemelte egy akkor tájban nagy zajt űtő rópirat.“ (Babel. Fragmente 35. 38. l. 1790. Frankfurt). „Az hitesszük, — teszi ehhez hozzá a' jegyzetben Marczali, — hogy a' pártnak csak fejei voltak Poroszország ágensei, a' többit „az alkotmánybiztosítás“ szent igéje ragadta magával. (L. „Századok“ 1878. 321. l.)

³⁾ L. Horváth Mihály „Magyarország történelme.“ Budapest, 1873. VIII. k. 54—70. l. „A' polgárok visszahatása a' nemesség ellen“ és a' „szerbek mozgalmái.“

nem vélt oly tetemes akadályt a magyarság előnyösítésére nézve.¹⁾ Fialtal heve, s költői képzelme az ifjabb nemzedék merészebb reményeire szított, melyek a nyugati forrongás nagy átalakításában bízva, ábrándos kilátást képzeltek.²⁾

Ily érzületénél fogva nem lehet felőtllő, ha a nemzeti nyelv és irodalom ügyének hathatósabb lendítése végett vezérbajnokul minél inkább előtérbe igyekezett nyomulni. Sőt e tekintetben a nemzeti irodalom terén már kiváló érdemeket szerzett Révaival is mérközni kívánt.

A Rádayhoz írt főntebbi leveleiből még csak némi halvány valószínűséggel gyanítható ez. Lehetek s voltak is okai, hogy ily vetélyvágát nyiltabban kijelenteni tartózkodjék azon főúr előtt, ki a „Magyar Museum“ ügyének oly buzgó pártfogója vala. Bizalmasabbjaihoz írt leveleiben alkalmasint világosabb kifejezését is adta ilynemű törekvésének. Ugy látszik, hogy utóbb Révainak túlnyomó felkaroltatása s működésének a főbbek által is mindinkább méltatása zokon esett neki. Általa a „kassai magyar társaság“ és ennek organuma a „Magyar Museum“ háttérbe látszott ejtetni, melyet Bacsányi oly serény buzgalommal iparkodott felvirágoztatni.

Későbbben pedig a „Planum“-nak, s méginkább a „Candidatusok“ sorozatának közzététele után már az ő rivalitása Rádayhoz is észrevehetőbben nyilatkozik. Mint láttuk, elég keményen fejezi ki Révai ellen irányzott megszólását. Nagyobb nyomatékul sokak véleményeként tárja azt Ráday elé.³⁾

Í5 Meddő kérdésnek látszhatik még azt is firtatni, hogy vajon a honfiak melyik specieséhez tartozók lehetnek azok, kiknek olyatén véleményére hivatkozik Bacsányi, hogy a „tudós társaság“-ba jelöltek közzétételét „Révai nagy vakmerő szelességének“ tartották. De az ügy fontossága s az akkori körülmények kényes volta miatt igen érdemes arra is reflectálni.

Mintegy akkor tájban, midőn Bacsányi e dátum nélküli levelét írhatta t. i. az 1791. év dereka felé,⁴⁾ már a bécsi „Kurir“-ban maradosabb gáncsolódások is kezdettek nyilatkozni azok ellen, kik a magyar tudós társaság ügyét kiválóbban igyekeztek volt előmozdítani.⁵⁾

¹⁾ Tudomására jutott ugyan, mielőtt a gr. Forgách Miklóshoz intézett levelét írta, „hogy a horvát- és tótországi követek teljességgel nem akarnának a magyar hazai nyelvnek felvételében megegyezni;“ de ő mégis bátran hiszi, hogy „által-látják majd a horvátok és tótok is, hogy tanácsosabb egy költséges holt nyelv helyett azon nemzetnek élő nyelvét tanulniok, s ügyöket rajta folytatniok, melynek koronája s védelme alatt bátorságos, szabad életet élnek.“ (L. Bacsányi költeményei válogatott prózai írásaiival egyetemben. 236. l.)

²⁾ Utóbbi éveiben nyiltabb tanúságait adta ennek.

³⁾ L. főntebb (204. l.) idézve Ráday Gedeonhoz szóló datum nélküli levelét.

⁴⁾ T. i. a „Candidati eruditae Societatis Hung.“ kiadása után, mely már 1791-ben került ki a sajtó alól Győrött. Alkalmasint azért itt, mivel a Bécsben nyomatott „Planum“-ban tetemes mennyiségű sajtóhiba maradt.

⁵⁾ L. „Magyar Kurir“ 1791, 35. sz. azon cikkét, melyben a létesítni szán-

Azon differentiókra emlékezve, melyek a „Hadi történetek“ írói és Szacs vay Sándor közt már az előbbi (1789.) évben fölmerültek volt,¹⁾ s melyek folytán Révai Görögék részén állva Szacs vayra megnevezés nélkül ugyan, de ismételten elég nyomósan rávallotta sújtó ítéletét előbb magán levélben,²⁾ utóbb pedig a nyilvánosság előtt is:³⁾ a „Magyar Kurir“-ban szóló károgoások oka iránt eléggé eligazodhatunk. Kárörvendő boszú nyilatkozatokul hangzanak azon ízetlen gúnyolódások vegyítve a rágalom nem csekély adagával,⁴⁾ ha az ellenkedésnek főntebb jelzett genesisét behatóbban s kissé körülményesebben ismerjük.

Efféle nemtelen ócsárlások, egyéni ellenszenv vagy sértett becsvágy által terjesztgetve, hihetőleg oly mérvben jöhetnek forgalomba azon kuszált viszonyok között, hogy Bac sányi nem ok nélkül írhatta jóhiszeműleg számosak véleményeként b. Ráday Gedeonnak azt, a mi az oly megszólásokból különösen Révai rovására eshetett. A többihez képest még elég kiméletesnek mondható ama nyilatkozata az ellen, kivel annyira igyekezett vetélkedni ekkoron az irodalmi ügy irányzására nézve, hogy ezért még az ő konok antagonistájával Ráj nissal is jó viszonyba iparkodott jutni.⁵⁾

Elképzelhető, hogy a tetemesen módosult közviszonyok miatt több olyan is, ki előbb buzgó készséget láttatott volt az ügy elősegítése iránt,⁶⁾ az 1791. év elején már mindegyre súlyosbodni látván annak akadályait, mindinkább azon volt, hogy valami ügyes mentekezéssel visszavonulhasson attól. S így szívesen fogódzott abba az ürügyelésbe is, hogy biz azt az ügyet magok az érte buzgólkodók rontják el leginkább az ő „vakmerő szeleskedésökkel“ s

dékolt „tudós társaság“ nyelvművelő hegy szülte egerek társaságának“ mondatik, indítványozói pedig olyan nyelvzavarókul jeleztetnek, kik csak bizelkedő szép szókkal s nyájas ajánlásokkal kívánnák az arany halat horgászni. (V. ö. Ballagi A. i. m. 260. l.)

1) L. Révai M. élete, II. k. 415. l.

2) L. u. o. 408. l. a Péczeli Józsefhez 1780. jun. 5-én kelt levelét.

3) L. a „Jám bor Szándék“ dedicáló előbeszédének kezdő sorait.

4) „Magyar Kurir“ 1791. 35. sz. 546. l.

5) Valóban meglepő adat Bac sányinak ugyanazon datum nélküli levelében az, hogy ő Bécsből, — hol Görög Demetert is fölkereste, — Pozsonyon át haza utaztában Ráj nist meglátogatta; pedig ez uttal Pestet kikerülte, hol Rádayval szeretett volna személyesen találkozni, s ennek elmulasztását — u. m. — „nagyon sajnálja“. Ez után nyomban ím ezt írja: „Ráj nissal barátságba léptünk. Mondgya, hogy még nem volt néki igaz egyenes baráttya, a ki vele annak rendi szerént meg-ismértette volna hibáit Henriásból s Virgilius Éneisséből a minap küldte egy fél-árkusra való példát. Gyönyörű, felséges Hexameterek!“ — Különös fordulat azokhoz képest, a mi ket Bac sányi máskori leveleiben ír Ráj nisra vonatkozólag Rádaynak, különösen 1790. máj. 7-én. — Egyébiránt meg kell vallani, hogy a főbkekhez, mint például Orczy Lőrínchez írt leveleiben is többnyire igen mérsékeltlen nyilatkozik ellenfeleiről.

6) Különösen a királyi hivatalbeliek vagy arra törekvők.

talán factióikkal is, melyek már kezdetben viszályok sarjadására nyújtnak alkalmat, a mint hogy ilyesek egyes sértett ambitio részéről alkalmasint nyilatkozhattak már a budai tanakodások folytán, a midőn a tagokul s főleg a fizetéses tényezőkül kiszemeltek ajánlása előlegesen szóba hozatott.

16. Izgalmas időszakban, minő ez vala, a szabadság halvány csilámai is szerfölött fokozzák a reményeket, valamint az igényeket is. Elvek mellé furakodnak az érdekek, s a szenvedélyek küzdelme csakhamar nőttön növekszik. Legott belevegyül az ármány is titkos működésével, támaszt hírköholókat is céljai kivitelére.

Hogy a befolyásosabb körökből amúgy fortélyosan kiröpítgagetett hírek, főleg ha valamely közérdekű tárgyúak, mennyire érvényesülhetnek az élénk forgalom közben, ennek ma is elég tanúságát tapasztalhatni. Sokkal inkább történhetett ez akkor a társadalmi élet azon ködös atmosphaerájában egyrészt a hirtelen támadt változások, másrészt a szellemi közegek igen hézagosa volta s a tényezők szórványos elkülönöltsége miatt.

Épen nem csodálható, ha az ily kuszált körülmények közt oly sok félreértés, balhiedelem s téves ítélet kap lábra úgy, hogy aztán hosszú időre meg is rögzik, még az utókor tévesztésére is.

Lehetett valami a dologban, hogy azok, kik Révainak Budán időztek a tudós társaság ügyéről csak úgy meghittebb körökben tanakodtak, — hogy is tehették volna azt nyilvánosabban? hisz utólag még azon óvatos kezdeményezés is kifogásoltatott, ¹⁾ — nem nagy számú lévén bizalmas tanakodásuk némely tekintetbe veendő egyénekre és dolgakra nem eléggé reflectáltak, vagy alapos tudomás hiányában tévedtek is. De azt tudva, hogy oly kitűnő előkelőségek irányozták az ügyet, mint b. Orczyék, Telekiék és a magyar intelligentiának mondhatni summitásai, ha nem is épen közvetlenül, hanem legalább jól inspirált közvetítőik által befolyásolták: föltehetjük rólok, hogy eléggé óvakodtak az elméletileg felállított, sőt mintegy szabályként elfogadott elveket tényleg legott megcáfolni. Tehát a siettető körülmények dacára is kitelhető megfontolással intézkedtek az oly igen fontos nemzeti életkérdésben.

Mindemellett még sem lehetetlen, hogy némelyeket, kik eleve örömet csatlakoztak az ügy elősevitésére, visszarazzenhetett utóbb azon keringésbe hozatott kőszá híre is, hogy tán azok az ügy körül buzgóbban sűrűgők még sem egészen megbízhatók, nem önzetlen hívei az eszmének, talán érdekhajhászók s érdekkononai iránti elfogultságuknál fogva némely érdemesebbeket mellőzve, igazságtalanok.

17. Im ezen okból is igen becses dolog volna ismernünk azon „Relatiót“, melyben a tudós társaság ügyének főbb előmozdítói, valamint a szervezés iránti vélemények is a Consilium elé terjesz-

1) L. „Planum“ 66. l. a Consilium másik leiratát.

tettek, hogy azon fontos lépésről annál világosabb lenne felfogásunk,¹⁾ s alaposabban bírálhatnók meg az utólag nem épen tiszta szándék-ból származhatott megszólásokat. —

Csupán a nyomtatásban közzétett okmányokra kellvén így támaszkodnunk, egyéb okon kívül irodalomtörténeti tekintetből is érdekesnek tarthatjuk azoknak legalább névlajstromát ide igtatni, kik ama megbeszélések folytán a hazai tudományosság munkásai közül a leendő tudós társaság tagjaivá szemeltették ki, úgymint: I. Becsületbeli tagokul 8: a főrendek közül: gr. Gvadányi József, b. Ráday Gedeon; az egyházi rendből: Molnár János, Majláth Antal apátok és Nagy János; a nemesi rendből: Barcsai Abrahám, Bárczy Sándor, Kazinczy Ferenc. II. Rendszerint való tagokul 38: Balog Sándor, Bárány Péter, Bacsányi János, Bönke Mihály, Benyák Bernát, Bolla Márton, Csépan István, Deesy Sámuel, Dugonics András, Fábchich József, Földi János, Göböl Gáspár, Görög Demeter, Gyöngyösi János, Horváth Ádám, Illei János, Kerekes Sámuel, Komjati Abrahám, Kovásznai Sándor, Kovács Ferenc, Kreskai Imre, Mátyus István, Miliesz József, Nagyváti János, Novák István, Péczeli József, Rájnis József, Ráth Mátyás, Rác Sámuel, Révai Miklós, Rozgonyi József, Simai Kristóf, Szabó Dávid, Tolnai Sándor, Tóth Farkas, Verseghi Ferenc, Virág Benedek, Öri Fülöp.

Ezek közül csak Kazinczy, Bacsányi, Görög és Simai érték meg az akadémia megalakulását, melynek aztán tagjaivá is lettek, midőn az 1831-ben valahára életbe léphetett.

18. Mai felfogással vizsgálva az írók azon füzérét, melyet Révai a „Candidatusok“ sorozatában bemutat, nem épen alaptalanul támadhat elménkben egyik másikra nézve ilyféle kérdés: miért van ez és ez köztök s miért nincs ez meg amaz? — Oly kérdés, minőt a különböző felfogás bármikor is támaszthat²⁾ különösen a concret viszonyok ismerete hiányában.

Tudni való, hogy azon válságos viszonyok s mintegy rohamos változatú körülmények közt fölöttébb bajos volt az egyébként is sürgöttet ügyben olyatén megállapodásra jutni, mely utólag egészen kifogástalannak bizonyuljon.

Az a mentekezés, melyet Révai a Candidatusok bemutatása előtti praemisákban érint, meg a miket már előbb a „Planum“ azon fejezetében említ, hol a tudós társaság feladatáról s a tagok-

¹⁾ Ez oknál fogva eléggé rajta voltam, hogy az oly jelentős okmányhoz juthassak, de Dr. Pauler Gyula ismert szivessége s úgyszeretete kétszeri kutatás által sem eszközölhetett e tekintetben óhajtott eredményt. Különösen ez hiányzik az országos levéltárban a magyar tudós társaság ügye akkori okmányaiból. S ez a hiány némileg jelezve is van az illető csomagon e szavakkal: „summa desunt.“

²⁾ Több más példa közül ily kérdés hallatszott mindjárt a m. t. akadémia felállításakor különösen Fejér György és Horvát Istvánra vonatkozólag. — A válasz elég rövid lehetett, t. i. hogy az egyiket nem a karták, a másik pedig (Horvát) nem a kart.

ban megkivántató kellékekről szól, némi tájékoztatást nyújthat a kijelölésben szem előtt tartott indokokra nézve is.

Azonban még oly szorgalmas kutatás dacára sem lehetséges ma már az akkori viszonyoknak majd félhomályos, majd meg úgy szólva teljesen rejtélyes viszonylataiba olyképp behatnunk, hogy mindazon indító okokat kellőleg megfejthessük, melyek az ügy tényezőit a társak kiszemelésében vezérelték. Egyébként is a leendő társaság tagjainak első választását legfelsőbb helyen e végre kinevezendő tekintélyes férfiak által kéri eszközölni a folyamodók.¹⁾

Igen valószínű, hogy egyes tán alkalmasb egyének politikai túlzásaik, mások összeférhetlen kedélyminőségek vagy ki tudná? mily okok miatt látszottak mellőzendőknek²⁾ azon felül, hogy egyesek akár szerénységéből, akár a surlódástól való tartózkodásuk miatt utóbb magok kívánták kihagyatásukat.³⁾

Nem kell felednünk, hogy a kezdet nehézségei gyakran igen terhes akadályokat gördítnek azon szándék elé, mely a fölállított elveket legott egész lelkiismereti szigorral óhajtáná életbe léptetni. — Egyelőre előnyösíteni kellett a társaság létesülhetésének legsürgetőbb feltételeit, hogy mentül számosabb elősegítőt, pártfogót, jó-tékony részvevőt nyerjen.⁴⁾ Aztán oly szaktudósok is, kik bár irodalmilag még egyelőre kevésbé jelentősek, de a magyar nyelv tudományos fejlesztésére szükséges segedekül látszottak, meg az oly „foris doctus“-ok, kik külföldi tudományos tapasztalataik s összekötéseik által a társaságnak idővel nagy hasznára válhattak, szintén igen alkalmas közegekül vétethettek figyelembe.⁵⁾

E mellett némely visszautasíthatlan tekintetek és tekintélyek is kétségkívül gyakoroltak némi befolyást már e kezdeményező választásra is.

19. Több mint valószínű, hogy Révainak, mint ügyvivőnek s főtényezőnek, kiváló része volt a jelöltek ajánlásában; de a candidatusok névsorozatából valóban épen nem észlelhető ki, hogy bizalmasbjait föltetszőleg igyekezett volna előnyösíteni. — Irodalmi, hazafiúi ügyekben nem ápolta ő a pajtásságot.⁶⁾ Egyébként is vajmi szűkkörű volt az ő barátkozása.

¹⁾ L. „Planum“ 102. l.

²⁾ A szerint, a mi a „Planum“-nak IV. §-ában a „Vita integra, Animus pacatus“ cím alatt kellékül kitűzetik.

³⁾ L. „Planum“ 60. 61. l. talán már a legott jelenkező egyenetlenkedés miatt.

⁴⁾ Kivüláglík ez a jelöltek némelyikének ismertetéséből, hogy főleg ily tekintetből történik ajánlatásuk. Igy például Balog Sándor, Fábchich József s Nagyváti Jánosnál.

⁵⁾ Hyenül jeleztetik különösen Rozgonyi József. (L. „Candidati“ 86. l.)

⁶⁾ Ha Ballagi Aladár a Bacsányi megszólásához még talán a „Magyar Kurir“-ban duzzogó mardosásokat is alapul vette arra, hogy Révait pajtáskodásról vádolja, mellékesen fölemlíthetjük, hogy b. Orczy Lőrincnek egyik leveléből,

Talán nagyon is elég e tekintetben említünk azt, hogy sem Paintner, sem Mártonffi, sem Sándor István, kik jeles képzettségű irodalmi tehetségek egyszersmind s Révainak kiváltképen segítő barátai, nem fordulnak elő a jelöltek névsorában. A kik rendtársai közül ott vannak, kétségtől ellegge bevalók s nem is kifogásoltattak. Hát ha még Horányit, Simonchiz Incét, Koppi Károlyt, Endrődy Jánost is ajánlotta volna? Vajon compromittálták volna-e szívességét? — A győriek közül ott van Balog Sándor, kivel épen nem állt szívélyes viszonyban, sőt ellenkezőleg, szintűgy Fábchich-csal is. De ott van Baróti Szabó, Bacsányi s némely más is, kikkel nem igen barátkozhatott eltérő nézeteinél fogva.

Ennyi jóformán bőven elég lehet Révai egyik legnemesebb s legnevezetesebb hazafiúi igyekvésének méltatlan gáncsolása ellen: sőt tán fölösleges is volna ez nagyobb részt, ha még nyomósabb ok is nem készítené rá, t. i. a nemzeti szellem divergens irányzatainak, meg a hazafias törekvések nem csak külső, hanem belső akadályainak is körülményesebb ismertetése.

Úgyanis valamint az ezen év elején fölgerjedt hazafias nagy entusiasmus mintegy magába olvasztani látszott a különböző irányzatú érzelmeket: úgy annak vége felé az azt lohasztó események ismét elkülöníték a sajátlag heterogen elemeket, sőt a lényegben összetartozó, de különböző árnyalatú törekvéseket is. — Valamint a politikai, úgy az irodalmi téren is mind föltetszőbbé kezdett válni ezen elkülönödés.

S ez utóbbit illetőleg igen jelentős képviselője az egymástól eltérő színezetű hazafias irányzatnak Révai és Bacsányi, kiknek ekkori közremőkődését ezúttal mintegy párhuzamítva előadni valóban feladatszerűnek látszott.

---

melyet e kitűnő férfiú még 1784-ki nov. 20-án írt Péczeli Józsefhez. (l. a m. tud. akadémia levéltárában Péczeli levelezése közt) Még sujtóbb vádat is emelhetett volna Révai ellen im e soraiból: „Pozsonyban hallom Révaj Miklós túlem ellopott holmi ifnabb koromban írt dírib darab verseket akar kiadni, és bánom, ha nevemet elejekben szúrja; mert az nem a java! volna szekrényemben azoknál jobb és ha a történet Komárom tájára vezérel, veled fogom közölni, ha kiadását javasolod vagy nem.“ — Mily csattanós poena talionis kerülhetne ki ebből Révai ellen azon panaszos elegiájának letromfolására, melyet ő egykor „in Scriniorum compilatore“ írt volt (l. „Latina“ 21. l. s Révai élete I. k. 141. l.). Hisz b. Orczy szavaiból olyasmi is gyanítható, mintha Révai csente volna el némely verseit. Azonban utóbbi viszonyuk mily egészen mást mutat. Csak is a kritikai óvatosság szükségének jelzései legyen fölemlítve e kis parergon. — A Bessenyei nevének hiányzásán annyira megűtköző Ballagi A. azon kérdést is fölvetette volna, hogy miért hiányzik a névsorból b. Orczy József, ki elnökül vagy főigazgatóul kéretett föl s adakozásokat is gyűjtött a t. társaság javára, aztán Teleky József gróf, s a tudósok közül Benkő József, Veszprémi István s több más. De mind erre kielégítő választ meríthetni a Candidatusok névsorát előző praemissákból.

XIV. A nemzeti fölbuzdulás lényegesebb eredménye.

1. Nemzetünk történelmének előbbi folyamáon aligha merült föl oly időszak, mely annyira válságos helyzetbe ejtette volna fajunk sorsát, mint az, mely száz évvel ez előtt a „lenni vagy nem lenni“ kérdést oly igen élére állította.

Mintegy gordiusi csomóvá bonyolultnak látszott törzsünk életkérdése, melynek megoldását a kard élére bízni ekkoron vakmerőbb kockázás lett volna, miut bármikor ezelőtt.

A fölöttébb fogyatkozott értékű nyers erő helyett már főleg a szellemi életrevalóságnak kellett helyt állnia, hogy a nemzeti lét fennmaradását kivívja, s minél inkább biztosítsa.

Valóban nehéz feladattá vált ez különösen a gyökeres átalakulás felé iramító korszellem nagy követeléseivel szemben. Mondhatni kényszerítő fölhívás volt arra, hogy a nemzetfíl fennállani kívánó magyar faj minden kitelhető erejének megfeszítésével igazolja az európai műveltebb nemzetek sorába beválható képességét.

Érdekes tanulmány marad még a későbbi utódokra nézve is, hogy mennyiben állta ki fajunk multjához méltóan e próbakövet s hogy mily tanuságot tőn jobb mivoltához való hűségéről s jövőbeli rendeltetése megszívleléséről.

Tárgyunk igényeihez képest már eléggé körülményesen említők a főntebbiekben ama veszély terhes voltát, mely nemzetünkre a mult század vége felé súlyosodott, létének legsarkalatosabb föltételeit támadván meg. — Nyelvének és alkotmányos szervezetének jogosultságát tagadta meg tőle az önkényű hatalom. Észszerűbb irányzatot, újabb bölcséleti „fölvilágosultságot“ szenevelegve s az újhódó korszak azon visszautasíthatlan követelményeire hivatkozva, melyek szerint a holt nyelv művelődési közegül többé nem használható, magyar nyelvünkre a fejletlenség, alkotmányunkra pedig az elavultság érveinél fogva mérte a halálos csapást.

E merész elítélés ellenében tehát viszont az új korszellem egyik kiválóbb forrásából t. i. a természetjogból merítve érveket s ösztönt, minél hathatósabban kellett nemzetünknek bebizonyítani ama természeti s történelmi fejlődése eredményeinek jogosultságát, még pedig olyképen, hogy ennek igazolása az újabb műveltség bírálóbb ítélete előtt is kivívhatta. Nyomás tanúságot kell vala e végett a magyarságnak felmutatni mind nyelvének korszerű fejleszthetőségéről, mind pedig arról, hogy képes is, akár is fennsőbb művelődésre törekedni azon módok szerint, melyek által a gyorsabb haladásnak eredt nemzetek szellemi emelkedésüket eszközlik.

Annál gyötrelmesebb küzdelembe került ez, minél inkább hátráltatták volt törzsünket huzamos idei, mondhatni három százados viszontagságai úgy nyelvének, mint alkotmányának célszerű fejlesztésében.

2. Nemzetünk szellemi birtokosainak azon része, mely irodalmunk művelésével igyekezett a multak csorbáit kiigazítani, mint látók, a mostoha viszonyokkal szívósan dacolva, valóban önáldozó hűséggel erőködött fajunk szellemi tőkáját gyarapítani s annak culturali képességéről minél föltetszőbb tanúságot tenni.

Azon epochalis fölbuzdultság, mely Mária Terézia uralkodásának végső évtizedében oly tevékeny gerjedelmet indított volt, csakhamar viruló sarjadást idézett elő. Lendültebb irodalmunk intensiv s extensiv hatása föltetsző vala a társadalom felsőbb s alsóbb rétegeiben. De a nyomban következett anomal viszony is legott érezteté fagyasztó hatását. József császár germanizáló törekvései nyakra-főre sürgetvén a német nyelvet hivatalokban és iskolákban,¹⁾ föltétőbb csökkentették a nemzeti nyelv iránti buzgalmat. Hivatalnyerésre az anyagi érdeken kívül még hazafias iadok is ösztönzé a honfiakat, nehogy különben az örömet behozott s önként is betologó németeknek engedjék a hazai hivatalokj elfoglalását, kik szintűgy mint egyébkor szívesen özönlöttek az occupálható állomásokra s birtokokra.²⁾

Legfájdalmasabban síulették meg e búsító változatot a nemzeti szellem élesztői, a serdülni kezdett magyar irodalom művelői, kik a fogyatkozó részvét dacára is tágíthatlan lelkesmereti kötelességöknek tarták „erőt venni a bal időn“, hogy, ha ez még netalán huzamosabb ideig sorvasztaná is a magyarságot, lehetőleg éber örködéssel óvják meg a nemzet jobb öntudatát. Sok bújást látta ezen áldozatos igyekvésök a miatt is, hogy nyomasztóan gá-

¹⁾ Számos egyéb tanúságon kívül nyomósan bizonyít erről Révainak azon panasza is, melyet a győri nemzeti iskolák elnémetesítéséről jegyzett s melyet már a föntebbiekben ismertettünk. (L. „a győri nemzeti főiskolánál való panaszok“ „Függelék Révai M. élete II. kötetéhez“) — és Dugonics András följegyzései „Olcsó könyvtár“ 162. sz. 16. l.)

²⁾ L. Dugonics András följegyzései i. h. 17. l.

toltatott a nemzeties érzület nyiltabb hirdetése az egyébként szabadelvűnek mutatkozó censurái ellenörködés által.¹⁾

Hogy ne érte volna ily viszonyok közt tetemes bénulás a nemzeti szellem létegetet? — Fönnerről nyerte pártolttatását, a főrendiek elfajulása, a városi lakosság elnémetesedése, a köznemesség elzüllesztése, az ifjabb nemzedék elkorcositása.

Habár a szent Veszta-tűz ápolói ernyedetlen hűséggel s önáldozattal erőködtek is azt a remélt jobb időkre megóvni, mintegy laokooni vívódásra készteté őket a mostoha viszonyok túlnyomó ereje.

3. Azonban épen e bajok szertelensége idézte elő másrészből a kedvezőbb viszonyokat. Az önkény túlhajtásai politikai visszahatásra ingerelték a nemzeti elégületlenséget. Sajátképen alsóbb érdeki motivumok izgatták ezt mindegyre növekvő elkeseredésre. De a bajt növesztő német önkény elleni gyűlölet indirecte a magyar szellem felé terelő vala.

Igy lön, hogy József császár uralkodásának vége felé a nemzeti érzelem mindinkább föltetsző gyarapodását kezdte láttatni az által, hogy a magyar írók nemzeties szellemű elmetermékeit mind élénkülőbb részvétellel fogadta, s az azokban nyilatkozó hazafias érzelmeket mindegyre lelkesebben megszívelte, a mint ezt egyes irodalmi jelenségek rokonszenvesebb fölkarolásából²⁾ s íróink némely elismerőbb nyilatkozataiból is kiviláglani látjuk.

Igen érdekesek Kazinczy Ferencnek, ki már akkor az irodalmi tevékenységnek minden irányú mozgalmait élénk figyelemmel kísérte, ez időszakra vonatkozó jegyzetei arról, hogy ama részint még aggasztó, részint már ismét derengéssel biztató viszonyok közt miként hevíté a csüggedetlen magyar írókat nemzetök geniusa mind bátrabb serénykedésre s hogy mikép villanyozták az ifjabb tehetségeket lelkesítő felkarolással,³⁾ meg ezek viszont mily kegyelettel keresték föl a régibb bajnokokat, hogy velök személyesen érintkezve, tőlök hathatósabb lelkesedést s biztató irányzást nyerjenek.⁴⁾ Ilyesekről Kazinczy közelebbi tapasztalataiból, sőt saját

¹⁾ L. u. o. 29. l. — Elég bőven kitetszik ez az akkori folyóiratok számos hézagából, valamint abból is, hogy a nemzeties célzatú iratok csak is igen óvatos kifejezést adják a nemzeti szellemnek.

²⁾ Kiváltképen föltűnő jelenség volt e tekintetben Dugonics „E t e l k á j a”, a mint ezt már föntebb említők.

³⁾ L. „Pályám emlékezete“ i. h. 101. l. „Íróink s olvasóink száma mind inkább szaporodék, és ha az ügynek új munkás barátja tűne fel, kicsínységgel ugyan talán, . . . mely öröm vala minden felé! mint repüle az új név egy szájról más szájra! az új társ felkeresé a régibbeket, s a régibbek kiterjesztett karral jövének az új elébe; . . . Jobb lélek kezdé szárnyallani a közügy mezején s most közelíte igazán a várva várt reggel; az az előbbi hajnalgással derengés volt.“

⁴⁾ Dugonicsnál „Etelkájának“ megjelenése után nem egy ilyen aspirans jelent meg lelkesült kegyelettel. A többi közt így állított be hozzá egykor gyar-

éleményeiből még körülményesebb részleteket is jegyezhetett volna emlékirataiba. Neki tanfelügyelői mozgalmas hivatala előbb is elég sűrűen engedett módot a különböző rendű tanultabbakkal való érintkezésekre, melyeket a szellemi jelenségek iránt élénken érdeklődő férfiú részint közügyi célzatai, részint becsvágya érdekében szemesen föl is használt. Ilyesekért olykor sajtóságot proteusi alakoskodásra is ráadta magát.¹⁾ Ez idétt pedig már mint az irodalomnak egyik irányzója, főleg „Orpheus“-ának emelése végett, tüzetesen feladatává tette, hogy a magyar irodalomnak nem csak előkelőbb munkásait, hanem tehetségesebb aspiransait is barátjaivá nyerje. Alkalmasint ily célból kereste föl Győrött 1789-iki novemberben Révait és Rájnist.²⁾ Annival inkább sürgölődött ily irodalmi ismeretségeikért, minthogy másrészt Bacsaúyi is nagy igyekekvést fejtett ki a jobb tehetségek megnyerése végett a „Magyar Museum“ számára.³⁾

4. Baróti Szabó Dávid sem szalasztotta el egy könnyen a felhasználható alkalmakat arra, hogy a fölismert jobb tehetségeket a kassai „Magyar Museum“ munkatársaiul megnyerhesse. Többekhez intézett verses üdvözlései s buzdításai,⁴⁾ meg különösen „Költeményes munkáji“-nak 1789-ben második javított kiadása föltűnően bizonyítják ezt. — A korán serkent, sőt legott egyszersmind ébresztőül vállalkozó Horváth Ádám is már ifjontan „azon mesterkedik, hogy egy Magyar Társaságnak felállításához elegendő társakat keressen.“⁵⁾

Földi János,⁶⁾ Virág Benedek s több más lelkesebb ihlettje a nemzeti geniusnak szintén hathatósan éreztetni már előre azon nagyobb mérvű fölbuzdulást, mely a nemzet zömében mindinkább a forrpon fókára emelkedék. Vetélkedő sűrűgésök mutatja, mennyire sarkalta őket a bekövetkezendő nagy metamorphosis sejtelme mind erőfeszítőbb munkásságra. Mert hazafiúi feladatuknak ismerték, hogy a nemzetnek a már tarthatlanná vált állapot elleni ingerültségét az eszmélőbb hazafiság céltudatára irányozzák.

Kazinczy Ferenc az ő emlékirataiban,⁷⁾ habár csak röpke vonásokkal, eléggé szemléltetőleg ecseteli az ekkoron jóval hevesebb sűrűgésnek eredt irodalmi tevékenységet. Péczelinek mintegy

---

log érkezve porosan Csokonai Vitéz Mihály is; mint ezt Karácsonyi Incze Dugonicstól tudván élénken beszélgette el Szegeden rendtársainak a többi közt Horváth Cyrillnek is. Tőle hallottam ezt.

1) L. „Pályám emlékezete“ 101. l.

2) L. „Pályám emlékezete“ 324. l.

3) L. főntebb 209. l. s a Rádayhoz s Arankához írt leveleit.

4) L. Baróti Szabó Dávid „Költeményes munkáji.“ Kassán. 1789, I. 182. 184. 188. l.

5) L. Horváth Ádámnak Baróti Szabó Dávidhoz 1788. májushó 30-kán írt levelét „Figyelő“ XVIII. 12. l.

6) U. o. 11. l.

7) L. „Pályám emlékezete.“ Kiadta Abaű Lajos. Budapest, 1870. 101—7. l.

lázás sietségű munkásságát emeli ki első sorban.¹⁾ Legjellemzőbb példája ez ama vajudó viszonyok égető ösztönzésének. Utánna föl-
említi Dugonicsnak szintén serény, de nem annyira mohó igyekvését, ki így intenzívebb és sikeresebb befolyású hatást vala képes előidézni.²⁾ Aztán meg Horváth Ádámnak rohamos gyorsaságú, „mindenre s mindennek kész, mindig s mindjárt kész“ munkásságát méltatja, meg a merész szögyártó Barcafalvi Szabó Dávid buzgal-
mát is kiváló jelenségekül hozza föl e másik hajnalodás időszakából. — Szól ezek után Kazinczy az ő saját igyekvéseiről és szándékairól is, különösen a „Magyar Museum“-hoz való viszonyáról s attól csakhamar elkülönült irányzatáról, melyet „Orpheus“-ában észleltetett, továbbá azon szellemi „összekötődés“-eiről, melyekbe a „Magyar Museum“ és az „Orpheus“ érdekében megeredt levelezése által fűződött. — Becses reminiscenciák ezek, irodalmi tekintetben jóval értékesebbek akárhány más följegyzéseinél, melyeket egy némely főbbekkel volt érintkezéseiről s udvarlásairól említ, noha rá vonatkozólag ilyesek is érdekesen jellemzők. De bár amazok lényegesej-
jeiből még több részletet adna a főntebbiekben jelzett bonyodalmas kérdések legjobb felderítésére!

5. Iróink eszméletetőbb serénykedéséről meglehetősen tájékozást nyújt az akkori elmetermékek könyvészeti lajstroma is.³⁾ Nemcsak a mennyiségi, hanem részben a minőségi gyarapodást is jóformán sejt-
hetni azokból. Észlelhetni nem egy irodalmi jelenségből, hogy részint az átalakulásra sürgető korszellem jeladásainak megszívlelése, részint az ingerlőbb balviszonyok torlódása készítette napfényre bocsáttatását.

Némi példa gyanánt érinthetjük, hogy különösen a hazai tör-
ténelemnek magyar nyelven megjelent ekkori productumai főleg illetően indító okoknak szüleményeiül tekinthetők;⁴⁾ még inkább

1) „Nem a legszebb, de a legnagyobb fényben Péczeli ragyoga köztünk; a hőselkü férfi nem gondola nevével, melynek képzelhetetlen sietéssel irkált könyvei által nem ígérhete tartósságot, nem gondola erszényével, nem gondola életével, mindenét áldozatba hozá az ügynek.“ (U. o. 102 l.)

2) „Másodika azoknak, kik nagy szerencsével hatának a masszára, Dugonics vala, s ez már nem csak az extenziót, hanem az intenziót is tevén célul, míg Péczeli csak az elsőbbet. Maradjon örök áldásban emlékezete! Neki senki sem köszöné meg, a mit adott, legalább nem a nemzet nevében, de hányan keresztelteték leánygyermeküket Etelkának! Az közhála vala.“ (U. o.) Ráday Gedeonhoz írt egyik levelében azonban, mint odább (a 228. l.) látható, Kazinczy ugyancsak erősen megróta Dugonics hírneves Etelkáját.

3) L. Sándor István „Magyar Könyvesház“. Győr, 1803.

4) 1789-ben jelent meg Győrött Heltai Gáspár „Magyar Krónikája“. Ennek kiadására Streibiget alkalmasint Révai buzdította; mert, mint Révai — Sándor Istvánhoz 1790. májushó 3-án kelt levelében — írja, annak „a kinyomás idejéig folytatására kérte őt Streibig, de ezt nem tette meg.“ — Jelentős, hogy 1789-ben Verböczi István Törvénykönyve is kiadatott magyarul. Aztán kiadásra készült „Béla király Nevetlen Író deákjának Historiája fordítva Lethenyi Jánostól (bő jegyzetekkel). Megjelent 1790. Pesten. Így készült ekkor Székér Joachim „Magyarok eredete...“ megjelent Pozsonyban 1791... s több más eszméletető mű.

azon művek, melyek aztán nyomban a magyar mint országos nyelvnek védelmére keltek.¹⁾

Irodalomtörténelmünk tárgyalói némileg specificálják is azon föltetszőbb szellemi irányzatokat, melyekkel akkoron az irodalmi tényezők különböző felfogásuk szerint a nemzet különböző rétegeit befolyásolni törekedtek. De eddig inkább csak nagyjából történt ez szintűgy, mint az előbbiekkal. — Oly nemű analysissel, mint péld. a németeknél a többi közt Schmidt Julián elemezi a szellemi törekvések irányzatait,²⁾ még nálunk nem igen próbálkoztak az irodalom tárgyalói. Pedig ama nagy válsági viszonyok miatt jóval inkább kívánatos a nemzeti szellem ekkori nyilatkozatainak minél behatóbb elemzése a végett, hogy lehetőleg kiderüljön, vajon mily arányban sikerülhetett már ez időtt a nemzeti értelmiség szellemi potenciájának a tömegre való hatását érvényesítenie. Fontos kérdés ez nemzeti culturánk történetében, mint ezt az odábbiakban látni fogjuk.

Nem csak érdekes, hanem valóban igen tanulságos lenne mai viszonyainkra nézve is az oly mélyebbre ható vizsgálat, mely azon korszaki fontosságú nemzeti mozgalomnak belsőbb „vis motrix“-eit a kiválóbb termékek mellett még az irodalmi publicatiók ki-sebbszerűeknek látszó jelenségeiből, sőt a nyilvánosságtól visszahartott lucubratiókból s értékesebb levelekből is élesebben kiészlelné, hogy lehetőleg teljes képét adhassa nemzetünk ekkori bel-életének. Annyival kívánatosabb volna ily kimerítőbb tanulmány azon időszak szellemi factorainak árnyalóbb jellemzésére, minthogy valóban többrendbeli okok miatt mindeddig inkább csak halvány vonásokban tűkröződnek elének némely belsőbb motívumok, melyek egy és más szintén csak úgy félig-meddig kétesen fölvillantott eredményt idéztek elő. — Mert a kortanuknak az akkori események s viszonyok mélyebb fészegetésére a sajtó korlátai sem igen engedtek módot, meg a nemzeti életkérdés miatti aggodalom is igen óvatos tartózkodást igényelt a közügyet féltő hazafiaktól.

Innét van, hogy a jobb elmék oly igen kiméletesek valának nézeteik, sőt erősebb meggyőződéseik kinyilatkoztatásában is. Kiváltképen politikai ildomosságból inkább a remélt jobb időkre tartották fenn kritikai véleményeik nyilvánítását oly dolgokról is, melyek eléggé bántották jogosultabb érzelmeiket.

6. Fő dolog lévén ekkor a nemzeti önérzetnek élesztése, az ily célzatú buzgalomért az alaposabb kritikai képesség is többnyire készségesen szemet húnyt a magyar irodalmi műveknek műbecs tekintetében eléggé megróható gyarlóságaira.

Nyomós bizonyosságát leljük ilyesminek az akkori irodalom

¹⁾ Így Decsy Sámuel, Báróczi Sándor, Gáti István s Vedres István ily célzatú művei s egyebek (l. Sándor István i. m. — Toldy F. M. irod. tört. 156. l.)

²⁾ L. Geschichte der Deutschen Literatur im 19. Jahrhundert. Leipzig, 1856.

némely kiválóbbjainak meghittebb levelezésében, hol néha ugyan-csak kemény ítéletet vallnak egy némely nagy hatású jelenségről; de a nyilvánosság előtt mégis készebbek a fölötti örvendezésöknek adni kifejezést, semmint hogy bármily alapos bírálattal csökkent-sék annak közrehatását. Jelentős példa említhető erre Kazinczy F. egyik bizalmas leveléből, melyet b. Ráday Gedeonhoz írt 1788-ban júniushó 21-én Késmárkról. Ezen irodalmi dolgokról szóló levelében egyebek közt elmondja, minő hatású volt rá Dugonicsnak „Etelka“ regénye, melyet mint akkoron megjelent irodalmi újdonságot útja közben olvasott volt. Mily igen elütő Kazinczynak egyéni nézete¹⁾ azon lelkesült dicséretektől, melyekkel a nagy hírre kapott „Etelkát“ akkoron a magyar olvasó közönség fogadta, sőt előkelő elmék is magasztalva ajánlották! — ²⁾

De alkalmasint ez ok miatt is az ildomos Kazinczy nagy tapintatlanságnak tartotta volna arról a nyilvánosság előtt oly sujtó ítéletet vallani. Mert igen becses szellemi nyereségnek találta ő is, mint több más belátó hazafi, hogy annak bármily tetemes gyarlóságai mellett is oly szerencsésen sikerült a nemzeti érzetet mozdulóba hozni. Ily előnyeieért hazafiás hálával nyilatkozik még jóval utóbb is emlékirataiban Dugonicsnak hatásos munkásságáról. ³⁾ — Nem egy értékes adatot lehetne az azon korból fennmaradt magán levelezésekből idézni annak bizonyosságul, hogy az élesebb bírálatra képes tehetségek is szívesen elhallgatták kritikái nézeteiket a nemzeti érzelmek iránti kiméletességéből. Az előkelő irányadók pedig inkább javallották még a gyöngébb tehetségű buzgalom biztatását is, semhogy a szigorúbb műbírálás általi elkedvetlenítést jóváhagyták volna. Ugy hitték, hogy minél inkább tartózkodni kell olyatén disharmonia előidézésétől, mely az egyébként is fogyatékos számú

¹⁾ A főntebb érintett oknál fogva érdekesnek vélem azt ezennel ismertetni: „Ezen (szepességi) utamra — u. m. — a Dugonits Etelkáját hoztam el magammal; a kotsiba azzal töltöm időmet. Én ennek a könyvnek látásán nagyon meg-örültem, hazafiu el-ragadtatást s tsak Óseink előtt esmeretes felséges együgyüséget s magyar tüzet reménylven: ah, de mint szomorodtam-el, midőn a legizetlenebb Galanteriát a leg-alatsonyabb popularitást s gyermeki affectatiót, h o g y M a g y a r v a g y o k találtam benne. Én is tsak-nem a szenvedhetlenségig, tsak-nem a más nemzetek megbántásáig kevélykedem abbann hogy Magyar vagyok: de mégis Etelkát olvasván sok helyekenn mint egy el-szégyenlettem magamat, látván azt, hogy Pajtás Uram magát miként teszi nevettségessé a Magyar névnek illetlen s ok nélkül való emlegetéseivel. — El-hallgatom azt, hogy a könyv, ha úgy tekintjük tsak miat Románt, tsak-nem az Argirus és Stilfrid classisába való. — Nevetséges a szók derivatióibann és farragásaibann is.“ (Dr. Bartók Géza másolata a Ráday-féle levéltárból.)

²⁾ Különösen Péczeli a „Mindenes Gyűjtemény“ I. negyede 130—1. lapján azt mondja, hogy Dugonics Etelkája „más akármely, még olly kipalérozott Nemzetek könyveik közé is méltán bé-illik.“ Pedig belőle II. József iránt nem oly gloria s kegyelet derül ki, mint a minőben s minővel őt Péczeli képzelni kívánta.

³⁾ L. „Pályám emlékezete“ i. h. 102—3. l.

szellemi tényezők közt szükséges összetartást fölháboríthatja s így a nemzeti ügy iránti buzgalomnak ártalmára lehet.

Aggályos előérzetében azon terhes küzdelemnek, melyet annak idején az ország törvényszerű állapotának helyreállítása kelteni fog, a nemzeti visszahatás főbb tényezői egyebekre nézve is lehető leg-
óvatosabb mérsékletet ajánlottak a magyarság ügyeért buzgózkodók-
nak, kiváltképen pedig a vallási és nyelvügyi kérdéseket illetőleg.
Észlelhető ez az irányzatos figyelem különösen az időszakai iro-
dalom jelentősebb organumaiban.

7. Hogy a főfontosságúvá vált nemzeti szellem mentül sikeresebb
gyarapodást nyerhessen, fölöttébb szükségesnek látszott, hogy annak
ápolói minél összhangzóbban szólaltassák a nemzeti genius sugalmait
s ezért jóindulatú egyetértésökkel is erősítsék azoknak foganatát.

Főképen e célzat érdekében történt, hogy a tova látóbb haza-
fiak oly töprengő aggodalommal igyekeztek csitítani¹⁾ azt az iro-
dalmi villongást, mely a Rájnis és Baróti Szabó közt támadt sur-
lódás következtében mind nagyobb mérvet kezdett öltetni.

Azonban míg Révai és Baróti Szabó is a „Ki a nyertes?“
közrebocsátása után ildomosan megszívlelték a békéltető figyelmez-
tetéseket: a faltörő Rájnis nem hajlott az engesztelő kérelmekre.
Amivel már előre] fenyegetődzött, kiadta. 1789-ben napvilágra
juttatott „Magyar Virgilius“-a I. darabjához csatolt „Sisakos, pai-
zsos, kardos Mentő-írás“-ában ugyancsak zordonul kiszállt Baróti
ellen.²⁾ Sőt ezen kívül még „Toldalék“-ot is függesztett ahhoz,
„melyben — mint a címet is vallja, — a kassai Magyar Muze-
umról jelesbben pedig az abban foglaltatott fordítás mesterségének
reguláiról való ítéletét ki nyilatkoztatja.“ — S ezzel Bacsányi ellen
lép föl támadólag.

Ennek első kikezdéséből is kitetszik, hogy Rájnis más szem-
mel nézte az akkori viszonyokat s a „minden felől vetekedve meg-
indult“ irodalmi sűrűséghez képest már eléggé megérkezettnek látta
a kritikai nyesegetés szükségét is, nem reflectálva arra, a mit a fön-
tebb jelzett politikai eszélyesség követelt. Pedig az iránt az egyébként
szintén nyakas természetű Bacsányi is figyelmet tanúsított ekkor.³⁾
Rájnis „Toldalék“-ja a fordítás különböző felfogását tárgyalván, ezen
akkorban szorgalmasan úzótt tevékenységre nézve nem ok nélkül mond
el az ő szempontjából egy és más korszerűen eszméltető dolgot.
Ugyanis a magyar irodalomnak minél szaporább termékenyítése és
a nemzeti értelmiségnek gyorsabb fejlesztése végett akkoron a jobb

1) L. „Révai M. élete. II. k. 356. 387. I. s Bacsányi lev. Rádayhoz 1788. V. 13.

2) Előbeszédének dátumából úgy látszik, már 1788-ban megírta volt a
„Mentő-írás.“ Azért mondta a békítőknak: „a mit írtam, meg írtam.“

3) L. b. Orczy Lőrinczhez 1788. ápril 15-kén kelt levelét „Figyelő“ VII.
k. 317. 1.

tehetségek is többnyire fordítás által igyekeztek közrehatni. De e sürgőlegesen egyelőre nem kevés számú esetlenséget is szűlt.

Ily ok indíthatta Bacsányit arra, hogy Gatterer nyomán a „Fordítás mesterségének szabályait“ ismertesse.¹⁾ Ez pedig Rájnist, ki Virgilius fordítására vállalkozott volt, eltérő nézeteinek nyilvánítására készítette. — Így keletkezett „Toldalék“-ja, melyben a Baróti Szabóval szövetséges Bacsányit, az ő modora szerint már csak ezért is készségesen megtámadja, de mellette Kazinczyt is vádolja, mint a Bacsányi tárgyalt fordítási szabályoknak jóváhagyóját.²⁾

Hogy e támadásból akkora újabb irodalmi harc nem fejlődött, azt annak a kényes viszonyoknak tudhatni be leginkább, melyek akkor a nemzeti főérdek miatt oly nagy óvatosságot tett szűkességé.³⁾ Kazinczy tapasztalt buzgalma önként szem előtt tartotta ezt, azonban a kritikát igénylő körülményeknek másrészt azzal kívánt megfelelni, hogy a jobb izlés és tisztultabb ítélet fejlesztése végett külön organumot igyekezett létesíteni „Orpheus“-a által.

8. A fentebb említettekhez képest az odább említendők végett is több oknál fogva érdemes e kiváló jelenségnek irányzatát közelebbről szemügyre vennünk. „Bévezetés“-e elején szerénykedve „úgy tartja Kazinczy,“⁴⁾ hogy azon idő-szakokra osztott Munkák mellett, melyeket tíz esztendőnek el-folyása óta esmér Hazánk, nem lesz ez az új sem szükségtelen, sem haszontalan.“ — Egyelőre azonban csak enyhén érveli ezt azzal, hogy „ennek tárgyai nevezetesen különböznek azoktól, a melyeket a Pozsonyi Hirmondó, a bécsi Kurir, a Hadi Történetek, a Pesti Mercurius, a Múzeum és a Komáromi Gyűjteménynek Írói ki-tettek, ha bár a most meg-nevezettekkel némelly tekintetben hasonlóak, vagy ugyan-egyek is.“ — Átlag azzal jelzi kitűzött irányát, hogy a két utóbbi közt közép uton fog haladni. Ugyanis, míg a „Magyar Múzeum“ egyedül a Nyelv és Poesis' tiszosításán törekedett mind ekkoráig;⁵⁾ a Komáromi Társak pedig mindennek adnak helyt leveleikben, valami tsak tárgya a tudhatásnak: — Ő a közép-helyet foglalja-el közöttök.“

Ez után az „Orpheus“ címlapján is olvasható hármas célzatát mintegy programként így értelmezi: „Nékem — u. m. — egyik tárgyam a Józan Gondolkodás lesz. Okaim vannak azt Vilá-

1) Előbb a bécsi „Magyar Musá“-ban bocsátotta azokat közre már 1787-ben (l. 47. 48. darab.) — Ezek ellenében Péczeli J. d'Alembert nyomán közlő címföld nézeteket a „Mindenes Gyűjtemény“ l. 118—123. l.

2) L. „Toldalék“ 10. l. „mert — u. m. — Kazinczy ur is, ugyan ehez alkalmaztatván a fordítását, nyilván megmutatta, hogy ezen regulát jóvá hagyja.“

3) Bacsányi Ráday Gedeonhoz 1789. ápril 11. k. levelében írja, hogy „majd megfelel a garázda embernek, de a nélkül, hogy illetlenségeit illetlenséggel viszontagollya.“

4) Széphalmy Vintze név alatt indította meg Kazinczy e havi folyóiratot.

5) 1789-diki decemberben írja ezt.

gosodásnak, Aufklaerungnak, Eclaircissemmentnak nem nevezni; mert ezt némelyek az Indifferentismussal, Irreligióval s az úgy nevezett Naturalismussal vagy Deismussal tserélik-fel általjában; s sikólnak, mint a Helvetius baglya, ha setét barlangjokba a Nap melegítő sugára bé-hat. — Kerülni fogom a mérges érdeklését annak, a mi ember-társaim szemei előtt szent; mert, azt tsúfsággal illetni, szeretlenség; és azért is, mert én, bizonyos tekintetben, a mostani Zsidók s Mahomet Religiója eránt is tisztelettel vagyok. Sem azon nem leszek, hogy újj Religio Apostolának neveztetessem, mert érzem jól, melly Chimera szándék az, a melly a köz-népet, — a gubába vagy barsonyba öltözött köz-népet! megvilágosítani igyekszik; — mert érzem, hogy a Világosság elfogadására kevés emberek, és tsak a jó szívűek alkalmatosak; — —. Az, a mit én a józan-gondolkodás alatt itt értek, az, a mi a Meg-tévelyedt-eket — — az igazabb út felé vezet, a bolondságnak elibe tükröt vet, és ezen két igyekezet által a szív javulására, el-tsenedesedésére s az igaz — nem phantasmai boldogságra utat nyit; — a Babona s ágtól meg-tisztúlt Religio, az eleve-állatásoktól ment Philosophia.“

Második tárgyául „a Nyelv-tökéletesítését“ vállalja, „hová leg-inkább a Poezis tartozik. Helyt adok én — úgymond — itten mindennek akár Prósában, akár versben légyen. De a mit bé-iktatok, nem mindég úgy iktatom-bé mint remekeket, mint követni méltó példákat. Fel-vészem néha még a rossz darabokat is. Az Olvasó bosszankodni fog érettek reám; a Criticus által-látja azt az okot, a melly által indítattam; Maradékaink közt pedig lessz valaki, a ki Litteraturánknak akkori bölög Horatiusi Epochájából mostani Enniusi Epochánkra tér vizsgáló szemekkel, s szemeteimet kintseknek fejja tartani.“

Harmadik tárgyául „a Magyar Történeteket“ kívánja felkarolni. „E nevezet alatt — u. m. — nem magát a Historiát értem, hanem mind azt, valami a Nemzetnek történeteit, characterét, gazdagságát, Culturáját illeti, s magunkat magunkkal esmértethet.“

9. Lényeges oknál fogva kívántam az akkoron már nagymérvű munkássággal föltetsző s továbbra még dúsabb termékenységet sejtető Kazinczynak ezen jelentős irodalmi vállalata célzatát saját nyilatkozataiból felmutatni. Így világosabban derül elénk egyszerűsmind a nemzeti szellemnek ekkoron már határozottabb kulturai irányzat felé törekvése. Jó részben kitetszik belőlök azon kényes viszonyoknak jelzése is, melyek az irodalmi tevékenységet nálunk nem csekély mérvben feszélyezték még azon nagy fordulatkor is, midőn a nemzeti érzelem kedvezőbb tágulást nyerhetett.

Éreztetni ezt Kazinczy azon nyilatkozatával is, hogy az egyébként kívánatosnak tartott kritikai functiótól őt is tartózkodásra inték a megszírtelt körülmények.

Pedig a természeténél fogva is kényesebb izlésű, meg önművelését is többnyire remek példányok nyomán folytató Kazinczy-nak, ki már elég korán „föltette volt magában, hogy minden kitelhető erejével Báróczy koszorúja után fog törekedni, ¹⁾ különösen a magyar próza emelésére, — mindinkább zokon esett az, hogy a magyar irodalom művelőiben oly kevésé tapasztalható a szigorúbb műgond. Ezért is az iménti években már „többször forgatta elméjében egy bíráló folyóirat szükséges voltát.“ ²⁾ Sőt midőn az ő indítványozta „Magyar Museum“-nak előbeszédét legott ő fogalmazta, oly kifejezést adott azon szükség érzetének, hogy „a szerint e folyóirat előkelőleg kritikai irányú lett volna.“ Ily célzatát azonban megmástitotta Bacsnai, Kazinczy szerkesztményét önkényűleg egészen átalakítván. ³⁾

Másfél évvel ez után tetemesen módosultak a viszonyok. S a nagy változás több oknál fogva Kazinczyt is más taktikára utalta. Legalább egyelőre nem kívánhatta, hogy „Orpheus“-ának lapjai azonnal irodalmi csatatérré váljanak. Ildomosabb számításnak tetszett, hogy előbb tényleg ismertesse célzatát, hogy az irodalmi jobb erőknél sikerültebb termékeiből mutasson be irányadásul szolgálható műveket, oly példányokat, melyekkel a kívánatos műgondot megszívleltesse. A „Magyar Museum“-mal versenyre szállani már nem épen könnyű feladatnak látszott.

Ezért is szerénykedő beköszöntőjében az „Orpheus“ eleve inkább csak némi távolban lebegteti az olvasók elé kitűzött feladatának hármias igényét. Ezek mindegyikét értelmezi ugyan, de nem azon szigorral, mely némileg elriasztó hatású lehetne. Nem is körvonalozza eléggé szabatosan és határozottan azon elvek követelését, melyekre hármias jellegje céloz.

Mint a József-kori szellemi áramlat avatottja s nem csekély részben megszívlelője, diplomatikus óvatossággal lép föl e nagy atalakulást sejtető időszakban. Janus-arccal, skeptikus tünődéssel üdvözli a közelgő új aerát. — Kitészik ez új vállalata előszavából.

Mondhatni szemesen körültekintő, a kényes körülményeket gondosan számbavevő eszélyességre, némileg a Sokrates faggatta „πολιτική ἀρετή“-be burkolódzó fogárdosságra mutat az „Orpheus“ „Bévezetés“-e, ha azt odábbi tartalmával s Kazinczy egyéb akkori tevékenységével figyelmesen egybevetjük. Valamint fölvelt álneve mögül kiletét, szintűgy programmjából sajátabb szándékát nem nehéz kiészlelni. A történelem korszerű méltatása mellett a gyakorlatibb bölcséletet főleg ethikai tekintetből veszi célba.

¹⁾ L. Toldy F. „Magyar költők élete.“ Pest, 1871. II. 8. l.

²⁾ „Íróink nagyobb részének gondatlanságát tekintve a dolgozásban, többször forgatta volt elméjében egy bíráló folyóirat szükséges voltát, erről Rádayval szólott is, ki a Nicolai „német könyvtárára“ mutatva segedelmét ígérte.“ (u. o. 13. l.) — ³⁾ U. o. 13—4. l.

Erre nézve a korabeli „adeptus“-ok iránti hajlammal már is az „Εσσοτερικός“-okhoz látszik tartozni. Azonban a korszellem váltságos himbálódzása s a hazai viszonyok kínos vajudása közt képződve, mint nemzetének boldogulását forrón óhajtó amannak szintelen kosmopolitismusától tartózkodva, a nemzeti érzelem javára kívánja hasznosítani annak élesztésre alkalmas részét.

10. Kazinczyt e magasb irányzatú havi folyóirat megindításakor már irodalmi tevékenységének mintegy delelő pontja felé láttatja emelkedni azon nagymérvű munkássága, melylyel ekkor különösen a nemzeti színművészet hathatós lendítését is célozza vala.¹⁾

A mit Kazinczy utóbb az 1787—8. évi szellemi sűrűgésre vonatkozólag mond, hogy ekkor „közelíté igazán a magyar irodalomnak várva várt reggele“,²⁾ melyhez képest „az előbb hajnalnak vélt időszak csak álderengés vala,“³⁾ — erre visszaemlékezve alkalmasint büszke önérzettel gondolhatta magában, hogy annak pedig nevezetesen ő volt akkoron egyik kiválóbb élesztője s tán legsürgőbb bajnoka, ki, ha a viszonyok inkább kedveznek, „a vastag ködöt jóltevéleg elverhető vihar indítására“ is bátran kész vala.⁴⁾

Nagy célzatú igyekvését, erősen ösztönző becsvágyát élénken sejtetik ez idétti bizalmas levelei is, különösen a b. Rádayhoz írottak.⁵⁾

¹⁾ Nevezetesen a „Külföldi Játékszín“ megindításával: melyben Goethe, Lessing, Shakespeare színműveiből kíván izlettető példányokat bemutatni. (L. Toldy F. „Magyar költők élete.“ II. 17. l.)

²⁾ L. „Pályám emlékezete“ Abafi Lajos kiadása. 102. l.

³⁾ „A mit előbb látánk vala — u. m. — hajnalnak, a Faludi, a Báróczy, Barcsai, Bessenyei, Orczy, Anyos s a Baróti, Révai és Rájnis idejében, az csak álderengés vala.“ (U. o. 282. l.)

⁴⁾ U. o. 104. l. „A vastag ködöt csak egy jóltevő vihar fogja elverhetni, mondám Rádaynak,“ s egy folyóírást készülgeték kiadni, mely bírálgassa megjelent munkáinkat...“ „mely íróinkat rettegni tanítsa, hogy több gondnal írjanak, s olvasóinkat több eszmélettel olvasni, s nem vaktában hinní, vagy nem hinní, a mit nekik ez vagy amaz író mond.“ (u. o. 283. l.) „Ráday örüle készülteimnek, örüle, hogy a dolog következéseire magamat elszánva lát; — — de kiköté, hogy ötlet a harcba be ne vigyem, s nevét meg ne nevezem, mert a csatázás bizonyosan igen véres lesz. — Ugy annál hamarabb lesz megnyerve a győzelem! mondám neki. — Igen, felele az öreg úr, de én nem szeretnék sebet kapni.“ (U. o. 284. l.) Jelentős nyilatkozatok a főntebb érintettek illusztrálására.

⁵⁾ Ezekből 17 darab áll rendelkezésemre dr. Bartók Géza másolatában, melyeket Kazinczy 1785. évi okt. 13-kától 1792-ki február 13-áig folyt időszakban írt Ráday Gedeonhoz. Szóaltassuk közülök a Késmárkról 1788. jun. 21-kén írt s főntebb már részben idézett levelének további szövegét. Jellemző vonásokban tükrözi ez Kazinczynek ekkori érzelmeit. Ugyanis a Gesznerre felől nyilatkozó dicséretök közül különösen Molnár Jánosét emeli ki. „Ez — u. m. — nem győzte eléggé ditsérni, s hangja azt mutatta, hogy szája szívével meg-egyez; de azt vetette utána, hogy fél tőlle m. — Miért? — Mert mindnyájunkat meg-szegyenítem, felele. — Nagyságos Uram, én jól érzem, mennyi fog-nyatkozása van ennek a fordításomnak. Ennek érzése tselekedte, hogy újabb ki-adás felől gondoskodjam. — De gyönyörűség mégis azt hallani, hogy t e t s z ü n k. Nagyságod volt első, a' ki engemet írva biztatott jó véggel. Gróf Teleyk szemben ditsérte meg munkámat. Most Molnár is adja javallását; a' Testvér

Irodalmunk avatottjai erős okoknál fogva nagy fontosságúaknak ismerik el Kazinczy Ferenc levelezéseit.¹⁾ Vannak, kik az azokban hevenyészett s így a közvetlenség melegével ömlesztett nyilatkozatainak több értékét tulajdonítanak, mint az ő szorgos műgonddal készült dolgozatainak Méltán emelik ki főleg irodalomtörténeti fontosságukat. Ez eléggé megokolja, hogy annyira kívánják azok közzétételét.

Ezen időszakban kelt levelei is már több tekintetben jelentős becsűek. Figyelemre méltó megjegyzéseket tartalmaznak ama pezsdülésnek indult időszak szellemi tényezőiről s főleg az irodalmi viszonyokról. Különösen jellemzik saját igyekezeit és szándékait. Ha ezek valósítását oly sok akadály nem hátráltatja, alkalmasint jóval előbb s hathatósabban derülhetett volna föl újabb irodalmunk reggele, melynek már is oly biztató fényét láttaták lendültebb szellemű termékei.

Magyarított Gessnere és „Bácsmegyei“-je²⁾ feltűnően érezték nyelvünk új aerájának megnyílását, mely kiváltképen Kazinczyban készül vala üdőbb alakot ölteni. Korának égető szükségei őt is leginkább fordítási munkásságra készíteték. Alaposan érveli ő e nemű kezdeményeit.³⁾ Épen ezek által igen korszerű példát adott arra, hogy mikép lehet és kell oly időben ilyesmivel a serdülő irodalmat hathatósabban fölsegíteni, hogy önállóságra vergődhessék.

Kazinczy finom érzéke, műveltebb izlése s élesebb kritikai felfogása már ezekben is láttatá, hogy a kiválóbb magyar írók föllött is mily föltetsző előnyökkel bír, melyek őt irányzó föllépésre is jogosíthatják. Ily önrzete nem egyszer föl villan ekkori levelei-

---

Ötsém pedig a' Nagy Váradi Comissio Secretariusa azt írja, hogy Várad közönségesen gyönyörködve olvas. Ezenn felül, én is így kiáltok fel, mikor Dugonitsot, Révait 's másokat látok: *A n c h' i o s o n o P i t t o r e*: — de előre kell néznünk, előre, hogy mennyire van még a' tárgy. A' mit a leg-munkásabb szorgalom tehet, azt én meg-teszem; és biztat is a reménység, hogy valaha nevemet nem fogja szégyenleni a' Haza. Ó segítsen Nagyságod igyekezetimben, mutassa ki hibáimat, fogyatkozásaimat, igazítson helyre, 's neveljen bennem egy kedves hazafit. Nagyságod elébb száll nállamnál a' sirba, de hágy maga után valakit, a' ki kövére könnyekkel áztatott koszorúkat függeszsen. Késmárk, 21-a Juni 1782. Kazinczy.

1) Toldy Ferenc „páratlan irodalmi érdekű gyűjtemény“-nek mondja. (L. „Magyar költők élete.“ Pest, 1871. II. 50. l.)

2) Geszner fordítását „nem sietve, de gyakorlatlan és épen nem biztos kézzel“ írottak mondja Kazinczy, de Toldy F. szerint „így is a legnevezetesebb lépés ez szépirodalmi prózáinkban Báróczy óta. Mégis sokkal kedvesebben, sőt elragadtatással fogadtattak „Bácsmegyeinek őszveszedt levelei.“ (L. u. o. 14—5. l.) Ennek okát könnyű feltalálni nemzetünk akkori kedélyállapotában, mely meglehetősen távol volt az idylli hangulattól.

3) „Láttam — u. m. — hogy akkor még legokosabb volt jót fordítani s minél jobban, hogy követésre méltó példáink legyenek, mind a teremtésben, mind a szólásban s izlésünk a kettő által megneemesíttessék. De a ki mindig fordít, és csak fordít, a szerint jár, mint a ki mindig mankón jár. Elveszti saját erejét.“ (L. „Pályám emlékezete.“ Abafi Lajos kiadása. Budapest, 1879. 158. és 305. l.)

ben s az átismert szellemi fogyatkozásokhoz képest nem is ok nélkül. Önművelése, különösen aesthetikai tekintetben, jóval biztosabb alapú volt több előkelő magyar íróénál, kik akkoron leginkább föltetszők valának. Ifjúkora óta a művészetért szinte a rajongásig lelkesülve, az ismeretek különböző ágai iránt élénken érdeklődve, a birodalombeli tudományosság jelesbjeivel közel is érintkezve, az élet s irodalom bensőbb viszonyaival bőven megismerkedve szellemi látkörét lehetőleg tágítá, még pedig azon eleve föltett szándékkal, hogy azzal aztán a hazai értelmiség sphaeráját is lehetőleg növelje.

11. Hogy ne izgatta volna a már 30 éves férfit erősebben azon nagy feladatú missio érzete, melytől teljesen át vala hatva, olyatén vállalatra, melylyel a még nagyon ködösnek látott atmosphaerát,¹⁾ mihelyt lehet, erősebb áramlat keltésével tisztulásra késztesse? — Oly sok volt, a mi az ő nagy remekekéből merített izlési s itéleti meggyőződését sértette s hol szájalomra, hol boszankodásra gerjesztette. — Azonban számolnia kellett a viszonyokkal. Eszélyessége tovacélzó szándéklaiban fontolóra vette a közeli körülményeket is. „Orpheus“-ának megindítása s míg lehetett, kitelhető szorgalommal folytatása mutatja, hogy ily figyelete mikép egyengeti ösvényét azon nem könnyű feladatnak.

Valóban bátor, sőt kockáztató vállalkozás volt az, hogy Kazinczy ép akkor a már meglehetősen lábrakapott „Magyar Museum“-mal s némi tekintetben még a többi magyar folyóirattal is versenyre mert szállni, és pedig a visszahatási áramlat hangulatához nem igen alkalmazkodó szellemben. — De az ő ügyessége jóformán módját találta annak, hogy egyrészt a jelesebb tehetségeket megnyerve, elmetermékeikből érdekes tartalmat mutasson föl, másrészt a főbbek közt is némi pártoló részvétet szerezzen vállalata iránt.

Mindkét tekintetben biztató jeleket láttat az „Orpheus“-nak már I. füzete is. Valóban eszélyes tapintatára mutat az, hogy a gr. Pálffy Károly cancellár képével díszített első füzetet ugyanannak Péczelihez írt hazafias szellemű levelével²⁾ és utánna b. Prónay Lászlónak Kazinczyhoz írt s buzgó magyar szellemet valló válaszával³⁾ nyitja

¹⁾ L. főntebb a 233. l. idézett nyilatkozatát b. Ráday Gedeonhoz.

²⁾ Gr. Pálffy Károlynak e nemzeties szellemet érzetető levele sajátlag franciául van írva, de Kazinczy utánna teszi annak az ő felfogása szerinti magyarját is. (L. „Orpheus“ I. 13. l.)

³⁾ Hathatós ajánlatul szolgálhatott ez Kazinczy részére a buzgóbb magyarok előtt. Egyebek közt jelentős abban b. Prónaynak e nyilatkozata: „Áldom én az Úrban Nemzetünk Gondviselését, a ki éppen Nyelvünknek hanyatlásával azt végső el-enyésztetőtől illy gyökeres Haza! fel-ébredésével hatalmasan fent tartja. — Erősen el-vagyok én arról hitetve, hogy a Magyar Nyelv végső el-múlásának tzéjja még nem jelent bé; — Én legalább fanaticus betsüillője vagyok hazai nyelvünknek, s mind azoknak, a kik azt a végső feledékenységtől óltalmazzák. Ezek között az Úrnak Nevét meg-külömböztetve tisztelni fogom.“ (U. o. 15. l.)

Éz után ezt mondja Kazinczy jegyzetében: „Ezen két levél világosan mu-

meg, aztán a szépreményű ifjabb írók műveit előzőleg Révaitól mutat be egy sikerült ódát, a Rájnishoz írottat, melyről már föntebb közöltük az irodalmi elismerést.¹⁾ Továbbá b. Ráday Gedeontól, Földi Jánostól, Aranka Györgytől, Fehér György s másoktól adott egyéb érdekes közlemények közt becses „literatori tudósításokat“ is ad úgy, hogy „Orpheus“-a a műveltebb körökben tartalmával s kiállítási izlésével egyiránt figyelmet kelthetett s ezt odább még inkább iparkodott fokozni.

Bízást visszhangoztathatjuk róla Toldy Ferenc elismerését. Szerinte ugyanis „e folyóirat az országra és irodalomra egyik nevezetes évnek becsesb jelenései közül való volt, mind, és különösen, széptani s nyelvgondra eszméltető irányánál fogva, mely minták s magyarázó észrevételekben képviseltetett; mind hazafiúi buzdításaival s a felvilágosodott gondolkodásra ható cikelyeivel. Kazinczy volt a vállalat lelke, s már egészen azon állásponton, melyen őt legvirágzóbb korában találjuk.“

Sorsát illetőleg azonban nyomban hozzá teszi, hogy „e lapnak sem volt azonban állandósága: késedelmesen jelent meg, s már nyolcadik fizetével elakadt. „Bandérium, diéta, s járásaim keléseim elvonának a dolgozástól“, mond a Pályában Kazinczy.²⁾

12. A fáradhatlan Kazinczyt tulajdonképen még sem annyira vonhatták el még a növekvő zajlángások sem a szellemi munkálkodástól olykép, mint a közönséget az ő kiadványainak pártolásától. Kazinczynak élvezet volt a szellemi munka. Útközben is olvasgatott, gondolkodott, jegyzett, fogalmazott. Olykor igen kényelmetlen helyzetekben is bámulatos készséggel munkált.³⁾ De a honfiakban még azt az előbbi langyos részvétet is fogyasztani látszott

---

tatja azt, hogy Hazánknak tisztelt Fijai között sokan vagynak olylly érzékenyek, a kik Literatúránknak zsenge gyümöltseit kegyességgel fogadják, s ápolgatásokat ajánlják. Meg-nevezett Nagyjaink éránt való háladatosságból s hazafiúi örvendezésből adtam én ezeknek leg-elöl helyt hólnapos írásomban; hadd ragadtasson munkára ezeknek el-hevítő olvasások által ismét valamelly érdemes Hazafi; és azok, a kik tsüggedeni kezdenek, végyenek vigasztalást“ (u. o. 16. l.)

¹⁾ L. föntebb 65. l. — és „Figyelő“ XII. 342. l.

²⁾ L. Toldy F. „Magyar költők élete“ i. h. II. 16. l.

³⁾ Nem tekintve az utóbb még fogságában is erenyedetlenül folytatott munkásságát, már ekkori tevékenységét is érdekesen jellemzi az, a mit róla Toldy F. az 1790. évre vonatkozólag említ, „t. i. mindjárt ez év tavaszán, miután a szent korona a nemzet örömjaja közt Budára hozatott, tagja volt azon Abauj megyei nemeshadnak, mely annak őrzése végett Budán mulatott; s itt, s épen a korona őrszobájában írta (máj. 22.) Shakespeare Hamletjének Schröder színpadi kidolgozása szerint készített fordítása elébe b. Próray László csanádi főispánhoz azon historiai jelentőségű ajánlólevelét, mely a kor resposó lelkesedésének a mily hü kinyomata, oly nevezetes emléke marad minden időkre; s melyben egyszersmind a magyar színészet ügyét hathatósan indítványozta.“ (L. Toldy F. „Magyar költők élete“ i. k. 17. l.)

az alkotmányügyi mozgolódás és nyüzsgelem, mely igen soknak figyelmét egészen másfélékre szélesztette. Költséges tüntetések, zsinóros, paszomántos, sujtásos öltözetek, ¹⁾ megyei gyűlések, korteskedő válaszztások, capacitatiók, s az effélékkel járó, mailag is eléggé ismeretes accessoriák nagyon is kedvezetlenek valának az oly fellengőbb éleztatokra nézve, mint a minóket Kazinczy hazafias eszménye sugallt s főleg az Orpheus által valószínűsített kívánt. — Ilyesminek közönsége valóban kevésből álló vala ekkor.

Igen figyelemre méltó tanulságul szolgálhatnak e tekintetben Kazinczynak saját vallomásai, hogy mily aránytalan vala a közönség részvéte az ő irodalmi igyekvései iránt, melyekről pedig az észlelőbb itéletűek oly hő elismeréssel nyilatkoznak. ²⁾

E feladatunkhoz képest helyén lesz itt azokat bemutatnunk. „Gessner Idyllium mai-ból — u. m. ³⁾ — 50-nél többet vett meg a kiadótól s osztott ki; Bács megyeiből 270-et, Orpheust is sokaknak ingyen küldött, mellyhez az arcképeket saját költségein metszette ki, s a kiadótól (tiszteletdíj!) ő példányt kapott. Hamletemből pedig — folytatja u. o. — s az Aranka úr Júlia leveleiért Ovidiushoz, melyet tulajdon költségeimen bocsátottam közre, csak annyit sem vettem bé mind ez óráig, a mennyit egyetlenegy exemplár ára teszen. Ezen kívül készen segítem értékemhez képest mind azt, a mi az én segedelmemet kívánja.“ ⁴⁾

„A Messziásnak pedig — teszi ehhez hozzá Toldy F. — még oly nagylelkű kiadó sem találkozott, ki 6 példányért kinyomatta volna. Korismertető adatok ezek, mik Kazinczyt egyszersmind úgy tüntetik fel, mint irodalmunknak akkor valódi áldozatos bajnokát, sőt Maecenását is!“ ⁵⁾

Leginkább betudhatni ezt a Kazinczynak irodalmi munkássága iránti részvétlenséget a többnyire még parlagias izlésű vidéki intelligentia alantias izlésének, aztán az elkorcsosult felsőbbrendiek s elnémetesült városiak magyartalanságának, meg részben annak is, hogy Kazinczy fennlebegő szelleme kevésbé bocsátkozott le a nem nye szerinti népieshez, mely akkoron jóval inkább nyert kedveltséget az erősbülő nemzeties áramlat által.

13. Minthogy a beállott nagy fordulat következtében főleg ez

¹⁾ Péczeli a „Mindenes Gyűjtemény“ IV. k. s Kazinczy is néhány ironikus célzású megjegyzéseket ejt ilyesokról „Pályája emlékezetében“. (L. i. m. 138—9. l.)

²⁾ Különösen b. Ráday Gedeon, gr. Teleki József és Sámuel, b. Orczy Lőrinc s b. Prónay László; mint ezt lelkesült örömmel említi Kazinczy a Gessner fordítására vonatkozólag a b. Ráday Gedeonhoz 1786-ki jan. 12. és 1789-ki márc. 14-én kelt leveleiben.

³⁾ L. Toldy Fer. „Magyar költők élete“ i. h. 18. l. idézve Kazinczynak a Messziás első 10 énekei előfizetési hirdetéséből, melyet 1790. okt. 17-én írt

⁴⁾ „Amint azt barátom Kováchich úr a most kiadott „Vestigia Comitiorum“ nevezetű munkájában elő is hozza.“ (L. u. o.)

⁵⁾ L. Toldy F. u. u. 18. l.

emelkedett irányadóvá: célzatának sikerre juttatása végett az érzelmekre hatni kívánók buzgóbban igyekeztek hozzá alkalmazkodni.¹⁾ Ezért a főntebben szárnyaló elmék is szívesen szállottak alább, míg másrészt az alantabb járók kissé emeltebb irányt vettek, hogy a nemzet derekát képező nemességhez, mint a mozgalom főtényezőjéhez megnyerőbb módon hozzáférhessenek.²⁾

Behatóbb vizsgálónak jóformán föltetszik az ekkori költészeti productumokból, hogy a különböző irányokat (irodalmi iskolákat) jóval közelebb hozza, sőt egy időre mintegy összesodorja az erősebb lendületnek eredt nemzeti szellem. A politikai visszahatás gerjesztette nemzeties érzület természetesen azon elméműveknek adott előnyt, melyek minél inkább eltalálták hangulatának kifejezését. — Dugonics volt főleg ez időszak ünnepe. ³⁾ Mellette épen 1790-ben Gvadányi Józsefnek kedélyes, a kor hibáira élesen találó s azokat humorosan gúnyoló „Falusi nótárius“-a nyert kiváló felkaroltatást. Az alsóbb rétegekben Kónyi János is szerencsés hódítást tőn úgy, hogy a magyar olvasó közönség gyarapításáért neki az itélete-sebb elmék is szívesen vallottak elismerést. Mert ama nyelvküzdelmi időben főbb fontosságú volt az extensió, sem mint az intensió.

Az olvasó s különösen a magyar irodalmat pártolással is elősegítő közönség növesztése nagyon is sürgető szükséggé vált ebben a magyarságra nézve oly válságossá alakult időszakban, midőn annak kulturai képességéről s törekvéséről ugyancsak hathatós tanúságokat kellett volna feltüntetni. — Hisz lám még az oly nagy enthusiasmust gerjesztett „Etelka“ regénynek kapóssága sem idézett elő valami föltetsző kelendőséget.⁴⁾ Igazán sajnálkozásra indító a magyar irodalom akkori sorsa iránt, ha arra gondolunk, hogy még ez az oly annyira népszerű s epochalis regény is mily vékony jutalmat eredményezett szerzőjének.

Annál nagyobb kegyeletet érdemel a hazai nyelv emeléséért lángoló szerény bajnokok buzgalma, kik még kevésbé remélhetvén fáradaimaik jutalmát, csakis a nemzeti érzelem buzdítására figyelve, sanjarú nélkülözéssel megtakarított filléreiket is rááldozták műveik

¹⁾ Révai illetőleg már a főntebbiekben jeleztem ezt. (L. Révai élete. II.) Rájnis és Baróti is éreztetnek ilyest ekkori termékeikben. Baróti Szabó ez idétt különösen 1790-ben kezdett páros rímű alexandrinekből népies alakú verseket írni. (L. Figyelő XIII. 391. l.)

²⁾ Dugonics célzatosan „szabta „Etelka“ regényét a tanultabb elmékhez.“ (L. Endrődi S. tanulmánya Dugonicsról 71. l.)

³⁾ Ugy, hogy alig csodálható azon boldog hiedelemben ringatódzása, mintha csakis a tótok morogtak volna „Etelkája ellen“, sőt hogy épen ez „az ő Etelkája volt a főok, mely az országnak szemét kinyitotta. (L. „Följegyzései“ i. k. 41. 53. l.)

⁴⁾ Ezer példányban nyomtatott első kiadásáért (Landerer nem merte Dugonics biztatására sem 2000 példányban nyomtatni) „ajánlekozott neki a könyvnyomtató 80 példákot, tehát 160 forintot“, de a képek kimetszéséért Dugonics fizette a 70 forintot. 1790-ben pedig a második kiadásért száz forintot kapott. (u. o.)

kiadására. Ilyenül tűnik föl a jó Baróti Szabó Dávid is, kit főleg „édes hazájához való szeretete“ bírt rá, hogy „Költeményes munkáit“ — mint az előszóban mondja, — „kiegyengetve s tsinosgatva“ 1789-ben újra kiadja, még pedig költséges kiállítással. — Az őt szívesen tisztelő paptársainak s néhány buzgóbb irodalomkedvelőknek részvétén kívül bizonyára nem igen tapasztalhatta kockázatott költségeinek pótlását.

14. Hogy a magyar irodalom pártolásáról s így annak a közéletre gyakorolhatott befolyásáról legalább hozzávetőleg biztosabb felfogásra juthassunk, tán még a folyóiratok iránti részvét kipuhatolása szolgálhatna alkalmasb tájékozással. De azok sorsa sem sokkal viditőbb. Közülök a Bécsben megjelenők örvendhettek legkedvezőbb részvétnek, mivelhogy a hadi mozgalmak s politikai vajudó viszonyok miatt a közérdeklődés onnét remélt leginkább kielégíthető ujdonságot. Ezért a „Magyar Kurir“ „deres paripája“¹⁾ jól abrakolhatott is, kivált míg a „Hadi s más nevezetes történetek“ színes képekkel illusztrált kiadása jövedelmét meg nem kevesbítette. Mert ezek aztán olykép jövedelmeztek, hogy a nemzeti irodalomnak lendítését egyébként is eszközölhették.²⁾

De már a „Mindenes Gyűjtemény“-nek Komáromban főleg a hasznos ismeretek terjesztését célzó feladatával feszült buzgalma mellett sem sikerült szintoly szándékait megvalósíthatni, sőt inkább csak áldozattal folytathatá becses vállatát.³⁾ Bacsfányinak is minden élelmessége s ernyedetlen törekvése mellett csak szűkösen hozta be költségeit a tartalomra nézve jelentősebb pártolást érdemelt „Magyar Museum.“⁴⁾

Hogyan juthatott volna így zöld ágra az oly széptani kritika, minőt Kazinczy szándékolt? Körültekintőbb elmék úgy találták, hogy az eszmetisztázást s műalkotást illető discussiókat nem tanácsos olyatén izgalmas időszakban a nagy nyilvánosság elé tární. S folytatak, a mit eddig is tőnek, hogy meghittebbejüket, vagy a megközelíthetőbb tanultakat kérték föl dolgozatainknak szigorú bírálására még pedig lehetőleg a kiadás előtt; mint erről több adat szól bizalmas leveleikből.⁵⁾

15. A nyilvános élet eléggé el volt foglalva az alkotmány- és nyelvügyi vitákkal, melyek bizony busásan juttattak az eszmélőbb

¹⁾ Így élceltek róla Szacsavay tisztelői is olykor verses levélben küldvén előfizetéseiket. (L. Szacsavay Sándor élete. Jakob Elektől „Figyelő“ XI. 265. l.)

²⁾ L. Révainak a „Jámbor Szándék“ elé 1790-ben írt előbeszédét 2. l.

³⁾ L. Péczeli J. „Mindenes Gyűjtemény“ IV. negyede végén.

⁴⁾ L. Bacsfányi J. költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben. Kiadta Toldy F. Pest, 1865. 240. és 242. l. — A Magyar Museum végső füzetében előfizetőinek névsorát adván azok száma 327-et tesz.

⁵⁾ L. u. o. Bacsfányi leveleit Aranka Györgyhöz. Továbbá azokat, melyeket ugyan ő b. Ráday Gedeonhoz írt és Kazinczynek szintén Rádayhoz ez időtt írt leveleit.

hazafiaknak gondot a nagy akadályok leküzdésére. Ez csöndben nem folyhatott a roppant sok ellentétes elem miatt, melyet a 10 évi abnormis állapot ugyancsak fejére növesztett a magyarságnak. Hacsak mérsékelten vesszük is valóként, a mit a külsők korholásai nemzetünk ellen fölhánynak, nem csekély ziláltság lehetett az idétt hazánk társadalmi életében.¹⁾

Ugy látszik az itt érintettekéből, hogy a politikai visszahatás keltésében nem igen lehetett valami tetemes része a nemzeti irodalomnak. Oly féken tartva, mint említők, nem is fejthetett ki arra izgató hatást. Afeddő iratok sem vádolják ilyesmiről. Inkább a latinul írt művekről szólott olyasmi akkoron.²⁾

Ezért a magyar irodalom elég gyengén s elmosódottan tűkrőzi vissza azon aestuatiót még utólag is,³⁾ jelentős bizonyossággal annak, hogy nálunk az „élet és literatura“ akkorban bizony nagyon laza viszonyban állott. Emez a főntebb tárgyaltak szerint is szerény medreiben elég halkán csörgedezett, kivéve azon néhány hazafias melegségű versezetet, mely a zajgás közben olykor fölhangzott.⁴⁾ Intensiv hatása azonban annál inkább gyulaszthatta a helyzeti kényszerűségek által meggyűlt izgalmat, minthogy ez könnyen szikrát fogott amúgy is, meg élesztőül előszedte ismét a kuruc világból fennmaradt ellenszenves emlékeit.

De másrészt az irodalom különösen az újhódó magyar költészet nem csekély mennyiségű termékenyítő elemet vett föl a nemzeti érzelem ezen újabb pezsdültéből, mint ezt a nyomban következő irodalmi nemzedék már mindegyre hathatósabb szellemi terményeivel igazolja.

¹⁾ L. a Babel és Ninive hirhedt rópiratokat.

²⁾ Így például a „Bábel“ kiváltképen Horányit korholja, hogy a „de Sacra Corona“ írt művével oly nagy mozgalmat idézett elő. (L. Bábel 1790. 68. és 69. ll.)

³⁾ Habár némi cáfoló irat magyarul is jelent meg a Bábelről t. i. Pozsonyban ily cím alatt: „A' Magyarország gyűlési Végezéseknek egyik Darabja, úgymint ama' nevezetes két Brosurák: Bábel és Ninive ellen tett Tanúság.“ Nagyobb mérvben azonban latinul folyt ellene a harc az Eleutherius Pannoni-us-féle gúnyiratokban, melyekhez Horányi „Joannes „Pantophelius“ név alatt csatolt megjegyzéseket.

⁴⁾ Ezekről az előbbieken volt említés, hol különösen a visszaérkezet-korona üdvözlései közül Révaiét emeltük ki, mint legföltetszőbb nemzeti nyitlatkozatot.

XV. A nemzeti buzdulat árapálya.

1. Szóalmat keltő tanuságul tűnnek föl, különösen a mai nézetek szerint mérlegelve, azon adatok, melyek nehányával a föntebiekben az élet és literatura laza viszonyát jeleztük. De még sem épen utalnak afféle következtetésre, mintha nálunk akkorban amaz ettől nagyon is elváltan, mintegy vaktában botorkálva, a kiválóbb elmék irányzását többnyire nélkülözte volna.

Ily föltevés ellenében a tények erősen cáfoló érveket állítanak ki. Még a téves irányok baleredményei is arra mutatnak, hogy jobbara eszmei indokok hatása idézte elő a nemzeti élet nagyobb mérvű alakulása phasisait.

Hogy is történéhetett volna másképen, ha nem a literaturai termékeknek megszívelése útján, hogy nemzetünk a mult század elején folyt nagy zajlású kuruc martialitását utóbb oly csöndes belélettel, szinte az aléltságig szenvtelennek látszó önmegadásával váltsa föl, aztán meg egész az elfajulásig ment iramodással ügessen a diadalmasként hiresztelt ujhodó művelődés irányzata nyomán? —

Csakúgy mint más életrealóbb európai nemzetek, sajátképen szellemi nagyimpulsusok által tereltetett nemzetünk is hol jobbra, hol balra, majd emelkedésre, majd sülyedésre késztető irányban az átalakító áramatok hullámozása szerint.

Csupán érintőleg reflectálunk itt ezen átlagosan egyebűn is eléggé ismerhető viszonylatra.¹⁾ Azoknak, amik nemzetünk fény- vagy árnyoldalait fölletszöbben jellemezhetik, kellőbb felfogása végett általános és különös tekintetben is jelentősen mérvadó ez. Utóbbiban a specialis viszonyok s körülmények sok apró részleteit kell figyelembe vennünk úgy a minőségi, mint mennyiségi befolyás megítélhetése végett. A hatalmi akarat elősegítő vagy akadályozó ereje is mily igen szemügyre veendő itt a beszámítás dolgában.

¹⁾ L. Fraknói V. „Martinovics és társainak összeesküvése“. Budapest 1880. 1—2. l.

2. Hazánk huzamos ideig dúló fergetegei miatt siralmas pusztulásra jutván, nemzetünknek nagy megerőködésébe került a múlt század első felében csak annyira is üdülnie, hogy az európai cultura akkori eredményeinek mintegy tanítványként némileg megszívlelőjévé válhassék azon közeg által, melyet a másíthatlan viszonyok számára kijelöltek. Nemzeti művelődésének útját s eszközeit megválasztania nem igen állhatott módjában. Gyámság alá kerülve s egyébként is mintegy árvízhozta különféle heterogen elemmel elvegyítve árvaként született mostoha sorsát. Így a latin nyelv maradt továbbra is művelődésének dajkálója, úgymint mely századok óta szilárdul begyökerezett volt nemzeti institutióinkba. Sok akadály állta annak útját, hogy abból egyhamar kibontakozhassék olykép, mint ahogy az a kedvezőbb sorsú európai nemzeteknek már mindinkább sikerül vala.

Hogy az óhajtság és az eszmélőbb elméknek erre törekvése nem hiányzott, éreztetik irodalmi nyilatkozataik és növekvő serénykedéseik. De ezek anyagi és szellemi fogyatkozás és számos kedvezetlen viszony miatt csak vajmi kevéssé gyarapodhattak annyira, hogy a nemzeti öntudat serdülését hathatósabban előmozdíthassák. Ez alatt a hazánkban is mindinkább érzett szellemi szükségletek kielégítésének mindegyre dúsabb s jutányosabban szerorzhető táplálékkal kinálkozott a külföldi irodalom, mely azonban az európai művelődés magas színvonalára kecsegtetve tetemesen fogyasztotta a nemzeti önérzet erejét. — Habár előbb csak szűk réseken s a többféleképen akadályozott közlekedés miatt gyengén, de utóbb mindinkább növekvő mennyiségben szívárgott be hazánkba azon szellem, mely az irányadó körök fajvedlését hathatósan előmozdította, hozzájárulván ehhez az udvari befolyás tekintélye is. — Nem kevesen előnyös haladásnak tekinték az európaiasodás e nemét, mint ahogy még ma is tapasztalható efféle nézet hazánkban. Fennsőbb helyen pedig kegygyel méltaták mint a művelődés és simulás föltetszőbb jelenségeit.

Már főntebb említők, mikép hódítá meg előbb a francia szellem bővülő hatása különösen a főrendieket és tanultabbakat, s hogy ezektől miként hatott az át a középrend köreibe is. Ehhez még a magyar irodalmi törekvések is járultak némi elősegítőül, fordításokban adván azokra kapató ízeletetöt.

A franciás szellem alkalmas útkészítő vala az elnémetesedésre is. Szintúgy érvelték ezt is az európaiasodás s magasb műveltség motívumai, melyek nem egyben gerjesztették azt a hiedelmet, mintha a nemzeti érdek igényei is követelnék azt.

Már a nagynevű királyasszony uralkodása alatt föltünő sikerrel kezdett a német irodalom diadalmaskodni az erősen ostromolt francia izlés és szellem fölött. Hasznossági s egyéb érdeki tekintetek is hathatósan közreműködtek annak hazánkban való térfoglalá-

sára. — Majdnem rendes folyamatúnak látszott már nemzetünknek átmásítása.

3 Ily tapasztalatok elég korán azon meggyőződést kelthették a különben is ideális felfogású II. Józsefben, hogy erőlyes akarátának tetemes akadályok nélkül sikerülni fog centralizáló eszméjét megvalósíthatni. Az útát nagyon alkészíftettek vélte egyébként is arra, a mit ifjú korában fogant, és utóbb mind megrögzöttebbé vált terveivel célozott. Ezekhez türelmetlen természete a gyors tevékenységet vállalta legalkalmasabb expediensnek. Hatalmi módjai kedvezően rásegíthették, hogy varázsszerű rögtönzésekkel igyekezzék keresztül hajtani eszméinek kivitelét, míg ellenben a honfiakat megannyi akadály tartóztatá a gátvetésben. De kiváltképen az európaias áramlat iránti deferentia, a mintegy közkeletűnek látszó kor-irány respectálása, s a nemzeti szellemnek a közönyösségig ment ernyedése nem is igen készteté már őket ellenszegülésre.

Hogyan s minő alkatrészek közbevegyültével forrhatott föl utóbb ez az oly igen ellangyult nemzeti önértzet annyira, hogy ismét hatályos tanuságot adhasson felüdültéről: ennek vizsgálata magában sem érdektelen, meg jelentős részét is teszi nemzeti szellemünk történéseinek. S ennek mélyebb ismeretére mostanság kiválóan fontos okok sarkalnak. De a további fejlemények alapjainak kimutatása végett is rendén való ennek gyökszárait ezennel összefoglalauk.

Mult századi történelmünk összerű tárgyalásából is olyképen tűnik elének az a nemzeti fölpezsdültség áramlata, mint túlnyomó részben politikai visszahatásként nyilvánult mozgalom. — Növekedésének s fogyatkozásának phasisai jellemzően mutatják ezt.¹⁾ Alkatelemeinek némi analysise s így lényegesb mi voltának behatóbb észlelése végett igen érdeme, ezeket is szemügyre vennünk.

4. Jóval föntebb érintők már, hogy sajátképen az 1784-diki szertelen intézkedések riasztották föl nemzetünk önértzetét éberebb eszmélésre.²⁾

Mostani felfogással szinte bámulatosnak látszhatik e késő fölocsúdás. Sz gorúbb ítélet a „sero sapiunt Phryges“ közmondással sujhathná. De a vádló okokhoz mentőket is aíltnak a történelmi adatok, különösen azok, melyek ama kor concretebb képét tüntetik elének s a hazai közviszonyok messzeágazó szárait is láttatják némileg Ilyesek jelentékeny mennyiségét tárja föl újabban Marczali Henrik hazánkknak II. József korabeli történetével tüzetesebben foglalkozó művében.³⁾

¹⁾ L. Horváth Mihály „Magyarország történelme“ Budapest, 1873. VIII. k. 1. fejezet.

²⁾ „Révai M. élete“ II. k. 178—9. l.

³⁾ L. Marczali Henrik „Magyarország története II. József korában.“ Budapest, 1884. II. k.

Azon megdöbbenően elhatározott föllépésig, — melynél fogva a sz. koronának a császári kincstárba szállíttatása, a conscriptio erőszakolása s a germanizálás decretálása nyomán már teljes önkényű intézkedéssel folytatá a császár alkotmányromboló működését,¹⁾ — nem kevesen találkoztak még a nemzet jobbjai közt is oly jóhiszeműek, kik szerfölött erős bizalmat helyeztek előbbi ígéreteibe.²⁾ S habár elég korán érezette ifjú „álmai“-nak³⁾ megvalósítására igyekvő autokratái szándékait: még akkor is sok mentséget találtak önkényű törekvéseinek megokolására, midőn már tényleg is elég világosan láttatá hova-célzását.⁴⁾

Nyomról nyomra föltűnedező okozatai miatt ismételen is vissza kell még ezen anomál állapotokra emlékeztetnünk, sőt lehetőleg minél mélyebb alapjaikra rámutatnunk.

Tekintve a hazai közviszonyokat s az európai constellatiót,⁵⁾ ama jóhiszeműség sem a belátás hiányának, sem a nemzeti önértzet eltoppultságának nem eshetik merőben rovására.

5. A 18. századnak már majdnem szélében uralkodóvá vált eszmével szemben, — melyeknek érvényesítésére folyton mintegy eget-ostromló szellemerővel küzdöttek a nyugoti nemzetek hirhedt elméi, — a mi fölöttebb elmaradott állapotú nemzetünk kulturai emelése végett okvetlenül szükségesnek látszott több tekintetben elavult szerkezetű ősi intézményeinknek korszerű átalakítása.⁶⁾ Ez pedig csak is egy erélyes fejedelmi szellemhősnek rendkívüli eszközökkel rendelkező s bátor elszántságú vállalkozásától volt várható. Ilyesre nemcsak hivatottnak, hanem mindenkép rátermettnek jelezték már ifjú kora óta hangoztatott jóslatok s omenek a „legnagyobb anyának még nagyobb fiát.“⁷⁾ Európaszerte bámult s magasztalt jeles tulajdonai oly bővülő hatásúvá fokozták tekintélyét, hogy szinte föltétlen bizalommal remélte tőle hazánk értelmisége is ama nagy feladat sikeres megoldását.

Többnyire visszatartott vagy csak kétesen nyilvánított célza-

¹⁾ U. o. II. rész, 3. fejezet: „az alkotmányos garantíák megdöntése“ 362—405. l.

²⁾ U. o. 7. l. — és „Collectio Ordinationum Imp. Jos. II. Pars I. Dioszegini. 1790.“ 2—3. l. — V. ö. Dugonics A. „Följegyzései“ i. k. o. l.

³⁾ Álmadozások „Reveries“ címmel jelelte 1761-ben írt emlékiratát, melyben autokratikus uralkodása rendszerét összefoglalta. (L. Marczali i. m. l. 392. — II. 1. l.)

⁴⁾ L. Fraknói V. „Martinovics és társainak összeesküvése.“ Budapest, 1880. 5. l.

⁵⁾ U. o. I—2. l. — Marczali i. m. l. 391. l. — II. 5—9. 11—26. l.

⁶⁾ Fraknói V. u. o. 6. l.

⁷⁾ „Der grössten Mutter grösserer Sohn.“ Így magasztalá őt egyéb elragadó elogiumai közt Jellenz Xaver Ferenc innsbrucki jogtanár 1781-ben. (L. Lustkandl W. „Die Josephinischen Ideen und ihr Erfolg.“ Wien, 1881. 24. 92—3. l. — U. o. a már születésekor nyilvánult jóslatok is fölemlítetnek.)

taiból¹⁾ jobbára úgy gyaníták s híresztelék is főleg a hivatalviselők, hogy csakis ideiglen szándékozik hazánkban az alkotmányos jogok gyakorlását fölfüggeszteni,²⁾ míg ezt a külügyek kellő eligazítása, meg a korszellem követelte reformoknak sikeresebb keresztülvitele okvetlenül szükségessé teszi.

Úgy hitték, hogy ily nagy feladatok a hatalmi erőnek egy időre való összpontosítása nélkül épen nem hajthatók végre jó módjával.³⁾ Különbben az európai viszonyok baljóslatú alakulásához képest attól tarthatni, hogy az ujhodás szelleme kérlelhetlen postulatumait alulról támasztható izgalmak útján sokkal ártalmasabb felforgatásokkal fogná érvényre juttatni. Legalább némi előjelei sejtethők valának már azon vésztes háborgásnak is, mely Erdélyben 1784-ben oly ádáz jelenetekben tört ki.⁴⁾ Talán egyébűtt is mutatkoztak olyan symptomák hazánkban.

Azon idő-zak nagy szóvivőinek jóslatai szerint ily körjelek mind ijesztőbben fenyegetődztek. A láthatár nyugati szélein felmagasló rémalakok mind előbbre vetették kísértetes árnyakat kelet-éjszak felé. Némely baljóslok s politikai sejtelmzők Európa több országaiban történendő lázas eruptiókról sutioztak. Már a lengyel nemzet kebelében huzamos idő óta vészterhes válsággal forrongott ennek előérzete. A szomszédház meg-meg újuló veszélyei, hogy ne hatottak volna érzékenyen nemzetünk eszmélőbbjeire? Ilyesek fölött tündölvén nem egy emelkedettebb szív érezhette a koreszmék olyatén intelmét, mint a minőnek utóbb Erdélyre vonatkozólag Berzsenyi adta e hatályos kifejezését: „Erdély! mennyköveid forrnak bent, esküszöm, áldozz!” (L. b. Wesselényi M. képe.)

6. Kegyelet és óhaj, aggodalom és remény majdnem egyaránt növelék a hódolatot II. József célzatainak valósítására. Eleve is mintegy fejedelmi eszményként bálványozva lépvén a hagyományos tekintélyí trónra, melyen nagynevű anyja borús-derűt négy évtizeden át tündöklött vala, már ezért is többnyire szíves támogatási készséget lelt hazánk előkelőiben.

Ilyeneknek igen jelentős része, mondhatni, odaadó hűséggel követé őt újítási merész ösvényén is,⁵⁾ mint bizvást föltehető, különösen azon jó reményben, hogy a tarthatlanná vált ódon kormányzasi formákat híresztelt uralkodói bölcsesége és humanismusa a viszonyokhoz képest sokkal célszerűbb, t. i. a nemzeti fejlődést hathatósan előmozdító szerves intézményekké fogja átídomítani, sőt

¹⁾ L. Marczali H. i. m. II. k. 5-9. l.

²⁾ U. o. és Fraknoi V., Martinovics és társainak összeesküvése.“ 6. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ L. Dr. Zieglaue Ferdinand „Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen zur Zeit Josefs II. und Leopolds II. Wien, 1851. 17. l. — V. ó. Telekí Domonkos: „Hóra támadás.“ Pest, 1865. — Szilágyi Ferenc: „A Hóra-világ Erdélyben.“ Pest, 1871.

⁵⁾ L. Fraknoi V. „Martinovics és társainak összeesküvése.“ 5. l.

ha tán az új idő kérlelhetlen igényei gyökeresebb átalakítást fog-
nának is egyelőre követelni, akképen eszközölni azt, hogy népszerű
tekintélyével megóvja az országot olyatén rengető viharoktól, minő-
ket az alulról fölkerekedő nyers erők gigantomachiái idézhetnek
elő az állam s társadalom létének kockáztatására ¹⁾ vagy a művelő-
dés ügyének hosszú idei hátráltatására

Azon tanuságok szerint, melyekből ama kor viszonyai s külö-
nösen a hazánkbeli állapot, a közérzület, gondolkodás és hangulat
behatóbban észlelhetők, alig kételkedhetni a fölött, hogy a császárt
ily előnyös körülmények jelentékenyen elősegítették átalakítási szán-
dékában, melyek útját már anyja huzamos időn át oly ügyesen
előkészíté ²⁾

Mily sokra mehetett volna ezen vert ösvényen, habár férfias
erélyének még oly bárör föllépéseivel is: ha anyja óvatos intelmeit ³⁾
szem előtt nem elvesztve, ildomosan kiméli a nemzet legbensőbb ke-
gyeletét, sőt csinján bánik annak érzékenyebb gyöngéivel is!

7. Nemzetünk főbbjei s még a középrennd értelmesebbjei közt is nem
csekély számmal találkoztak akkoron olyanok, kik a francia eszmék
hatalmas áramlatától többé kevésbé áthatva épen nem idegenkedtek
már a hagyományos és történelmi multtal erősebben szakító újítá-
soktól sem, ⁴⁾ sőt alkalmasint lelkendeztek is már olyasmi iránt.
Nyilatkozataik és tényeik számos tanuságát adják ily érzületüknek.

Sok más nevében tekintélyes bizonyosságul említhetni a kitünő
hazafiként elismert b. Orczv Lőrincet, ki buzgó magyar létére ugyan-
csak lelkesen magasztalá József császárt nem csupán az ő bölce-
leti szellem-irányáért, hanem fejedelmi jelességeért is. Nyilvánosan
mondott beszédeiből s magán leveleiből egyaránt kiviláglik e rokon-
szervezése. ⁵⁾ És a franciás iránynak irodalmunkban ezen kitünő ko-
ryphaeusától lényegileg nem igen különböztek elvbarátai s philoso-
phikus nézeteinek osztályosai. Többnyire ugyanaz a korszellem tük-

¹⁾ Mintha ilyesmi rémllett volna előttök, a minek Schiller az ő „Gl o c k e“-
jában ily jelentős kifejezését adja:

„Der Meister kann die Form zerbrechen
Mit weiser Hand, zur rechter Zeit;
Doch wehe, wenn in Flammenbächen
Das glüh'nde Erz sich selbst befreit! . . .
Wenn sich die Völker selbst befrei'n,
Da kann die Wahrheit nicht gedeih'n.

²⁾ L. Marczali H. „Magyarország II. József korában.“ I. k. 390. l. —
V. ó. Lustkandl W. „Die Josephinischen Ideen. 38—9. l.

³⁾ L. Marczali u. o. l. k. 384. 422. l.

⁴⁾ L. Kemény Zsigmond „Tanulmányai.“ Kiadja Gyulai Pál. Pest, 1870.
II. 35. l. — V. ó. Horváth M. Magyarország tört. VII. 640—1. l.

⁵⁾ L. Fraknói V. „Martinovics és társainak összeesküvése.“ 4. l. idézet az
1782. nov. 15-én mondott beszédéből, melylyel gr. Teleki Józsefet ugocsai fő-
ispáni székébe igtatta, — és Koppi Károlyhoz 1781-ben aug. 12-én írt levelét,
melyről már a fentebbiekben emlékeztünk. (L. Révai élete. II. k. 4. l.)

rözdök azon írók műveiben, kik szintazon forrásokból táplálkozva, a francia eszmék bővhatása következtében a kiválóan Orczy által megindított irodalmi iskola hívei valának Bessenyeitől¹⁾ Péczeliig s a nagyobbbrészt szintén franciás szellemű Kazinczyig. — Ez utóbbiak tényleg is számos tanuságát adták annak, hogy mily hódolatos kegyeletei viseltette: II. József iránt.²⁾

Az irodalmilag ismeretesek mögött pedig mint valamely „longus ordo idem petentium decus“ még számosan sorolhatók föl azokból az előkelő magyarokból, kik hivatalviselés által is bizonyították kormány-elveih-z való ragaszkodásukat.³⁾

Fontos okoknál fogva kell ezt itt említeünk, némileg ugyan azért is, mert ilyenmik utóbb az egész nemzetet sújtó szemrehányásként hozattak föl a nemzeti visszahatás ellenében ennek cáfolására, mintha azon számosak hivatal-vállalása azt bizonyítná, hogy hazánkban általán törvényesként ismertetett el a koronázatlan fejedelemnek autokratikus uralkodása,⁴⁾ de másrészt még inkább azért, mert annyi hódolat és támogatási hajlam csakugyan érves tanuságul szolgálhat arra, hogy II. József eléggé sikeresen valósíthatta volna meg azon jobb reményeket, melyeket az eszmélőbb hazafiak előlegezett bizalommal fűztek híresztelt bölcseségéhez s fejedelmi jóakarathoz, ha az ország törvényeinek közjogi alapján bölcs mérséklettel igyekszik a régi hiányos institutiókat fokozként javítani.⁵⁾

8. De mily egészen más eredménye lón e jóhiszemű várakozásuknak a császár korlátlan önkényű nagyhatalmi törekvései következtében!⁶⁾ S mily igen cserben hagyta ezt is szinte teljesen biztosnak hitt számítása! — Csakugyan ábrándoknak bizonyultak végre is ifjúkori tervei,⁷⁾ bármily rögeszmékké merevítette is azokat önféjűsége. Föltett szándékával többnyire ellenkező sikert idéztek elő.

Türelmi edictuma egyrészt veszélyes fölbiztatásnak nézetett,

1) Ha Bessenyei és a testőr írók II. Józsefnek mint uralkodónak dicséretét nem hangoztatják olykép, mint Orczy Lőrinc, annak okára könnyű rátalálni. Bessenyeitől József császár megvonta a M. Terézia adományozta kegypénzt s a magyar gárdisták fénykorát is letüntette. Egyébként Bessenyeinek II. József-féle szabadelvűségéről elég bő tanuságot adnak a „Tarimenes“-ében s egyébűt kifejtett skeptikus nézetei. (L. a Závodszy Károly írta „Bessenyei György“ című irodalmi tanulmányt. Pest, 1872. 34 - 44. l.)

2) Péczeli nemcsak életében, de még kimulta után is dicsőítette II. Józsefet, — halálát kesergő versekkel gyászolván. — Kazinczy is váltig tisztelője volt. (L. Pályám emlékezete.“ Abafi L. kiadása. 136. l.)

3) L. Fraknói „Martinovics és társainak összeesküvése.“ 5. l.

4) L. B a b e l: Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Gedruckt im Römischen Reiche. 1790. 44. l.

5) L. Marczali H. „Magyarország II. József korában.“ Budapest, 1884. II. k.

6) U. a. l. k. 424. 427. l.

7) „Reveries“ című iratában foglalta össze József már 19 éves korában állam-intézési eszméit, melyeket trónra jutva mintegy programként követett. (L. u. o. l. k. 392. II. 1. l.)

másrészt a pártfogoltak lealázónak becsmérelték, úgymint kik legott teljes egyenjogúságra számítottak.¹⁾

Alkotmánygázoló centralizálása a decentralisatiohoz vonzódást növelte. Értelmi „fölvilágosodás“-ra kényszerítő buzgalma elveinek ellenszegülő lázelemet gyújtott, absolutismusa forradalmi szellemet gerjesztett s véres fellöportatássá fajult.²⁾

Hazánkban inkább negativ hatása emelkedett jelentőségre. Uralkodása alatt bizonyult be igazabban, a mit egy előbbi (1764-ben kelt) röpirat óvásul hangoztatott, hogy „*vexatio dat in intellectu m.*“³⁾

A nemzeti önértetnek oly sajnós elgyöngültsége mellett sem hiányoztak az óvások s ellenzések jogtapaodó lépteinek visszatartóztatására.⁴⁾ Mind hiába. Még annál nagyobb merészletekre ingerült. 1784-ben már a jámborabb reményűeket is megdöbentette a nemzeti kegyelet tárgyainak oly lealázó megvetésével.⁵⁾ Higgadt gondolkodók is szinte lázadásra készítő sérelmekül tekinték ily bajloslatú kiméletlenségeit. A végletek felé hajtott elkeserítés csakugyan növelte is a szakításra kész hangulatot, mely ha a roppant fegyveres erővel szemben felkelésre nem vállalkozhatott is, de a megtorlás biztos alkalmára ébren figyelt.⁶⁾

A nemzet eszmélőbbjei azonban a jog terén látták a biztosabb támpontot s célszerűbbnek találták a passiv ellenzés kitartását. Észelve a képtelennek tartott irány balsikereit, erősbültek azon meggyőződésben, hogy a valódi alap nélkül szűkölködő paradox rendszer a mily lázas sietséggel hevenyésztetett, oly gyorsan lejárja magát. Igen természetesnek hitték, hogy az oly hanyatthomlok rohanó erőszakolás magában véve sem számíthat tartósságra, mert a régi közmondás szerint: „*violenta non durant*“⁷⁾ s különösen a „*vis consilii expers mole ruit sua.*“⁸⁾ A külviszonyok alakulása pedig épen nem látszott annak kedvezni.

Azon kínos sajkágnak, mely a törzshonfiak keblét ekkoron gyötörte, csak mérsékelt kifejezéseül vehető az, a mit Horányi a sz. koronáról 1790-ben kiadott művében II. Józsefről jegyzett.⁹⁾ S azokkal, a miket Dugonics az ő emlékiratában érintget, inkább csak sejtetni, semmint ecsetelni akarta a nemzeti érzelmek fölháborodá-

1) L. „Babel.“ 37. l.

2) Marczali H. u. o. II. 383. l. — és „Porosz-magy. viszony.“ i. h. 305—5. l.

3) L. Dr. Concha Győzőnek erről szóló közleményét az 1880rdiki „Századok“-ban 59—7. l.

4) L. Katona St. Hist. Critica R. Hung. T. XL.

5) Egyik a mily szomorító, oly jellemző bizonyosága ennek azon gúnyos megjegyzése, melyet válaszul irt a helytt. tanács kérelmére, midőn ez a korona elvitelétől igen komoly érvekkel óvta; mintegy fölvilágosult cynismussal ezt jegyezte arra: „*risum teneatis amici.*“ (L. Marczali H. i. m. II. 367. l.)

6) Dugonics A. „Följegyzései.“ i. k. 10. l.

7) „*Violenta nemo imperia continuit diu*“ mondja Seneca Troad. 217.

8) Horatius Od L. III. 4.

9) „De Sacra Corona. Pest. 1790. 353. l.

sát,¹⁾ melyet a korunkbeli honfiak a 30 év előtti állapotok emlékeiből gyaníthatnának némileg, ha a viszonyok nem volnának tetemesen különbözők.

Bármily égető volt fájdalmok, kénytelenek valának főleg türelemmel orvosolni a súlyos megpróbáltatás szenvedéseit, jogérzetökök az idegen érdekek sugalló időjelek s változásra mutató kilátások járultak enyhítő szerrel.

9. Tagadhatlan azonban, hogy míg e sanyarú megpróbáltatás azon arányban erősíté az alkotmányos és nemzeti érzelmet, a mely mérvben fokozta a gyűlöletet az önkényű újítás ellen,²⁾ az alatt a hevesebb forrongású elkeseredettség néhány veszélyes irányú izgalommá kezdett elfajulni. Némely türelmetlenebb szenvedélyek, megszáditva az idegen érdekek híveivé szegődött bujtogatók által, hajlamot éreztek oly rejtekes utak keresésére, melyek utóbb veszélyes kelepchébe vitték.

Azon buvárlatok, melyek az akkori porosz politika ármányait mindinkább földérik, jelentékenyen élesebb megvilágítását eszközlik a hazánkbeli háborgásnak. És megérthetőbbé teszik azon különben homályosaknak látható célzásokat is, melyek a „Babel“-ben olykor fölöttébb töprengő óvásokként, olykor szertelen invectiváként hangzanak. Az előguglatlan észlelőnek nem tanulság nélküliek ilyesek. „Fas est et ab hoste doceri.“

Némely behatóbb nyomozások csakugyan arra mutatnak hogy főleg azon felekezetteliek mentek be készségesebben a titkon áskálódó porosz ármány hálóiba, kik már jóval előbb is több ízben fordultak volt panaszaiikkal a porosz udvar pártfogásához.³⁾ Ezeknek

1) „Éltél volna csak te, kegyes olvasó, ezen időkbén... Többet szótól-tál volna talán, mintsem én, ha akkori időben láttad volna sanyargatásainkat. De csak az érezheti azt, a ki tapasztalja...“ (L. Dugonics A. „Följegyzései“ i. h. 20. l.)

2) Kemény Zsigmond „Erdély közléte 1791—1848.“ című tanulmányában oly találó kifejezést adja ama jelenségnek, hogy eléggé okszerűnek találom annak idézését: „József — u. m. — a philosophiai iskola növendéke és II. Friderik utánzója, egyöntetűen iparkodott tenni birodalmát; tagadta a történelmi jogok szentségét és erejét; — — — de összeolvasztási eszméi minél meszebb nyomultak, annál kitartóbb ellenszenvvel küzdének; a központosítás fölébreszté a régi autonomia védelmét; a nemzetiséget sértő új követelések figyelmet, részvétet, hő bálványzást gyújtottak Erdélyben és Magyarországon az addig parlagban heverő legázolt alkotmány és közélet iránt. Minden, mit a rögtönzött rendszer kívánt, fölakadott, minden, mi a multa emlékeztetett, vallásos kegyelettel karoltatik át. József tervei meg nem fogantak vagy hamar elhervadának; de a ledöntött régi közjog és a népéletben gyökeret nem vert új szervezetek üres helyein buján nőtt ki az ingerültség, a gyanu, a bizodalatlanság — elfoglalt minden tért s még a trón számlója előtt is fölzsendült. Ily állapot tarthatatlan volt. — S végre feláldoztaték.“ (L. Kemény Zs. „Tanulmányai“ Kiadja Gyulai Pál. Pest, 1870. II. k. 33. l.)

3) L. Marczali H. „Porosz-magyar viszonyok 1789—90.“ 1878-diki „Századok“ 30q. l.

aztán sikerült némely másokat is főleg az alkotmány-garantia ürügyével némi csatlakozásra bírni.¹⁾ — Csak utóbb sarjadtak föl érezhetőbben a merész kockázatra ingerlő alattomos bujtogatások ártalmi.²⁾

10 Szörénese hogy a nemzet tetemesb része a vis inertiae passiv kitarthásához ragaszkodott azon erős hittel, hogy a törvényesség talaján mégis legbiztosabban megvédheti alkotmányos álláspontját a jogfosztó hatalommal s bármily eshetőségekkel szemben, s hogy emezek inkább bomlaszthatják szét az önkény alkotta bürokratikus kormánygépezetet,³⁾ semmint hogy tövöstül együtt kitéphessék a századok óta mély gyökereket vert ősi institúciókat.

Hiedelmök-t igazolták az események conjuncturái. A külvilágszonyok is leküzdhetlen akadályokat gördítettek II. József nagyhatalmi célzatai ellen. S a korszellem, mely előbb azokra biztatni látszott, más irányú alakultával összeomlásra ítélte merész alkotásait. Ezt érezve, ő maga mintegy kártyavárként döntötte azokat halomra.

Katastrofájának részletei eléggé ismeretesek történelmünk lapjaiból. A kegyeletes kimélet mintegy kiengesztelő áldozatként tünteti föl az alkotmánynak kényszerült restitúcióját. Nemzetünk értelmi tekintélyei arra igyekeztek, hogy minél méltányosabb hangulattal fogadtassék békéltető végintézkedése. Érzvehetőleg gondos sürögést fejtettek ki a nemzet ingerültségének nyhítására. De az éveken át meggyült keserűséget csak részben oszlathatták vagy inkább csak pillanatokra csillapíthatták a korona hazaszállításának örömmünepélyei és az alkotmány viszálytatására készítő megyegyűlések s handériális mozgolódások. Sőt már ezek közben is több helyütt lobbot vetett a sokáig elfojtott keserűség kifakadása. Némely kiméletlen tüntetések is jelezték azt. Néhatta a császár által felállított hivatalok irományáiból máglyát raktak; hivatalnokait s azokat, kik nem siettek letenni a német ruhát, szitkokkal és bántalmakkal hamozták.⁴⁾

A kedélyháborgás hazai történetíróink vallomása szerint is nem csekély mérvű lehetett. „Miként a szélvész által felkorbácsolt tenger hullámai — írja Horváth Mihály⁵⁾ — még a szélszend beállta után is zajlanak egy ideig: úgy hánykodának az indulatok nálunk is még néhány hétig a törvénytelen újítások megszüntetése

¹⁾ U. o. 319. 321. l.

²⁾ L. Horváth Mih. Magyarország történelme. Budapest, 1873. VIII. 41. l.

³⁾ Jellemző, hogy József császár legtöbbször gépezet-nek nevezi az önalkotta állami szerkezetet. (L. Marczali H. „Magyarország története II. József korában.“ II. k. 4. l.)

⁴⁾ L. Fraknói V. „Martinovics és társaínak összeesküvése.“ Budapest 1880. 12. l.

⁵⁾ „Magyarország történelme“ i. h. VIII. 3. l.

után. Sőt még maga a január 28-ki rendelet is szítogatá némileg a szenvedélyek tüzét, úgy tekintetvén az a nemesség nagy része által, mint a kormány megfélemlésének eredménye, s a reformok ellen emelt panaszok és ellenszegülés jogszerűségének világoz elismerése.“

Afféle nagy változaton hogy is lehetett volna zajtalanul át-zökkeni? — Magasra föltornyosult hullámok omlása az alsóbb tömegnek fölkavarodását okozza. Oly mozgalmat keltett ez, mely nem egy hamar higgadhatott rendes állapotá.

11. Az előzmények s minden körülmény egybevetése azon nézetre utal, mely szerint nemzetünk mégis eléggé méltányos jeleit adta ekkor is természetes okosságának az által, hogy az annyira megrendült közviszonyok folytán szenvedett nagy keserűségeinek dacára is sokkal inkább szorítkozott csupán jogvédelmi tüntetésekre, semmint hogy szabadosabb kicsapongásokra engedte volna magát ragadtatni, minők akkor a nyugati műveltség nemzeteinél már elég nyers jelenetekben mutatkoztak.

De némely idegenek, különösen a József császár importálta heterogen elemek, leginkább az alkotmány visszaállítása következtében fölszlegessé vált hivatalnokok, egészen más szemmel nézték a nemzeti érzelemnek néhutt erélyesebb, közben olykor pathetikusabb nyilatkozásait. Vészkiáltásokat hallattak a külföldi lapokban, forradalmi háborgást jelezvén a magyar nemzetről.¹⁾ Önérdekök sérelme s nemzetünk törvényszerű érdekeinek s jogainak nem ismerése akként láttatá velök a megeredt alkotmányos sürgölődést. Épen nem csodálható ez. Hisz nem egy honfi is bizony sajnálatra méltó felfogással tárgyalta azt azóta is, nem vevén kellően figyelembe annak mélyebb indokait.

Tova terelő lenne ezeknek itt beható elemzése. Egyébként is külön tárgyalást igényel ez a nemzetiség történetének tanulmányozói részéről. De az odábbi fejlemények érdekében amúgy nagyjából még is érintenünk kell azokról holmit.

Több alkatelemeire már az imént felhozottak is eléggé rámutatnak. A nemzet derekát, törzsét képező köznemesség érezte legsúlyosabban a korlátlan hatalom nyomását. Nem lehet felütlő, ha ennek megdültével az jutott előnybe. S előbbi passiv helyzetéből a tényezés előterébe léptetve, a szenvedőleges kitartással visszavívott ősi jogokat mintegy diadalérzettel igyekezett érvényesíteni.

Igen természetes, hogy a „vigilantibus iura“ elv szerint ama jogait lehető leggondosabban iparkodott biztosítani, nehogy az oly sajnós emlékéj jogkobzás a jövőben ismételhő legyen.

Nagy ok miatt keltett az alkotmány-garantia kérdése aggasztó

¹⁾ L. „Babel“ 5. s köv. 11.

tünődés-t. Annak heves vitatása pedig néha zajossá is fokozódott. Az 1790. jan. 28-diki restituáló rendeletben benne rejlik cáfolata,¹⁾ sőt az óvásra intő archimedesi pont is, melynél fogva a már előbb is csorbított alkotmány sarkaiból kiforgatható.

12. Csodálható-e, ha a jobb hazafiak keblében is mélyen begyökeresített bizalmatlanság a fejedelmi ígéret iránt²⁾ erős kételyeket támasztott úgy, hogy minél biztosítóbb garanciák kivívására feszíték törekvéseiket? A bonyodalmas viszonyoknál fogva nem kevéssé eltérő nézetek fejlődtek e lényeges kérdés végett.³⁾ Elvek és érdekek nehéz küzdelmet vívtak. Heves agitatio folyt érvényre juttatásukért. Ily surlódások csöndben nem folyhattak. Erős ellentétek jelentkeztek a viszonyok különböző felfogása szerint. Habár a szűkebbli önzés, a közérdek palástjába burkolózva, mindig kiválóan szerepel az ily mozgalmakban: de a bonyolulttá kuszált ügy körül valóban nagy nyomatékú eszmék szolgálhattak érvekül még a túlhajtott törekvések indokolására is. Nem lehet felőtli, ha az ügyesebb rábeszélés számos jószándékot is balra téveszthetett.⁴⁾ Több irányú sugalmak jelentékenyen megoszlatták a hazafiak vélekedéseit. A bécsi kormány kiengesztelő irányzatához hajló mérsékelt közvetítők ellenében a porosz kabinet is mozgalomba hozta a szítogatásaira figyelő elemeket.

Hogy a burkus fondorlatok nem kis mérvben zsákmányolhatták ki az alkotmány-garantia iránti aggodalmat, sejthető azon adatokból is, melyek az akkori szövevényes „porosz-magyar viszonyok“-ról körülményesen értesítnek.⁵⁾ A „Babel“ valószínűleg a kormánykörökből nyert sugalmazások folytán elég korán jelezte e titkos machinatiókat s buzgón igyekezett attól óvni a magyarokat mint vészes csábítástól. A következmények csakugyan igazolták is óvásait.⁶⁾

Mennyiben növelhették e kívülről is többféleképen szítogatott biztatások az alkotmányföltő nemzeti forrongást, kiviláglik az iránta élénken érdeklődő diplomaták jegyzékeiből.⁷⁾ De bőven tanuskodnak arról a nem csekély számú rőpiratok s közjogi értekezések is.⁸⁾

¹⁾ Igéri, hogy az országnak közigazgatását s igazságszolgáltatását azon állapotba helyezi vissza, melyben az trónraléptekor vala, s mégis fönnmarasztani kívánt hármat nem alkotmányos rendeletei közül.

²⁾ L. Dugonics A. Följegyzései. i. h. 9. l.

³⁾ L. Horváth Mih. Magyarország tört. i. k. VIII. 12. l. és „Babel.“ 3. l.

⁴⁾ L. Marczali H. „Porosz-magy. viszonyok 1789—90-ben.“ i. h. 318. 321. l.

⁵⁾ L. Marczali H. „Porosz-magyar viszonyok 1789—90-ben.“ 1878-iki „Századok“ 310—24. l.

⁶⁾ U. o. 324. l. — és Horváth Mihály „Magyarország történelme.“ Budapest, 1873. VIII. 41. l.

⁷⁾ L. Marczali H. u. o. 315—24. l.

⁸⁾ U. o. 317. l. „Az általános zürzavar élő tanujelei — u. m. — az azon korban megjelenő számtalan rőpirat és közjogi értekezés.“

13. Tudnivaló, hogy a szenvedélyek ilyenmő aestuatiójában leginkább a szélsőségek nagy antagonismusa jut fölszínre s bitorkodásával elnyomja a békéltető közvetítés minden igyekeését. Valóban kínos dilemmába ejtette e vívás a mérséklő hazafiak legjobb szándékait is. Annyira élére volt állítva a nemzeti lét aggasztó kérdése, hogy a gondolkodóbb elméknek is igen bajos volt meggyőződésük álláspontját ingatlanul megvédeniök.

Felújították s lehető legélesebb színekkel ecseteltek a császári önkénykedés által az alkotmány ellen elkövetett sérelmek és dacoló érvekül szolgáltak az új fejedelem szíves biztatásai iránti kételkedésre. II. Józsefnek hanyatthomlok rohanó felforgatása oly annyira elriasztotta főleg a köznemességet a reformi törekvésektől, hogy ez II. Lipótnak is ily hajlamaitól féltvén az imént annyira veszélyeztetett ősi alkotmányt, a nemzeti intézményeknek „in integrum“ restitutióját — még a korszerű javításoknak is elvetésével — a már nagyon meghaladott álláspontra kívánta visszaállítani.

Habár nemcsak akkor, hanem azóta is súlyos megrovások érték ily anachronismusba tévedt csőkönöségét: 1) a fölmerült viszonyokhoz képest ez sem lehet nagyon felöltő. Hisz a reactio a szenvedett nyomáshoz arányos visszahatást szokott kifejteni. A mily túlhajtó volt előbb az önkény actiója, szintoly túlzóvá ingerelte az alkotmány-féltők ellenhatását.

A jövő iránti aggodalom s az eshetőségektől való félelem alkalmasint nem egy korszerűbben gondolkodót is ráhajtott egyelőre ezen ősi felfogású álláspont védelmére, nehogy a változtatási készség ama veszélyes rengetéssel fenyegetődöz nyugati korszellemnek hódolva, áldozatul vessen a nemzeti lét szilárdabb alapjait. Egyébként is az átalakítás felé hajló értelmiség iránt fölöttébb megfogyatkozott a köznemesség bizalma, úgymint mely erősen beszámította annak, hogy az alkotmánybontó fejedelem iránt tetemes része annyi engedékenységet tanúsított, sőt hivatalviseléssel is segédkedett vakmerő átalakításainak kivitelére. 2)

14. Nem kis mérvben bonyolította az alkotmány biztosításának terhes küzdelmét az is, hogy a német nyelvnek hivatalos használatától fölszabadulván a nemzet, természetesen a magyarnak mint nemzeti nyelvnek közügyviteli közzeggé emelésére utaltatott, ez lévén a nemzeti érdek s korirány postulatuma. A fennsőbb helyről adott iniciativa is ezt látszott inaugurálni. 3) Mint a nemzeti művelődés nagy igényét lelkes buzgalommal karolták ezt föl a hazai irodalom jelentős tényezői s a megyei gyűlések tényleg életbe léptették. 4) De csakhamar jelentkeztek az akadályok is.

1) L. Horváth Mih. „Magyarország tört.“ Budapest, 1873. VIII. k. 11—2. l.

2) L. Fraknói Vilmos „Martinovics és társainak összeesküvése.“ i. k. 5. l.

3) L. Hadi s más nevezetes történetek“ II. 2. l.

4) U. o. 357. 379. 493. 495. l.

Minő izgalmakkal növelhette ez is a nemzeti forrongást, hozzávetőleg sejtethni azon mozgalmakból, melyek különböző indokoknál fogva ellene szegültek.¹⁾

Történelmi műveinkből ismeretes a József császár által pártfogolt heterogén elemeknek felszaporodása. Ezek már ekkoron eléggé erősödötteknek érezték magukat arra, hogy a mostoha időк folytán mindinkább polyglottá vált országban egyenjogúságot követelhessenek.

A kuszált belviszonyok miatt szintén külbefolyások által biztatva, mindinkább vérszemet kaptak különösen a szerbek.²⁾ meg a nemességnek az ősi intézményekhez való ragaszkodása, sőt nagy részben vilzó arisztokratiai szűkkeblűsége mutató merevsége ellenében a városi polgárok, s a nyugati demokratismus hívei által fölizgatott nem-nemes osztály alsóbb rétegei is mind merészebb föllépésekre bátorítottak úgy, hogy a következmények tanúsága szerint csakugyan tetemes akadályokat gördítettek a nemzet jogosult óhajításainak valósulhatása ellen.³⁾ Mennyire fokozták e heterogén ingredientiak a nemzeti érzelmek fölpöszdültét, kivethő azon röprátok tartalmából, melyek ama villongások hevében keletkeztek.

15. Meglehetősen ismertetik ezen ellentétes törekvéseket történelmi könyveink s látatják, miként növekedett ezek miatt az országos zavar II. Lipótnak trónralépteig, valamint azt is, hogy mi módon buzgólkodtak hazánk föbbjei e zajlásnak csillapítása végett az új uralkodó s nemzet közt eszélyes közvetítéssel kölcsönös bizalmat eszközölni, s viszont a fejedelem is miként igyekezett a bátyjának forradalmi politikája⁴⁾ által fölháborított országot minél alkalmassabban kibékíteni.

Kormánykezelési dús tapasztalatot, közboldogításra célzó jó-akaratot s uralkodói tapintatos mérsékletet hozva magával a huszonöt éven át üdvösen kormányozta Toscanából,⁵⁾ eleve is többrendbeli tényekkel éreztette bizalomkeltő jó zándékait. Méltányolva a magyar nemzet sérelmei miatti fájdalmait, megnyugtató kilátást jelezett a jogos kívánalmak törvényes úton történeendő megvalósulására.

Szabad nyilatkozást engedett a közérzelemnek, hogy annál biztosabban eszközölhesse a sérelmek orvoslását.

Az időszaki magyar irodalom közlönyei legott örvendezve tudatták rokonszenves hajlamainak jeladásait: a nemzeti geniuszhoz

1) L. Horváth Mih., „Magyarország történelme“ i. k. VIII. 61. s köv. II.

2) L. U. o. — A temesvári szerb congressusnak ekkori merész praetensiói arra mutatnak, hogy már Orczy Lőrinc nem hiú álomként ejtette e költői praesagiumát:

„Pozson nevededik, Buda roppant lészen
Belgrád még úgy lehet királyszeke t véssen.“

(L. Két nagyságos elmének költeményes szüleményei. Pozsony, 1789. 124. l.)

3) L. Horváth Mih. Magyarország történelme VIII. u. o.

4) L. Marczali H. „Porosz-magyar viszonyok“ i. h. 305—6. l.

5) Horváth Mih. u. o. VIII. 19. l.

alkalmazkodását, a magyar nyelv s viselet méltatását,¹⁾ melyet a fejedelmi család példaadással tényleg is bizonyított.²⁾

Miután első leiratai ellen a magyarok részéről némely kifogások tetettek, a sürgetve kívánt országgyűlést június 6-ra tűzte ki Budára az ország szívébe, hogy ott a nyilvánított óhajtasok szerint szabadon tárhassa fel a nemzet közérzelmeit. Addig is bölcs türelemmel engedte a szenvedélyek zajlását kiharazni. De nem mulasztotta el az alatt az aggasztó jelenségek miatt szükségeseeknek látszó intézkedéseket megtenni.

16. Azonban a budai országgyűlésnek erős kifakadásai s messze terjedő óhajtasai annál inkább aggasztóknak mutatkoztak, mint-hogy azoknak némely fokozottabb kívánalmai a külfügyek kedvezőtlen eshetőségeire támaszkodának. Ez okból, habár tetemes áldozatokkal, sietett a külviszonyokat megnyugtatóbb állapotba hozni, hogy könnyebb folyamattá tegye a belügyek elintézését.³⁾

Féléven át erős hullámmal zajlott az indulatok árja. Mint-egy tetőzni látszott az a budai országgyűlésen, mely némileg alkotmányozóvá vált⁴⁾ s részben az akkori francia nemzeti gyűlést habár más irányban utánozva, a királyi hatalom korlátozására s a kiváltságos nemesség által képviselt nemzet függetlenségének mennél hatékonyabb biztosítására törekedett.⁵⁾ De másrészt a köznemesség önzése által fölingerelt s különben is a francia mozgalmakra még élénkebben figyelő demokratikus hajlamok is aránylag fokozták követeléseiket a túlhajtott aristokratizmus ellenében, mely a politikai visszahatásra tüzelő megyei gyűléseken túlsúlyra jutva, az országgyűlésen is érvényesíteni törekedett kizárólagos célzatait.⁶⁾

Érdekes mozzanatokban tüntetik elő e korszakos országgyűlésnek képét ha csak nagyjából is a történelmi adatok. Kiválóan jelentősek egyéb lényeges érdekű részletei közt azok, melyek a nemzeti nyelvnek méltó polcra emelését tárgyazzák.⁷⁾

Egyébiránt a felavatási hitlevél szövegezése fölötti vitákat s a koronázás előtti törvényjavaslatok több pontját átlengő túlzó szellem jelentős-n mérsékellett az e közben fölmerült lehető körülmények és sokakat megszeppentő leleplezések által. Szomorú tanuságát tárták föl ezek ama politikai ármánynak, melynélfogva a vak hévvel elkapottak, úgyszólván, hitegetőik részéről árultattak el.⁸⁾

Nagyon váratlan fordulatot idéztek ezek elő azon taktika következtében, melylyel a mindedig türelmes fejedelem a külügyi

1) L. Hadi és más nevezetes történetek II. 594—7. l.

2) U. o. 521. 689. l.

3) Horváth Mih. „Magyarország történelme“ i. k. VIII. 34—7. l.

4) L. Horváth Mih. u. o. 29. l.

5) U. o. 33. l.

6) L. Horváth Mihály „Magyarország történelme“ i. k. VIII. 33. l.

7) U. o. 30. l.

8) U. o. 37. l.

balviszonyokat elintézni sietett, hogy a belügyek rendezése végett is határozottabb cselekvéshez foghasson.

Mily terhes áldozattal¹⁾ eszközölte ezt II. Lipót, kiviláglik ama fájdalmas nyilatkozatából, melylyel azon úgyről nővérét Mária Krisztinát, a belga helytartónőt értesíti.³⁾

17. E nagy fordulat után a felzúdult kedélyek árja gyorsan leapadt. Ugyanis az országgyűlésnek Pozsonyba áthelyezett folytatása már nagyon is különböző hangulatú a budaiétól. Ha ott a visszahatás szelleme büszkén éreztethette, hogy a magyar közmondás szerint: „sokat végeznek Bécsben, de nem úgy rendelik az égben“, úgy aztán ennek ellenében a bécsi kormány is éreztethette, hogy a magyarok fennhézahattak a budai várban, de már sokkal alább hagytak Pozsonyban.

Hazai történelmünk részletes előadásokban láttatja, mennyire engedékenynyé váltak a pozsonyi tanácskozások.⁴⁾ Ezek a budai hevenyészés ellenében már mind aggodalmasabb megfontolást tartottak szükségesnek azon belső és külső viszonyok tekintetéből, melyek az igények mérséklését nyomósan javalták.

A többire nézve történelemiratainkra utalván itt csupán annak megjegyzésére szorítkozunk, hogy azon szép reményeknek, melyek a nemzeti nyelv emelésére oly biztató kilátást látszottak nyitni, sajnálatos ártalmát okozták a rövid látású politika balszámításai, melyek a kecsigetű látszat által kápráztatva, az alkotmány biztosításáért külhatalmi pártfogolásban reménykedtek. Az eddig kiderített adatok arra mutatnak, hogy főleg „a lelkiismeret szabadság“ ruganyos elveinek hívei voltak ebben a főmotorok, s a következmény láttatja, mily hátrányossá vált ezen merész törekvésök a nemzet lényeges érdekeire nézve.⁴⁾

Valóban megdöbbenő drámai bonyolódásként merültek föl épen a nemzeti aestuatio leghevesebb forrongásakor azon meglepő peripetiák, melyek annak hirtelen lehűtésével a kibonyolítást oly igen siettették. „A porosz udvarral hazaáruló veszélyes tárgyalásokba keveredetteknek, kik ez által magokat felségsértési bűn részeseivé

¹⁾ „Területet nem veszett, de nagy morális kudarcot vallott“, u. m. Marczali H. (L. „Porosz-magyar viszonyok“ i. h. 324. l.)

²⁾ „Értjük — írja Marczali — II. Leopold fájdalmát, melylyel nővérének, Mária Krisztina belga helytartónőnek írja, hogy nem lehetett jobb békét nyerni a magyarok hűtlensége miatt, kik fegyverkeztek, lázadással fenyegettek és Poroszországgal szövetségben lerontották volna a birodalmat.“ (L. Wolf Leopold II, und Maria Christine 189. l. „Les Hongrois menaçaient une révolte generale, et ont fait tout leur possible pour detruire la Monarchie. (L. Marczali H. „Porosz-magyar viszonyok“ i. h. 324. l.)

³⁾ L. Horváth Mihály i. h.

⁴⁾ „Egy nagy tehetségű királyunk érdeme, hogy az ország törvényhozói nagy részének politikai rövid látásából folyó törekvései dacára is meg lett óva azon veszélytől, melyet a porosz politika érdekeibe való vonása minden esetre háritandó vala a nemzetre.“ (L. Marczali H. u. o. 325. l.)

tették“,¹⁾ pörbe fogatással való fenyegetése, a polgároknak a nemesség elleni visszahatása és a szerbek mozgalmai s merész követelései²⁾ kiváló mozzanatai ezen összeütköző körülmények csoportosultának.

Nem csoda, ha ezek a föltornyosult hullámoknak legott gyors apadását idézték elő.

Ha József császárnak nem egy jó szándékú célzata is megírsult a nemzeti alkotmányt megvető önhittsége miatt: viszont a nemzeti buzgalom legbecsesebb törekvései is huzamos időre kénytelenültek megsínleni azon túlcsapongó elbizakodást,³⁾ melyet némely kábult honfiak részint a nyugati forradalom iránti rokonszenvezésre,⁴⁾ részint a burkus érdek szítogatta conspiratióra ösztönöztek.⁵⁾ — A következőkben nem egyszer lesz alkalmunk ennek káros eredményeit fölismerni.

18. Tekintetbe véve azon fölöttébb terhes viszonyokat, melyek II. Lipótot e válságos időszakban már trónralépte előtt több oldalról szerfölött aggaszthaták, alig ütközhetünk meg azon, ha eleve nyilvánított szives bizalmát a nemzet részéről tapasztalt bizalmatlankodás, sőt titkon másfelé gravitálás és némely túlfeszített praetensiók tetemesen alább szállították s olyatén óvatossági intézkedésekre bírták, melyek miatt némely történetírók még utóbb is élesen rovogatják.⁶⁾

Enyhíthette azonban nem alaptalan fölháborodását a mérsékeltabb érületű hazafiaknak ama lelkes buzgalma, melylyel ezek a szomorúan megrendített bizalmat hathatósan fölélesztve, a kibékülést s a trón és nemzet közti jó viszonyt helyreállítani igyekeztek,⁷⁾ valamint annak kellőleg számba vétele is, hogy a „qui est causa causae, — —“ szerint sajátképen II. József törvényszegő önkényének tudhatók be a nemzeti visszahatás túlozásai is. — Habár

¹⁾ L. Horváth Mih. „Magyarország történelme.“ i. h. VIII. 41. l.

²⁾ U. o. 54—70. l.

³⁾ Dugonics A. vallomása szerint jelenkezett ez azonnal az alkotmány restitutióját nyilvánító leirat után. Emlékirataiban egy pár mutatványt is hoz föl a forradalomra bízató vereszetekből. (L. Följegyzései i. h. 50. 51. l.)

⁴⁾ A mint némely iratokból látszik, ez a hajlam elég bátran nyilatkozott akkora. (L. Dugonics Följegyzései u. o.) V. 6. „Babel.“ 31. l.

⁵⁾ A Marczali H. idézte diplomatai jegyzékek jelentős tanúságokat nyujtnak efféle törekvésekről. Péld. az angol ministerium utasítása a bécsi követhez, mely 1790. febr. 11-én kelt, különösen figyelemre méltó e tekintetben: „As we hear, some Hungarian Gentlemen having desired from the Prussian Court, to deliver them from the tyranny of the Hapsburgs, — the King designed a Prince of the Empire as their future sovereign. This Prince accepted the offer, under the condition however, — that his resolution must remain a secret..... Anglia kormánya azonban minden efféle tervet elvet, ily kép utasítván bécsi követét: You shall reject every project of that Kind.“ (L. „Porosz-magyar viszonyok“ i. h. 311. l., hol e kalandos kísérlet részletesebben tárgyalatik.)

⁶⁾ L. Horváth Mih. „Magyarország történelme“ i. k. VIII. 21—2. l.

⁷⁾ U. o. 73. l.

Lipót a „restitutio“ után bátyjára nyilvános roszalást nem hangoztatott is, mint ahogy ezt az aristokratiai ellenzék kívánta volt.¹⁾ De egyébként is önmaga által törlesztett rendszerének elvetésével, sőt számos iratainak elégetésével²⁾ eléggé jelezte annak elítélését.

Azon megnyerő tulajdonainál fogva, melyeket nemcsak az időszaki magyar sajtó akkori nyilatkozatai emlegetnek meleg ömledézzel,³⁾ hanem a történelmi adatok utóbb is hő elismeréssel vallnak II. Lipótról,⁴⁾ tényleg teljesítendő vala azokat a szép reményeket, melyeket nemzetünk jobbjában már uralkodása kezdetén gerjesztett. De a balsors, mely aztán ismét bőven mérte a súlyos megpróbáltatásokat hazánkra, rövid idő múlva az ő elhunytával kezdé meg a sanyarító bajok új sorozatát.

Ezek miatt fájdalom! még azon szerényebb arányban sem igen folytathatta kellő fejlődését a fölüdült nemzeti szellem, mint ahogy azt az észlelőbb honfiak legildomosabb vágyai igyekvének növelni.

19. E tekintetben nemzetünk történelme huzamosabb ború után is csak fukarul láttat időnként egy-egy igen rövid tartamú derületet. Így aztán alig csodálható, ha fajunk ily ephemer verőfényét rohamosan sietvén fölhasználni, elhamarkodásaival néha még inkább csak kárait szaporítja.

Ilyesmit tón ekkor is egy részben túlhajtott hevével. De leszámítva némelyeknek a külpolitika szövevényeibe bonyolódását, e sokkép indokolt zajlása még sem fajult olynemű féktelenkedésekre, minőkre ily viszonyok közt kevesebbé józan nemzet vajmi könnyen vetemülhetett volna. Törzsünk érezni látszott, hogy jogait követelve a hosszas türelem után végre bátran emelheti föl szavát törvényei nevében; de épen ezért rakoncátlanságtól a törvényesség elvei óvják.

Egyébként az ellenkező nézetek s érdekek antagonizmusa mind inkább földuzzasztván a szenvedélyek hullámain, oly képét láttatá az az országos zajlongásnak, mint midőn a tavaszi hirtelen olvadáskor a magaslatokról gyorsan leomló víztömeg, a jégtorlaszokkal elrekesztett folyam medréből kiáradva, szerte csapong a síkokon, — de a torlaszok oszlatával rendes útját lelve, ismét szerényen folydogál partjai közt, míg utóbb nagyon is igénytelenül csörgedez szűk árkaiban.

¹⁾ U. o. 23. l.

²⁾ Érdekes erről a „Hadi történetek“-ben márc. derekán megjelent közlemény, mely így szól: „Tegnap előtt némely írásait égettetten meg a megboldogult Fejedelemnek (mint beszélik) II. Leopold király. — Hirtelen keresztül akartak a papirosoknak el-égetésén esni, a kikre bízott volt a dolog: azért is olly sokat tettek a tűzre egyszerre, hogy a láng magassan fel ment a kéménybe és a füst vastagon omlott belőlle. Ugyan azért a harangokat is fére verték. — A Nemes Magyar Testőrzőkön, lovas és gyalog katonákon kívül, sok nép fel sereglett az Údvarba. — A láрма esett délutáni 4 óra tájban.“ (L. „Hadi és más nevezetes történetek“ II. 371. l.)

³⁾ L. „Hadi történetek“ II—V. sz. több helyen.

⁴⁾ L. Horváth Mih. „Magyarország történelme“ i. h. VIII. 19—21. l.

Mintegy ilykép duzzaszták föl a politikai visszahatás belforrongásait magasbról közbevegyűlt erjesztő elemek. — Majd aztán résütések lohaszták a forrongást. Sok hiú párája légbe oszlott, vagy elszivárgott s alanti rétegekbe rejtett. A rendes csermelyek pedig folytaták szerény csörgedezésüket, hogy üdítőül szolgáljanak a tikasztó időszakban is.

E némileg közelítő hasonlat utóbbi része alkalmasint rámutathat a nemzeti szellem azon lényegesb buzgalmára, mely a zajos tüntetések mögött inkább háttérbe szorultán eszmélt, figyelt s alig észrevehetőleg, de hathatósabban munkált a nemzeti lét sarkalatos föltételeinek, szellemi alkotmányának, a z „igaz arany bullának“¹⁾ nemcsak épen főnntartására, hanem minél további időkre való biztosítására is.

Mily úton s módon igyekvék erre: ki fog tetszeni a következőkből.

1) Ennek az „igaz arany bullának“ eszméjét igen tanulságosan tárgyalta Hunfalvy Pál jeles tudósunk az 1850-ben megindult „Uj Magyar Muzzeum“ című folyóirat elején. — Több oknál fogva helyén van arra itt alkalmilag emlékeztetni.

XVI. A nemzeti buzdulat szellemi irányzata.

1. Főleg ugyan a veszélyben forgott ősi alkotmány helyreállításának s lehetőleg biztosítása végett aggodalom képezte a visszahatási mozgalom lényegét; de szükségszerű következményként csatlakozott ahhoz legott a nemzeti nyelv sértett ügye is. Nemcsak hogy növelte ez annak forrongását, hanem jelentősbbe is emelte azt.

A politikai visszahatás egyszersmind társadalmi reakcióvá szélesbült s a magyar nyelv és viselet által mindegyre föltetszőbben tüntetett a nemzetiség mellett.

Ervesebben nyilvánult ezzel fajunk eszméletes önérzete. Mert értelmi s erkölcsi súlyát is mérlegbe vetve, mintegy közérzületileg vallotta erélyes tiltakozását azon lealázó elítélés ellen, hogy, mint valamely öntudatlan, vagy önfejlődésre nem képes népség, majdnem teljesen átmásító cultura elsajátítására kényszerítették, sőt erőszakkal meghódítottként egy merőben heterogennek tartott s több ok miatt már régtől fogva nehezen szívelt fajba olvasztassék be, hogy jobbára csak is physikai erő-contingensként járuljon olyatén nagyhatalmi célzatú államnak gyarapításához, melynek autokratája már kezdetileg is annyira rohamos felforgatásokkal tiporja vala a történelem szentesítette jogokat uralkodói szándékai végett.

Miért ne vetemülhetne ily korlátlan hatalom idővel afféle irányú műveletekre is, mint a minők vajmi szomorítólag sötétlenek a történelem lapjain s méltán bélyegezvék némely Tacitus-féle erős vonásokkal?

Hogy e nemű eszméltetéseknek az akkori hazafiak éppen nem voltak hiányában, eléggé kiviláglik a nagy számú röpiratok tartalmából. Sűrűen szállongtak szét ilyesek a külföldi sajtó termékeiből, s hol élőszóval, hol írásbeli közléssel terjesztettek nálunk is amúgy bizalmas úton.

A nemzeti függetlenségre törekvésnek tényleges példáját is

élenken megszívlelték hazánkfiain leginkább a belgák mozgalmaiból; de számosan a francia forrongást is éber figyelemmel kísérik.

Átalán az európai közérzés, a mily hevülő elismeréssel igyekvék a nemzetek természetszerű önejlődésének eszméjét védni, oly arányban fokozá az ellenszenvet a bürokraticus állami gépezetbe szorított kormányrendszerek iránt, melyek csakis uralkodói önkény által intézettek. Mindegyre gyűlöletesebb színben tüntették föl a bölcselő elmék az oly uralkodási törekvéseket, melyek a nemzetjogok elnyomásával korlátlan hatalom gyakorlására irányulnak. Különösen az éjszaki nagyhatalmat boszankodva láták már mintegy népet elnyelendő szörnyeteggé izmosodni.

2. Efféle nézetek szerint a II. Józsefről hangoztatott külföldi szabadelvű magasztalások is nagyon megváltoztak. Oroszország hódítási törekvéséhez való csatlakozása már igen is baljóslatúként tünt föl kívül is, de kivált hazánkban. ¹⁾ Elvrokonság gyanúját keltette ez.

Sajátságos öncáfolatul, e mohón terjeszkedő hatalommal szövetkezve, visszafoglalási tervét a császár épen azon történelmi jogokra való hivatkozással indokolta, melyeknek lerombolásával a magyar nemzetet magától annyira elidegeníté. ²⁾

Kétségekívül felhasználtatott e motívum legalább némely hivatali közegek által arra is, hogy a magyarokat serényebb készsége buzdítsa a különben számosaknál visszatetszést keltett hadjárat iránt. Ilyesmit sejtet egyebeken kívül az imént jelzett röpirat kapóssága is, melynek éle leginkább az ellen irányult. ³⁾

Fájdalmas érzést, mondhatni, keserű gúnyt idézhetett elő az afféle érvelés, mintha az a hódítási hadművelet a magyar korona illetékeinek visszafoglalása végett történnék. Hisz azt a történelmi nagy jelentőségű szent jelvényt, az ország szemefényét, a nemzeti s vallási kegyelettel féltett palladiumot, a „kalapos király“, mint értékesített tárgyat, holt kincset, elavult ékszert, a császári kincs-

¹⁾ Éles megrovás szólt ez ellen egy akkora „nagy zajt ütött röpiratban, mely — mint Horváth Mihály írja — nagy számú olvasói részéről, mondhatni, általános helyesléssel találkozott, s ennél fogva a közvélemény hü viszhangjának tekinthető.“ — Szerinte hihetőleg gr. Forgách Miklósnak, a bátor ellenzékének Lipcsében nyomatott ily című kiadványa ez: „Patriotische Vorstellung an den Monarchen“, melyre vonatkozólag figyelemre méltó adatokat jegyez föl Horváth M. a cancellaria levéltárából. (L. Magyarország történelme i. k. VII. 654. l.)

²⁾ „Meglepő látni, — írja Horváth Mih. u. o. 644. l., — hogy József, ki a magyar nemzet történelmi jogait semmibe véve, azokat kényekedve szerint dönté halomra, e nemzet koronájának történelmi jogaira még is oly sokat tart vala.“ — Nyomós bizonyítéka ennek, a mit Horváth M. II. Józsefnek, a porosz királyhoz írt leveléből nyomban idéz, hivatkozva II. József levelei gyűjteményére s Hübner „Lebensgeschichte Josephs“ művére II. 466. köv. II.

³⁾ L. Horváth M. Magyarország történelme. i. k. VII. 654. l.

tár „butor“-ává silányította. ¹⁾ S mi több, mily sarcastius gúnynyal vágta vissza a hazafiaknak ily kegyeletlenségtől óvó esdekléseit ²⁾

Valóban kétélű eszköz, sőt jobbára nemleges sikerű lehetett e szerint ama biztatás. Hatékonyabban buzdíthatott az önkényüleg elkobzott nemzeti jogok visszakövetelésére; amint hogy erősbült is ez a törekvés, leginkább e háború miatti kényszer-intézkedések folytán, s mindegyre erélyesebben nyilvánult főleg a hadi terhek miatti erőszakoskodásokkal szemben. ³⁾

Ily zaklattatások különben is igen rákényszerítették a hazafiak elmékedését a háború indokainak feszegetésére. S annak tudata, hogy azt a fejedelem csak is azzal érvelheti némi jogcímül, hogy az elfoglalni kívánt tartományokat, mint egykoron a magyar korona birtokait, s így történelmi jog szerinti illetményeit, akarja a török hatalomtól visszavívni, mennyire éleszthette a nemzet szívós ragaszkodását az őseinek vívmányai által örökségül rászállott jogokhoz!

De a jogokkal szoros kapcsolatúaknak hitte a kötelességeket is. Főljúlt ezek érzete is. Mintegy hatványult a kegyelet az eszmélőbb honfiakban a dicső elődök iránt, kik viharos századokon át küzdve, tűrve, megvédték az idegen népek tengerárja közé szorult fajukat, „nemők testvértelen ágát“, s fenntarták a jövő számára, ellátván szilárd alapú s keretű alkotmánynyal, mely nemzeti lényüket megóvjá a szétmállástól; de általa egyszersmind az európai művelődés érdekének is fontos szolgálatot tőnek.

3. Mily hatalmasan gyulasztották ily emlékek ekkor a fölgerjedt nemzeti önérzetet mindaz iránti lelkesedésre, a mi által ősi mivoltához való hűségét vélte bizonyíthatni: bőven kitetszik a nemzeti buzdulat számos jelenségeiből, ⁴⁾ legszólóbban pedig az irodalom lelkesítő nyilatkozataiból. ⁵⁾

Igaz, hogy nem valami franciás gyorsasággal fokozódott ez a nemzeties érzület. Nem is csupán önmagától bátorodott a magyarság oly nyilvánulásra, hogy az elnyomó hatalommal is megéreztesse oktetlenül számba veendő fontosságát. Több oldalról egyűvé gyült körülmények távolabbi s közelebbi erős ösztönzései munkáltak abban össze, hogy végre lelkének egész erélyét kifejtsse. De bizonyára rajta volt részéről is, hogy, a mennyiben a fölöttébb

1) L. Marczali H. „Magyarország tört. II. József korában“ i. k. II. 364. l. — Dugonics A., hihetőleg a boszús honfiak keserű indignatiója szerint, a magyar koronát II. József által „elcsipe t“-nek mondja. (L. „Följegyzései“ i. k. 10. l.)

2) L. Marczali H. u. o. 367. l.

3) L. Horváth Mih. u. o. 648. s. köv. II.

4) L. Horváth Mih. u. o. VII. 531. s. köv. II.

5) L. Hadi és más nevezetes történetek. II. — Erős kifejezését adják ily érzelmenek különösen némely hazafias versezetek, mint péld. a Fazekas Mihályé, Baróti Szabó Dávidé s Bacsányié. De egyéb közleményekből is fölvillog ez az acélosult honfi érzés.

súlyos viszonyok közt tőle telhetett, férfiasan helyt álljon nemzeti önvédelmére. — S ez főleg a szellemi tényezők érdeme.

Ha szomorító emlékezetül maradt fenn történelmünk lapjain nemzeti önértetünk mult századi huzamos lethargiája, satnyulása, majdnem az önfeladásig jutott elkorcsosodása: úgy a végveszélylyel fenyegető örvény láttára csakugyan teljesebb öntudatra ébredett az, hogy nemcsak alkotmányát megvédje, hanem annak jövőre való biztosítása végett a magyar nemzetiséget is életrevalóbbá s hatékonyabbá erősítse, hogy az a már máshonnan is szintén gyökeres átalakítással fenyegető újhódás dacára szilárdul fennmaradjon. Rákészítendő vala így az ősi institutiókhoz való ragaszkodás egyszersmind a nemzetiség iránti buzgalomra is. E végett kiváltképen a nemzeti nyelvnek, mint a nemzeti szellem éltető organumának hőbb ápolására gerjedezett az alkotmányféltő hazafiság.

Habár nem kevésbé tusakodva a régi megszokottság nyúgei ellen, növekedve terjedett az a vágy, mely az idegen közegnek lehetőleg mellőztével mentől előbb a magyart kívánta közügyviteli nyelvvé. Igen természetesnek találták a hon ügyeért lelkesültek, hogy Magyarországbán csak is a magyar nyelv tekinthető sajátképen hazainak, nemzetinek, s úgy a hivatalos közlekedésre, valamint a közművelődésre is jogosultnak.¹⁾ Úgy hitték, hogy ennek főleg a közoktatás általi érvényesítése fejlesztheti majd a nemzetet leginkább olyanná, hogy az újhódó kor nagy kríziseivel szemben is kellőképen megfelelhessen rendeltetésszerű feladatának.

Éberebb fajok serényebb törekvéseik folytán mindegyre föltetzőbb emelkedéssel láttaták már a nemzeties cultura nagy előnyeit. Minden eszmélőbb honfi kénytelen volt elismerni, hogy az ősi intézmények, bármily erős védbástyái voltak a nemzetnek mind- eddig, magokban véve nem szolgálhatnak többé elégséges biztosíté- kul. Szintúgy, mint a hajdani várak s védművek az újabb kor hadi eszközei ellenében nem képesek többé sikeresen dacolni: a régi alkotmánykeret sem elégséges az átalakító korszellem válságos rengetéseit bizton kiállani. Főleg szellemi hatalom intézi már Bel- lona népemészítő harcait is.

Okvetlenül szükséges ezért, hogy a hajdanta martialis alapon fejlett magyar alkotmány szerkezetébe az újkor igényelte minere- valis szervezet minél alkalmasabban bele illesztessék.

Nem szűkölködött a magyar nemzet egykori önállóbb korában sem ilyes intézmények nélkül s biztosan fejlesztheti korszerű meg- újulását régebbi multjának teljesebben föllelesztendő csiráiból is.

Specificus nemzeti művelődésének lendítésére tehát csakugyan az őseitől örökölt törvényei alapján indulhat ki legcélszerűbben, hogy aztán nemzeti geniusa belső szükségérzete szerint fogadja be az

¹⁾ L. Decsy S. „Pannóniai Fénisz” 1790. — „Hadi tört.” II. 496. s. köv. II.

újabb műveltség elemeit s ne engedje magát önkényűleg octroyált culturába átgyúratni, vagy idegenszerű, nem assimilálható pallérozottság formáiba illesztetni.

4. Ilyenek valának jobbára a nemzet gondolkodóbbjainak nézetei.¹⁾ Efféle meggyőződésüknek már előbb is nyomós tanúságait adták, úgy törekvéseik, mint nyilvános felszólalásaik által. Ekkor pedig a hatalomnak nemzetellenes törekvései a kevésbbé gondolkodókat is mind fogékonyabbakká tették olyas nézetek javallására.

A folytonos átalakításokkal ingerelt visszahatás már csak bosszús dachból is készségesen hajlott a nemzeties irány felé olyképen, mint ahogy ilyes eredményre az újabkori kényszer-viszonyok idejéből is élénken emlékezünk. — Nem felőlő is szerint, ha a felsőbb vidéki tót népességű vármegyékből is erőlyesen szólaltak fel a magyar nemzetiség mellett hazafias nyilatkozások.

Több helyütt zárkozott körökben érlelék a hazafiak az annak idején nyilvánosabban sürgetendő eszméket. Különösen a tudományos, néhutt egyszersmind irodalmi célú szövetkezetek nagy buzgósággal ápoliták azokat. Ovatosan sürögve terjeszték a szellemi erjedést. Mint a természet téli jégtakarója alatt bennhatólag munkálva készíti elő a jövendő kikelet díszének kellékeit: úgy működött a nemzeti szellem többnyire magába mélyedten ama mostoha időszak folytán. „S p i r i t u s i n t u s a l i t — —.“

Mint hogy a hatalom erőnek erejével igyekezett keresztülvinni központosító célzatait: az ellenható működésnek is erőfeszítésbe került, hogy az önkény kényszerítéseinek sikerét egyelőre legalább akadályokkal késleltethesse. Már csak az is jelentős vivmánynak tartatott, ha minél nyomósabban megcáfolja a nemzet a császár azon hiedelmét, illetőleg csak inkább föltevését, mely szerint a német nyelvnek hivatalossá decretálását oly igen megokoltnak tartotta.²⁾ Hogy ne ingerült volna a nemzeti önértet azon megszegyenítő s könnyen halálos ítéletévé válandott³⁾ rendelet ellen a legkeserűbb indignatióra? — Ez tüzelte föl leghathatósabban a nemzeti reactióra.

Iker buzgalommal munkált így a magyarságnak kegyelete nemzeti kettős palladiumáért, főleg azon idő óta, midőn József császár germanizáló központosításának nyílt határozottságával megindította az alkotmány és nemzetiség elleni döntő hadjáratát.⁴⁾

Nem léphetett ugyan föl azonnal eléggé hatásos oppositíóval, részint az uralkodó hatalmának szerfőlötti erősbúltsége, részint a nemzeti erő fogyatkozottsága miatt:⁵⁾ azonban a megyék erőlyes

¹⁾ L. Toldy F. „A magy. nemz. irod. tört.“ Budapest, 1878. 156. l.

²⁾ L. Marczali H. „Magyarország története II. József korában.“ i. k. II. 385—6. l.

³⁾ U. o. 186. l.

⁴⁾ U. o. 362. s kőv. II.

⁵⁾ L. Dugonics A. „Főljegyzései.“ i. k. 10. l.

nyilatkozatai mutatják, hogy a fölriasztott nemzeti öntudat — jogainak alapján s törvényessége érzetében — eléggé bátor, de még is ildomos kifejezését adta tiltakozásának.¹⁾

Azontúl pedig, habár soknemű akadályai miatt csak lassan, de az ingerlések által is folyton edződve, fokónként növekedő buzgalommal fejleszté és terjeszté a nemzeti szellemet. Előbb ugyan inkább csak passiv, de mihelyt bizvástabb lehetett, activ ellenállásaival is annyira ment, hogy a nemzet kérelmeit váltig visszavető autokrata végre mégis kénytelenült elismerni azt az elévülhetlen régi igazságot, melynek az Aesopusféle mesék egyike, — a naphév és éjszaki szél versengéséről szóló, — oly találó példázatát adja.

5. Nagy diadalnak érezte a nemzet ősi jogainak e többnyire csöndes intensív küzdelemmel s jobbára erkölcsi visszahatással kivívott helyreállítását; jóllehet eléggé tudta, hogy mennyire hozzájárultak ahhoz a külviszonyok coniuncturái.²⁾ Még így is büszkévé tette azon eredmény, hogy a roppant erőfeszítéssel működő hatalom ellenében sikerült kivívnia jogainak igazoltatását, s hogy fokozódó ellenhatásával önmegadásra bírta végre azt a hajlíthatlan akarató uralkodót, ki az egyház főtekintélyével is dacolni mert.

E győzelemérzet az idegenek előtt is föltetsző kifejezést nyert, különösen a magyar koronának diadalszerű ünnepélylyel hazaszállítása alkalmával. A szent jelvény visszaérkezte fölötti országos örvendezés s az iránt tanusított hazafias és vallásos tisztelet hathatós befolyást gyakorolt a közérzületre, az ahhoz fűződött történelmi kegyeletnek cultus-szerű feltüntetésével erősítette egyszersmind a nemzeti érzelem ragaszkodását az általa képviselt eszméhez. — A következmények nyomban láttatják e hatás eredményeit.

Mintegy szellemi föltámadás jeleneit idézte elő a korona hazaérkezése. — Az alkotmányos érzelemmel a nemzeti buzgalom is, mely eddig inkább csak a jobb keblek rejtekében érlelődék, szél-tében kezdett nyilvánulni, s erős hullámszerű áramlatot képezve, magával látszott ragadni még a különmemű, sőt alig beválható elemeket is.

Ekkor már csakugyan nagy mérvben, mondhatni, nemzeti közérzelemként nyilatkozott a visszahatás szelleme, melyet az elfogult önhittségű fejedelem az országnak fölületes áttekintése következtében³⁾ előbb nagyon jelentéktelennek hitt s részint csak is az önzése s műveletlensége miatt korlátolt felfogású alsóbb nemesség dacolásának, részint egyes beszámíthatlan észjárású⁴⁾ elégedetlenke-

¹⁾ L. Marczali u. o. 301. s köv. ll. — Katona St. Hist. Crit.

²⁾ L. Dugonics A. „Följegyzései.“ 43—4.

³⁾ L. Marczali „Magyarország története II. József korában“ i. k. II. 387. l.

⁴⁾ U. o. 383. l. — Dugonics u. o. 27—8. l.

dők izgatásának vélt tulajdoníthatni s olyatén csekélységnek tartott, mely nem méltó a komoly figyelemre. ¹⁾

6. Történelmünk lapjain, habár többnyire csak általánosságban tartva, meglehetősen tükrözve látszik azon korszaki jelentőségű nemzeti fölbuzdultság. De az áramlat zajlásából csak gyéren tűnedeznek elő még a kiválóbb tényezők alakjai is. A viszonyok s körülmények akadályai miatt támadt nehézségek pedig épen nem jelezvék úgy, hogy a mozgalom drámai elevenségét láttassák.

Annak okát, hogy a nemzeti szellem az élénk politikai forrongás mellett egyelőre csak aránytalanul érezthette visszahatási törekvését, Horváth Mihály ilyképen említi:

„József alatt ugyan már élénk elégtelenséget ébresztett az erőszakos németesítés; de az alkotmányos szabadság s a nemzeti előjogok még érzékenyebben vett sérelmeinek sokaságában oly nagy és általános ellenszegülés, minőt a nemzetiség e veszedelme miatt méltán lehetett volna várni, még sem mutatkozott a nemzetben: a nemzetre erőszakolt német nyelv miatti panaszok elvegyültek az egymást nyomban követett s még sajnósabban érzett csapások miatt támadt panasz-árban.“ ²⁾

Majd a tágultabb viszonyok légkörében nyilvánosan föltárulva, mikép adták tanúságát a nemzet nagy metamorphosisának sőt bensőbbi átalakulásának is, ekkép ecseteli Horváth Mihály: „Most azonban — u. m. —, midőn a kedélyek, a félelem lidércnyomása alól megszabadulva, egész erélyöket visszanyerték, s a nemzet, felriadva a veszélytől, mely alkotmányos szabadságával együtt nemzetiségét is a megsemmisülés örvényének szélére sodorta volt, bűnös öntudattal kezdi vala látni s érzeni, hogy nemzetisége veszedelmének nagy részben a honi nyelv, honi jelleg iránt tanúsított saját hanyagsága, az idegen nyelv, viselet, szokások s erkölcsök önkéntes fölvétele s pártolása volt légyen oka.“

Odább még részletesebben is tárgyalja a fölriadt nemzeti önérzet bűnbánatát, s aztán jobbra törekvő irányáról így szól: „Midőn tehát most, teljes öntudatra ébredve, alkotmányos életének új erőt s elevenséget, nemzeti függetlenségének hatékonyabb biztosítékokat szerezni kíván vala, a veszélyben forgott nemzetiség érzete is hatalmasan fölébredt a kedélyekben; élénk visszahatás támadt bennök minden ellen, mi külföldi, mi idegen; erélyes eltökéltség nyilatkozék mindenfelől a nemzeti nyelv és viselet helyreállítására, az elmételyesedett erkölcsök átalakítására. És e tekintetben sokaknál még némi túlság is vegyült az alapjában helyes nézetváltozásba: a felingerült

¹⁾ Többször történt, hogy a panaszok hivatali akadályozások miatt nem is juthattak tudomására. U. o.

²⁾ L. Horváth Mihály: „Magyarország történelme.“ i. k. VIII. 7. l.

kedélyek, mint az indulat hevében történni szokott, a roszzsal, ártalmassal a jót is ellökik maguktól, s olyakban is keresnek vala bajaiknak orvoslátot, hol azt nem találhattak.“¹⁾

Hogy ne merültek volna föl ilyenféle balfogások is az olyannyira fölkavart viszonyok bonyodalmi között? habár minden jóakarattól tehetőleg arra törekedett, hogy a kúszált állapotnak jobb rendbe hozásáért sűrödjön. — Nálunk azonban mégis alkalmasint jóval kevésbbé történtek olyas balságok, mint egynémely más kedvezőbb helyzetű országban, hol ekkoron valóban szörnyű aberratiókra tévedezett az átalakítási lázas izgalom.

7. Ahhoz, a mit Horváth Mihály a főntebbi megjegyzésekre példakép idéz a nyitrai megyei körlevélből, férhet ugyan egy némely értelmező megjegyzés, de egészben véve nem oly megrovásra méltó nyilatkozat az, sőt eléggé megokolható a divattá vált álművelődés s ferde nevelés korcsosító eredményeiből. Odább lesz módunk ezekről alkalmasabban szólhatni.

Erélyes, habár néhutt nem eléggé eltalált kifejezésű tiltakozása az a nyitrai szózat az ősi erényekre emlékeztető nemzeti geniusnak azon degeneratio ellen, melyet szintén Horváth Mihály is illetékesen megró, néhány soral főntebb így nyilatkozván: „Szégyentelven látá — u. m. — a nemzet, mennyire sülyedt hazafias erkölceiben; mennyire elpártolt ősei szokásaitól, viseletétől, életmódjától; mennyire elvesztette a külföldieskedés, az idegen nyelv és viselet, szokások és erkölcsök hatása alatt nemzeti erényeit; miképen a talán nagyobb simaság mellett a kedélyeket egy részről erőtlenység, puhaság és gyávaság, más részről udvari kegy-, fény- s kintüntetés-vadászat mételyezte meg; a honszerelmet, áldozatkésziséget önzés, közönyösség, hazafiatlanság váltotta fel. Pirulva győződék meg, miképen erkölcsi sülyedése tette lehetővé, hogy közéletében is az önkény játékává alacsonyodjék, alkotmányilag is oly mélyen sülyedjen.“²⁾

Ha e sajnosan érzett bajoknak orvoslását legott nem találták is el kellően egyes értelmi körök: már az is igen jelentős mozzanat, hogy arra való igyekezeteket azonnal jelezték, sőt a nemzet közfigyelmét arra terelni, s lehetőleg fölébresztteni igyekeztek, hogy annak a nagy fontosságú feladatnak minél üdvösebb megoldására munkáljon.

8. Valóban a nemzeti értelmiségre súlyos teendők nehezültek ezen válságos időszakban. Ha előbb a biztatás s lelkesítés ügye igényelte a szellemi tényezők buzgalmát: úgy ekkor már a mérseklés és jó irányban tartás vált hazafias kötelességökké, hogy

¹⁾ L. Horváth M. u. o. 8. l.

²⁾ L. u. o. 8. l.

„inter Scyllam et Charybdim“ óvatosan evezve a nemzet jogosult óhajtásait minél megnyugtatóbb révpartra juttassák.

Rajta is voltak ezen a haza gondolkodóbbjai, különösen a nemzeti irodalom lelkes munkásai. Im a történelem ily elismeréssel adózik nekik ezért: „A politikai és társadalmi élet ezen új irányát, — írja Horváth Mihály — melynek előteremtésében egyébiránt néhány év óta maga is buzgóan működik vala, az irodalom is lelkesen ápolá és szilárdítá. Az alkotmányos szabadság és független nemzetiség, honi nyelv és erkölcsök mellett fellobogott lelkesedés számos röpiratot és költeményt hint vala el az országban, melyekben míg egy részről a szabadság, nemzetiség kitartó, erélyes védelme minden igaz hazafinak szívére köttetik; más részről élesen megrovatnak s a nemzet átkával terheltetnek azon tanácsosok, kik József újításai indítóinak s előmozdítóinak tartatának, s mind azok, kik a feltolakodott idegent bálványozzák, az elkorcsulást, elnémetesedést elősegítik.“¹⁾

Ezek s effélék, habár inkább csak nagyjából érintve a hazai eseményeket általán tárgyaló művekben, jóformán sejtetik a nemzeti visszahatásnak országszerte lábra kapott erélyét. Némely részletes jelenségekben is föltűnteti történelmünk a buzdulat tényleges eredményeit. Jelzi, miképen igyekezett az teljesebb föl- eszméltének minél hatályosabb bizonyágát adni mind a nyilvános, mind a társadalmi élet nyilatkozataiban, különösen a nemzeti nyelvnek s viseletnek illetékes érvényesítésével. Kiváltképen az ifjabb nemzedék irányzói iskolákban s papnevelő intézetekben igyekeztek hatni a nemzeties szellem lendítése végett.²⁾

Bizonyára főleg a nemzeti nyelv híu ápolóinak, a magyar irodalom önfeláldozó művelőinek tudható ez be érdemül. Ők, a „tranquilla potestas“ növelői, dajkálták az előbb már szinte csak nyomorult tengésre jutott nemzeti szellemet a legmostohább viszonyok dacára is annyira gyarapodóvá, hogy a balidó fordultával még is eléggé életrealóként állhatott elő. Valamint a történelmi tanúságok szerint már hajdanta is a hódító nagy eszmék egy ideig a híu keblek rejtekeiben érlelődtek, hogy annak annál sikeresebben nyilvánulhassanak: olykép bizonyult ez ekkor a nemzeti genius ihlettjeiről is.

Nem is mulasztá el a hazai történelem múzája ily érdemeikért tartozó háláját tanúsítani. Különösen a nemzeti irodalom története mintegy dicsfényvel ragyogtatja körül emléköket.

9. De azokon kívül, a mik eddigelé föltárultak ama szellemi küzdelem főbb bajnokairól, kerül még elő nem csekély mennyiségű tanúság azon időszak bensőbb mozgalmairól, melyek nemcsak észlelésünket, hanem megszívlelésünket is méltán igénylik főképen

¹⁾ L. Horváth M. u. o. 10. l.

²⁾ U. o. — és Péczeli „Mindenes Gyűjtemény“ 1790. IV. 86—9. l.

ez idő szerint. Ily okból hálás themául is ajánlkoznak azok Clio múza azon szerencsésebb munkásainak, kik alakítóbb feldolgozásra hivatvák.

Csak ama számos röpirat s költemény is, mely akkoron többnyire névtelenül szállongva, élesztette a nemzetiség s alkotmányosság szellemét, nyomozóbb vizsgálattal tanulmányozva, nem egy jelentős tényezőt tüntethet föl a viszonyok s helyzetek concretebb földerítésére.

Igy aztán a különböző motívumok és célzatok világosabb kifejlésével a törekvések s irányzatok is illetékesebb méltatásukat nyerhetik.

Azonban tudni való, hogy nemcsak a politikai visszahatás bajnokai közt merültek föl azonnal pártfelekezetek, hanem a nemzeti visszahatás tényezőin is észrevehető némi elkülönítő árnyalatok. Amazokat legott nagy részben a szélsőségek felé hajtak fokozódó szenvedélyeik. Ezek főleg a nemzeti nyelv közérdekeért küzdve, kevésbé jöhettek collisiókba. Itt jobbára eszmei, amott egyszersmind érdeki motívumok is forogttak fenn, melyek hamar túlhevítik az indulatokat.

Még alkalmasint soknak hiányát érezzük a tekintetben, hogy az oly epochalis nemzeti mozgalom részleteit eléggé körülményes adatokból ismerhetnők, melyek a küzdő pártok indokait s érveit, ennél fogva szellemi értékök súlyát is illetékesen engednék mérlegelni, valamint azt is világosan kifejleszteni, hogy melyikhez mily arányban csatlakozott a nemzet jelentősebb értelmisége, s miképen indokolta azt az akkori viszonyok s körülmények impulsusával. — Azon válságos időszak összes szellemi tanúságait, nemcsak a nyilvánosságra jutott számos röpiratok s kisebb-nagyobb művek, hanem a kéziratban maradt s akkoron élő szóval hangoztatott eszmék tetemes mennyiségét kellene e végett behatóbban áttanulmányozni.

Hogy az irodalom főbb tényezői részint helyzeti állásuk-s viszonyaikhoz képest a politikai pártok egyik vagy másikához inkább gravitáltak, föltetszik némileg irodalmi hagyatékaikból is, aztán még világosabban utóbbi viszontagságaikból. — Egyelőre főleg a nemzeti érzelem gerjesztésére és szilárdítására, a magyar nyelvnek illetékes érvényesítésére fordítják buzgó törekvésöket.

Nagyon kényes feladat volt ez akkoron a már jeleztük bonyodalmas incidensek miatt. Különösen a modort illetőleg igen higgadt megfontolást, figyelmes körültekintést s a viszonyok ildomos egybevetését igényelte

10. Érdekes megfigyelnünk, hogy ezt érezve, mily csinnyán s mily udvarias gyöngédséggel nyilvánították buzdító jeladásaitak kiváltképen a bécsi főbb magyar közlöny írói, kik akkor nem ok nélkül legkiválóbb irányadókul tekintettek a magyarságra nézve.

Az 1790-diki „Hadi és más nevezetesebb történetek“ jan. 1. kelt I. száma ily örömhírral köszönt be olvasóihoz: „Öröme vagon a jó Fiúnak, midőn kedves szüleinek, olly örvendetes törté-

netről tehet jelentést, a mellyből Házoknak jobb állapotra leendő fordulását, s állandó virágzását lehet reményleni. — Ugyan, hogy ne tellyesedne nekünk is örömmel szívünk. — nekünk, kik szíves igyekezettel törekedünk, jó Fiai lenni kedves Hazánknak; midőn annak oly dolgot hirdethetünk, mellyből nyomos reménységet lehet venni, Hazánknak meg vigasztaltatása, s' boldogsága napjának fel derülése felől.

Ez az: II. József jó Fejedelmünk, 1789-dikben, Dec. 25-dik napján, kegyelmes ígéretet tett Nemzetünknek, hogy a' Had elmulttával, Ország Gyűlést fog tartatni. Nagy biztatásokat foglal ez a' kegyelmes ígéret magában, mellyet oly régóta törekedik már a' Magyar Haza, gyakor esdekléseivel, Fejedelmétől megnyerni. — De sok vigasztalásoknak kintsei vagynak még abban a' kegyelmes ígéretben elrejtve: mert Magyarúl lett az. — Le küldötte t. i. ő Felsege, a' Nemes Vármegyék fő Kormányozóinak, nem csak az Udvari, hanem a' valóságos Nemzeti Nyelven is, úgymint a' Magyaron, és nem a' Deákon, azon Királyi ígéretet, mellyről emlékezünk. — Jól tudta bölts Fejedelmünk, hogy benne, Nemzetünk Attyát tiszteli: az Atya pedig rendszerént született Nyelveken beszéli Gyermekével; a' mellyen valóban édesdebben hangzik akármely Atyai ajánlás is. — Nyilván láthatni kegyes tselekedetéből Fejedelmünknek, hogy éppen nem utálja szép Nyelvünket. s' nem igyekezik annak kiirtásán. — Elébe teszi a' Magyar Nyelvet a' Deáknak. Adták volna az Egek, hogy minden Magyar Királyok ezt tselekedték volna! — Hol vólnánk most, ha Nemzetünk eleitől fogva a maga saját nyelvének pallérozására adta volna magát, mint tselekedtek hajdan a' Görögök, a' Rómaiak, ezek a' mindenhai Mustrák, azután az Anglusok, és Frantziák, közelebb pedig a' Németek, Olaszok, Oroszok és Spanyolok. Ha igazat kell vallani: a' Magyarok, más virágzott, és virágzó Nemzeteket tsudáltak, és magasztaltak; de, a' saját Nyelvek eránt való gondoskodásra nézve nem követtek. El fogódik minden igaz Hazafinak szíve, ha gondolkozással vissza megy a' régi időkre, hogy' tékozlották el; (mert lehet másképpen itélnünk) nagy Eleink, a' szép időt, fordítván azt egy idegen Nyelvnek gyarapítására. Alig lehet megfogni, hogy a' Magyar Nemzet annyira buzgott Hazájáért: mégis szülött Nyelvét, ezt a' Hazai szeretetnek kútfejét, más Nyelvért megvette. Az idegen el nyomta vólt az örökös. — De meg szánta az Ég haldoklani kezdett Nyelvünket, támasztott Hazánknak e' mi időnkben oly Fiaikat, kik gyönyörűségeknek tartják, vagyonokat, vagy más tehetségeket fel áldozni, csak hogy Nyelveket, új, és jobb életre hozhassák, és az által ditsősségek Egét a' régi fénynél még ragyogóbbá deríthessék. Láttuk is már a' hajnal hasadását, mellyet hogy a' dél színben tündöklő Nap követhessen,

ez a' mi buzgó óhajtásainknak summája. Ezt, mindennemű tehetőségeinknek felajánlásával egyesítve nyújtjuk Új Esztendei Ajándékul, a' Haza Oltárára.“¹⁾

11. A mily szerény hangon szóló, oly jelentős nyilatkozat volt ez ama nagy változás beálltakor. Mert azoktól jött, kik mint a nemzeti érdekek buzgó hívei éber figyelemmel észlelték nemcsak a jelenségeket, hanem az előjeleket is. Mődjök is volt ilyesekről eléggé jó forrásokból értesülhetni. A kormányrúdhöz közelebb álló hazafiaknak s némely messzebb tekintő államférfiaknak legalább közvetve nyert sugalmaiból, vagy csak szemintéseiből is eleve tudhatták, mennyiben s miképen valósíthatók a magyarság jogosult óhajtásai.

Igen eszméltető jeladás lehetett így ezen udvarias modorú, diplomatikus figyelmességű biztatás, mely a kibékítő szándékra tért fejedelem iránti gyöngéd kiméletességgel buzdítja a nemzetet, hogy immár a trón részéről is figyelembe vett nyelvének s ez által nemzetiségének emelésére igyekezzék.

Benne rejlik ebben az óvás is olyatén túlkapasoktól, a minőkre a rögtöni változások könnyen szédíthetik a gyöngébb elméket. Azon mérsékelt politikai párt szellemét tolmácsolja ez, mely az ily változások közt a szenvedélyek zajlása miatt bajosan törhet utat az előtérbe; de utóbb ezek elviharzása után annál föltetszőbben nyeri igazoltatását.

Igen természetes, hogy a magyar irodalom jelentősebb bajnokai, mint a főnkeltebb értelmiség osztályosai, legtöbbször ezen politikai irányhoz csatlakoztak.²⁾ Látniok kellett, hogy a nemzeti ügy javára ez úton remélhető legtöbb siker.

Ily mérsékelt szellemben folytatták a „Hadi és más nevezetes történetek“ írói tovább is nemzeties buzdításaikat, különösen a magyar nyelv, viselet s nemzeti jelleg felkarolását dicsérve, a nemzeti irodalom jelenségeit kiemelve, a hazafias buzgalmat tettek s hajlamok példáiban méltatva, főleg a nemzeti nyelv művelésére egyes tartalmab közlemények által is serkentve.³⁾ Irányeszméjök a „medio tutissimus ibis.“

Mérvadóul szolgált ez az irány más közlönyöknek is. Szintily szelíden melegítő, óvatosan eszméltető buzdítással serkentett a „Mindenes Gyűjtemény“ is.

12. A nemzeti visszahatás e szerint, mint az alkotmány ügyeért való vívódással iker törekvés, ily oldalról érintkezik ezzel legjelentősebben. — Ugyanis — leszámítva azt, hogy az írók egyik-másikát

1) L. „Hadi és más nevezetes történetek.“ II. 1—3. l.

2) Némely más árnyalatokról odább lesz alkalmunk említést tehetni.

3) Ezekről szóló részletei kiteszenek az elején látható mutató táblájából is, hol a „hazafui munkálkodás, nemzeti buzgó igyekvés“ példáit több ízben jelzik.

vagy a franciás szellemű demokratizmus, vagy evvel ellenkezőleg a köznemesség által vindicálni kívánt konok aristokratizmus vonzotta inkább maga felé, — a nemzeti irodalom emelkedettebb niveauja nagy okoknál fogva többnyire a mérsékelt aristokrata-párt okszerűbb irányra felé hajlott, mely, amint Horváth Mihály is jegyzi, kivált a főnemességet és papságot számlálá soráiban.¹⁾

Csak ez által remélhette jobb sikerét az a magasb irányú igyekvés is, melylyel a nemzeti nyelv- s művelődésnek hathatósabb lendítésére célozva, Révai a magyar tudós társaság ügyét ekkor hatályosabban megindította, hogy végette s általa a nemzeti buzdultságot fennsőbb eszméletű törekvésre gerjessze.

Nagy érv lehetett ez is arra, hogy az ily fontos ügy iránt érdeklődő írók a mérsékelttség határai közt tartózkodva, óvakodjanak a politikai pártszenvédelek izgalmaiba elegyedni. — Nyílt föllépéssel nem is igen bocsátkoztak abba. Még a csupán nemzeti visszahatás ügyének védelmére is inkább névtelenül, vagy csak bizalmas körökben szólaltaták buzdító szózataikat. Jelentős tanúságát emelhetjük ki az ily óvakodásnak különösen Révai kézirati hagyatékából.

Oly lángoló hazafias érzelem, oly ideges természet, minőül Révaiét ismerjük, hogy állhatta volna meg, hogy fölszólalás nélkül hallgassa s nézze végig azt az epochalis buzdulást, melynek fölélesztésében neki annyi része volt? Őt, ki a hazaérkező korona üdvözlésével oly jelentősen gyulasztá Győrött a nemzeti fölszabadulás érzelmét, szóval és tettel, költői ihlettel s példaadással tüzelt a magyarság jellegének föltüntetésére, magyar ruhába öltözködve, magyar zenét rendezve, magyar énekeket hangoztatva az ifjúság által, egyébre is ösztönzé hó buzgalma.

Habár a nagy izgalmak következtében súlyos betegség szállta meg, mihelyt lehetett, legott tollat ragadott, hogy a magyarságra buzditását külön verszetben is országszerte hangoztassa azon ohajtással, hogy a fölkarolt nemzetiség érzelmének meghülésétől erőlyesen óvja a magyarságot.

Úgy tón. Sínlő állapotából alig üdülve, versekbe fűzte hazafias hevületét. De a föntebb érintett kényes viszonyok miatt mégis viszatartotta azt a nagyobb nyilvánosságtól. Csakis bizalmas úton közölte azt többekkel. A kassaiak idéztek is belőle a szerző megnevezése nélkül nyilvánosan is a „Hadi történetekben“. Tudtomra maig kiadatlan e versezete, mely az imént átalán jelzett viszonyok illusztrálására oly kiválóan jelentős, hogy eléggé érdekesnek vélem azt itt teljesen bemutatni; sőt azon előzményét is, melyben azt egy „Nagy Magyarinak“, valószínűleg gróf Károlyi Antalnak vagy Forgách Miklósnak, vagy Orczy Lászlónak — ajánlja.²⁾

¹⁾ L. Horváth M. „Magyarország történelme.“ i. k. VIII. k. 13. 1.

²⁾ L. Révai kéziratai, „Miscellanea“ IV. k. a magyar nemz. muzeumban.

**A magyar öltözet és nyelv állandó fennmaradásáért való ohajtozása egy
buzgó hazafinak a nagy magyarhoz 1790.**

Mi az, a mit látok? bizony szép változás!
Bámulóvá téssen a nagy tsodálkozás.
Higylem e, hogy azok vagynak olly nagyságban,
A kik el merültek minap puhaságban.¹⁾
Más nyelven jártatták kényes ajakokat,
Fel tüzték magokra hasadt ruhájokat?
Helyettek pirúltam, hogy nagy őseiktől,
Úgy el hasonlottak szép erköltseiktől.
Vóltam olly helyeken, hogy nemes boszszúban
Majd tsak kárt nem tettem sok here fattyúban:
Ki nyilván fájlalta Hazánk tsúfságára,
Hogy nem tagadhatja ki tisztulására
Tzigány eredetét, s Magyarra mutatott.
Több illy káromkodást mérgében ugatott.
Szent Isten! Hazánkat valóban meg verted,
Mikor a Magyar vért más vérrel keverted.
Mi romlást hozattál vásott Menyeinkkel,
Kik fel nem tehettek édes Mieinkkel!
A féke szakadott pajkos Menyetskének
Nem tehetett Úra eleget kényének:
Gyülevész tselédből haj fodró Némettel,
S más alatsony vérű idegen nemzettel,
Őszve bújt a tzingos a Magyar ágyában,
S illyen poronty Úr most annak jószágában.
E szóll illy gonoszúl, s nem a Magyar vére,
Bár közelebb járunk a dolog tövére.
Nézd, az igaz Magyar, a miben vétkezett.
Idegen szokásból hamar ki vetkezett.
S ha hajlott, a hová puhán el vezették,
De meg tért, mihelyest rabsággal sértették.
Ha idegen köntös illy rozszzal szomorít,
Nem nehéz a kalpag, a dolmány nem szorít:
Könnyű a széles kard, könnyű a buzogány,
Bajusz nevelésért a jó szív nem pogány.
Illyen Magyar tessék nyájas Szépeinknek
Idejökre jutunk ditső Eleinknek.
A sok pihe szárnyú lependék rongyokat,
Viszi az áldott szél a boglya búbokát:
Mellyek el rútták a terhelt fejeket,
S úgy mutaták őket mint denevéreket.
Vitéz A m a z o n o k jöttek a mezőre,
Bársony tsákó szebben illett a szép főre:
A kurta mentétske kartsu derekakra.
Új szépséget rakott a gyenge vállakra.
Gerezdes fejkötő készül városokban,
S már tsinnyán fodrott fő jár az udvarokban.
Szép a síma haj is a pitziny kontyokkal,
Bé borítva földig érő fátyolokkal.

¹⁾ Mily kevéssé biztak az eszmélőbb honfiak az ekkori magyar lelkesedés tartósságában, vallja Decsy S. is. (l. i. m. dedicációjában.)

A hajadon főnek készül ékessége,
 Nem sértett virágnak méltóbb jelensége :
 A gyöngyökből fűzött kellemetes párta,
 Mellyben a Jámbor Szűz Jegyesét el várta.
 Készül a rét ümeg bokros kar kötötkkel,
 Hajlott derekú vál arany lántz fűzőkkel,
 Meg nyílt a Magyar Ég, s annak Angyalai,
 Le szállanak hozzánk Béla Leányai.

O ti nagy erejű édes Bálványaink !
 Kiknek meg hajúlnak jó szívű Nagyaink :
 Azt az igaz panaszt most meg szüntessétek,
 Hogy őket Németbe ti öltöztettétek.
 A nagy hatalomra, mellyel mindent bírtok,
 Mikor enyelegtek, vagy édesen sírtok,
 A nagy hatalomra kérlek a Hazáért,
 Annak fenn maradó örökös javaért :
 A melly rosz tőletek vette eredetét,
 Vegye ki pusztító kemény ítéletét,
 Legyetek iránta olly el tőkéllyessel,
 Hogy erősödjék meg egy törvény szerzéssel :
 Mellyet a ki fel bont hebehurgya széllal,
 Ne társalkodhassék a józanabb féllal :
 Kiki úgy vesse meg, mint káros újítót,
 Nemünk vesztésére hanyatló tsábitót.

Bizony sok rejtezik a ruha módjában,
 Megtartja a Magyarot szép tulajdonában.
 Nézd tsak Vitézidet, hogy úgy emberkednek,
 Ruhájok által is arra nevednek.
 Pederített bajusz kötött haj tsmóval,
 A kurutzos mente a rojtos tsáköval,
 Társolyos szules kard a feszes nadrággal,
 Nyilván jeleskedik olly hathatósággal :
 Hogy a bátor szívet még bátrabbá teszi,
 Töröknek tekertses fejét így el veszi.
 Ezzel nyertes Hadunk, s a Magyar Nemzetnek
 Rettenetes nevét viszi nap keletnek.

S mivel egy a sorsa a Nyelvnek Ruhánkkal,
 Tetszik az is most már, erőt vesz ¹⁾ Hazánkkal.
 S akkor leszen Hazánk tellyes erejében,
 Ha fel kél Nyelve is nagyobb érdemében :
 Valamint romlás ért, hogy ezt el mulattuk,
 S tsak nem pusztulásra Nemünket juttattuk.
 Hagytuk fenekedni e tsodát hegyettünk,
 S már nyakunkra hágott, mikor fel ébredtünk.
 Boldog fel ébredés! mellyre zsibbadt tagu k
 Már gyengébben érzett, s ki pártolt maszlagunk.
 Mint fel gyógyult beteg a megtért letet
 Mellynek vesztésével halál fenyegetett,
 Édesebben érzi, s már jobban betsüli,
 Mind azt, a mi árthat, gondosban kerüli :
 Úgy jött meg kényesebb íze Nemzetünknek,
 Érdemét esméri kortosóult Nyelvünknek.
 De, jaj! melly nagy lenne nevünknek s érelme,
 Ha illy indúlatnak múltnék gerjedelme.

¹⁾ Utólag így javítva: fellebb kap.

Azért gondolkodjunk az állandóságról,
Az abból áradó tartós vigaságról.

Deli Aszszonyaink! ti Nagyságos Szépek!
Áldott Természettől írott ékes Képek!
Itt is tsak töletek lehet orvoslásunk,
Általatok vehet maradást szokásunk.

Ne morogj, Szép Alak! ne légy engedetlen
Ne légy Imádoznak durtzás és kegyetlen
Hogyha szoba leányt választ falujából,
És szoptató dajkát téssen jobbágyából:
Méhed gyümöltsenek fel serdülő korban,
Ha Nevelőt keres a szomszéd bokorban.

O! mi sok szép lelket a homály itt rejtett,
Finnás Aszszony miatt kiket el felejtett
A félénk Uratska, s bitangot fogadott,
Kinek úri asztalt s bő jutalmat adott,
Hogy meg rontsa vérét, s idegen szokásra,
Hajtsa gyenge szívét Haza utálásra.
Vad vólt a mi nyelvünk, s vadabbat tanúltak,
Kíért a Gyűlésben minap mint pirultak.
A gyáva Emberkéek érzették károkat,
S hebegve dadogva tátották szájokat.
Bezzeg, ha az Úrni Magyar Inasával,
Magyarúl szólt volna játékos társával,
Ha hallgatott volna Magyar Nevelőre,
Oda szállhatna most az igaz velőre.
Szegény jobbágya is jobban szerethetné:
Mert nyögő panaszát maga meg érthetné,
Mellyet el magyaráz, a miként akarja,
A kevély Tisztartó, s motskált eltakarja.
Jobb Atyja volna így nyavalygó népének,
S mint vér szopó nadály, nem esnék bőrének.
Az is nevelhetné egy gyönyörűségét,
Melly Hazában szedi jószága bőségét,
Annak fiaira oszthatná kegyelmét,
S nem ennék idegen herék jövedelmét.
Mind Hazafi lenne, ki hív szolgálatért
Venné jó Urától a holtig járó bért.

Töltsd meg udvarodat Hazád magzattal,
Te, ki bírsz Hazádnak gazdag határral.
S velek tanátskozzál még több eszközökről,
Hogy érdemed legyen újuló Nyelvökről.

A j a m b o r s z á n d é k ű T á r s a s á g m i t ó h a j t,
Látod te, már régtől e tzelra miként hajt:
A szorgalmas méhek virágos réteken,
Mézet hogy gyűjtenek a termő földeken:
Egy k a s b ó l kívánják, édes takarmánnyal,
Kényedet nevelni sok jó találmánnyal,
Haszon, gyönyörűség, Nyelved virágzása,
A miket ígérnek, Hazád újulása:
Hogy közelebb érjed bőltseség kintseit,
S idegen nyom utánn ne járd ösvényeit.
Ez a szándék, melyet a Társaság forgat,
Kit a gonosz írigy sok váddal háborgat.
Fogd pártját, ápolgásd, most vagyon ideje,
Most jöhet meg egyszer állandó ereje.

Balul vélekedtél, a Királyt sértetted,
 Hogy Nyelvednek ügyét ő tőle féltetted.
 Nem vet ő akadályt, higy bár levelének,
 Kedvez inkább Nyelved előbbre mentének;
 A te kebeledben támadt ellenséged,
 Kit még bátrabbá tett gyáva félténkséged.

O Szentséges Vallás, s Királyi Méltóság,
 Fen maradásunkra szerzett két valóság!
 A vakmerő gonosz, tsak maga részére,
 Mi sokszor bitangol titeket kényére?
 Valamint a roszt Pap, úgy az Udvar' híve
 Ha tisztét felejtí, ha romlott a szíve,
 Mind ketten Uroknak felséges nevével,
 Készek vissza élni szent rendelésével.
 A kegyetlen vászok hódulást fogadnak,
 Büszkén azt harsogják, kegyelmet ők adnak.
 Uroknak képében a nép kivánságát
 El ölik mindenben, s nevelik rabságát.
 Békeséges tűrő az Isten, s Papjait
 Menykövel nem üti népe hóhérjait;
 A más világon is meg találja őket,
 Büntetheti ott is a gonosz tévőket,
 Tsak már a Királyok, kiknek a hatalmok
 Addig tart, a meddig terjed birodalmok.
 Ne hagyják szabadon az álnok szolgálakat,
 Ne kémélnék tőlök az akasztó fákat!

De jobb jövődőről táplál a reménység,
 El nyomja ezeket a vigyázó Felség:
 Nem hallgat reájok Nyelvünknek dolgában,
 Nem hallgat Hazánknak kívánt több javában.
 Ne késsél hát Jámbor! s a mit javasolnak,
 Bizony erre leg jobb eszközt tanátsolnak
 Szerető Polgárid, kikben a Hazáért,
 Érez a szív annak maradé javáért.

Fogj hozzá, míg lángol a tűz a Nagyokban,
 A Nyelv ízt így is neveljed azokban:
 Magyar Játék színnel rakd meg Várasidat,
 Hódítsd oda haza térő Leányidat.
 Ne félj, Férjeiket mind oda vezetik,
 Egyszer valójában ha azt érezhetik:
 Mi furtsák lehetnek tréfás alakosid,
 Mi szívet érdeklők komor játékosid:
 Mi édes a Nyelved az éneklésekre,
 Mi erő száll azzal a gyengült szívekre.
 Szomorú állapot! mondod zokogással,
 Hogy honnjobban perelsz bitang árendással:
 A ki kezdetében tiltja játékodat,
 Azért hízott nálad, hogy bontsa házodat.
 De első tüzeddel ha oly sokat tettél,
 Hazádból sok káros szokást ki kergettél:
 Érte lehetsz itt is, útba vezetheted,
 Gazdának engedjen, alább ültetheted.

Még egy vagyon hátra, fordítsd azt hasznodra,
 A mit eddig lenni gondoltál károdra;
 Meg esik a sokszor, melly dolog sebet ejt,
 Orvoslást magában arra ugyan a' rejt.

Nemzeti Oskola! úgy vólt a lármája,
 Átkozott találmány, sok rosznak a fája!
 Általa a Magyar léssen mind Németté,
 Hazánkat el nyelvő kegyetlen nemzetté.

Nem tudom, e' volt-e, nem-e, a ki tett tzél,
 De bátor a vólt is, meg fordúlt a rosz szél.
 Mi tudjuk, kik láttuk, s az Istent áldottuk,
 Bizony tsodát teszen, örömmel mondottuk.
 Lám tanúl itt ugyan a Magyar Németül,
 De használ az néki, hogy ha otthonn nem ül:
 S vagy kereskedést üz, vagy áll mesterségre,
 Kedve gerjed hadi, vagy mi más tisztességre.
 De bezzeg Magyarúl tanúl a Német is,
 A Tót, a Rátz, s Oláh, s több egyéb nemzet is:
 S mivel több vért s tüzet Magyarban tapasztal,
 Kít ruhájáért is szeret és magasztal,
 Édesgesd tsak hozzád, mert önkéntjén hajlik,
 Hazád erejére mind Magyarra válik.

A fogadott Magyar, már sokszor láthattad,
 Mi buzgó melleted, azt is tsodálhattad.
 Ugy jár ez; mert, mivel érzett már rabságot,
 Meg tudja betsúlni a szent szabadságot.
 Mint hogy pusztá Hazád, ilyen polgárokkal,
 Töltsd bé határidat tsinált Magyarokkal:
 Hogy hamarább juthass ohajtott tzélodra,
 Egy nemzeten álló hív bátorságodra.

Betsüld az Oskolát, mellyből ezt várhatod:
 S terjeszszed, ápolgasd, hol módját láthatod:
 Terjed véle Nyelved, nemzedet is tágú,
 S ha bele kapsz, példát láthatsz bizonyágúl.
 Akarom, hogy tennen tapasztalásoddal,
 Neveld örömödet igaz látásoddal.

Nekem, ha jól buzgom Ruhádért s Nyelvedért,
 Ezzel együtt járó állandó létedért,
 Mutass tsak jó kedvet, ez elég jutalmom,
 El kevélykedhetik ezzel is sír halmom.
 A ditső Koronát törvényünk erejét,
 Hazánknak aranyra derülő idejét
 Minap énekeltem öröm innepléssel,
 S utánna ezt azon haza szeretéssel.
 Nem tudom, mi ártott, alig végezhettem,
 Már halni készülök, olly beteggé lettem.
 Meg ijedt Orvosom, látom, forgolódk,
 De tudományával, érzem, hogy tsalódk.
 Most várhatná Hazám hív szolgálatomat,
 Ha látta inségben érte vólt lángomat;
 De nevel keblében olly jámbor fiakat,
 Éperővel bíró nagy lelki társakat,
 Kik gondolnak annak támadó javával,
 S el lehet bár melly hív gyermeke hijával.
 Szakaszsza a halál életem fonalát,
 Magyar boldogságnak láttam már hajnalát.

XVII. A nemzeti visszahatás szellemi sarjadéka.

1. Mily rokon érzelmeket gerjesztett a nemzet közbuzdulata különösen a fönnkeltebb lelkületű hazafiak keblében: annak érdekesen föltetsző példája tűnik elénk Kazinczy Ferencnek magyarított „Hamlet“-je prologusából ¹⁾, ha azt Révainak föntebb ²⁾ bemutatott *πρωτοεπιχόρον*-jával egybevetjük. — Lélektani, meg egyéb tekintetben is jelentős nyilatkozások ezek.

Mindkettő a tárgyaltuk fölpezsdültség hatása alatt szülemlett. ³⁾ Lényegökben azonos érzelmeik szinte azonos célzatok felé irányulnak. S mégis ugyanazon exordiumból kiindulva, ⁴⁾ mily különbözőleg szövődik gondolataik folyama!

Örvendetes meglepéssel szemlélik a nemzeti genius e jeles ihlettjei, hogy a mostoha állapot enyészttével miként derül föl végre a nemzeti élet rég óhajtott kikelete. Azonban nem érik be azzal, hogy csupán gyönyörködjenek annak vidító jelenségeiben. Érzelmök költői hangulata fölleng s mint a tavasz pacsirtái, repeső örömmel üdvözlik az újhodás első verőfényét; de jelezik egyszersmind annak

¹⁾ L. Kazinczy F. *Külföldi Játékszín* I. k. 1. darab „Hamlet“ Kassa. 1790. — Közölte Toldy F. is „Kazinczy F. és kora“ Pest. 1859. c. emlékművében 125—6. l.

²⁾ L. föntebb 273—7. l.

³⁾ Közel egyidőben. Kazinczyé, mint Toldynál olvasható, (l. Kazinczy F. és kora 124. l. — Magy. költők élete II. 17. l.) májushó 22. kelt, Révaié pedig, mint az a verzeset végső soraiban említett betegségi állapota idejéből kivehető, egy pár hónappal előbb. Hogy ez mégis higgadtabb szemlélként észlel, annak több okát érezteti maga a verzeset is. Révait helyzeti viszonyai s előbbi keserű tapasztalatainak emléke egyébként is eléggé tünődővé tehtették. Ekkori betegeskedése miatt pedig még inkább nyomottá vált hangulata.

⁴⁾ Kazinczy ezzel kezdi: „Édes álm-e, vagy valóság, a mit látok? — Budának utcáin nem az elasszonyosodott, elpuhult nép tolong, melyet még tavaly nappaisok alatt, levont süvegekkel, feltornyozott hajjal tarka strimfliben láttam sétálgatni! Hazám anyavárosában nem hallom többé úgy, mint ez előtt még kevésse, csak annak a nemzetnek mormogását, a mely iránt hamilkari idegenséget igyekeztek belénk önteni hanyatlásunkat előre látott atyáink...“ (l. „Kazinczy F. és kora“ 125. l.)

serény munkásságra sürgető fölhívását. Tüstént megragadják az alkalmat, hogy a feselésnek indult rügyeket nemcsak virágzásra, hanem biztos gyümölcsözésre is késztessek.

Becses eszmegyöngyök ezek, fölmerülve a nemzeti érzelem zajló hullámaiból. Miért ne figyelnök meg közelebbről igazi értékek szerint?

2. Hazafiúi örömmel látja a két nyelvbajnok, mint tér magához az elfajulás ösvényéről visszafordult nemzet. E vidító látvány azon óhajtást kelti bennök, hogy a föltűnő alakváltoztatás valódi belső átídomulássá, jobb jövőt alkotandó erkölcsi regeneratívóvá váljék. Alapjában egyező érzelmök s eszmeirányzatuk azonban alanyi mi voltuk s kedélyalkatuk szerint nyeri különböző hangulatú kifejezést. Egyik mint másik igen jelentős nyilatkozása a nemzeti geniushnak.

Révai versben szólva inkább eszmélődő didaktikusként reflectál az elfajultság súlyos ártalmaira, hogy így az erélyesen kárhoz-tatott nemzeti bűnök feddéseivel hathatósabban szívéltesse meg a tisztítókozás nagy teendőit; csak enyhén, sőt fukarul jelezi jobb reményeit. Kazinczy, habár prózában ír, költői hevét s képzelt reménye csapongásait mintegy dithyrambszerű ömlengésben villogtatja.

Az idő és helyzet körülményei, melyek közt ő azt Budán a nemzeti érzelemnek forrpontra emelkedő pezsdülések a korona őrszobájában írta,¹⁾ mennyivel villanyozóbb hatásúak voltak a különben is lángoló keblű fiatal Kazinczyra, mint a minők lehettek Győrött a már 10 évvel idősb s ekkor is sinlődő állapotú Révaira!

Még más körülmény is meglehetősen izgathatta Kazinczyt arra, hogy a nemzeti visszahatás demonstrációjába mintegy tomboló örömrivalgást hangoztasson. — Mint buzgó tanfelügyelőt, ki császári hivatalnokságát németes viseletével s a gyűlöltebb tanácsadók iránti simulékonyosságával is gyanussá tette, a változás beálltakor némely részről oly megszólás érte, hogy a germanizálásnak ő is szintén készséges eszközeül szolgált. Habár jóformán megcáfolta e gyanut azon beszédének közrebocsátása, melyet 1789. végén iskola-vizsgálóihoz tartott: még az után is nyilvánult rája olyatén vonatkozás még Péczeli J. barátja részéről is, mely érzékenyen bántotta.²⁾ Ilyféle gyanúsítás ellenében igen alkalmasnak vélhette azt, hogy nemzeti érzelmét erősebben hangoztassa akkor, midőn a magyarosítás végezt legott nagy horderejű vállalatot készült megindítani.³⁾

¹⁾ L. „Kazinczy Ferenc és kora“ i. k. 124. l. „Kazinczy mint az Abaúj megyei banderium tagja — u. m. Toldy — az imént oly csöndes fővárost olyannak találta, mint egy győzedelmes haditábort. Május 22. álla először őrt a szent küszöb ajtajánál, s itt fogant meg lelkében, s majd az őrszoba asztalán, a királyi vár fedele alatt írta meg Prónay Lászlóhoz intézett ama híres — nem levelét, hanem — dithyrambját, melylyel Hamletjét a nemzeti átalakulás e forró barátjának ajánlá.“

²⁾ L. u. o. 67—9. l. — „Mindenes Gyűjtemény.“ III. 169. l.

³⁾ L. u. o. 126 l. Már az „Orpheusban kifejezte azon óhajtást, hogy a

Révainak a magyar nyelv emelése végett tudományos akadémiát sürgető szándéka is elég közeli s erős motívum arra, hogy minél tüzelebb szózatra fakadjon. De végette még is főleg a higgadtabb lelkek felé kellett reménykednie. A zajló közönséghez elégnék vélte azt intéő biztatásában csakis enyhe figyelmeztetésül fölemlíteni.

3. Ezekből s holmi egyebekből vonható ki némi magyarázata annak, hogy míg Kazinczy az elragadtatás enthusiasmusával ecseteli a nemzeti fölbuzdultsággal rokonszenvező „tripudiatióját“,¹⁾ Révai, a pezsdület jelenetei fölött tünődvén, inkább csak tartózkodva tárja föl jobb reményeit, s noha páros véghangzású versekbe fűződten, mégis inkább pedestris oratio-féle hangon szólaltatja hazafias intelmeit azokra nézve, a mikkal a haza és nemzet sorsa valóban jobbra fordítható. — Mindkettejük arra céloz, hogy a fölmerült buzgalom ne csupán pillanatnyi tüntetés legyen, hanem lankadatlan tevékenységű haladássá váljék.

Kazinczy tényleg hozzá is fog azon törekvéshez, melylyel a nemzeti lelkesedést a magyar nyelvnek hazaivá terjesztésére ösztönözze. Mint e célra leghathatósabb eszközt a színművészetnek előmozdítását karolja föl. Magyarított „Hamlet“-jével kezdi meg azon színművésék sorát, melyeket a külföldi jelesebb drámaírók műveiből szándékozik átültetni, hogy a szükség követeléseit kielégítse.²⁾

Révai is fontos tényezőül emeli ki a nemzeti színjáték előmozdítását, s mint már jóval előbb is buzgott volt ez irányban,³⁾ most is melegen ajánlja annak pártolását. De — mint a nemzeti nyelvnek magasabb fokra emeléseért küzdő bajnoka — előbb ildomosan hangsúlyozza a tudományos társaság eszméjét, melyért ekkoron máris megindította volt újabb fáradozását. Hazafias kötelességként jelezi az annak létrehozása iránti buzgózkodást. Megszívleltetni igyekszik a közművelődés egyéb lényeges tényezőit is. Figyelmeztet a közoktatá ügye iránti érdeklődésre. Ha a nemzeti iskolák előbb németesítő célzatúaknak látszottak, s némely túlbuzgó hivatalnokok által oly irányba tereltetvén,⁴⁾ a magyar honfiakban ellenszenvet keltettek: hasznosíttassanak ezentúl a magyarság előmozdítására.

4. Ily eszméltetést céloz a két legkiválóbb nyelvbajnok felszóla-

---

országgyűlésének együttléte használtassék fel a magyar színészet megalkotására is. Egész munkásságát azért most egy, az izlést nemesítő repertórium megteremtése foglalkodtatá.“

1) U. o.

2) U. o.

3) Már a föntebbiekben (l. Révai Miklós élete. I. k. 156. l.) említők Révainak e nemű buzgalmát, melynek jelét adta már Veszprémben 1773-ban, aztán kiváltképen Pozsonyban az által, hogy ott a növendék papságot magyar színművek előadására buzdította. (l. föntebb 75. l.) Gyűjteményes kiadásában is szándékozott színműveket közé tenni. (l. Révai M. élete. II. k. 277. l.) De mint látók vállalatának mostoha útját állta ebben.

4) L. „Kazinczy F. és kora.“ i. k. 68—9. l.

lása, hogy a nemzeti buzdultságot magasabb feladatára irányozza legott, midőn a közérzelem zajlongása még többnyire a külső tünetésben látszott tetszelegni.

Miért folytatnók apróbb részletekig a mindkettőre jellemzően vonatkozó párhuzamot? Kiegészítését az érdeklődőbb olvasóra bízhatjuk. Megérdemli az elemzőbb egybevetést is, hogy mily érzelmekre fakadt ekkoron az öntudatosabb nemzeti lélek e két nagy szószólója, mondhatni személyesítője.

Hóbb reményeket gerjeszt az ő szívökben is az annyira lealkonyodott magyarság új virradata. A nemzeti visszahatás tömegesebb följajlásában vidultan szemlélik a részokról is szorgalmasan erjesztett szellemi kovász sikeres hatását.

Erősebben hiszik már, hogy „még van lelke Árpád nemzetének.“¹⁾ De ha van: legyen az igazán méltó azon elődökére, kiknek szellemét, mint a magyaros viselet fölvétele vallja, újra föléleszteni igyekeznek. S rá mutatnak azonnal az útra, melyen azt valóban igazolhatni vélik. Komolyan lekötelező foglalként akarják vétetni a küljeleket.; hogy a signumot váltsa be a „res significata“.

Mennyiben valósulhatnak óhajtásaik, — a jövő mutatja meg.

Ezek egybevetéséhez azonban nagyon oda tartozik az akkori magyarság statistikájának számbavétele is. Mily igen fogyatkozott lehetett az, annyi irtás, ritkítás s különösen a több mint félszázad ótai korcsosítás után! S még is ím, hogy neki bátorodék végre, hogy ismét „fölemelje fejét a porból.“²⁾

Megokoltabb így a szellemébresztők előbbi panasza s ekkori fölvidulása, s kevésbbé vehető holmi *περισσολογία*-ként annak némileg szélesebbre eresztett elmondása, hogy mikép szülemlett az oly huzamos borúból valahára egy kis derű, mely a rég nyomott hazafias kebleknek tágulást szerezve, közben némely túlcsapongó érzelmek kitörésére is rést engedett. Lényeges adatok ezek fajunk pszichologiai ismeretéhez.

Egyébként sem menekülhet a nemzet multjáról gondolkodó napjaink égető kérdéseinek behatása alól. De sokkal erősebben érzi ennek érintését a jelenbe átfűződő viszonyok észlelésekor. A nemzetiség életkérdése nagyon ráuntal genesisének kutatására.

Im egy század mulva is, annyi lángbuzgalom s éserő feszült munkássága dacára, mily gyötrelmes vívódásra készítik fajunkat még ma is a már rég elviharzott idők mostoha szüleményei!

Hogy ne érdekelne ehhez képest még különösebben is a nemzetünket tudatosabb önértetre ébresztő szellemhősök ama laokooni küzdelme? — A kosmopolitikus elsivárlás felé erősen tolongó mai áramlat ellenében hathatósan eszméltető s talán még lélek-edzésre való tanulás is meríthető abból.

1) Vörösmarty M. „Liszt Ferenchez“ írt remek költeményének befejező verse.

2) L. Kazinczy F. magyarított Hamletje ajánlóbeszédét.

5. Nem kicsinylendő felfogásukra mutat az, hogy a magyarságnak egyelőre inkább csak külsőséggel föltetsző¹⁾ üdülését is oly hő gerjedelemmel üdvözik. Nyomós okoknál fogva helyeznek ők nagy súlyt színtúgy, mint kiválóbb szellem-elődeik is a nemzetiség esetékes küljellegére.

Mint utóbb Berzsenyi „nemzeti bélyeg“-ként emeli ki²⁾ a nemzeti öltözetet, úgy a nemzeti genius előbbi ihletjei s az örökölt Vestatúiz bármely korbéli hű őrei az ősi szokásokhoz és erények-höz való ragaszkodásnak nagy jelentőségű tanuságaul tekintik azt.

Ányos a hazafias érzelem s régi erkölcsök megőrzésének bizonyítékául emeli ki a nemzeti viseletet.³⁾ Valamint ő, úgy a franciás műveltségű Orczy Lőrinc is korcsosodás jeleként rója meg „az idegen módi“ felkarolását.⁴⁾ Katonás kifejezéssel szóltá meg egykor ezért Kazinczyt is.⁵⁾ Főleg példaadásával nyomtatékolta a magyar öltözet jelentőségét. Színtúgy mint rajta, látható ez a magyar szellem előbbi ápolóinak képein. —

A nemzeti érzelem teljes épsége más fajoknál is szívós ragaszkodást tanusít annak külső jellegéhez. Gondolkodik óvják is annak elhagyásától. Méltán történt ez így nálunk is.

Nyelv és viselet a nemzeti jellegnek legérzékeltőbb kifejezői, mindig jelentős tanuságai a faji individualitás erős érzetének. Kiváló szerepűek ennek veszélyeztetésekor. Lényeg tekintetében távol esik ugyan becsértékök, de viszonylag közeledik. S időnként úgy fordul, hogy az utóbbi hathatósabb szereplőként ama fölé kerekedik, mely pedig mint a szellem közvetlen organuma sokkal fönségesebb feladatú.

A nemzeti pezdúltság mozgalma is érezteti ezt. Békés küzdelem útján minél sikeresb eredményt igyekezett kivívni. S ezért lehetőleg hathatós demonstratió kifejtésének szükségét érezte. Magyarsággal kellett a fölerőszakolás miatt gyűlöletessé vált németség ellen tüntetnie. Ellenhatási buzgalma minél hatásosabb nyilatkozásra készteté, hogy hallja és lássa is az ellenfél a magyar fajnak érelyes tiltakozását azon törekvések ellen, melyek vértagadásra mer-

¹⁾ „Tudom én — mondja Kazinczy még enthusiaszmusa közben is — hogy ezek a külső jelenségek nem csálhatatlan jelei annak, a mit mutatnak; de ki ne fakadozzon örömsikoltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott nemzetünk ismét felemeli a porból fejét, és vissza vévén nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, a miről ez előtt fél esztendővel a gyenge hit álmodni sem bátorkodott: egy szabad nemzet... (l. u. o.)

²⁾ l. Berzsenyi: „Romlásnak indult“ kezdetű ódáját.

³⁾ L. „A régi magyar viseletről (a nagy-szombati nemes ifjúsághoz 1782.“ írt versezetét s ehhez csatolt „gondolatait erről a tárgyról“ (Ányos Pál munkái. 1798. 48—54. l.)

⁴⁾ L. „Két nagyságos elmének költeményes születményei.“ Pozsony, 1789. 198 l. az „erköltsök romlásáról.“

⁵⁾ L. Kazinczy Ferenc és kora“ i. k. 43. l. — Kazinczy Ferenc „Magyar Pantheon“ Abafi L. kiadása 100. l.

ték készletni. És győződjek meg különösen a német, de vegye tudomásul minden más idegen is, hogy a magyarság sem kecsgetve, sem kényszerítve nem adta föl nemzeti mivoltát. Sőt épen ez által fölriasztva annál szívósabban kíván ahhoz ragaszkodni s az újhódó kor buzdítása szerint is annak alapján és szellemében óhajtja fejleszteni s illetékesen bebizonyítani nemzeti individualis öntudatát.

A nemzeti akarat ily protestatióját sokkal inkább érezthette az idegenekkel is a magyar öltözetnek szeljtében, országszerte látható díszlése.

6. Fontossá vált a nemzeti öltözet általi tüntetés kiváltképen azért is, hogy hathatós cáfolatul szolgáljon azon hivatalos vélemény ellen, mintha a nemzeti visszahatás csakis kevés számú s többnyire egyes fölhevült fejek izgatása által keltett erjedés volna, ¹⁾ s nem a nemzet közérzlete. Ezért számszerinti sokaságot igyekezett az feltüntetni, olyanoknak csatlakozását is igényelvén, kik a huzamos időn át korcsosító viszonyok folytán megfogyatkoztak volt a nemzeti nyelv tudásában, vagy mint jövevények honosulni kívántak.

Azokból is, a miket a magyarság visszahatási buzgalmának korholói, — saját vallomásuk szerint ugyan kosmopolitikus felfogással ²⁾ ítélve, voltaképen pedig inkább némely jogosulatlan érdekek védelme szempontjából indulva ki, — ³⁾ a nemzeti mozgalom tevékenységéről néhutt nagyon is torzító vonásokkal ecsetelnek, ⁴⁾ tényadatként világlik ki, hogy a magyar nemzet revindicált jogainak biztosítása érdekében csakugyan élénk forrongással fokozódott törekvést fejtett ki nemcsak a közgyűléseken, hanem magán összejöveteleiben is, meg hogy e közben a szertelenül elágazó vélemények számos kisebb nagyobb pártok keletkezését idézték elő. ⁵⁾

Ily megoszlás a közgyűre nézve nem ok nélkül tartatott ártalmasnak úgy, hogy a buzgóbb hazafiakat a szükséges tömörítés végett minden kitelhető erőfeszítésre rákészteté.

Kétségkívül felhasználtatott a rábeszélő tehetség minden fokozatú ereje. De az óhajtott sikerért vívás, mint az ily égető körülmények közt többnyire tapasztalható, más eszközök alkalmazására is ráhajtá a forró buzgalmat.

Pártnövesztés végett a pressio gyakorlás is egyik eszköze a forrongási taktikának, melylyel szint vallani, sorakozni kényszeríti a különben közönyös tömeget is. Igen jelentős feladatúak ilyesmire a jelszavak és látványos jelvények, melyek élesen elkülönítő felekezeteket állítanak szembe. — Kuruc-e vagy labanc? honfi-e vagy pri-

1) L. „Babel“ 7. 10. II. 67. l.

2) L. „Babel“ 13. l.

3) U. ö. 50. 101. l. — „Ninive“ 58. s köv. II.

4) „Ninive“ 14—23. l.

5) „Babel“ 3. s köv. II.

bék? Magyar vagy német vagy-e? Ilyen s efféle mottók aztán tömörítőbb hatásúak. — A gyöngébbek megnyerésére kiválóan alkalmasak az erősen szembe ötlő jelvények, mint különösen a kirívó színezetű forma-ruha. Küzdelmi korban ilyesek is eszmék hordozói.

7. Oly nagy válságú átalakulásnál, mint a minő ez vala, igen előtérbe lép az epuratio kérdése. Hazafias tekintetből sok kialjazni való burjánzott föl e rég mostoha sorsú honban, és sok plántáltatott be fajunk fogyasztására.

Ezért történt, hogy nem csak a hazai hivatalokra importált vagy betolongett számos idegenek,¹⁾ hanem az absolutismus támogatására vállalkozott honfiak is nem kevésé gyanúsítatván,²⁾ főleg azok részéről, kik hazafias meggyőződésökhöz való hűségből áldozatos sanyargással tartózkodtak volt az alkotmányellenes kormányt szolgálni, valódi érzelmeik nyilvánítására kényszerültek.

A közviszonyok változtával sokban változnak az egyéni nézetek is. — Hadd mutassa ki tehát kiki, határozottan szint vallva, hogy a módosult viszonyok következtében hová vonzódik: Akar-e a nemzet valódi tagjául tekintetni; vagy nem bánja, ha korcsnak, pribéknek nézetik is?

Efféle elkülönítési törekvés némileg a forradalmi mozgalmak sürgelmét érezteté s okul szolgált egyszersmind az alkotmány sáncainak feszegetésére, annak tágitását vagy a kiváltságosok jogainak korlátozását követelő felszólalásokra is,³⁾ melyek azonban a közviszonyok bonyodalmai miatt egyelőre nagy akadályokkal találkozottak.

Főleg a nemesség feladata volt az alkotmány védelme mellett a nemzeti visszahatást is lehetőleg sikeres eredményre juttatni.

A megyei gyűléseken mehetett ugyan a dolog, de némely vármegyékben a magyar nyelvre nézve még sem nyilvánult oly készség, mint a minő az ügy javáért oly igen kívánatos vala. — Még nehezebb volt ilyesmit a többnyire elnémetesedett városokban kivívni.

Igy támadhattak olyatén surlódások, minőket a külföldi német lapok túlozva hireszteltek⁴⁾ s a minőkről a „Babel“ és „Ninive“ című röpiratok írói is, német szemüvegen át nézve, néhutt oly visszataszító jeleneteket croquiroznak (vázolnak).

Gúnyosan tüntetik föl ezek külön nézeteiknél fogva a nemesség azon buzgalmét is, melylyel a banderium szervezésére oly sü-

1) L. Dugonics A. „Följegyzései.“ i. k. 16. 17. l.

2) L. Horváth Mih. Magyarország történelme i. k. VIII. k. 29. l.

3) U. o. 55. s. köv. 11.

4) „Hadi történetek.“ 11. 572. 716. 765. s. köv. 1.

rögve igyekezett.¹⁾ Némi ürügyül szolgálhatott ennek gúnyolására az itt-ott holmi exorbitatiókra vetemedés.²⁾

8. Más részt azonban ez a banderialis mozgalom a rend megóvása és loyaltás ügyének is használt. E mellett még a hazafias érzelem terjesztésére is jelentékenyen hatott. Különösen a nemzeties viselet díszletét nem kis mérvben mozdította elő úgy, hogy a gyorsan lábra kapott magyaros öltözet nem csak a férfiaknál nyert némi martialis alakot, hanem a nemzeties irányú buzgalomban velők mintegy versenyző nők is holmi leventeies kalpag-féle főveg-gel demonstráltak.³⁾ Ezért amazonoknak is nevezgették őket.

Jóformán toborzási törekvés volt ez így a végett, hogy a nemzeties iránynak minél föltetszőbbé gyarapulandó phalanxát láttassa az ellenféllel. S nem is volt hatástalan különösen azon gyöngébbekre nézve, kik a szemlélhető jelenségekkel inkább indíthatók valamire, sem mint ész-okokkal. Mert Horatius szerint is:

„Segnius irritant animos demissa per aurem,
Quam quae sunt oculis subiecta fidelibus, — —“⁴⁾

Jobbadán azt sejtetik az ellennézetűek gúnyszavai is, hogy az elnyomatás alatt tömörült s mintegy „fojtva erősödött“ magyar patriotismus, az absolutismus katastrophája következtében már szabadabb levegőt nyerve, legott terjeszkedésnek eredt, s minden kifejthető erejének megfeszítésével azon volt, hogy illetékes terét minél inkább visszafoglalhassa.

Élődiés felfogásuk szerint azok a jött-mentek már szinte jogbitor-lásként orrolják meg a hazafiak revindicáló törekvéseit, melyek az ő hátrányukra mind föltetszőbb előnyt látszóttak kivívni.

Észreveszik, hogy a magyarság nyelvbeli hatékonyságának megfogyatkozottságát e visszahatási sűrűgése közben némely hevenyészett surrogatummal is igyekszik pótolni. S úgy látják, hogy ilyesekkel, már úgymint nemzeti jelmezzel, jelmondásaival s ama látványos tüntetéseivel meglehetősen sikert is arat. Mert különösen a kirívó színezetű és szabású magyar viselet,⁵⁾ a nőnem által is oly hön felkapva, mintegy varázsszerű hatást gyakorol,

1) L. Babel 12. 1. Némi mutatónyúl álljon itt abból egy pár sor: „Man erfindet Gaukelspiele mit Uniformen, Kronwachen, und allerley sinnlichen Tand, um von dieser Seite die Jugend, und alle gern mitlaufende schwache Köpfe in den Wirbelwind des National-Enthusiasmus hineinzuziehen. Man setzt den Patriotismus in lange Beinkleider, schwarze Frauenhauben, Pelzmützen, lange Säbel und in den Knebelbart, um den Trosz des edlen und unedlen Pöbels damit zu äffen und die Barbarey des Nationalhasses bis auf die Schuhmacherzunft auszubreiten.“

2) L. Horváth Mih. i. m. 27. 39. 1.

3) L. Kazinczy Fer. „Pályám emlékezete“ i. k. 139. 1. „Posztóból varraták zöld mentéiket, fehér mellényeiket, veres szoknyáikat s fekete bársony csákócskát nyomtak fejfeikre. Csak az a hija volt, hogy kardot is kössenek.“

4) De Arte poetica. 181.

5) L. Kazinczy Ferenc „Pályám emlékezete.“ i. k. 138—9. 1.

és szembetűnőleg növeszti a nemzeti szellem áramlatát, m agához ragadván számosakat a heterogen fajokból is, kik a hazafis ág jogcímét nem hajlandók elejteni.

Ilyetén diadal szemlélete keserűségre, sőt mardosó duzzogásokra fakasztá az irigykedőket. S nem mulaszták el ily érzelmeiket a külföldi sajtóterén hangosan elpanaszolni. ¹⁾ — Mint már említők a hazafiak részéről nem egy cáfolat nyilvánult ilyesek megtorlására. ²⁾

9. A festői alakzatokban föltetsző magyar öltözet varázsa azonban, melylyel különben magyarjaink olykor, mint kiválóan a deli magyar gárdisták, a birodalmi fővárosban is élénk figyelmet keltettek, még sem ígérkezett valami tartósbb hatásúnak. Ezért az eszmélőbb honfiak főleg a nemzeti nyelv ügyét igyekeztek előtérbe hozni. Amazt is fontos oknál fogva javallták ugyan, de méltán tartva a divat ingatag szeszélyétől, a közfigyelmet főleg a magyar nyelv ügyének fölkarolására iparkodtak terelni.

Révainak „a magyar öltözet és nyelv állandó fe nem a r a d á s á t ö h a j t ó” versezete is ily hazafias szándék szüleménye. Világosan kitetszik indoka, hogy ezzel is a nemzeti egyetértés, a nemzeti közérzelem erősítésére céloz, azon prologusából, melylyel ezt egy „Nagy Magyar“-nak ajánlja. ³⁾

E dedicatio-ja is érdekesen jellemzi az akkori lelkesültebb hazafiak érzelmét. Mint ilyen méltán foglalhat itt helyet. Ime így hangzik:

„Mint a kemény kő szál, melyet bús habzással,
Ostromol a szélvész zúgó tsapdozással,
Halkal vissza vervén a fel forrt áradást,
S a magába dülő habos agyarkodást,
A tenger közepén fen hordozza fejét,
Tisztábban mutatja ragyogó tetejét:
Nagy VÉR! te nemesen termett Bátor Elme!
Ilyen Nagy Lelk ed nek meg tért gy ő z e d e l m e.
Az a Fejedelem, a ki meg alázott,
Előbbi Nagyságos Tiszttel fel ruházott.
Ez árnyék világból könnyebben múlhatott,
Hogy nyilván mutatta azt a szép bánatot:
Melly jó szándékának elég bizonytsága,
De sok árulónak érdemlett tsúfsága,
Hol most kérkedése az Arany Kultsosnak?
Hol harsogó szava Titkos Tanátsosnak?
Kárhuzatos jelek! mellyeket tsak az nyert,
Édes Nemzetébe ki több sebeket vert.

¹⁾ „Man reitzte jede versteckte Springfeder irgend einer starken Leidenschaft, um den Taumel der Schwärmerey immer lebendig zu erhalten.“ (L. „Babel.“ 12.) — „Hadi tört.“ II. 572. 716. 765. !.

²⁾ Különösen az Eleutherius Pannonius-féle gúnyiratban. Ennek laposan terjengő, szerföltt elnyújtott tartalma azonban nem bír eléggé mérközni amazok maró hatásával, melyek letromfolását célba vette t. i. a „Babel“ és „Ninive“ című röpíratokéval.

³⁾ L. Révai M. kéziratai „Miscellanea“ IV. k. a magy. nemz. muzeumban.

Mint tsüggő galandjok, úgy pirúl artzájok,
 Úgy száll, mint jég eső, az átok reájok:
 Hatod izzig legyen gyalázatos nemők,
 Mért hogy romlásunkban volt gonosz érdemők.
 De Te, Nagyságos VÉR! Hazádhöz Hív Lélek!
 Nézzed, körülötted mi szépet szemlélek:
 Akkor is, hogy rossz szél rázta szép Nevedet,
 El nem hervaszthatta nálunk Erdemedet.
 Most minden magasztal, hozzád ragaszkodik,
 Hoszszú életedért égbe fohászkodik:
 Mind a ki hallgatott az erőszak alatt,
 Mind kiben szabad volt a szó és gondolat:
 Lehess újulásunk Elő segéllője,
 Magyar Palládium egyik Építője.
 Hathatós a szava olyan Férfiúnak,
 Kit inség mutatott jó Hazafiúnak:
 Szólj ott, és vonz mindent az egyet értésre,
 Hol egyé kellennünk a felépülésre.
 S mikor támogatod Nemzetünk nagyságát,
 E két oszlopra is vedd állandóságát,
 Mellyet a Ruhában és Nyelvben találunk,
 Ha egyéb virágzóbb népeket vizsgálunk.
 Ezért sohajtozom én is e versemben,
 Igaz ügyért szóllok buzgódo hevemben.
 S hogy Neked ajánlom, bízom jó Szívedben,
 Azzal kisebbséget nem teszek Nevedben.

10. Ki volt névszerint az a „nagy magyar“, a kihez Révai e jelentős dedicatíóját intézi: ezt ő nem tudatja. Így e tekintetben csak gyanításra szorítkozhatunk. Rácélnő szavai, a kortanaságokkal egybevetve, kiváltképen gr. Forgách Miklóst, a bátor ellenzékies nyitrai főispánt sejtetik.¹⁾ De némely nyomatékos adat szerint b. Orczy Lászlóra,²⁾ sőt a hazafias érzületéért ekkoron nagy elismerést nyert Károlyi Antal grófra, Révainak jótékony pártfogójára is alkalmasan viszonyíthatók azok.³⁾

1) V. ö. Dugonics A. „Följegyzései.“ Olcsó könyvtár“ 162. sz. 27. l.

2) V. ö. „Hadi történetek“ II. 614. l.

3) U. o. 15. l. — Még inkább támogathatja e véleményt gr. Károlyi Antaltól szóló némely érdekes vonás azon történelmi vázlatban, melyet Horváth József kegyesrendi tag, mint gr. Károlyi Antal unokáinak 1802—4. nevelőjök, ezek számára francia és latin nyelven a család évkönyveiből összeállított. A teljesebb szövegű francia füzetében Horváth J. II. József felforgató átalakításáról szólván, a többi közt azt írja, hogy ezeket látva Károlyi Antal visszavonult; mert — u. m. — il préfera une retraite honorable à une lutte scandaleuse et inutile;“ minthogy a sok önkényes intézkedés ellenében sikeretlen volt minden tiltakozás: „toutes les reclamations demeurèrent sans réponse. . . Antoine aussi éloigné de donner son assentiment aux prétendues réformes, qui mécontentoient ses concitoyens, que de se faire chef de parti pour s'y opposer, se tint tranquillement à Vienne, se livrant à l'étude encourageant les arts. . . Sa pénétration lui faisant assez prévoir, que ces violentes secousses seroient de courte durée, il ne doutoit point, qu'il servoit mieux sa Patrie en se condamnant à l'oisiveté, que les autres en se consommant de vains travaux.“ — llyetén magartartása következtében a viszonyok változtával annyira magára vonta a hazafiak

Az is föltehető, hogy Révai szándékosan nem akarta azt különösen egyes egyénre vonatkoztatni. Hadd vegyék magokra mindazok, kik némileg rájuk illőnek vélhetik. Mert célzatának lényege főleg az, hogy a magas állású s függetlenségök által hazafias befolyású férfiak igyekezzenek érvényre juttatni az általa melegen ajánlott eszméket, melyekkel a nemzet emelkedését minél sikeresebben előmozdítani kívánja, hogy így a magyarságnak hevenye föllobbant lelkesedése valódibb irány felé tereltesseék.

Felajánlási szándéka mutatja, hogy legott nyilvánosságra akarta bocsátani azt a hazafias érzületének mélyebb forrásából fakadt vereszetet, buzgón óhajtvá, hogy az egyelőre inkább csak viszszaütési daczból eredt¹⁾ s többnyire csupán külsőségekkel tündető enthusiasmus a nemzetiség lényeges érdekeinek megszívlelésére gerjesztessék. — Hisz különben csak silány alakoskodás vagy épen kiskorú fitogtatás gyanánt szólhatják azt le a komolyan ítélők s érettebb külnemzetek. Az elődökre emlékeztető magyaros öltözetnek pedig valóban nagy kezességül kell szolgálni annak beváltására, a mire köteleznek. Legyen az tehát a nemzetnek állandó jellege, a mivel mintegy rögtöni, de mégis őszinte átalakulásának adja bizonyosságát.

Ily eszméltető irányzatot kívánt Révai legott a korona ünnepléses fogadtatása után szerény, de hatályos parainesisiként hangoztatni a nemzeti felbuzdultság zajlásába. De alkalmasint több ok s kivált a budai időzése folytán szerzett tapasztalatok csökkenték kedvét annak közlésétől. A közviszonyokba vetett mélyebb pillantás nem javallta azt. Kényes dolog lett volna úgy, a mint megírta, közzétenni. A főbekre sérelmet, s ezzel nagy bajt háríthatott volna azon ügyre, melynek előmozdítására íkiváltképen a főbkek jó hajlamát kellett megnyerni. Amúgy is sok akadálylyal volt az kénytelen találkozni. Elmarasztá tehát annak kiadását máskorra, utóbb pedig a változott viszonyok miatt mindenkorra.

11. Négy évvel később tudomásul vevén, hogy Darvas Ferenc, királyi tanácsos Budán, íranta jó indulattal és szíves elismeréssel

figyelmét, hogy számosan őt kívánták a nádori méltóságra. „On s'occupe — u. m. — du choix d'un Palatin; et les yeux d'un grand nombre des membres de la Diète se tournerent vers Antoine. Mais celui-ci ayant su, que la Cour avoit en vue de faire passer cette charge eminente à l'Archi-Duc Leopold, troisieme fils du Roi, il sentit, que cette nomination seroit infiniment avantageuse a sa Patrie, en unissant d'un lien plus étroit le Souverain et ses sujéts. Dés lors il s'attacha à faire donner les voix de ses partisans a l'Archi-Duc, qui fut proclamé Palatin...“ Ezen adatok forrását jelzi Horváth J. kéziratának e címzetével: „Histoire de la Maison de Károlyi, tirée de ses Fastes Domestiques rangée dans un ordre chronologique jusque à l'an 1804.“

¹⁾ „A császár — írja Dugonics az ő emlékirataiban, — azon is iparkodott, hogy a magyar ruhát megváltoztassa és németre fordítsa. Azt mondotta egyszer, hogy ő bosszankodna a magyaroknak nyakasságok miatt, hogy Európában különös ruhával élének. Mert ő a német ruhát európai ruhának lenni mondotta... (L. „Följegyzései.“ i. k. 18. l.)

viseltetik, az akkori búsító viszonyok miatti panaszait elkesergő, de Darvas hazafias lelkülete által mégis vigasztalódó érzelmeit szintén olyan páros véghangzású alexandrinekbe foglalta. S ily kísérő levél mellett megküldi neki azt a „magyar nyelv és öltözet fennmaradásáért való ohajtozását“ mutatóványul, hogy minők az ő hazafias érzelmei, melyekért több oldalról nem kevés megszólást, sőt sértést is éreztetnek vele a róla balul vélekedők.

Ebben a Darvas Ferenchez intézett versezetben egyéb bizalmas ömlengései közt megemlíti azt is, hogy „a magyar nyelvért s öltözetért való ohajtozása,“ melyet neki „be nyújt, nem látott világot.“ Okát is nyomban hozzá teszi, mondván:

„Mert, fejem mért fájna, mond olly igazságot,
Nem sértek én Királyt, arra jól vigyázok;
Tsak a ki elfajúlt, olly Magyar t korpázok.
Nagy ennek a száma, szörnyű a hatalma,
Ha ki ezt oktatja, nints nála oltalma. — —“

Még részletesebben is ecseteli a búsító hanyatlás jelenségeit. Panaszolja a selejtnék fölszínre jutását, mely előnyösülte érzetében bitorkodni mer, rágalmazva a háttérbe szorított hazafiakat. Például említi, hogy „vele is mi történt“: Némely „alacsony lelkek — u. m. — oly éktelen vakmerőségre vetemedtek“, hogy még azt is igyekeztek elnyomni, a mit hazafias lelkesületében 1790—1. a „kedves királynak s nádor ispánynak latinul énekelt“ habár, az udvartól is dicséretet nyert azért:

„Bátor az Udvar is meg dítstért érette,
S igaz mondó tollam jutalmát így vette.“

Némi célzattal¹⁾ említi ezt Darvasnak, rá hagyván a balviszonyok megítélését. Ily mostoha állapot dacára még is enyhülést lel abban, hogy a kivételes jobbagnak habár csak titkos méltánylásáról is vehet némi tudomást. Ezzel zárja e verses epistoláját:

„Elég vigasztalás még is az nékie,
Ha nem lehet ezért jobbat remélnie,
Hogy a Nagy Lelkektől meg különböztetik,
S ha bár tsak titkon is, nagyra betsültetik.“

12. Annak „a magyar nyelv és öltözet“ állandó díszletben megtartásáért buzgó parainesisnek a nyilvánosságtól visszatartására akkoron más incidens is eléggé nyomós okul szolgálhatott.

Révai, mint említők,²⁾ legott a korona ünnepélyes fogadtatásakor példaadólag buzditott a magyar viselet felkarolására.³⁾ Rájnis és Fábchich barátjai szintén olykép cselekedtek. Sőt ezeket, mint nagyon is elkapotott entusiastákat, hazafias buzgalmuk csakhamar azon

¹⁾ E célzatát annak idején lesz alkalmunk előadni.

²⁾ L. főntebb 139. I.

³⁾ U. o. és a „Hadi és más nevezetes történetek“ II. sz. 268. I.

merész indítványra bátorította, hogy a magyar klerus számára világias magyar öltözet-mintát terveztek, és azt a „Hadi és más nevezetes történetek“-ben képpel illusztrálva közöltették oly reményben, hogy az majd általános elfogadtatást fog nyerni.

Azonban a papi öltözet minősége iránti intézkedés az egyházi fegyelmet szabályzó fennsőbb hatósághoz tartozván, ez az átalakítási tervezet több helyütt az egyházi körökben visszatetszést idézett elő, annál is inkább, minthogy a meglehetősen bizarr costum-compositio nagyon elütő volt a rendes papi öltözettől.

A beküldők kívánatára csakugyan ki is adták azt a „Hadi történetek“ írói jun. hó elején, a nemzeti pözsödlet ama nyári hevében. De előre érezve az általa keltendő megütközést, mentegető érvekkel kortalélek annak ajánlását.¹⁾

Azon a saajátságos alakon, melyet Fábchich és Rájnis a „Hadi történetek“ képmellékletei közt „Magyar pap, magyar köntösben“ címmel „mustra“-ként bemutattak, csak is a pilísfedő (capuccio) jelez némileg papi alakot, hóna alá szorított kalpagját föltéve épen semmi. — Ily öltözeti minta ajánlása nagyon szemetszűrő lehetett nemcsak az egyházi főbb hatóság, hanem a klerus sőt a világi katólikusok szigorúbb gondolkodói előtt is különösen akkor, midőn a

1) Több tekintetből érdemesnek látszik bemutatásuk szövegét egészben közölnünk, mely így foly: „Küldjük a Magyar Papot Magyar Köntösben. — Ennek eredeti Rajzolatját F. és R. Urak' pennájok készítette Győrben. — Mi, az említett Uraknak Hazafiúi kívánságokhoz képest, rézre metzettük; de koránt sem olly tzeállal, (melly nem volt a Győri érdemes Tudósoké is) mintha a' talpig érő Papi Ruhának átallyában való letételét kívánánk sürgetni. — A' hosszú Köntös igen illik a' tiszteletet érdemlő Papi Rendnek méltóságához. Nem vétünk mindazáltal, úgy itéljük, vele semmit, ha azt állítjuk, hogy ha más Nemzetbeli Papok, a' leg-felsőbb ranguaktól fogva, a leg-alsóbb renden lévőkig viselhetik a' Nemzeti Ruhát, hivatalok' nagyságának megalatonítása nélkül: miért nem lehetne azt tselekedni tsupán a' Magyar Papoknak, a közönséges lsteni szolgálaton kívül; midőn p. o. vagy útnak, vagy ártatlan múlatságban vagnak; főképpen pedig midőn a Plebánus Urak nagy sárban vagy hévségben Betegekhez meennek. Es az illy alkalmatossággal viselhető öltözetnek mustáját akartuk mi az ide zárt Képbén ajánlani. — Némelly Református és Evangyélíkus Prédikátor Urak már eddig is ditséretes példával mentek elől e' részben; hanem sokkal többen ismét tsupán a' Német ruhán kapdostak: mellyet ugyan nem is tulajdoníthat nekik magoknak vétkül, a' ki megfontollya, hogy a Német ruha tartatott az Akadémikusság meg esmertető jelének; úgy annyira, hogy a' nélkül a' leg érdemessebb Személynek is tsak l t t h o n t a n ú l t t (D o m i D o c t u s) volt a neve. Erdélyben pedig valamire való Ekklesiát se kapott volna ez előtt,— ha vendég hajat is nem vitt volna; pedig nem szebb-e' s nem inkább illik e Egyházi Személynek a szépen hátra füsült maga természeti rövid haja, úgy amint itt a' Képen szemléltetik; mint akar a' kolbászos haj, akar a parók, főképpen az ollyan parók, mely falu helyeken minden hajporát, ha mi volt is az előtt rajta, el hullatta; színéből s fodrából ki vetkezett. Az illyen Fedél nem hogy ékessége volna a' Főnek; sőt a különben leg-szebb s' tellyesebb Fejeket is mint meg anyi Medúsa Főkké változtattya. — Nem tapasztalás nélkül szöllünk. — Experto crede Ruperto. (L. „Hadi és más nevezetes történetek“ II. 727—8 l.

fegyelem-bontás balkövetkezményei már úgy is mind aggasztóbb jelenségekben tünedeztek föl.¹⁾ — Nem csodálható e szerint, ha a merész reform-kísérőket ismét olyasmi érte, mint az előbbi évben, t. i. hogy vád emeltetett ellenök a püspök elé,²⁾ ki eléggé méltányos és hazafias gondolkodása mellett is³⁾ kénytelen volt így a túlhajtó buzgalmat⁴⁾ a mérséklet határai közé terelni. —

13. Egyébként az előbbieken körülményesen tárgyalt viszonyokhoz képest erős érvek miatt váltak ekkoron a magyar jellegnek lényegtelenebb s esetékesféle külsőségei is jelentősebbekké. Méltán biztatták azok fenntartására a nemzetet az irodalom buzgó tényezői, többnyire példaadással is nyomósítván buzdításait. Ismerve a nemzet szellemi fogyatkozottságát, nem ok nélkül tarthattak attól, hogy az ekkori pezsdültsége csillapultával könnyen visszahátrált volna az előbbi fásultságába. De ha a nemzeti küljellegnek megóvásához ragaszkodik, ez által hathatósan ösztönözve, mind serényebb törekvésre buzdulhat azok iránt is, a mik lényegesebb kellékei a nemzeti szellem gyarapodásának.

Ily oknál fogva mintegy időszerűleg értékesült eszközt dicsérve ajánlják a nemzeties viseletet is. De főleg a szellemi belső megújulásra, a korszerűbb nemzeti művelődésre sürgetik a magyarsá-

1) Ilyeseknek az odábbiakban lesz alkalmunk némely példáit fölemlítnünk.

2) L. Révai M. élete. II. k. 281—2. l.

3) „Hadi történetek“ II. 130. 271. l.

4) Mint a fentebb idézett bemutatásból látható, túltett ez a szándék a protestans papok magyarságán is, kik közt még az oly lelkesen buzdító Péczeli is, — mint az 1823-diki „Tudományos Gyűjteményben“ (X. k.) kiadott képe láttatja, — egészen sima képű s külföldies viseletű vala, holott pedig Baróti Szabó Dávid a kifogástalan életmódú kath. pap is egyházi szerény öltönye fölött magyar bekest viselt. A katolikus alsó papság, — mint ezt Toldy F. is kiemeli, (l. „Kazinczy F. és kora“ 123. l.) — kiválóan érezette nemzeti buzgalmát. S ezt ekkor Batthyány primás példaadása szerint (l. Hadi történetek II. 55. l.) sokan magyaros öltönnyel is bizonyíták. — Azonban a Rájnis és Fábchich indítványozta furcsa costumé, mely a rajz szerint bajusz viseléssel is járt volna, még sem találkozhatott tetszéssel. S így inkább csak ennek reprobatiójára vonatkozhatik az, a mit Fejér György a „Rájnis József emlékezete“ című biographiai vázlatában (l. 1823. „Tudományos Gyűjtemény“ IX. 34. l.) jegyzetképen így említ: „E Haza szeretetétől vitetett arra (Rájnis), hogy Magyar Egyházi Pap köntöst viselne T. T. Bajtársaival Révay Miklóssal, és Fábchich Józseffel egygyütt; melytől szaporán a Püspök által eltiltato t t.“ Hisz, a mint már fentebb említők (l. Révai M. élete II. 281. l.) 1789-ben is azért vádolták be Rájnist, mert „nem csak hogy a papi öltönyt mellőzésével mindig világi magyar ruhában jár, hanem ezenfelül senkitől az utcán köszöntést el nem fogad, sőt a keresztény szokás szerint üdvözlőket durván leszólja.“ — Tehát az eltiltás nem oly szaporán érhetne magyaros viseletét, ha már előbb is mindig magyar ruhában járt. A tilalom alkalmasint magyar viseletének túlzására és az egyházas jellegnek teljes mellőzésére vonatkozhatott. — A mint érintettük, az ilyes miatt Révai is nem kevés megszólást vont magára már előbb is, midőn — mint maga is vallja Paintnerhez írt levelében — „kényeimi tekintetből“ német ruhát viselt. (l. Révai élete. II. k. 233. 273. l.)

got. Kiváltképen ezt az irányzatot kívánta Révai a magyarságnak lelkére kötni főntebb idézett versezeteivel.

Az időszaki irodalom jelentősebb közlönyei is élénken buzgókodtak ez irányban és pedig nem csekély sikerrel.¹⁾ Ezek mellett némely önálló művekben is nem egy hatályos föllépés történt ez érdek végett. — Kiválóan hatásos volt Decsy Sámuel „Pannóniai Féniksz, avagy hamvából feltámadott Magyar nyelv“ című munkája (Béts, 1790.) ajánlva a „nemes két magyar Hazának“, melyhez intézett előbeszéde is kritikái mély pillantást vet az akkori állapotokra. Menten az ephemer jelenségek bővülő káprázataitól, nyíltan föltárja bizalmatlanságát a nemzet mélyebb lelkesültsége iránt. De annál erélyesebben, mert nem csekély készletű tudományos érveléssel vitatva, buzdítja fajunkat nagy kötelességeinek megszívlelésére. Mintegy a nemzet akkori értelmiségének ítéletét látszik tolmácsolni. Ezért igen érdemesnek vélem őt szólaltatni:

„Mivel e' jelenvaló nunkátskámnak tzellya halálos nyavalyájában sokáig fetrengett, és tsaknem sirjának sz élénhez jutott Magyar Nyelvünknek meg-elevenítése: illendőnek lenni ítítem az egész nemzetet annak további életben való fel-tartására, s tökéletesítésére emlékeztetni. — Vajha foganatos lehetne nyelvünk mellett való hazafüi buzgóságom! Vajha mindnyájunkban egyenlő szives indulat, készség és álhatatos feltétel vólna Hazánk böl dogsága erős fundamentomának, a magyar tudományoknak öregbitésére! — Igy, nemtsak erköltsi, hanem még polgári dolgainkban való elő-menetelünket-is reménylhetnők.

De én, hogy igazán meg-vallyam, tsak attól tartok, hogy a mi mostani buzgóságunk sokakban előbb meg-fog hűlni, mint sem gondolhatnánk, és mi, mind jövődöbeli életünknek és öltözetünknek módja, mind idegen nyelvekhez való hajlandóságunk által meg-fogjuk azt mutatni, hogy mi őseinknek ditsőséges nyomdokaitól tellyességgel el-hajlottunk, nem foly igaz magyar vér ereinkben, és mi magunk vagyunk mostani böl dogtalanságunknak szerző okai. — A ki szemessen meg-vizsgálja az Európai virágzó Birodalomnak előbbi s mostani környül-állásait, könnyen ki-fogja azt tanúlni, hogy azok-is olly szomorú állapotban völtak ennekelötte, mint mi most, és hogy mostani böl dogságokat egyedül nemzeti nyelvek serény mivélésének köszönhetik. — Hát mi szunyadoznánk-é még tovább-is, avagy nem serkentene-e fel bennünket más nálunknál böl dogabb nemzeteknek példája anyai nyelvünknek tellyes tehetségünk szerént való mivélésére?

A hol idegen nyelven taníttatnak a tudományok; lehetetlen

¹⁾ Kiváltképen a „Hadi történetek“ és „Mindenes Gyűjtemény.“

ottan azoknak, és a szép s hasznos mesterségeknek illendőképén virágozni, és a leg-jobb természeti talentumok-is örökkévaló miveletlenségben maradnak ottan. — Ennek meg-gondolása indított engemet e jelenvaló munkátskának írására, melyet hogyha a Nemes két Magyar Haza tölem kedvesen vejjend, és nemtsak jóvá hagyni fogja hazafiúi jó indulatomat, hanem ezután egész tehetségét anyai nyelvének virágoztatására fordítani; elegendőképén megfogja tsekély fáradságomat jutalmaztatni, s engemet több ehez hasonló hasznos munkátskának írására serkenteni. A ki egyébaránt is minden tehetségemet a magyar tudományoknak öregbitésére szántam, és ilyen indulattal vagyok, s végső lehelletemig maradok a nemes két Magyar Hazának igaz hiv tagja D. Decsy Sámuel¹⁾.

14. Ezt a kételyt, melynek Decsy S. ily tartózkodás nélkül való nyílt kifejezését adja 1790. szept. 8-án keltezett praefatiojában, nem csak akkor, hanem már előbb, a nemzeti pezsdültség izzóbb forrongásakor is szintúgy érezték a gondolkodóbbak, kik a tüntetés káprázataitól el nem kaptatva, behatóbban vizsgálták a jelenségek mi voltát, a bölcsnek ezen intése szerint: „*Έρδον βλέπε, έρδον γάρo πηγγή.*“

Magasabb szellemi álláspontból lehetőleg elfogulatlan figyelemmel tekintvén azt s főleg a nemzeti művelődés iránti buzgalmat véve mértékül, nem igen hevülhettek valami nagyon vérmes reményekre. De épen azért annál inkább szükségesnek látták a jóval serényebb munkásságra sürgetést. Ugy hitték, hogy még a vékony remény fogytával is mindig fennmarad a mellőzhetlen honfi-kötelesség, melytől a lelkiismeret nem oldja fel a hazafias önérzetet.

Az ily hazafias érzület hívei képezték a nemzeti buzdulat legjelentősebb tényezőit. Erről nemzeti művelődésünk s különösen irodalmunk története korszakot alkotó tevékenység felmutatásával tesz elévülhetlen tanuságot.

Azon befolyásos szellemi munkásságból, melyről a főntebbiekben már részletesen is emlékeztünk, különösen kiválik ekkoron az irodalmi bajnokoknak a magyar nyelv védelmére kelt lelkes küzdelme. Decsy Sámuellel egy-idejűleg szintén Bécsben írta Báróczy Sándor is a magyar nyelv védelmezésére célzó művét, azon törekvés ellen szállva küzdelemre, mely a visszavívott alkotmányos életet latin nyelven kívánta folytatni.

E két derekas szellemi bajnok, úgy látszik, legott egyetértve fogott munkájához. Érezteti ezt egymásra hivatkozásuk.¹⁾

A Bécsben lakó magyarság előkelőbbjeinek nézeteit látjuk e két műben tükröztetve. A „Hadi történetek“ adták erre a fő impulzust pályakérdéseikkel.²⁾ Meg egyébként is folyton ily irányban buzdi-

1) L. „Pannoniai Féniksz,“ 238. l. — s „A védelmeztetett magyar nyelv. Béts 1790.“ 32. l.]

2) L. „Hadi történetek“ II. 280. l.

tották a nemzetet, némileg a „Magyar Kurir“ is. Ezek szerint a hazai értelmiségnek föle szintén arra igyekezett. A „Mindenes Gyűjtemény“ Komáromban váltig lankadatlanul buzdított.

15. Irodalmunk e tevékenysége olykép hatott ekkor a különben is felpözdült nemzeti érzelemre, mint alig valaha. Az ifjabb nemzedék szellemes része kiváltképen érezteté e hatás megszívlelését. Míg a nemzet korosbjai az országos és megyei gyűléseken hatályos küzdelmet folytattak a magyar nyelvnek illető jogaiba emelése végett, több iskolában, de különösen a papnevelő intézetekben forrt a buzgalom annak érdekében. — Kiválóan kitűnt e tekintetben a pozsonyi seminarium, mely a II. József által Bécsbe szállított királyi jelvény helyén a nemzetiség másik palladiumának, a nyelvnek megőrzésére növelt szellemi bajnokokat.

A társadalmi téren is mindinkább érvényesítését vívta ki e szellem. „A társalgásban — írja Horváth Mihály — a nemzeti nyelv visszanyerte természetes jogait s bűnnek kezd vala tartatni annak nem, vagy roszul tudása, elhanyaglása. Számos iskolában a tanulmányok magyar nyelven kezdenek előadatni; másutt legalább a nyilvános vizsgálatok tétettek honi nyelven.“¹⁾

Míg az irodalom edzett bajnokai tevékenységök hatályosbítása végett mind tömörebb csoportosulásra, sőt egy központosítandó tudományos társulat létesítésére törekedtek: addig az ifjabb nemzedék lelkesültebbjei szintén egyesületek által igyekeztek önművelésüket főleg a nemzeti irodalom hasznos szolgálatára értékesíteni.

Ez volt a nemzeti visszahatás buzdultságának java eleme, valódiabb értékű eredménye. Tényleg cáfolá ez legott azon becsmerléseket, melyek részint félreértésből, részint irigykedő boszuságból, meg kétségkívül a nemzeti visszahatás némely túlkapásai által előidézett balság miatt is azt a külföld előtt gyanuba ejtették.

A szellemi munkásság ekkori gyümölcsői, de még inkább az ifjabb nemzedékek, mely általa fölleskítve még hathatósabb tevékenységre buzdult, utóbbi sikeres igyekvései oly irodalmi korszakot alkottak, melyet jelen századunk derekán, a száz év előtti mostoha állapothoz némileg hasonlatos időszakban, Toldy Ferenc egyetemi hallgatói előtt tüzetesen tárgyalván, megszívleltetés végett mint egy megifjult lelkesedéssel ily fölmelegülten magasztal:

„Sok tekintetben szép kor volt ez, uraim, ez az újjászületés kora a magyar irodalomban! midőn e lovagi ifjak az udvarnál, e főurak, kastélyaikban, annyi nemes, egyszerű curiáján, a szegény szerzetesek, celláikban, végre Kónyi János, „a nemes magyar hazának együgyű hadiszolgája,“ őrszobájában, egy messzeható eszme apostolaként, jutalom, sőt csak díj igénye nélkül is, de fényes nemzeti jövőnek reményével kebleikben, kezét fogva dolgoztak az

¹⁾ L. Horváth Mih. Magyarország történelme. i. k. VIII. k. 10. 1.

irodalom megifjításán! Érdemök a tehetség és műveltség külön arányai szerint, igen különböző, de céljokat tekintve egyforma; s innen úr és közlegény közt egy neme a barátság, a kölcsönös elismerésnek, mely őket egymás közt, egyformáknak tüntette fel, s gazdag pótlékot adott a kicsinyeknek föllázásokért.“

A nemzeti visszahatás szellemi sarjadékának utóbbi fölvirágzását s napjainkban is gyümölcsöző termékenységét a következők még jelentősebben meg fogják világítani.

16. Tehát ismét Bécsből lengedezett az üdítőbb fuvalom, mely a magyarság újra éledését hathatósabban biztatá.

De a tetemesen változott viszonyokhoz képest ekkor már jóval különböző módon kellett azon élesztő szellemnek nyilvánulnia, semmint előbb, midőn Mária Terézia országlásának utolsó évtizedében Bessenyei György és társai főleg azt tekinthették legsürgősebb teendőjökül, hogy a többnyire elzsibbadt nemzeti érzelmet huzamos dermetegségéből fölrázzák, részint pedig a már nagyban korcsosulót idegen elemek felé bódultából önmagához térítsék. — Mintegy orpheusi bájolással igyekeztek e végett kiváltképen a meghódítandó érzelmekre hatni. Ezért még eszméltetések is jobbára ébresztő, buzdító célzatúak valának.

József császár uralkodásának alkonyata felé pedig már nem annyira a fölbuzdítás, mint inkább böles mérséklés, üdvös irányzás s e végett minél célszerűbb értelmi fölvilágosítás vált szükségessé a nemzeti ügy érdekében.

Az akkori viszonyokhoz képest ily irányadó hazafias tevékenységre sokkal alkalmasabb módokat nyujthatott Bécs, mint hazánknak szellemi eszközök tekintetében még vajmi szűkös állapotú fővárosa

Ily oknál fogva iparkodott Révai, korán megsejtve a válságos időszak nagy igényeit, már József trónra léptekor legott Bécsben foglalni olyatén positiót, melyen ama fontos feladattal lehetőleg mérközhessek. De, mint látók, leküzdhetlen akadályok állottak útjába, melyek miatt nem csak Bécsben nem sikerült neki oly alkalmas helyzetbe juthatni, hogy onnét a nemzeti fölbresztés és tájékozás ügyének kívánt szolgálatot tehessen, hanem Pozsonyban is csak rövid ideig folytathatta az ily célra törekvő tevékenységét.¹⁾

Kedvezőbb körülményekre jutott e tekintetben szert tenni az élelmes Szacsвай Sándor. Oly úton és módon sikerült az neki, a milyenre Révai nem vállalkozhatott. Különösen Bécsben az elég gyarlón szerkesztett „Magyar Kurir“ és „Magyar Músa“ kiadásával anyagi érdekeit jelentékenyebben gyarapíthatta, mint ahogy a nemzeti művelődés intensiv emelkedését lendíthette.²⁾ — Habár buzdításával a nemzeti érzelem élesztésére is meglehetősen befolyást

¹⁾ L. Révai M. élete. II. k. 30. l.

²⁾ Révai M. élete. II. k. 408. 413—5. l.

gyakorolt némely rétegekben; de a kiválóbb értelmiség köreiben mindinkább visszatetszést keltett izlésbeli hiányossága s többképen tapasztalható ildomossági fogyatkozása.

Ily ok miatt történt, hogy az emelkedettebb gondoldodástú hazafiak biztatása folytán a jeles képzettségű Görög Demeter vállalkozott oly közlőny megindítására, mely a már mindegyre hatályosabban nyilvánuló igényeknek kellőbben megfeleljen.

17. A „Hadi és más nevezetes történetek“ címe alatt 1789-ik év derekán megereedt folyóirat már eleve jelzé a nagy fordulat beálltát s legott érezteté is a nemzeti eszmélésnek ahhoz képest fokozandó feladatát.¹⁾ Mint ily céltudatosabb irányzatú közlőnynek lendítéséhez szívesen járultak az emelkedettebb eszmélésű hazafiak. Nem egy főrendi is készségesen támogatta azt anyagi pártolásával, sőt szellemi adalékaival is. Legalább közvetőleg, vagy csak jeladó szemintéseikkel igyekeztek elősegíteni az intező körök osztályosai is, hogy általa a nemzet különösen e válság idején onnét a kormány közeléből minél kellőbb tájékozást nyerhessen.

A következmények valóban nyomosan igazolták e vállalat hasznosságát s nem sokára az eszméltetőbb magyar gondolkodás főirányzójává tekintélyesült e közlőny, mely eleve jelzett közügy-szeretetének következetes hatékonyságával különösen a nemzeti nyelv művelése ügyének fontos eredményű szolgálatokat tön.

Ama nagy vajudású időszakban, főleg a válságos külügyek alakulása s a hadi események iránti kíváncsiságnak lehetőleg kielégítése volt e heti lap²⁾ tüzetes feladata. E mellett alkalmasan igyekezett egyúttal a nemzet lényeges érdekei iránt is éleszteni az érdeklődést.³⁾

Már említők, hogy mikép sikerült neki eszélyes számításával az önző agyarkodás fölött győzedelmeskednie s a szaporult részvét kedvezése folytán hazafias szándékait tettleg érvényesítve, a nemzeti irodalom ügyét hathatósabban lendítnie.⁴⁾

Igy kétszeresen növelvén tekintélyét, aránylag nyomósíthatta irányadó befolyását. Jelentős eredményűnek bizonyult ez ama kuszált viszonyú átmeneti időszakban. Igen érdemes ily sikeres irányzatát egy kissé közelebről is szemügyre vennünk.

18. Habár túlnyomólag a külföldi dolgok s a haretérről tudósító hírek közlésével látszik foglalkozni: a hazai élénk mozgalom jelenségei is mindinkább igénybe vették lapjait. De politikai híradó létere még is ezekből kevesebbé tárhatott fel a korlátolt sajtóviszo-

1) L. főntebb 121—5

2) Keletkezett e politikai és vegyes tartalmú folyóirat 1789. július 7-én. Szerkeszté és kiadta Görög Demeter, 1790-től Kerekes Sámuellel. Megjelent eleinte hetenként egyszer, 2 kis íven, 8-rét. 1789. okt. 6-tól kétszer egy-egy íven.

3) E szándékát jelzi már az 1. sz. „Bé-vezetés“-ében.

4) L. főntebb 122—3 l.

nyok miatt olyasokat, a mik a nemzeti pözsület politikai visszahatásának sürgelmét élénkebben túkrözhetnék. Néhutt a censurái törvények nyomai mutatják, mily óvatosan kellett a rendszabályok határai közt mozognia. Azonban a nemzeti buzdulat azon törekvése, mely különösen a magyar nyelvnek országos jogosítását iparkodott kivívni, meglehetősen kiviláglik egyes hatályos nyilatkozású közleményeiből.

Messzeágazó szellemi összeköttetéseiknél s az intéző körökkel is érintkező viszonyaiknál fogva behatóbban ismervé a közügyek fejlődését, meg egyébként is a méltányos kiegyenlítés eszméjének közvetítésére érezték magokat utalva a „Hadi történetek“ írói.

Ily célból a magyarságot ildomosan biztatták ugyan, de kiváltképen azon voltak, hogy az ország és a fejedelem közti kölcsönös bizalmat éleszsűk s ápolják. — Ezért gyöngéd figyelemmel registrálják mind azt, a mi a fejedelmi házról a nemzet előtt tetszetes vonásként tűntethető fel. Gondosan kiemelik II. Lipót jeles tulajdonait: családi erényeit, okos nevelését, a magyar nemzet iránti jó hajlamait, kulturai üdvös célzatait, e végett már eleve tanusított célszerű intézkedéseit, a nemzeti geniushoz lehetőleg alkalmazkodását.¹⁾ Udvarias figyelműek e tekintetben némely apróbb jelenségekre s esetékes nyilatkozatokra is.²⁾

Habár több ok miatt a lényegesebb tudni-valókról csak véznán s hézagosan, olykor mintegy a felhők mögül villant ki holmi sejtetőbb nyilatkozatot: még is a kortanuságok közt kiváló jelentőségű e közlőny azon nemzeti buzdulat mozgolódásaira nézve. S egyéb adatokkal egybevetett közleményeiből néha figyelemre méltó részletek vonhatók ki főleg ama buzdultság árapályát illetőleg, melyről a főntebbiekben csak amúgy átlagosan jelezhetünk holmit.³⁾

19. Mint a nemzeti érzelem fölbátorodásának nyilatkozatát, hazafiúi melegséggel biztatva emlegetik a „Hadi történetek“ a magyar viselet díszletét.⁴⁾ Okszerűként helyeslik a nemességnek megyei zászlóaljakba rendezkedését, külön-külön egyenruhákban díszelgését s leventés mozgolódásait. Mind a folyamatban levő hadi viszonyok, mind a sejtető történéndők tekintetéből nagyon indokoltnak tartották ezt a belátóbb honfiak. Főképen az ősi martialis szellemnek élesztése végett mintegy előgyakorlatul még a szigorúbb lojalitás szempontjából is javallták.

De nem mulasztották el hallatni a mélyebbre ható elmék böles óvásait a nemzeti jellemet megszegyenítő túlkapasoktól s figyelmeztetéseit azokra, a mik jóval lényegesebbek. Különösen, midőn

1) L. Hadi történetek II. sz. 370., 473., 521., 594. l.

2) U. o. 595. III. 49. 81. 239. l.

3) L. főntebb 241—59 l.

4) L. „Hadi és más nevezetes történetek.“ II. 568—9., 584—5., 594—7.

oly jelenségek tünedeztek föl, melyek holmi szertelenségeit láttaták a némelyek részéről csakis hivalkodásból úzótt délcegségnek, sorompózni igyekeztek túlhajtásait, mint oly kinövéseket, melyek a józabb honfiak törekvései ellen is ócsárlást keltettek s a nemzeti buzgalom ügyének nem csekély ártalmára váltak.

Mily ügyes tapintattal intéztetik ez a mérséklő tevékenység a „Hadi történetek“ lapjain, annak némely jelentősb tanuságát igen érdemes lesz legalább egyes részletekben bemutatnunk.

Több rendbeli érett megfontolású intelem közt érdekesen tünnek föl a „Hadi történetek“ lapjain¹⁾ egy kiváló értelmiségű s fennkölt érzelmű főrendi magyar hölgynek távolból írt közleményei. Ugyanis hg. Hohenlohe Károlyné szül. b. Reiczky Judit Kupferzellből (Németországban frankoniai kerületéből) melegen üdvözlő nemzetének új aeráját s eképen ír különösen a magyar viseletnek díszletéről: „Hogy Hazánk Fiai és Leányai újra Nemzetünk öltözetének viselésében kezdenek gyönyörködni, azt én jeles és szent dolognak tartom. Imhol minden Nemzet ragaszkodik a maga ősi szokásaihoz, és fel van a maga ruházatja nemével. Miért majmozzon a Magyar más Nemzetet? holott valóban nints szebb öltözet, a mi szép Magyar Ruhánknál, akár Férjfinak, akár Asszonyoknak.“ — De tüstént rá mutat a valódibb kellékre is, így folytatván: „Óhajtom azonban szívemből, hogy kedves Hazánk Fiai és Leányai a régi Magyar öltözzettel öltözzék fel a hajdani Magyaros egyenességet s tündöklő tiszta erköltsöt is. Így bizonyossan rajta marad édes Hazánkon az Egek áldása.“ — Honszeretetének tanuságául szól azon nyilatkozata is, hogy mily figyelemmel olvassa a „Hadi történetek“-ből a kedves hazáról szóló tudósításokat s mennyire örvend nemzeté előmenetelén, — habár majd két évtized óta távol van tőle — kiváltképen pedig a haza ügyének iménti jobbra fordulásán, mely dolog — u. m. — annál nagyobb ditsősségére van a mi Hazánknak, hogy nem pártütéssel érte óhajtott tzellyát Nemzetünk, mint mások tselekedtek; hanem régi Magyar hívsége által kényszerítette boldogult Fejedelmünket, helyes kivánságainak tellesítésére. Adja Isten, hogy Nemzetünk öröme mértékletességben maradjon, és valami módon fel fuvalkodtságra, s az Idegeneknek, főképpen a Német Nemzetnek gyűlölésére s megvetésére ne fordulnyon; mely által valóban nagy kárt tenne mostan virágzó hírében az idegen Országokban. De igen ártana ezzel más részről is magának: mert mi, a környül állásokhoz képest, a Németekkel való Társalkodás nélkül el nem lehetünk. — — A jót szeretni; a rosztat pedig gyűlölni kell akarkiben, minden nemzeti tekintet nélkül. — Azért fájdalommal olvastam én itten egy

¹⁾ L. „Hadi és más nevezetes történetek.“ II. 569—73. l.

Újságban, hogy egy Hazámfia minden Német könyveket, melyeket a Fia Könyvei között talált, meg égetett. — Adja Isten, hogy ezen példát többen ne kövessék.“ Ehhez végül ezt csatolják a „Hadi történetek“ írói: „Jól tudja ezen gyönyörű Levél Írója, a bölts és jó szívű Hertzegné, miben állyon az igaz, s miben a tsak névvel Hazai Szeretet.“ — Alant pedig jegyzetben ezt függesztik hozzá: ¹⁾

„Mi is olvastunk olyt a Hamburgi Újságban, mintha Magyar Országnak egy bizonyos Vármegejében annyira törnének a Német nyelv ellen, hogy betsületes Embernek se akarják többé tartani, a ki németül beszél. — Úgy tapasztaljuk gondos vizsgálódásunkat bőven megjutalmaztató örömeinkre, hogy tized részek sem igaz azon költeményeknek, melyeket Nemzetünk betstelenítésére hinteget az álnok irigység. — De ugyan ezért őrizkedjünk is szorgalmatossan, hogy magunk legkissebb alkalmatosságot se szolgáltassunk a rágalmazásra és tsúfolkodásra.“

20. Odább egy másik igen becses tartalmú közleményéből világosabban kiderülnek e példás érzületű honleány óvó figyelmeztetésének indokai. Oly eszmék tárulnak föl ebben, melyeknek akkori nyilvánítása kiváltképen jelentősen illusztrálja a nemzeti buzdulat legforrongóbb időszakát. Ezért, meg más okból is kár volna közelebbről nem méltatnunk ezt a mult századi magyar nővilág phae-nominalis díszét. — „Én, már 18 esztendeje — u. m. — hogy kedves Hazámon kívül lakom; azólta született nyelvemben semmi beszédbéli gyakorlásom nintsen: nem tsuda tehát, ha Magyar Írásomban hibákat ejtek; de a melyeket ugyan azért kedves Hazám-fijai nékem meg botsáthatnak. Oly nagy tudományú Asszony sem vagyok, hogy ítéletemet sinór mértékül bátoríthatnám közönségesen fell tenni Magyar Véreimnek. Levelem írására egyedül igaz Hazai szeretetem bátorított, kívánván meg mutatni, hogy távollétemben sem szüntem meg, Kedves Hazámnak olly érdemes Leánya lenni, a kiben az idegen Ég alatt is meg maradt a Magyar Vér. Leg jobban tudja azt Isten Ó Sz. Felsége, a ki ha meghalgtatja az én méltatlan Imádságomat, mellyet naponként fel szoktam hozzá botsátani az Egekre: tehát kedves Hazám fel derült Napja örökre fog úgy fényleni. Ezt én reménylem is, mert hiszem, hogy kedves Magyarjaink úgy igyekeznek ezen mostani időben, mellyben mindenek szemeik reájok vagynak függesztve, dolgukat intézni, hogy óhajtott tzélyokat jó móddal el érhessék, s böl-dogságokat állandóvá tehessék. Ezen hiedelemre bír engemet mind az, a mit a Hadi és más nevezetes Történetek-ből, mind pedig különös Leveleimből olvasok. Valamint pedig magam vóltaképpen megvagyok győzöttetve, kedves Hazámfiainak jóra

¹⁾ L. „Hadi történetek“. II. 572. I.

erányzott szíves törekedéseikről: úgy kötelességemnek tartom Hazámnak mind azok ellen pártját fogni, a kik bal ítéllettel vagynak eránta. — Rá irtam közelébb egy Ujság Iróra lelkessen, kinek Leveleiből nagy szívem fájdalmával olvastam azon káromlásokat, melyeket az ide zártt Tzédulából¹⁾ szörnyűködve fognak olvasni kedves Hazámújai. Tudtára adtam nékie, minémű indúlatokat szerzett bennem, mint született Magyarban rágalmazó Irásának olvasása; azt is, hogy el hiheti nékem, mint egy érdemes Magyar Leánynak, a ki mind Magyar Ujságokat olvasok, mind levelezek is kedves Hazámbeliekkel, hogy valamit most a Magyar Nemzet kíván s teszen: az mind olyan, a mellynek becsületére kell néki válni az egész Világ előtt. Annyiban magam mentettem őtet, hogy nagy részént tsupán azt írta meg, a mit néki mások írtak: de mivel maga is ítelt néminéműképpen a hírek szerént a Magyar Nemzetről, meg nem állhattam, hogy ne emlékeztessem őtet ezekre az Igazságokra: I Hogy méltatlanságot visz az véghez egy Nemzeten, a ki nem tudván annak sem Törvényneit, sem Szokásait, sem környűállásait, hevenyiben rosszúl ítél felőlle e vagy ama Történeteknek hallására, vagy olvasására, a mellyek pedig vagy éppen nem, vagy korántsem úgy estek, a mint hirteltetnek. II. Minden Nemzet a maga Törvényeihez s Szokásaihoz akarja magát tartani. Vétkül kell e tehát a Magyaroknak is azt tulajdonítani, ha néki tulajdon Törvényeihez s Szokásaihoz fűl a Lelke? a ki jól érzi azt az érdemet, mellyet benne az egész Világ esmer s magasztal. — Sokat írtam még ezeken kívül néki: és valóban magyaronnan megmondtam a mondókáját. — A vallás különbségére nézve, bársak a mi Mennyei Atyánknak példáját követnénk, a ki naponként botsátja reánk áldását, minden vallás különbsége nélkül. — Nem is lehet azért senkit gyűlölnünk, hogy ő azzá lett, a kivé lenni nem állott maga akaratóján. Annak nem oka az Ember maga, hogy Pápista, Lutheránus, vagy Kálvinista Szüléktől vette származását. Kérjük Isten Ő Sz. Felségét, engedje meg érnünk azt a böl dog időt, mellyben, e vagy ama vallásra való tekintet nélkül, szeresse és betsűlybe egymást az Ember; és tsupán a jó, és rossz életű közt tartsa a szeretetet vagy gyűlölséget érdemlő különbséget: így vége lenne a sok üldözéseknek. — Én tsak azt írom, a mit józan okosságom s belső érzékenységem diktálnak. Mert, a mint felylyebb is említém, gyarló személyemben valamelly széles tudományú Asszonyt találni nem lehet. Énnékem fő foglalatosságom nem az olvasás: az Isteni gondviseléstől ki mért hivatalombéli kötelességeimnek tellyesítésében kell gyorsalkodnom; hogy t. i. jó Feleség és jó Anya lehessenek. Ezt valamint szentül tselekszem: úgy bőv mértékben is meg van hív szorgal-

1) Jegyzetképen mellékelve I. Hadi történetek. II. 765. 1.

matoskodásom jutalmaztatva kedves H — i férjemnek hozzám való szeretete, s tiz élő Gyermekeimnek eránttam viseltető indúlatjok és ennek való örömöm által.“

Érdekes levelének további részében főlemlíti, hogy minek köszönheti ily családi boldogságát s mennyire óhajtja, hogy nemzetének hölgyvilága szintén részes legyen olyasban. Ezért fel is ajánlja készségét annak elérési módja közlésére. „Ha reménylhetném — u. m. — hogy kedves Hazám Leányai jó néven fognak venni tsekély oktatásomat; igen kész vólnék, azt nékik nyomtatásban ajánlani, mellyben meg mutatnám, hogy kedves Gyermekekkel való dajkázkodások, minden nagy baj és nehézség nélkül eshetik meg.“ A családiaság némely lényeges kellékeinek jelzése után így fejezi be levelét: „Oh! melly szerentsésnek tartanám én magamat, ha tulajdon tapasztalásomon fundáltt tanácsomat, kedves Hazám Leányai között sokakkal bé vetethetném; s ez által a házassági életnek örömeit velek vóltaképpen meg éreztethetném: a mellyek sok Házások előtt képzelhetetlenek; mivel magoknak epénél keserűbb életek vagon.“

Méltán emelik ki a „Hadi történetek“ írói e ritka jelességű magyar hölgynek ¹⁾ benső honszeretet sugalló leveleit. Igen becses adalékok azok hazafias irányzatuk elősegítésére. Magokban véve is gyöngyszemekként ragyognak fel üdvös eszméi, az akkori viszonyokra vonatkozólag pedig épen kiváló jelentőségűek, mint nagyon időszerű figyelmeztetések a honfiak s főleg honleányok lényegesb feladatának megszívlelésére. — Minő hatásúak lehetnek azok a fogékonnyabb keblűekre, gyaníttatja Bacsányinak buzdulata, mely legott hő kegyeletű versezettel magasztalta nemes irányzatát. ²⁾ — Anynyival inkább érdemli ez is a főlemlítettést, minthogy utóbb nem igen érte illetékes méltatás azt a példányszerű jelenséget. ³⁾

¹⁾ Nagy Iván szerint „Reviczky Judit ritka szép női tulajdonai által Hohenlohe-Waldenburg Schillingfürst Albert uralkodó hercegnek neje s 1803-ban Károly uralkodó herceg anyja lett...“ (L. Magyarország családai IX. 738. l.) Az egyházi szónoklatai s némely irodalmi művei által is hírnevessé lett Hohenlohe Sándor Leopold nagyváradi kanonok szintén R. Judit fia volt és pedig az „Oesterreichische National-Encyclopädie“ (Wien. 1835. II. 624. l.) szerint hercegi férjétől 18. gyermeke, kiket ha a példás anya mind saját kebléből táplált s dajkált, a mint a főntebb idézett közleményeiből látszik: méltán ajánlhatta anyai tapasztalatokból gyarapult nevelési elveit a korcs divat által elfajult főrendi magyar hölgyeknek.

²⁾ L. Bacsányi János „Költeményei, válogatott prózai írásaival. Kiadta Toldy F. Pest, 1865.“ 24—6. l., hol a szép versezetre okosan válaszoló hercegnő leveléből is olvashatni néhány becses sort.

³⁾ Irodalmunkból nem igen látszik meg azon jóslat teljesülése, melyet Bacsányi hazafias lelkesültében u. o. így hangoztat:

„Sőt, holtod után is tiszteletet adnak
Később onokáink boldog árnyékodnak;
S híven emlékezzvén nagy érdemeidről,
Énekeket zengnek nemes erkölcsidről!“

21. Együttal reflectálhatunk itt alkalmilag azon magyar-ellenes kifakadásokra is, melyeket a magas rangú honleány erélyes cáfolattal igyekezett megtorolni, de aztán a honfiaknak is finom céllal tudtára kívánt adni eszméltetés végett. — Ama mellékelt „cédula“ tartalma¹⁾ jelentős világot vet némely főntebb tárgyaltuk viszonyokra. Részletesen élénk tárja a németeknek külföldi lapokban nemzetünk ellen zúgolódó kesergéseit, még pedig a bensőbbi okok jelzésével is. — Hadd ismerjük világga eresztett duzzogásaikat e biteles közlések nyomán:

„A többi mind meglehetne: — u. m. — tsak hogy ez a Patriotismus a Németek, és Protestansok ellen való gyalázatos gyűlölséggé ne válna. Hadd égenség nevettségés tzeremoniákkal a Német ruhákat; hadd nevezék a Német Nyelvet Faunusok nyelvének; hadd hányják kementzébe Iróink munkáikat: mellyeknek olvasása pedig sok homályt el oszlatott szemeikről. De már a sok, hogy a szegény német Földmérőket elkergetik, vagy katonáknak adják; a számokat karddal vagdalylyák le a Házakról; és fenyegetik a Kir. városokat, hogy Törvénybe idéztetik őket, ha ők is hasonlóképpen nem tselekesznek.“

Ebből eléggé kiviláglik, hogy a József császár becsodította s előnyösítette németek orrolták meg leginkább a nyomásuk alól felszabadult magyar nemzetiség zsibbasztott tagjainak néhány bátrabb kinyújtózásait. Jogtalanul nyert kenyerek vesztese miatti fájdalomuk rí ki legélesebben becsméréseikből, melyeket nyomósabb megokolásul némely jelentősb gravamenekkel igyekeznek körülbástyázni. Hadd lássuk röviden ezeket is: A cultura s emberiség elleni gyalázatként bélyegzi meg a jelzett közlemény odábbi soraiban, hogy „Pozsony vármegye törvényt tartott a pozsonyi akademiára, mely tőle soha függésben nem volt s annak nagyérdemű főigazgatóját b. Prónayt e hivatalából tulajdon hatalmával kitette, azért, — mert Protestans, hogy Kreil professort²⁾ — — Istentagadásról, szörnyű eretnekségről s esztelen tanításokról méltatlanul vádolják, csak azért — mert német.“ Aztán így expectorál: „Az új tanítás helyes módjának végét szakasztatták; és a régi tromba tanítás módot vitték be ismét az iskolákba, hogy az ország újra oly haszontalan emberekkel teljék meg, mint a minőkkel teljes volt az előtt. — A mérges papok — a setéség és háborúság tzim-

De szép erényeinek kegyeletes emléket állított egyházi pályára képeztett fia H. Sándor Leopold irodalmilag is e művében: „Biographie und christliche Züge aus dem Leben u. Character der Fürstin Judith v. Hohenlohe. Regensburg. 1838. mit Porträt.“ (I. Wurzbach C. Biogr. Lexicon IX. 200. l.)

¹⁾ L. „Hadi történetek“ II. 765. l.

²⁾ Bajor származású, 1785—95. philosophiát tanított a pesti egyetemen. (L. Fejér György „Historia Universitatis Hung. liter. Budae. 1835. 152. l.) Szóba került a Martinovics-féle conspiratio alkalmával. (L. Fraknói V. „Martinovics és társainak összeesküvése.“ Budapest, 1880. 257. l.)

borásai, megint beleavatkoznak mindenbe, első rendnek tartatnak, és a leg érdemesebb embereket ki hányják tisztségeikből, s motskos írásokkal ölik hírekben nevekben. A Mennyből alá szállott Türedelem reszketve tartózkodik már ezen Országban, melyet a Babonáság és a tsalárd Hazai szeretet egészen ösze zavartak.“ — Sőt Bécs ellen is panaszt emelnek, hogy ott „a böles Swieten helyébe Martini lesz a könyvvizsgáló, ki a Jesuiták barátja; hogy az udvarnál az olasz és spanyol nyelvnek lesz divatja; és a Német Nyelv, melyet József oly nagy betségben tartott, mint valamely nyugvó helyéről elvertt Gerlitze, megént a Thuiskon tserfás Erdejébe veszi vissza magát. — Bétsben egynehány ezerent tartózkodnak kenyér nélkül, melyet el vesztettek Magyar Országban, tsak azért, hogy Németek vagy Protestansok. — Az olyan Nép, mely ekként tselekszik, nagyobbat vét Istene s az Emberiség ellen; hogy sem mint soká maradhatna birtokában a Sz. Szabadságnak. — Járom illik azoknak nyakokba jutalmúl, a kik mások nyakába vetik azt, 's illendő, hogy gyalázat kövesse az Emberiség gyalázóit.“ — —¹⁾

A mik ezen fölöttébb nagyított megszólások bensőbb indokát s magvát képezik t. i. az usurpált hivatalokból történt kiszorulás, — ez pedig az alkotmány visszaigatásának természetes következménye vala, — s különösen a „szegény német földmőrök“-nek elbocsáttatása, — azokra vonatkozólag Dugonics A emlékiratában érdekesen fölvilágosító jegyzetek lelhetők.²⁾ Másrészt azonban az igazság igényét tekintve Dugonics is elismeri, s magyar őszinteséggel vallja, hogy a fölpezsdült visszahatás némi túlcsapongásokat is szült. Találkoztak ugyanis némely elkapatottak, kik a gyűlöletessé vált németség elleni boszankodásuknak néhutt erősebb nyilatkozásait éreztették.³⁾

¹⁾ „Kemény Beszédék ezek!“ jegyzi utána nyomban a szerkesztő, s ügyet sem vetve részletes cáfolására, nyugodtan az olyféle mendemondák közé utalja, minők akkoron Bécsben is elég sűrűen szállongtak s melyek hintegetői, mint erről a „Hadi történetek“ írói saját tapasztalatuk által is meggyőződést szereztek, egymásnak ellentmondva önmaguk cáfolják hirteléseiket. — Végül pedig ezzel fejezi be a szerkesztő az ő megjegyzéseit: „Megszégyenülnek most minden órán a Magyar Nemzetnek Rágalmazói, midőn tsudálva fogják tapasztalni, minémű előre néző okossággal, egymásra halgató szelídséggel, s szép renddel forgatják az Ország Ügyét Hazánk Oszlop-Emberei.“ (L. „Hadi történetek“ II. 767. l.)

²⁾ L. Dugonics A. „Följegyzései“ i. k. 17. 23—4. l.

³⁾ U. o. 50. l. József császár 1790-iki jan. 28-kán kiadott resolútiójának közlése után ezt jegyzi Dugonics: „Ezen leveleket vévén a Magyarok, egyszeribe fellobbantanak. Magokat nyerteseknek lenni vélvén, némelyek gyermekeken elkevélyedtenek. Sokan abba tették győzedelmeket, hogy az elerőtlenedett orosz-ánt farba rugdoshatták. Nem sok idő múlva eme versek csináltattak:

„Rajta magyar! Mit akarsz? Van példád; nagyra mehetsz most.

Boldog időt s útat francia, belga mutat.

Francia, belga indít. Nem mérsz? Készen van a sírod,

Mely eleven tetemed rusnya gödörbe tegye.“

22. Az előzményeket tekintve épen nem csodálható ez. Még is igen zokon esett a komolyabb honfiaknak olyasokat látniok. Ezért ők a közügy érdekében mindenkép azon voltak, hogy a visszahatás szertelenségét mérsékeljék. Kiválóan meglátszik ez a törekvés a „Hadi történetek“ több közleményeiben.¹⁾ Ennek bizonyosságul ama főntebbi gyöngéd óvású figyelmeztetéshez alkalmasan mellékelhetjük itt egy szintén huzamos idő óta külföldön élő honfinak magvas tartalmú intelmeit, melyek a „Hadi történetek“ íróihoz egy balatonfüredi levelezőjük révén jutottak.²⁾ — Nem csak ama korviszonyokra nézve jellemzők azok, hanem mostanra is tanulságosak. — Édesdeden emlékezvén vissza e távoli honfi szülőföldre, „örömmel értette — u. m. — hervadozó állapotra jutott hazájának szemlátomást vaíó újulását. — Hát ugyan tsak keresztül hathatoló hívségtek, s igaz ügyetek, a fondorló Hízelkedők Fellegein szintén a Thrónus eleibe? — Mit fognak most tselekedni, kiknek Hazá rontó fortélyaik, a vissza tért Koronának fényénél világosságra hozatlatnak. Taníthatnak, Barátom! esetitek, hogy a jövő Ország Gyűlésen olly Törvényeket szabjatok, mellyek az ezután meg történhető gonoszoknak ideje korán elejét vehessék.“

Itt aztán némely hatályos feddéseket is expectorál: „Szeméremmel s belső meg illetődéssel olvastam — u. m. — némelly Ujságokban, hogy Német Szomszédaitoktól szer felett idegenkedtek, s a Magyar Nemes Vérrel ellenkező némelly alatsónyságokra vetemedtek! — Nem hitethettem el ugyan magammal, hogy azoknak tsak század részek is igaz lehetne, a mellyeket olvastam; de ha nagy részént szemtelen költemények és álnok rágalmaszások is azok (mint-hogy a virtusnak és a szerentsének mindenkor akadnak gyűlölöi): ugyan tsak igaz az is más részről, hogy n em z ö r ö g a l e v é l, a h o l a s z é l n e m f ú. — Gondollyátok meg, hogy valamint az Anglusok hasznokra tudják fordítani a hozzájuk sereglő Jövevényeket: szintén úgy fordíthatják a Magyarok is a Németeket. — A mi a szívét illeti, tudni való dolog, hogy eleitől fogva többet ártott a Magyar a Magyarinak, mintsem a Német: mert, oh fájdalom! egy kis bérért. kész a magyar farkasává válni Polgár Társának; s ő maga ásta eddig is főképpen Hazájának a vermet. — Úgy-e, hogy nem ezen az úton keresik a Te Fiaid a ditsősséget? El hiszem: nem is olly Anyának emlöit szopták azok; 's koránt sem olly gyülevész és bizontalan erköltsű Nevelőkre bíztad az ő gyengébb esztendeiknek

---

Ezután még egy más verzesetet is idéz Dugonics mint azon időben készültet t. i. ily kezdetűt: „Jer magyar, sírj velem.“ Ez azonban egybevetve b. Amade Lászlónak szintén ily kezdetű verzesetével, (l. ezt közölve „Figyelő“ XVI. 311—13. l.) ennek némi jelentéktelen módosítással és négy utolsó strophája elhagyásával való variansa.

¹⁾ L. „Hadi történetek“ II. 177—182. 378. 594—5.

²⁾ U. o. 716. l.

kormányozását, hogy belőlők valaha oly félszeg Magyarkák vályyanak, a kik se ruhával, se nyelvvel, s végre a törökös Törvények szentségével se gondollyanak semmit. — Szoros kötelességünk, a reánk örökség szerént szállott Törvényeket késő Unokáink számára sérelem nélkül fenn tartani; hadd élylenek ők is azzal a Jóval mi utánnunk, mellynek mi is ditső Eleink után részesei lettünk. De valamint ezt tellyesíteni szükség: úgy ellenben nem kell el múlatni hibás szokásaitoknak jobbítását. — Nem nemes szabadság az; hanem minden emberi érzés nélkül való durvaság, midőn a Földes Úr arra hajtja a Jobbágy-Asszonyt, hogy szoptassa kopó kölykeit, vagy midőn többre betsűli agarát, paripáját, mintsem Jobbágyát. — Nem együtt láttuk ezeket, ide s amoda lett tavaszi rándulásunk alkalmatosságával? — Meg engedem ugyan, hogy miólta Hazám kebelétől el szakadtam, s kivált ez utóbbi időkbem emberül tanúltak érezni Hazáműjai is; de felelhettz e azokról is, a kiknek minden foglalatosságok a kopókkal, lovakkal s pipákkal való bánás? hol tanúlnának ezek igazán nemesen gondolkodni, midőn a józan Könyv olvasásnak s az okos és jó Embe-
rekkel való társalkodásnak édességét és hasznát meg sem ízelítették? —

23. Ez után az industria és takarékosság fontos ügyét is megérintvén ilykép folytatja parainesisét: „Még soká, vagy soha sem fog ottan a kereskedés virágjában lenni, a hol az ember tsak a készet várván hón alá dugott kezekkel nézi a külső Nemzetek törekedéseit; és ellenben ki kell ott halni a jó szántás, vetés s egyéb gazdaságnak, a hol az Uraság szíjja zsirját s kövérét Jobbágya verejtékének, és még sem bánik vele Atyai módon; sőt, hogy semmi is vissza ne folyhasson abból a községre: külső Országokra viszik sokan, s ott oly tárgyakra tékozollyák, melylyeket említeni is átallok. — Olly elevenen rajzoltad le Nemzeti öltözete t e k n e k mintegy számkivetéséből lett vissza hozásán való örömdöt, hogy az. bennem is különös indulatokat gerjesztett. — Hidd el, szörnyű képtelenség is vólt az — Nemzetét így megtsűfitani; Magyar véret meg tagadni; és általlyában abba a köntösbe öltözni, mellyet (ha jól emlékezem) valaha büntetésképpen kellett némellyeknek hordozni. — Irod ugyan, hogy mostan olly fényességgel készülnek a Nemzeti Ruhák, hogy azok a Nézők szemeit szintén meg igézik, hogy vissza se tekinthessenek azon kormos időre, mellyben a Magyarok a majmok útját úzték. Én pedig azt mondom, hogy soha sem helyes, a középponttól messze távozni, és eggyik szélső végtől a másikra vetemedni; ugyan is nem fogja e magát ez úttal sok agyon vérzeni? vagy legalább nem fogják e az Unokák egykor a szükségést siratni, a mit most Attyáik a szükséggtelen pompával el bujálkodnak? —

Végül pedig a nemzeti nyelv ügyét illetőleg ily szemrehányást

tesz: „Miért nem vagytok olly bő kezűek, midőn a Közjóra kellene valamitskét fordítani? — Írod, hogy százanként, ezereként adják ki Naggyaitok az aranyat, a Korona őrző Zászló-Allyaknak fel állítására, s hol van az az érdeemes Tudós nállatok, a ki azoknak adakozásáttapasztalta volna? 1) — Igen, üldözéseket szenvedtek mind ekkoráig, valakik haldokló Nyelvünket temető sírjának széléről vissza akarták hozni; de — áldott legyen még a sirban is azoknak a Haza Szeretőknak tiszteletre méltó hamvok, a kik eddig is támogatták a Hazai Nyelvet; most pedig közönséges béiktatásán munkálkodnak. Jól által látják ezek, mit vesztett eddig is a Haza, Nyelvének meg vetésével. — Ha illy nyomos dologban eszentül is anynyi gondatlansággal lennétek mint eddig: örökös gyalázatotokra fogna minden külső Nemzetek előtt válni; valamint hogy a késő Maradék is, melly közönségesen az előtte Élteknek tselekedeteit szoros ráhára vonynya, és kéméltetlenül meg szokta ítélni: még hideg hamvaira is átkot fog szórni a mostani nyomnak, ha oktalan meghasonlása miatt el múlatja a Haza bölldogságát ingadoztatlan talpra állítani — most, a midőn leg jobb módja van abban; olly módja, mellyet ha ki botsát kezeiből, nem méltó, hogy azt a Kánahánt lakja, mellyet Nagy Elei nemes véreknak outásával szerettek; nem méltó, hogy reá valaha kegyelmes szemekkel tekintsen az Ég.“

24. Nagy előnyükre vált a „Hadi Történetek“ íróinak, hogy ily jelentős közvetítések által értesíthették a honfiakat a külföldön nyilvánuló nézetekről s átalakulási mozgalmaknak néhutt szertelen becsmérléséről, meg egyúttal nyomósabban szólaltathatták amúgy melleleg a hazafias bírálatokat is azoknak némely balságairól.

Érdekesen tüntetik elénk ilyesek, hogy mily különböző pontokból gyűltek együvé a hazafias szellem sugarai, melyek aztán mintegy gócból löveltek szét a hazában, a jeles közlőny útján melegítő s világító hatást gyakorolva a honfiak lelkében.

A Bécsben figyelő magyar értelmiség valóban tapintatos ügyességet fejtett ki azon tekintetben, hogy kellően megszűrve ömledeztesse a hazába leginkább azokat, a miket a viszonyokhoz képest szükségeseknek vélt. Kiváltképen a nemzeti pezsdültség idején nagy fontosságú volt ez a neki-hevült mozgalom irányzására. Különbén a fondorlatos befolyások veszélyesebb bonyodalmakba kúszálták volna a szenvedélyeket. Ugyanis ily cselszövőknek alattomos törekvései sokféleképen mesterkedtek azon, hogy önző érdekeikért vakmerő törekvésekre uszítsák a nemzet jobb célú ohajtásait.

1) Itt közbeékeli a szerkesztőség a közlő e jegyzését: „Nem tudja még a Barátom, hogy távol lététől fogva születtek már Hazánknek olly igaz Fijai, a kik tudják, s akarják is jutalmaztatni a Hazai Nyelv művelésében Dolgozókat.“

Részint ezekre mutatva,¹⁾ részint a nemzeti nagy teendőkre buzdítva jelesen serénykedtek a bécsi magyar hazafiak a közügynek minél hasznosabb szolgálatot tenni. Ezért a lényeges érdekek előtérbe állításával mérsékelni igyekeztek a külsőségekkel szertelenkedő tüntetést, melyet némelyek hivalkodása már pazar vetélkedéssé torzított úgy, hogy ez nem csak a külsők gúnyos megszólásait növelte, hanem a komolyabb hazafiakat is bántotta. Ilyesek miatt a nemzeti szellem sáfárainak mindinkább kötelességévé vált az ildomosságra intégetés.

A „Hadi történetek“-ben előbb némi kedvteléssel említették a magyar öltözet díszletének emelkedése; de utóbb méltó megszólás is éri ott az azzal túlságos versenyzést, úgymint, mely a szellemi ügy rovására üzetett.²⁾

25. Közben közben erősebb intonatióját is hallatták a céltudatosabb honfiak annak az eszméletetőbb irányzatnak, mely mind inkább a nemzetiség sarkalatos feladatára igyekezett terelni a hazafias buzdulatot. Különösen figyelmet keltő e tekintetben a „Hadi történetek“ íróival rokon szellemű „Mindenes Gyűjtemény“-nek már 1790. ápril 24-ki levelében, — „a koronát őrző Bandériák“ című cikkében, — ilykép nyilatkozó felszólalása: „Sok levelekből értjük, mely pompás öltözetekben mentek légyen Budára a Pest, Heves, Nógrád Vármegyei Nemes Urak a Koronának őrzésére. Készülnek a Honti, Fejérvári, s Komáromi Nemes Urak is. Sok Grófok s Nemesek 50. 60. s száz aranyat is önként ajánlottak ezeknek úti költségekre, úgy hogy öt hat ezer forintra s többre is ment egy Vármegyének ajándéka. — Hát azt ki írhatná le, mely nagy költséggel készülnek a Mágánások s Nemes Urak a Juniusnak 6-dikán bé-állandó Ország-gyűlésére? Némmelyeknek száz kétszáz ezerben fog állni

¹⁾ Ilyesminek példáját olvashatni a „Hadi Történetek“ III. 284—5. lapján e közleményben: „Ó Felsőge szoros vizgálást, és elégtételt kívánt a Nemzettől, némelly titkos Levelezőkre nézve. — Tele van ezen titokkal már a Világ; s tele torokkal kárhoztatja is az egész Magyar Nemzetet. — Kedves Hazánk! ne engedél szélessen kiterjedt ditsősségednek fénnnyét örökös homályba borúltni. Győzd meg, felőled sokat reménylt jó Királyodat; győzd meg, a maga szeméit reád függesztett, s rólad minden jót és nagyot ítélt Európát, hogy ha Fiad közül megtántorodhattak is némellyek: de a Magyar Nemzethez a hívségtelenségnek még tsak árnyéka sem közelíthet!“

²⁾ Így főlemlítik alkalmilag, hogy „Lichtenstein Aloysius, és Schwartzenberg Hertzegek, ugyan tsak ki akarnak tenni magokért a Koronázás pompája alkalmatosságával. Felette drága Magyar Köntösöket készíttetnek magoknak. H. Schwartzbergnek a Tszimája annyi gyöngyökkel és drága kövekkel lessz megrakva, hogy az (a Tszimadia állítása szerént) többé fog 20,000 forintnál állani. — Ez, H. Schwartzbergnek nints se rangja, se értéke felett; de bezzeg bajos már az mikor a külső, s nem annyira ugyan a születést, (ámbar sokszor talám azt is) mint a tehetséget meghaladó pompával úgy meg erőlteti magát az ember, hogy soká kell sinlődni utánna; — midőn a más arannyával s ezüstjével feleskesedik. (L. „Hadi történetek.“ II. 609. I.)

köntössök, s egy hintóbéli lovaik. — Mind jó ez is Nemes Hazá! de még is jobb vólna, ha annak a sok száz ezernek, melyet drága posztókért s paszamántokért adunk, s mellyel tsak az idegen Kalmárokat gazdagítjuk Hazánkat szegényítjük, tsak egy tized részét arra fordítanánk, a mi Hazánknak nem egy két hónapig tartó fényes pompát, hanem örökös ditsóséget szerezne.“

„Mely bódog lenne Hazánk, ha azok a Mágnsok, a kiknek Diétai pompájok 80. 90. ezerbe felkerül, s a melly pénz többnyire mind kimegy a Hazából, vagy idegen Vendégfogadósoktól nyelettetik-el, tsak harmad részét fordítanak arra, hogy egy Magyar Társaság állíttassék született nyelvünknek gyarapítására, s az által egész Hazánknak boldogítására; és hogy egy jó summa tőke pénz gyűjtettségé végre, a millyen lábón áll a Párisi Tudós Társaság, mellynek negyven Tagjai vagynak, a tőke pénznek interesséből fizettetnek, szüntelen a nyelvnek szépítésében fáradoznak, s a kiknek köszönhetik a Frantziák, hogy az ő nyelvek a földnek mind a négy részeiben közönségesse lett. — Ha ennek a Magyar Társaságnak tsak kétszáz ezerből álló tőke pénze lenne, ennek első esztendei Interesséből v. usorájából állíthatnánk egy derék Könyvnyomtató műhelyt, melly a tőke pénzt azután szüntelen szaporítaná. Azután annak usorájából minden esztendőben leg-alább 15 Tudós Férjűjagnak tisztességes esztendei fizetés rendeltethetnék, hogy azok a magok egész idejeket adnák egyedül a Magyar nyelvnek gyarapítására, Budán vagy Pesten együtt lagnának, minden héten kétszer Gyűlést tartanának, tanátskoznának, a leg-tökéletesebb írásmódját (Orthographiát) ki-tsinálnák, szótárt s egyebeket készítenének, a régi Görög remekeket le-fordítanak, s újakat írának: egy szóval mind azt véghz vinnék, valamit tselekszik a Párisi Tudós Társaság. — Felicem Patriam sua si bona nosset. Bódog vólna most Hazánk, ha tudná miben álljon az ő fő haszna! De fájdalommal kell néznünk, hogy sokan tsak azokon a tsetsebetséken kapnak, mellyek két három hónapig tsillámlanak, s mellyekért az idegen Kalmárok, a kik az 5 forintos posztót 12 forinton adják, s egy héten 8000 forint árát is el-árulnak, talán alattomban nevetnek bennünket: azonban a valóságot, mellyben állna Hazánknak örökös haszna s ditsósége, gondolóra sem veszik.“¹⁾

¹⁾ Igazságos feddését nyomban saját szomorú tapasztalataival is nyomósan megokolja az áldozattal munkálkodó szerkesztő, elmondván, miért nem sikerült azon ígérete, hogy ha 900 előfizetőre tehet szert, minden évben 1000 talért fog fordítani a magyar literaturának virágoztatását előmozdítandó magyar társaság alapítására; mert a csekély pártolás miatt még inkább sajátjával kell toldania a kiadás költségeit, pedig buzgó igyekezete a jó lelkű hazafiak elismerése szerint nagy hasznára van a nemzetnek. (L. Mindenes Gyűjt. IV. 106. l.)

26. A mily igen különböznek a méltán korholt tündérkedő, de valóban szűkkeblű honfiaktól az igaz hazafiság önzéstelen hívei: úgy összhangoznak ezek egymással a nemzeti szellemnek céltudatos tényezés általi gyarapításában. Kevésbé térhettek ők el igyekvéseikkel egymástól, mint a politikai visszahatás külön érdekű pártfelei. Ohajtásaik összhangozatossága már eddig is jelentősen tükröződék valamint a főntebb érintettekben, úgy az imént idézettekben is.

Velős okok javalták ezeknek saját szavaik szerint minél hívebb bemutatását, különösen a végett, hogy a nemzeti buzdultságnak iobbik szellemét minél jellemzőbb nyilatkozásával tüntessük föl.

A nemzeti öntudat ily emelkedettebb felfogású szószólói közé méltán számítható azon „nyitra vármegye-béli nagy érdemű hazafi“ is, kinek „minden magok“ s Hazájokat szerető Magyar Feleihez intézett fontos beszéde“ a „Hadi történetek“ aug. 20-án kelt közleményében olvasható,¹⁾ melyet a főntebb jelzett, meg más specialis okból is igen érdemesnek vélünk ismertetni. Így szól az: „Ideje, kedves Hazámiai, hogy mély álmodokból felébredjétek már valahára; s Anyai Nyelveteket illendőbb betségben kezdjétek tartani. Most ti a Magyarságnak ujj életre való hozásán s Hazátoknak virágoztatásán igyekeztetek: de engedjétek meg, egy két szóval előtökbe terjesztenem, Ha vallyon a kívánt Tzélra vezető egyenes úton indultatok e, vagy nem? — Tetét ő l fogva talpig Magyar Köntösbe öltöztök; Kalpagot s tsákós Süveget tesztek Fejetekbe, s jó széles fringyia Kardot köttök oldalatokra. — E még mind tsak Külseje a Magyarságnak; s mind ezek által tsupán a nemzeti Viseletnek szeretetét teszitek nyilvánvalóvá. — Engemet, s velem eggyütt sok értelmes Magyarokat a mi illet: távól légyen, hogy ezen Magatok viselését ótsárolnánk; egyedül tsak a vólna kívánságunk, hogy a Magyarságot ne annyira a Ruhában, mintsem a valóságos Magyar Szívben, és Nyelvben helyeztetnétek. — Helyben nem hagyhatom sok Földieimnek hibás képzelődéseket, kik a Magyarságot tsupán az öltözetben s a bajuszban helyeztetik: s a Német Köntöstől annyira irtóznak, hogy azt is gyűlölik, a kin látják; s főképpen ha Magyarot találunk benne megpillantani, már azt igaz Magyarnak sem esmérük többé. (Itt több mint féloldal a censura által kitörölve.)

„Imhol itt van, Magyarok! az áldott Idő, mellyben hanyatlásra fordúlt Hazánkat újjonnan felemelhetjük; s Nemzetünket boldogabb Karba állíthatjuk. Ime most egy olly Fejedelmet rendelt az Ég Kormányozásunkra, a ki Nemzetünk kedvességében s betségében, a Köz-Igazság kiszolgáltatásában, és az Ország Dolgainak hasznos elintézésében, az Óstriai Házból, előtte volt minden Feje-

¹⁾ L. Hadi történetek. III. 223—5. l.

delmeinket bizonynyal fellyül fogja haladni. Nyitva vagynak az Ő fülei, hív Magyarjainak meg halgatásokra; kész az Anyai Nyelvnek virágzását nem tsak megengedni, hanem azt vóltaképpen eszközölni is: ha az eránt, mint illik, meg fog kérettetni. — Nemzetünknek megvilágosodása lehetetlen lessz mind addig, míg a Deák Nyelv hajdani állapotjában megmarad. — A legdrágább, legmegbetsűlendőbb, és óh! micsoda haszonra nem fordítható Esztendeiből, tsak a tsupa sovány Nyelv tanulásában el fog e szerént ezentúl is hetet nyoltzat veszteni az Iffjuság. — Bátran merem vesztésnek mondani: mert vallyon mi hasznát veszi osztán nagyobb részént a Deák nyelvnek, minekutánna kikerült az Oskolákból? A Deák Nyelv tsak azoknak való, kik mélyebben bé kívánnak tekinteni a Tudományokra: és az olyanokra nézve szükséges igen is a Deák Oskolának további fennmaradások. — Ha most meg nem vetjük a Magyar Nyelvnek fundamentomát, ki tudja, lessz e valaha illy alkalmatosságunk, mint a mostani; sőt én előre meg merem néktek jövendőlni, Hazafiak! hogy ha most a Magyar Nyelvet bé nem hozzatok a Deák helyébe, utóbb is a Németnek kell helyt engednetek; a melylyel, úgy itélem, nem is lesztek legalább bódogtalanabbak, mint a Deákkal. Nem elég pedig, a Hazai Nyelvet tsupán a Politikumokban felvenni. Éppen nem láthatom által, miért hogy a Törvényt is ne lehetne Magyar Nyelven szolgáltatni, s Pereket folytatni. A való, hogy mindennek lassu a kezdete, s eredete, jár nehézség fontjával; mint Benitzky mondja: de nemdenem ugyan azon nehézséggel kellett e más Európai Nemzeteknek is küszködniük, melyet, mint tapasztalunk, ugyan tsak szerentséssen meggyőztek, s aratják is, szemeink láttára, nemes iparkodásaiknak hasznos gyümöltseit. Ők is éppen úgy éltek hajdan a Deák Nyelvel; valamint szintén Mi: de mihelyt a Tudományokon kezdettének kapni, azok megszerzésének alkalmas eszközeül a magok Nyelvét választották. — — — Hogy pedig a szép Nemet is (mely valóban sokkal többet tehet az Ország Dolgaira nézve, mintsem azt első tekintettel képzelhetné valaki magának) hozzá édesíthessük mind inkább-inkább szép Nyelvünkhöz: szükség, hogy minél előbb egy Magyar-Játéknézőhelyet állíttunk fel. Ennek legjobb helye lehetne Pest Városában, melly maga is sokkal magyarosabb Budánál; azonban mivel a két Törvényes Fő-Táblának Széke igen ott leszen ezentúl; mindenkor számossan fog oda takarodni a maga Igazságát kereső Némesség. — A Játék-Ház költségét Fő-Embereinknek kellene eleinten valamelly részből pótolni: melly valóban meg is lehetne, minden erőltetés nélkül. — Ha néhai Gróf Erdődy János Német Énekeseket tarthatott, s Operákat adhatott Pozsonban, maga költségén: ugyan hogy sajnálhatnának Hazánknak most élő Naggyai, annál sokkal kevesebbet fordítani, magok gyönyörködtetése mellett, Anyai Nyelvek virágzásá-

nak, s az által egész Nemzetjek boldogságának eszközzésére? — A Magyar Játékoknak is azonban tsak úgy lessz kívántt sikerek, szép Nemünkre nézve: ha az Országnak minden Dolgai Magyarúl fognak folyani; mert különben a Frantzia és Német Nyelvről soha sem fog az lemondani.“

„Édes-Feleim! vagy most, vagy — soha sem! — Ha a mostani jó alkalmatosságot elbotsátjuk kezünk közzül: nem leszünk méltók többé reá, hogy valaki megilletődjön sorsunkon; és Ti élő Magyar Irók Bárótzsi, Bartsai, Batsányi, Bessenyei, Dugonits, Gyöngyösi, Horvát, Kazintzi, Mólnár, Pétzeli, Rajnis, Ráth, Révai, Szabó, s több ilyenek, kiknek esmeretésekre nem juthattam, bizvást feldughatjátok a gerendába írott tollaitokat: mert mit is fáradnátok hijjába azok kedvéért, kik azt a Kintset, melly egyedül emelheti fel őket a porból, a mellyben most hevernek — Anyai Nyelveket — nem tudják érdeme szerént betsülni.“

27. Egyéb'okok mellett az ellenhatási törekvések is hova tovább fokozódó merészletekkel erősíték annak érzetét, hogy a válságos viszonyokhoz képest az ősi alkotmány biztosítása okvetlenül szükségessé teszi hazánkban a nemzetiség eszméjének érvényesítését, tehát a magyarságnak intensiv s extensiv gyarapítását. Ezért az eszmélőbb honfiak egyaránt sürgették ennek hathatósabb eszközzése végett a magyar színművészet lendítését s a magyar nyelvnek tudományos művelése érdekében alakítandó tudós társaság létesítését.

Ez utóbbit illetőleg a „Hadi történetek“ írói már közlönyük megindításakor példaadással jelölték ki az irányt s tetteleg követték is azt. Habár szerényen, de lehetőleg serényen igyekeztek kitűzött céljuk felé. Áldozatos buzgalmoknak egy-egy becses eredményét már említők. Odább még többről is lesz szó. Amarra szintén melegen s nem sikertelenül buzdítanak. Bizonyosságát leljük ennek lapjaikon. Igy péld. 1790. márc. 26-án jelentik, hogy egy hazáját s a tudományokat szerető báró kész költséget adni Voltaire „Brutus“-ának magyar kiadására. Aztán erre vonatkozólag máj. 4-én több jeles drámái műinek kiadásra kész fordítását tudatják ily megjegyzéssel: „Ezeket azért említjük, hogy alkalmatosságot nyújtunk Hazánk Oszlop Embereinek a fenn említett M. Báró Úr buzgóságának követhetésére, és ennél fogva, azon nagy reménységeket nyújtó boldog tzeltnak elő mozdítására, hogy a jövő Gyűlése alkalmatossággával a Magyar Hazának, Magyar Játék néző Hely nyitattathassék. Tellyes bizodalommal is vagyunk erántta, hogy Nemzetünk örökös hasznát s állandó ditsósságát tárgyazó Jelentésünk nem lészen sikeretlen, Hazánkban azon Naggyaira nézve, a kik a Magyart tzimerező s meg is illető külső fényességnek, a sokra ki nem terjedhető Zász-

lőallybéliek (Banderisták) által is lehető eszközzésére, sok száz Aranyokat önként feláldozni, nyereségeknek s ditsőségeknek tartották.“ (L. Hadi tört. II. 576. l.)

Szeptember 3-án kelt ívén jelenti, hogy Kassa mellől érkezett tudósítás szerint „Hazánknak egy nagy tekintetű Fija jól érezvén, mely igen fogja segíteni Anyai Nyelvünknek elterjedését s gyarapodását az, hogy ha Iróinknak játszó színre készített Darabjaik nem csak olvastatnak, hanem közönségesen el is játszódtnak, nevezetes jutalmat rendelt annak a Játszó-Seregnek, a mely Kazinczy Ferentz Úrnak Hamlet-jét, illendően elkészülvén, Budán el fogja játszani. Az pedig, a kire ezen Rendelés tellyesítése bízottatott, olly igyekezettel vagon, hogy a Hamlet játszására öszveszerzendő Sereg, azután Alzirt, Meropot és Tankredet játssza; és így végtére egy Magyar-Játszó-Seregünk légyen, a melly, míg kívántatni fog, Budán és Pesten; azután pedig Székesfejérvárat, Nagyszombatban, Pozsonyban, Győrben, Esztergomban, Debretzenben. Nagyváradon, Miskoltzon, Kassán, Kolosvárt és Szebenben is mülasson. — — — Leginkább az fog a felvételendő Játszóknak tekintetni, hogy tiszta Magyar Accentussal szóljanak, és beszédekben idegen íze ne esmertessék.“ — Reményli, hogy az említett jutalom felül nyelvünk szeretete is buzdító lesz a szándéknak teljesítésére. — „Ezen Tudósítás közlése alkalmatosságával, — u. m. — kívántunk valamit a Teátrumra nézve ide iktatni.“ S itt a színművészet történetéből említi annak föltetszőbb fejleményeit, a színészet valódi célját s a végetti kellékeit s főbb szabályait, végül ezzel fejezi be: „Ohajtjuk szívünkben, hogy Nemzetünknek bődög virágzását tárgyazó gondolkozásaink, ne csak Hazafiúi Álmok lettek légyen: melly valóban könnyen meg is lehet, ha minden tsillámoló Magyar Köntös alatt olly szív lakozik, melly Hazájáért ver, s minden, a ki Magyarának nevezetik, igazán szereti magát, Nemzetét és Maradékát.“ (L. Hadi tört. III. 285.—292. l.)

28. Ilykép igyekeztek a „Hadi történetek“ írói a nemzeti színművészetet előmozdítani. Ezt előzőleg u. o. 106. l. a július 27-én kelt ívén nagy örömmel jelentik „hogy a Dolgoknak Anya-Nyelvünkön leendő folytatásában közakarattal meg egygyeztek minden Rendek. — — Az egy Törvénynek folyása Deák nyelven fog talám maradni: de ez is tsak bizonyos ideig.“ S nyomban közlik „Pétzeli Józsefnek hálaadó köszönetét az Országgyűléséhez „Az Anyai Nyelvet Szeretőknek nevekben.“ — E hazafias versezet a mult idők mostoha viszontagságait főlemlítve, szép reményeket fejez ki a nemzet fölvirulása iránt.

A július 9-én kelt ívén Hont vármegyéből lelkesülten írja „egy buzgó hazafi“, hogy miután országszerte fölgerjedett a hazafiúi tűz, új életet kezd az adni a magyar nyelvnek még ott is, hol az egy idő-

től fogva már megszűnt volt hangzani, t. i. felső Magyarországon, ahol tellyes igyekezettel rajta vagynak már most a Magyar Nyelvnek virágzó állapotba hozásán. Ez annyival is szükségesebb: mivel a Hazafiui buzgóságnak tüze és a Nyelv, költsönösen veszik egymástól az elevenedést.“

Ennek tanúságaul említi azon örvendetes jelenséget, hogy a felső vármegyékben mennyire igyekeznek a főbb nemesek családi köreikben a magyar nyelvet ismét díszletbe hozni, mint ahogy az ott hajdanában dívott vala házi nyelvül. E végett — u. m. — „sok helyeken magyar nyelvmestereket vesznek föl.“ De ez még nem elégséges; sikeresebben eszközölhető az a magyar cselédség által. Ebben követésre méltó jó példát adnak már némely felföldi uraságok: „mert tsak magából Szathmár Vármegyéből, több Magyar Tseléd takarodott kívánságukra hozzájuk 200-ig valonál.“ Ezek példáját ajánlva tanácsolja, hogy a felvidéki uraknál szolgálatban lévő cselédek küldessenek le szolgálatba a magyar alföldre. Ott nem tótosíthatnak, sőt inkább megmagyarosodnak.¹⁾

A lelkes buzdítás mellett egyszersmind jelentős tényadat is szól a „Hont vármegyei buzgó hazafi“ e közleményéből, mely arra mutat, hogy a nemzeti visszahatás nem csupán látszatos tünetekben nyilvánult, hanem legott a nemzeti öntudat lényegesebb igényeinek érvényesítéséhez is serényen hozzá fogott.

29. Helyenként több ily érdekes tanúságai a nemzeti buzgalomnak lelhetők a „Hadi történetek“ lapjain. Sajnálható, hogy a névtelenség leple mögül, egy-kettőt kivéve, alig sejthetők a figyelmet gerjesztő közlemények írói, kik nem csak az ország különböző részeiből, hanem olykor a külföld távolából is lelkesen igyekeztek honfi érzelmeik, érett eszméik s hasznosítható tapasztalataik közre juttatásával gyarapítani ébredő fajuk eszméletét.

Hogy az ily becses adalékok kiváltképen a „Hadi történetek“-ben nyilvánultak, annak bizonyosságként vehető, hogy e közlöny tartatott akkor a nemzeti szellem legjelentősebb organumának, amint hogy annak egyszersmind irányzójává tekintélyesült. Hozzá képest Szacsvainak legtöbbnyire a külföldi lapokból összetákoltt „Magyar Kurir“-ja — izléstelen „Magyar Musá“-jával együtt — csakis az alsóbbrendű politizálást, a hétköznapias felfogású, olcsó szabadelvűsködést kedvelő közönségnek ujságvágyát elégíthette ki.

A nemzeti buzdulat „jobbik esztét“, fennköltebb érzelmeit s törekvéseit a „Hadi történetek“-ben látjuk a viszonyokhoz képest lehetőleg híven, habár épen ez ok miatt nem concret teljességgel tárkrözve.

¹⁾ L. „Hadi és más nevezetes történetek“ III. 20—23. l. 1790 július 9. kelt ivén. —

Mintegy villámhárító volt ez, mely ildomos engeszteléssel a visszahatás izgultságát enyhítve, a szenvedélyek terhesült fellegeit inkább jótékony permetezésre bírta, s midőn a pöszdület lohadtával a nemzeti lelkesültség is lanyhulni kezdett, annál buzgóbban gerjeszté azt.

A miket Révai a főntebb közöltük buzdító versezetében a nemzeti átalakulás fő kellékeiül népies alakú rím-sorokba tömörített egybe, mintegy programként kívánván azokat a nemzet szívébe forrasztani, mindazokat a „Hadi történetek“ úgy szólva szemerenként többszörösen oltogatták olvasóik lelkébe.

Eléggé fontos érvek ajánlották ez oknál fogva e jeles közlőny tartalmának itt némileg részletes méltatását. — Nagy horderejű csirák rejlenek abban a jövő időszakok termékeuyítésére.

XVIII. Sürgölődés a magyar nyelvnek hazáivá emelése végett.

1. Látni való az imént idézett hazafias nyilatkozatokból,¹⁾ mi-képen emelkedett ki fokonként föltetszőbben a nemzeti szei-lem eszmélőbb iránya már a visszanyert szabadság for-rongási zajlásából s miként szólalt az föl növekvő erélylyel azon arányban, amint a visszahatás szenvedélyes túlkapásai, balkövet-kezményeiket is éreztetve, a belátóbbak aggodalmait súlyosbítják vala.²⁾

Különösen a „Hadi és más nevezetes történetek“-ből, mint ezen irányzat fő organumából, észlelhető ily tokozódása. Érdekes tanulságú ezért annak genetikus fejlődését is ugyan ebből egy két futó pillanattal áttekinteni.

Mintegy szürkületi félhomályból villantja föl e jelentős feladatú közlöny már kezdetével ama tüzetes célzatának némi halvány sugarait.³⁾ De eszélyes politikát követvén, jó ideig csak amúgy oldallagos ösvényen, kanyarogva tart feléje. — Egyelőre inkább a közkíváncsiságnak kedvezve, jobbra hadi tudósításokkal igyekszik érdeklődést kelteni. A törökháború keletkeztét s folyamát lehetőleg hazafias felfogással tárgyalván, örömet emeli ki a magyar vitézség tanuságait. — Körültekintő tájékozással figyeltet e közben a nagy változásokat sejtető európai constellatióra úgy, hogy a csinján jelzett nyugati bonyodalmakból már jóformán gyaníttatja a hazánkra is súlyosan nehezedhető bajokat.

Erősen ébresztő s mélyebben eszméltető hatásúak lehetek ilyesek a nemzeti ügy vitatott kérdéseinek minél aggodalmasabb megfontolására. A francia és belga forrongás merészebb föllépéseit jelezve, aránylag elevenebb képekben tünteti föl a vészterhes zajlást.

¹⁾ L. a föntebbi fejezetben.

²⁾ U. o. különösen a 290. 304. s köv. ll.

³⁾ L. a „Hadi és más nevezetes történetek“ I. k. „Bé-vezetés“-ében.

Mellesleg érinti is olykor a megdöbbenő eseményekből meritendő tanulmányt.¹⁾

2. Mindez sajátképeni célzatának úgy szólva prolusió-jaként tekinthető. — A birodalmi catastropha bekövetkeztekor indul meg jelentősebben irányadó működése a nemzeti szellemnek eszméletőbb élesztésére.²⁾ — E végezt tapintatosan buzdítva, mind élesebb pillantásokat vet nyugat baljóslatú mozgalmaira s hathatósabban érezteti a törvényes alapú hazafiság nagy feladatait. Ezeket inkább és inkább előtérbe állítva, biztatólag int, óvólag figyelmeztet az átalakulás nehézségeire, a kényes viszonyok esetleges collisióra.

Alapos okok javallatával történik, hogy mindezen irányzatait legtöbbszörre indirecte, közvetőleg a tárgyszerűen előadott tények által jelezi, bizony föltételezve, hogy az illető eszmélőbbek eléggé kiészlelik távolabbi célzásait is.

Odább, mint látók,³⁾ már hatályos feddéseket is hallat, részint a koresosultság bűnei, részint a fölbuzdultság túlcsapongásai ellen. Különösen figyelmeztet az olyan szertelenkedésekre, melyek az ártalmas szándékúak által kizsákmányolva a nemzeti ügynek igen veszélyes kárára válhatnak. — Olykor elég mélyen belenyúl a huzamos idő óta elharapódzott romlás fészékébe, hathatósan éreztetve a teljesebb erkölcsi regeneratio szükségét,⁴⁾ s jelezve, mily sürgetőleg utalják már az erős hullámszárnak indult közviszonyok az általok nem kevésbé veszélyeztethető magyarságot arra, hogy jóvőjének biztosítása érdekében az újkor szellemi vívományainak minél szorgosabban teendő elsajátítása mellett egyszersmind az ősi erények megővésével, sőt még inkább fölélesztésével is igyekezzék gyarapítani oly tetemesen s oly sokkép megfoglyatkozott lelki erejét. Oda céloz, hogy az egykoron dicső s hatalmas múltú faj, ha valóban chajtja jóvőbeli fennmaradását, sőt lehető fölvirágzását is: ősi törzsének hajdani romlatlan mivoltát sarjassza föl ismét nemzeti emlékeiből s abba óltsa be a termékenyítő új eszmék nemes csiréit, hogy így valóban sajátos nemzeti művelődéssel kelhessen versenyre a haladó fajokkal.

¹⁾ Már az I. köt. elején (I. 81—83. l.) nyomósan rámutatván Franciaország baljóslatú jelenségeire nem célzat nélkül apostrophál ezen epiphonemával: „Baldog ország, mely más kárán tanulván, az egységnek fel-bomlásától szorgalmasan őrizkedik.“ — I. 85. l.

²⁾ Jobbára a hadi eseményekről szól ugyan az I. kötetben, de ezek közben a már eleinte jelezett nemzeti művelődés céljára nézve annak derekán (I. 281—8. l.) mintegy oázként tűnik föl a harctéri zajlás közül ama nagy horderejű „Jelentés a nemes magyar nemzethez“, mely jutalom kitűzéssel igyekszik a magyar nyelvnek művelését hathatósabban előmozdítani, a mint erről már fentebb (I. 122—5. l.) emlékeztünk. Odább pedig a 415. lapon előre jelzik, hogy a harc végeztével más név alatt folytatandják közlönyüket, hogy a nemzeti culturalis célra tüzetesebben irányozhassanak.

³⁾ L. a fentebbi fejezetben 305. s köv. ll.

⁴⁾ U. o.

Ennyivel erősebb okoknál fogva korholják a nemzet elfajultát a „Hadi és más nevezetes történetek“ némely lelkesült írói, — különösen az idegen országokban dúsabb tapasztalatokat gyűjtött s tágabb látkört szerzett, de egyszersmind a hazafias érületben is szilárdult ügyrokonai. Jogos indignációval említik föl, sőt olykor eléggé keményen dorgálják is a hazafiság s nemzetiség fonák felfogásából eredt visszasságokat: a sarkalatos teendők mellőztével üzött pazar tüntetést, a más fajok, különösen a németek szidalmazásával mutatott türelmetlenkedést.¹⁾ e mellett az izetlenségig ment sallangos magyarság fitogtatását. Más részt azonban szívesen biztató elismeréssel emelik ki a valódi célra irányult hazafias törekvést, sőt ennek szerényebb buzdulatait s reményre jogosító serkedéseit.²⁾

Sokat mondó példaként lebbentik föl időnként a nemzeti fogvatkozásai miatt aggályosan vívódó lengyel nemzet balsorsát s erőtfeszítő küzdelmeit,³⁾ melyek igen nagy okulásul szolgálhattak szabadságsóvár nemzetünknek.

3. Ily szellemiránya eléggé rávall e korszakot jelező folyóirat keletkezésének indító okaira. Nyomósan megokolja egyszersmind azon rokonszenvet is, melylyel a belátóbb honfiak feléje mind melegebben vonzódtak s részben anyagi, részben szellemi támogatására sürögtek.

Válságterhes körülmények provokálták létesülését s jóformán ki is jelölték követendő irányát: a húzamosan vajudó nemzeti ügy égető kérdései pedig léptenként fokozták feladata fontosságát. Mind-egyre hatványolni látszott annak szüksége, hogy a növekvő mozgalom támasztotta véleményesurlódások közepett minél tekintélyesebb organum által nyilatkozzék a nemzetnek emelkedetebb felfogású s tisztultabb látkörű értelmisége, — ez pedig nagy okoknál fogva különösen onnét eregesse szét eszméltetőbb szellemi vibrációit, hol az alkotmány és nemzetiség züllesztésére oly hatalmasan munkált germanizáló központosítás már-már szinte aléltságra ejtve, a dacosan ellenszegülő viszonyoknak csakugyan engedni kénytelenül.

Így lón, hogy a mikről azok a Bécsben oly figyelmesen örökődő hazafiak előbb rejtekben, csak amúgy igen bizalmasan szivárogtatának ki holmit observatoriumjokból bensőbb meghitteik által a magyarok némi tájékozása végett,⁴⁾ már a nyomasztó viszonyok oldódzásakor mindegyre nyiltabban terjeszthették szét azokról való

¹⁾ U. o. Némely akkoron kelt gúnyvers maig tanúsítja azt.

²⁾ Számos alkalommal teszik ezt a „hazafias érdemek“ címével emelve ki.

³⁾ L. „Hadi történetek“ I. 541. 638. l. s odább még több izben.

⁴⁾ Ennek egyik jelentős példáját érintők már a föntebbieken, (l. Révai élete II. k. 16. l.) megemlítvén, mily szorgalmasan értesítette Palásthy Márton, a bécsi magyar cancelláriánál volt titkár s Pászthornyak bizalmasa, Koppi Károlyt, egykori tanárát s aztán kebelbarátját a Bécsben, különösen a császár köreiben történő dolgokról 1781—2-ben.

tudomásukat s főleg a magyarság kellőbb irányozására hasznosítható ismereteiket.

Némi tartózkodást igényeltek ugyan még azontúl is azok a fölöttébb kényes közviszonyok, de legalább a nemzeti ügy főbb tényezőivel eléggé megértethették óvatos jeladásaikat.¹⁾ Utóbb pedig, különösen az ildomos hazafiságú loyaltitás fedezete alatt, meglehetősen hathatós szellemi áramlatot kelthettek a nemzeti buzgalom érdekében. — Idővel a pártolók szaporodása is meglehetősen elősegíté ezt.

A harctérről nyert eredeti hiradások, magyar hadfiak leveleiből közölve, kezdet óta élénk figyelmet keltettek e folyóirat iránt, növelték is némileg kapósságát és a magyar bajnokok vitézségének melegebb méltatása még inkább gyarapítá a részvétet.²⁾ Ez pedig bővíté az alkalmat a hazafias szellem más irányú tevékenységének is illetékes föltüntetésére, kiváltképen a tudományos és irodalmi igyekvéseknek közfigyelembe való ajánlására.³⁾

Elgondolható, hogy az ily lendült kelendőségű közlöny, mely a nemzet előkelőbbjeihez is leginkább nyerhetett bejutást,⁴⁾ az eszmélőbb elmékre kétségekivül hathatós vonzerőt gyakorolt. Feléje gravitáltak a komolyabb gondolkodók, általa kívánták érvényesíttetni, ha közvetlenül nem is, legalább alkalmas közvetítés útján a közjóra irányzó gondolataikat. Jobbára benne sűrűdtek együvé a hazai értelmiségnek a nemzeti ügyre célzó jelentősb eszméi úgy, hogy ama szerény góc mintegy Pharosként világolt szét a nemzeti mozgalom hullámozó tengerén, hogy lehetőleg oszlassa a rövidlátó elfogultság és szűkkeblű önzés homályát, mely a forrongás támasztotta különemű szenvedélyekkel vegyülten, egyébként még károsabban is akadályozhatta volna az oly hévvel vitatott nagy kérdések megoldását.

4. Igaz, hogy valami bámulatos mérvben vagy épen varázsszerű gyorsasággal nem sikerülhetett még az ilykép tömörödő szellemi erőknél sem, hogy azonnal óhajtott diadalra juttassák azt a fő n u-

¹⁾ Hogy különösen a censurái viszonyok ekkor is meglehetősen korlátozóak valának, kitészik a „Hadi történetek“ íróinak nyílt vallomásából is (l. l. k. 508. l.) meg a censurái törlések nyomait láttató némely hézagaikból.

²⁾ Hálás elismeréssel vallják a „Hadi történetek“ írói, hogy a „haza sok részeiben valóban megtalálták, a mit kerestek, mert „a bokrosan jövő gyönyörű levelek“ meleg részvétet s pártoló buzgalmat is tanusítanak. (L. l. k. 557. l.) Azonban ugyanott kénytelenek mégis kimondani, hogy hazaszeretetek áldozattal pótolja a pártolás elégtelenségét.

³⁾ Gyakran találkoznak méltató főlemlítések már az I. szakaszban is több rendbeli közhasznú hazafias törekvésekről, különösen a nemzeti mozgalom élénkebb nyilatkozásai folytán; odább pedig még sűrűbben láthatók ilyesek. A jelesebb írókat nem csak lelkesen dicsérik, hanem Orczyt és Baróti arcképeiknek rézmetszetű kiadásával is kiténtetik a „Hadi történetek“.

⁴⁾ A Bécsben tartózkodó hazafiak buzgalma lehetőleg kimódolta ezt némely főrendiekkel való bizalmas összeköttetései által.

keltőbb hazafias érzületet, melynek érvényesítése a nemzeti művelődés ügyének kellőbb lendületét eszközölhette volna: de a többféle külön érdekek miatt a nem kevésbé fölizgatott nyers indulatok mérséklésére mégis igen jelentékeny befolyásu volt a nemzeti értelmiségnek ama solidaris összetartása. Mind nyomósabban éreztetete ez erkölcsi súlyát a gyöngébb felfogásúakkal is, közvetítőkül nyervén mindazokat, kiket becsvágyuk erősen ösztönöz vala arra, hogy az előkelőbb értelmiséghez számíttassanak. Ilyenek olykor csekélyebb jeladásokból, úgyszólva szemintésekből is kiészlelik a követendő irányt.

Főleg a vezérelvekre nézve elégséges eligazodást nyújtott a „Hadi történetek“ írói. Azokat az intéző körök többnyire rövid jelmondatokba foglalva hozták forgalomba s általok telették a keltett áramlatot.

Oly időben, midőn a napi sajtó vásári zajgása még nem kuszálhatta az elméket, úgy mint ma, százféle véleményre, majdnem oraculum-szerű hatást gyakorolhatott az ily heti közlöny, különösen azzal a pythagorasi mysteriositással, mely mintegy a függöny mögül hallatja, sőt többnyire távolabbról, gyérebbsen s halkabban szólaltatja átszűrtebb közleményeit, — sejteti azonban, hogy azok a lehető legjobb forrásokból erednek, sőt a nemzeti geniusnak valóban tiszta sugalmi.

Korunk nemzedékének nem könnyű ama szellemi hatás titkát az oly együgyűnek látszó folyóirat tartalmából kiolvasnia.

Ma már a fürkészőbb figyelem is csak gondos egybevetéssel derítheti ki néhány nagyon is óvatos nyilatkozatainak lényegesebb célzatait.¹⁾ Több oknál fogva bajosan puhathatók ki ama viszonyok szövevényei, melyek miatt az olykor csak úgy szemerenként, majd pedig erősebb adagokban, néha nyiltabban, maskor leplezetten, vagy holmi jelentéktelen apróságokkal elvegyítve szivárogtatá szét irányzatos mondanivalóit. De jelentős következmények tanúsítják, hogy mégis meglehetősen odataláltak azok, a hova kellett. Nemcsak megértették, hanem sok részben meg is szívlelték célzatait az illetékesebbek. Foganatuk jóformán érezhető vala a közéleti mozga-

¹⁾ Ilyen egyebek közül példaként az, amit az annyira nevezetes reichenbach-i békekötésről itt-ott csinján fölemlít (l. „Hadi történetek“ III. 322. l.) hol a censurái törölések is gyanítanak holmi kényesebb részleteket, azután különösen a III. 683. lapon, hol Balog Péter tanácsos és nevezetes oratórnak országgyűlési beszéde hatását említve, igen kiméletesen érinti „a helytelen bal híreket, melyek mindenfelé tsak a magyar nemzetet kezdettek vetni okául az erőltetett Reichenbach-i Eggyezésnek, s annál fogva a meggyőzött Törökkel kötendő igen káros, és még előbbeni ditsősségünket is porba temetendő Békességnek“, s ezért — u. m. — szükség, hogy a Magyarok, életeknek s vagyonnyoknak fel ajánlásával, más ítélet-telekre bírják Európát.“... Balog P. szónok indítványának nagy hatását a főntebb említettük „porosz-magyar viszonyok“-ból érthetni csak kellőben.

lom föltetsző módosulataiban. Rokonszenves viszhangok vallják ezt némely vidéki tudósításokban.¹⁾

5. Vigasztalódva tapasztalhatták különösen az irodalom jelesebb veteránjai áldozatos küzdelmeik ily eredményét. Viszonzásul ők is melegebben vonzódtak a környező élethez, jóval alább szállván az ó-classikai eszmévilágot cultiváló rideg olympusaikból. Mert a nemzeti buzdulat lelkesültsége meglehetősen érezteté már ihlető hatását is. Különösen a közélet jelentősebb tényezőivel, a hazai értelmiség előkelőbb tehetségeivel közelebbi viszonyokba fűződve mindinkább megvalósíthatónak látták az „élet és literatura“ olytén szövetségét, mely a nemzeti geniusnak szellemélesztő s érzület erősítő emanatióját idővel diadalmas áramlattá növelheti.

Alig szükséges itt bővebben fejtegetni, mily tetemes részők volt ebben a „Hadi történetek“ szövetséges munkásainak, kik valóban színcapatát, derékhadát képezték a nemzeti szellem java bajnokainak.

Gyaníttatja ez már magában is, hogy bizony eléggé küzdelmes lehetett a „Hadi történetek“ pályája. — Még oly előnyös viszonyaik közt is, melyek már eleve több oldalról kedvező kilátással biztaták serénykedésüket,²⁾ valóban sok akadálylyal kellett megvívniok. Töretlen ösvényű vállalatuknak kezdetbeli nehézségeit már legott tetemesen súlyosbítá nemcsak a lelketlen tehetősök részvéttlensége, hanem az önzés irigykedése is.

Már említők a „Magyar Kurir“-nak áskálódásait,³⁾ melyekkel bizalmatlanságot igyekezett gerjeszteni a hazafias szándékat őszintén, de szerényen kijelentő „Hadi történetek“ kiadó ellen.⁴⁾ Céltudatos határozottságuk azonban nemcsak vissza nem riadt, hanem áldozatkészséggel is megindította, sőt folytatta is az üdvös szándékú vállalatot. E munkásságuk öt hónapi folyamata után is még azon vallomást kénytelenek nyilvánítani, hogy bizony számos buzgó hazafinak dicséretes készségi támogatása dacára anyagi áldozattal is kell toldaniok szellemi fáradaimaikat.⁵⁾ Különösen a színezett képekkel illusztrálás tetemes költséget igényelvén, ezzel aránylag odább is csak mérsékelt jövedelemet kamatozhatott az nem is annyira nekik, mint inkább azon célnak, melyért arra vállalkoztak volt.⁶⁾ Azonban épen az ily nemes önzetlenségük elismertetése a jobbak szemében annyival inkább emelte

1) Ily elismerés több ízben fordul elő helyenként a „Hadi történetek“ írónak némely lelkes elvtársai levelében. Így például a II. 65. l.

2) L. „Hadi és más nevezetes történetek“ I. k. „Bé-vezetés.“

3) L. föntebb 121. l.

4) U. o. és Révainak a „Jámor szándék“ elé tüzött, 1790. k. „Előlj járó beszéd“-ében

5) L. „Hadi történetek“ I. 558. l.

6) U. o. 557. l.

működésük becsét s lassankint gyarapítá a részvétet is vállalatuk iránt.

Vidámítólag hatott reájok, hogy némely hanyagabb honfiak mulasztásait a lelkesebbek iparkodtak pótolni, — különösen pedig az, hogy a nemzeti nyelv és művelődés emelésére irányozó példaadásuk időnként egy-egy nemes áldozatot is idézett elő a szellemi érdekek iránt föllekesült honfiak részéről.¹⁾

6. Figyelemmel olvasva a „Hadi történetek“ politikai vonatkozású közleményeit, bizvást hihetjük, hogy e tekintetben is meglehetősen mérvadó volt e közlöny hatása. Ama vajudó időszak fölöttébb eszméltető eseményeinek s a hazai mozgalmaknak óvatos közlésével, de meg egyébként is tapintatos magatartásával²⁾ jelen-tékenyen elősegíthette a mérsékelt irány gyarapodását. Ez által közvetítve lohasztó befolyású lehetett a pártszenvédélyek azon forrongására, melyet az alkotmány-garantiák heves vitatása olykor szinte lázas aestuatióvá duzzasztott.³⁾ Alkalmasan hűtögeté ezt amúgy indirecte különösen az által, hogy szertelen hevületét a lényegesebb nemzeti biztosítékok iránti érdeklődésre igyekezett átterelni, hogy így amannak fölös hevítől erősebben melegüljön ennek langyossága. Időnként tüzelő nyilatkozatokkal is gyújtogatótá ezt a bensőbb hazafiság megszívlelésére.

Mondhatnók szinte szemlátomást fölszikkraznak lapjain ama villanyosabb sorok, melyek a valódibb nemzeti szellem hatályosbitását célozzák,⁴⁾ különösen azok, melyek „a magyar nyelvnek valósággal hazai nyelvvé“ emelésére buzdítanak.⁵⁾

Higgadt komolyságú irányzata azonban úgy hozta magával, hogy jóalapú számítással sürgesse ezt, kellő figyelmet fordítva az

¹⁾ Ezekről az odábbiakban lesz említés.

²⁾ Jelezen föltetszik ez számos közleményeiben, különösen ott, hol egyes kitűnő hazafiak megszívlelendő beszédeit közölvén, ildomosan észlelteti azoknak bölcs irányzását. Így például b. Orczy László abaujgyeji főispán beszédét adva (l. „Hadi történetek“ II. 613. s köv. II.) s különösen kiemelve Úrményi Józsefnek az országgyűlés második táblája előülőjének jun. 10. tartott megnyitó beszédét, melynek közlése után ezt jegyzi: „Ezen beszédnek figyelmes elolvasása után, mondja már valaki, — hogy nem lehet nagy Dolgokról szépen, nyomósan és sikeresen írni magyarul!“ (l. „Hadi tört.“ III. 74. l.) Oldalvást ily ünöm célzással kívánta főképen a beszéd tartalmát figyelembe ajánlani. — Ilyen egyebek közt az is, a mit a IV. kötet 544. lapján olvashatni arról, hogy „a felső magyarországi tót és német városok magok kívánják a magyarosodást, s magok esedeznek magyar nyelv-tanítókért a F. Helytartó Tanátsnál.“ Ehhez befejezésül ezt csatolja: „A mit vigasztalásul írunk, írunk serkentésül is.“ — Több ily mutatvánnyal nyomósíthatnók a föntebbi állítást.

³⁾ L. erről föntebb a „Nemzeti buzdulat árapálya“ című fejezetet 241. s köv. II.

⁴⁾ A „Hadi és más nevezetes történetek“ I. 31. 42. 104—5. 281—8. 490. 582. 593—7. 657—8. II. 120—5, 279. 415—9. 427—31. 495—9. 591. 603. 651. 660—1. és számos egyéb lapjain mintegy szembeszökőleg felötlük ez.

⁵⁾ L. Hadi tört. II. 416—9. 427—30. 660—1. 760. l. IV. 539. l.

akadályokra is, de főleg azon kellékekre, amelyek mellőzhetetlenül szükséges föltételei a jó sikernek. Mint a tágabb látókörű politika híve csak is a concretebb szellemi művelődés útján remélte a magyar nemzetiség érvényesülését. Ezért nemcsak a nemzeti nyelvnek arra minél alkalmasabbá képeztetését óhajtá, hanem fa-junk lelki tehetékeinek' minél összerűbb és célszerűbb fejlesztését is. Illő kegyelettel emelte ki az erkölcsi és pedig jelesen a vallásos-erkölcsi alapú művelődés nagy fontosságát, sőt sarkalatos szükségét.¹⁾ — A viszonyokat szem előtt tartva gyöngéd kiméletet tanusított a politikai s különösen a vallásfelekezeti különböző meggyőződések iránt, ez utóbbira nézve udvarias loyaltásból is,²⁾ főleg pedig a nemzetiség ügye érdekében. Ily szempontból némi szabadelvűséggel fogadja néha a nyugat felől áramló mérészebb eszméket is, vagy legalább óvás nélkül s kevésbbé megszurten veszi át a külföldi tudósításokból. Lehet, hogy afféle jóhiszeműségből teszi azt, mint a minő akkorban az uralgó korszellem miatt akárhány jó lelkűt nem csekély tévedésbe ejtett; ³⁾ lehet, hogy időnként pótló tényezőkre szorúván, ilyesek ügyefogyottsága miatt esett meg benne hébekorban holmi efféle kritikátlanság.

7. Átlag tekintve tehát ily minőségűnek látszik azon szellem, melyet e jóformán irányadóul szolgált organum közel egy századdal ez előtt hazánkban terjesztget vala. Velős okoknál fogva igen érdekes róla — különösen a mostani körülmények miatt — közelebbi tudomással bírnunk.⁴⁾

Amily hathatós befolyású lehetett ez így a magyarságnak bensőbb érzületére is: úgy méltán fogadható tanuságul arra nézve, a minek eszközléséhez oly jelentékenyen hozzájárult.

Egyebetve ama kor egyéb documentumaival, többnyire meg lehetősön, néhutt jellemzően is visszatükrözi ez azon epochalis időszak szellemképét. Közeli érintkezésbe hozva s mintegy diszes ko-

¹⁾ Különösen figyelmet keltő nyilatkozatokat közöl e tekintetben már az I. k. 118—125. l. nyomósan hangsúlyozván a természeti törvények elégtelenségét arra, hogy a polgári társaság tagjait kellőképen összefoglalják, mit csak a (positív) vallás eszközölhet. „Az egyesítti — u. m. — nem csak külső képpen, a Hazafiakat, hanem bé hat a szívekre is, és azokat gyengé(de)n s édesdeden; de ellene állhatatlanul öszvekaptsollja.”

²⁾ Minthogy a „tolerantiae edictum“-ot II. József érvényben kívánta marasztani: utóda is a mellett volt, s így a mérsékelt irány sem ellenezte.

³⁾ A történelmi adatok tanúsága szerint számos nagy elme leledzett ily káprázatban.

⁴⁾ Jelen viszonyaink, — a nemzetiségek ingerült surlódása miatt — alkalmasint eléggé megokolják ez ügy genetikus fejlődésének behatóbb vizsgálatát. Kívánatos, hogy az itt érintettek legalább némi buzdulatot keltsenek az oly igen fontos themának olyatén felkarolására, mely aztán annak a nemzeti visszahatásnak körülményesebb történeti tárgyalását eredményezze. — Neszté hallók már jóval ez előtt, hogy az 1790-diki országgyűlés története szülemlés útján van. — Alapos tanulmánynyal erős megvilágítását adhatná az is ezen forrongásnak.

szorúba fűzve látjuk benne a haza javáért, a nemzet fölvirulásáért sűrűgő igyekvéseket, lelkesült érzelmeket s gondolatokat, a mint ezek a leghazafiasabb lelkek nyilatkozásaiból legalább lényegök szerint összesíthetők valának. Hol együvé olvadtan, hol meg különleg is, egyedi nyilvánulásként, szólnak azok benne, de mégis összhangzólag találkozza célzásaikban, biztatásaikban, óvásaikban s a közügyre káros hibák feddésében, melylyel eléggé elevenjére találának az orvoslandó bajnak. ¹⁾

Igen eszélyesen távol tartvák tőle az oly vitatások, melyek a fölöttébb szükséges nemzeti egyetértést háboríthatnák. Kizárvák nemcsak a politikai, hanem irodalmi tárgyú felelések is, melyek szenvedélyes kifakadásra adhattak volna alkalmat s így kellemetlen surlódást vagy épen személyeskédést idézhettek volna elő. Ilyesek nem leltek bejutást a „Hadi történetek“ írói körébe. Ott a nemzeti közügy szeretete versengés nélkül folytatá önzetlen munkálkodását. ²⁾

Ezért nem is említenek közlönyükben semmit azon irodalmi differenciákról sem, melyek némely magán levelezések tanúsága szerint ³⁾ még ez idétt is tovább fűződtek Rájnis és Bacsóányi közt. ⁴⁾ Annyira óvatosak e tekintetben a „Hadi történetek“ írói, hogy azon méltó neheztelesnek sem adnak kifejezést, melyre a „Magyar Kurir“ írójának agyarkodásai ingerelték volt. ⁵⁾

Egyéniségek iránt minél kiméletesebbek. A dicséretes tettek cselekvőit örömet fölemlítik; a megrovást érdemlőkre nézve pedig ezt a régi tanácsot követték: „Parcere personis, dicere de vitiis.“

8. Kik és mik voltak nevők s állásuk szerint fejenként azon buzgó demiurgosok, kik e szellemi áramlat gyarapításában fáradoztak? Ennek specificálása nem is épen ide tartozó, meg különben is bajos volna az afféle kíváncsiságnak pontosan megfelelni, mely az akkori időszaki irodalomban közremunkált erőknék egészen körülmenyes kimutatását kíváná. Azon rejtőzködő névtelenség dívása miatt, melyről már föntebb szövegtünk, ⁶⁾ még a szorgalmas kutatásnak is csak némi részben sikerülhet olyasmi. — Különösen a „Hadi történetek“-et illetőleg magok a főtényezők és legközelebbi munkatársaik is alig említetnek egész folyamatán át.

Legjelentősebb sugalmaikat többnyire mélyen rejlő tényezőktől, mintegy titokzatos adytosból nyerik olyatén közvetítők által, kik már némileg mégis sejtethetőbben kivehetők azon háttér homályából, melyben oly óvatosan elvonulva, mintegy lappangva munkál-

1) Látható ez a föntebb idézetekből is. (L. 305. s. köv. ll.)

2) L. „Hadi történetek“ I. 282. s. köv. ll.

3) Ezekről az odábbiakban szövegtünk.

4) Ezen vita keletkeztéről a föntebbiekben volt már említés. (I. 67. s. köv. ll.)

5) L. erről föntebb 121. l.

6) L. „A nemzeti törekvés akadályai“ c. fejezetben. 201. s. köv. ll.

codnak, részint néha érintkezve egymással a fővárosok szellemi műhelyeiben, részint elszigetelten a haza távoli vidékein.

Vizsgálódóbb tanulmányokkal azonban legalább közvetőleg mégis gyaníthatók az anonym közleményekből is egyes jelentősebb munkatársaik. Különösen föltetszik bennök az, hogy azon vidékekről nyertek legélénkebb tudósításokat, hol a tekintélyesebb koryphaeusok által létesített irodalmi szövetkezés már valamivel mozgalmasabb szellemi életet keltett.

Ily eredményeire nézve is legföltetszőbben tűnik ki a kassai magyar társulat. Ennek sűrű mozgékonyágát kiválóan érezhetni a „Hadi történetek“-ben is.¹⁾

Élénk tevékenységű volt bizonyára a komáromi társaság is, ennek munkásságát azonban eléggé elfoglalta a „Mindenes Gyűjtemény“ tartalmának kiállítására. Mint közhasznú ismereteket terjesztő folyóirat, természetesen ez is azonos szellemirányú volt a „Hadi történetek“-kel. Főleg a magyar nyelvnek emelése végetti törekvést illetőleg egészen egyvívású pályatárs azokkal. Fölléptével legott arra irányozta tüzetes feladatát. Önzetlen munkásságának eredményét is a magyar nyelv művelésének hathatós lendítésére kívánta áldozni.²⁾

Jelzett hazafias szándéka azonban nem tapasztalhatta óhajtott sikerét a honfiak szűkkeblűsége miatt.³⁾ Ezért is méltán hallatá annak idején komoly feddését a túlságos fényűzéssel délceg magyarságot tüntető s a hazafiasságot inkább csak szenvedélygő hivalkodás ellen.⁴⁾

Lelkes elismeréssel emelik ki a „Hadi történetek“ írói ezen rokon törekvésű magyar társulatok buzgalmát, a kassai és komáromi mellett a pesti és győri társulatét is,⁵⁾ úgy mint melyeknek nem csekély érdemök volt abban, hogy az ő hazafias célzatuk mind vigasztalóbb sikernek örvendhetett.

9. Ha ilykép a magyar irodalom jelentősebb tényezői mindannyian többé kevesebb élénk kölcsönös viszonyba fűződtek a Bécsben működő hazafiakkal: mondhatni mindnyájokénál hathatósabb szellemi kapocs fűzte Révait e derékhadhoz.

Nem csak azért, mivel egy két versezete is jelent meg a

1) L. „Hadi történetek“ I. 594. II. 65. 273. 415—7. s több más helyen.

2) „Mindenes Gyűjtemény“ I. 1—4. l.

3) U. o. IV. 106. 412. l.

4) U. o. IV. 104—6. l.

5) L. „Hadi történetek“ IV. 542. l. „Annál nyomósabb hiedelmünk lehet — u. m. — a Magyar Nyelvnek kedves Hazánkban, s ezzel egygyütt a Haza boldogságának is szerentsés előmentéről; mivelhogy egész erőben felvették Tudósaink, szülött nyelveknek ügyét. Ki nem tudja a Győrieknek, Kassaiaknak, Komáromiaknak, Pestieknek s több más tudós Hazafiaknak, Nemzeti Nyelvünk gyarapodását tárgyazó nemes iparkodásaikat? — — —“

„Hadi történetek“ lapjain,¹⁾ vagy éppen mivel azok néhutt kiemelő dicsérettel szólnak Révai hazafias szelleméről s tevékenységéről,²⁾ számítható ő a bécsi magyar hazafiak kegyeltebbjei sorába. Régebbi keletű s bensőbb motívumú szellemi kötelékek csatolják őt azokhoz.

Nyomós tanuságok szólnak erről korábbi időkben is. — Már az újabb irodalom ébresztő hajnalodásakor kezdék őt a bécsi magyar buzdítók felé figyeltetni hazafias aspiratiói, főleg miután Nagy-Károlyban a testőr írók műveiről bővebb tudomást vőn.

Említők, mily hő lelkesültséggel sietett ő 1777-ben Bécsbe, Károlyi Antal gróf maecenása kegyéből tanulmányozás végett felküldve. Bizonyára nem csak a kedvelt architecturalai studiumok tekintetéből és a tanügyi dolgok megfigyeléséért sietett oda,³⁾ hanem e tüzetes feladata mellett különösen még azért is, hogy a magyar irodalom ottani jeles bajnokaival közelebről megismerkedjék. És valóban ennek eredményeül tekinthető, hogy már ott teljes elhatározássá szilárdult azon vágya, hogy az addiglan irogatott magyar verseit mentül előbb kiadhassa. Aztán 1781-ben nagyváradi tanszéket odahagyva, milyen merész elszántsággal igyekezett Bécsbe, hogy ott a magyar irodalomnak hathatós előmozdítására munkálhasson.⁴⁾ S még annyi sanyarú viszontagság dacára is mily szívósan ragaszkodott az ott tartózkodáshoz, hogy minél több szellemi gyarapodást nyerhessen az ottani baráti körökben nagy feladatainak sikeresebb megoldhatására.

Minő szellemi kapcsok fűzték őt — némely keserű tapasztalatai dacára is — a bécsi magyar notabilitásokhoz, kiviláglott már némileg a főntebb érintettekben,⁵⁾ de bővebben ki fog az még derülni a következőkből.

10. Volt ugyan úgy is, hogy lelke erősebb impulsusát követve, némileg túl ment azon határokon, melyeknek átlépésétől az ügyavattak mérséklése eleve óvta, sőt hatályosan visszatartani igyekezett: de elég keserűen meglakolta elhamarkodását.⁶⁾ Busásan kijutott megpróbáltatásain jóformán okulva,⁷⁾ észlelőbben figyelt a mostoha idők jeladásaira,⁸⁾ valamint az intéző körökhöz közelebb állók javallásaira is. Ezek pedig, mihelyt a viszonyok módosulását sejtették, nemcsak nem elleneztek az ügynek a legfelsőbb helye-

1) L. „Hadi történetek“ I. 657. II. 321. IV. 703. I.

2) U. o. I. 105. 625. II. 267—9.

3) L. Révai M. élete. I. 323. 325. s köv. II.

4) U. o. II. 5. — I. Révai „Latina.“ 125. I.

5) U. o. 66. I. — és „Jámbor Szándék“ 12. I.

6) L. Révai M. élete. II. kötetében (140. l.) a Paintnerhez 1784. febr. 7-én írt és egy odábbi datumnélküli levelét.

7) L. a főntebbiekben különösen a Benkő Józsefhez 1785. jul. 11-én írt „monumentalis“ levelét. 90. s köv. II.

8) L. a „Jámbor Szándék“ elé 1788-ban írt előbeszédét.

ken is sürgetését, mint ahogy azt előbb tették volt,¹⁾ hanem inkább készséges hozzájárulással elősegítették azt.

Világos tanúsága ennek a „Jámbor Szándék“ kiadása, melyhez Révai már 1788 végén elkészítette volt „elől járó beszédét“. A kiadással azonban csak 1790-ben léphetett ki. Ezután pedig nyomban az ő „Planum“-a és „Candidati“ című irata közzétételének szintén a bécsi hazafiak voltak legbuzgóbb eszközlői, habár úgy látszik, hogy a b. Orczy József buzdítása folytán gyűlt adakozás a budai országgyűlés alkalmával²⁾ jelentősen elősegíthette ebben.

Az imént előadottak alkalmasint mélyebb pillantást engednek már vetnünk azon góc titkaiba, mely a magyar nyelv emelése és e végett az irodalmi erőknek egyesítése, sőt azoknak szervezettes társasággá tömörítése ügyében, előbb ugyan óvatos buzdítással, aztán pedig nyiltabb ösztönzéssel is, mindegyre hatályosabban serkentő vala.

Onnét eredtek ki legtöbbszörre azon mozgó erők, melyek biztatása által a hazabeli jelentősebb factorok mindinkább fölbátorodtak a nemzetes irányú cselekvésre. Kiváltképen Révai éreztetett legfőntetszöbben az onnét nyert jeladások impulzusát.

Gyaníthatólag ilyesek előzték meg azon hangadó szereplését, melylyel a haza érkező sz. korona ünnepélyes fogadtatását jelentősebb módon leginkább ő initiálta, különösen lantjával olykép üdvözölvén azt, hogy érzelmeinek hazaszerte áradozása méltóbb magaslatra emelte a nemzet lelkesedését.³⁾ Aztán pedig ezen lendültebb hangulatot a magyar nyelv és nemzeti viseletnek diszletésével tartós áramlattá igyekezett növelni. De főképen a teljesebb nemzeti művelődés felkarolására iparkodott azt indítani.⁴⁾

Nem mintha Révai a bécsi hazafiak lelkesítő hatására szorult volna, vagy épen némi eszközként szolgált volna azok célzatainak, hanem inkább csak a körülmények iránti tájékozást fogadta tőlük annak valószínűsítésére, a mit önbuzdultából rég óhajt vala. Ugyanis oly nagy vállalatra szükséges volt, hogy többek megbízó tekintélyére támaszkodják, s általuk felhatalmazva az „Adornator et Agens communis“ cím alatt bátrabban léphessen fel a „Tudós Társaság“ ügyének sürgetésére.

Ily kölcsönös viszonyú volt ebbeli tevékenysége. — A válságos körülmények hullámozása miatt különösen a főbbek még mindig

¹⁾ Előre gyanítva azon baleredményt, melyet Révai 1784-ben a germanizáló centralizálás végett épen a legerélyesebb intézkedésekre készülő császár részéről tapasztalt, sőt még annál bajosabb következménytől is tarthattak. (L. Révai M. élete. II. k. 165. l.)

²⁾ L. főntebb (175. l.) Révainak Péczeli Józsefhez Budán 1790. aug. 30-án írt levelét.

³⁾ L. főntebb 139. s. köv. II.

⁴⁾ L. főntebb 272. s. köv. II.

szükségesnek látták részökről az óvatosságot, s így a megkísérlendő aciónak nyiltabban folytatását szívesen rábízták, ismerve nagymérvű ügyszeretetét, az ily tevékenységhez kellő bátorságát és szívós kitartását.

Már ekkor a viszonyok torlódása gyorsabb sűrűgést, sőt valóban kockázó merészséget is követelt. Révaitól pedig lángoló ügyszereteténél fogva leginkább kitelt mindez.

Körülményesen említők, mikép járt el azokban, mikre az időviszonyok nógatásai mintegy zaklatva hajszolták.¹⁾ Az akkoron erősebben felforrrt hazafias érzelmeinek a nagyobb közönséghez irányzott ömledéseit is részletezők.

Most a „Hadi történetek“ irányát is közelebről bemutatva emlékeztetünk tán arra, hogy mind ennek lényegét már eléggé hangsúlyozottan kifejezve látók Révai verses parainesisében.²⁾

11. Nagy hatású volt a nemzeti életre a szellemi tényezőknék ily összhangzatos irányú törekvése. — Ennek eszméltető befolyása eredményezte kiváltképen, hogy a nemzeti visszahatas kevés idő alatt kiforrva keserű érzelmeit s e miatti nyersebb háborgását, mindinkább föl bírt emelkedni a céltudatosabb patriotismus eszméjéhez. Ez pedig visszatartván a veszélyesebb kísérletektől, főképen arra utalta, hogy minél illetékesb szellemi fegyverzetű jogvédelemmel igyekezék biztosítani féltett alkotmányát.

Ekképen jutott még elég jókor előtérbe azon hazafias gondolkodás, mely az újabbkori átalakulás igényei szerint az alkotmány biztosításának okvetlenül szükséges föltételül ismeri el a nemzeti szellemnek mentül hathatósabb fejlesztését s e végett első sorban a nemzeti nyelvnek célszerű művelését sürgeti, hogy az a közélet minden ágazataiban, az ismeretek minden szakmaiban alkalmas közegül szolgálhasson s minél jogosultabban követelhesse közügyiviteli, közigazgatási nyelvvé emeltetését.

Kiváltképen az irodalmi bajnokok eszméltetőbb befolyása eredményezte a lelkesebb patrioták illetén óhajtását. Legsikeresebben az ő hangadásuk gerjeszté a közélet tekintélyes factorait e nemzeti óhaj megszívleltetésére. Az irodalom szellemi műhelyeiben fogant eszmék visszhangzottak a műveltebb társas körökben, a megyei,³⁾ sőt országgyűlési tanácsstermekben is. Viszont az irodalom is rokonszenvesen méltatta az ezekben fölmerült jelesebb eszméket.⁴⁾

Számos oly eszme is, mely előbb már elavultként mellőztetett volt, újra forgalomba hozatott a nemzeti érzelemnek föltüzelése vé-

1) L. föntebb 183. s köv. 11.

2) L. föntebb 272. s köv. 11.

3) Ennek egyik jelentős tanuságát már említők Dugonics A. „Följegyzéseiből.“ (L. „Olcso könyvtár“ 162. sz. 44. l.)

4) A „Hadi történetek“-ben több helyütt látható ily méltatás.

gett. S mind inkább növekedék az ódon emlékek értéke a nemzeti megújulás valószínűbb érdeke javára.

12. Annyira praedominans eszmévé fokoztatott ilykép a nemzetiség s ennek érdekében a magyar nyelvért való buzgózkodás, hogy ez a nemzet értelmesebbjeinek mintegy cultusává kezdett válni, melynek emelése végett lehetőleg háttérbe vonultak nemcsak a politikai, hanem a vallásfelekezeti külön érdekek is. Sőt némelyeknél a mélyebb meggyőződés sem gátolta amaz előnyösített buzgalom végetti frigyeseülést.

II. Józsefnek fennmarasztásul kikötött egy pár rendelete is, noha jogosaknak nem ismertettek el, mindinkább elnéző kiméletet nyertek a nemzeti összetartás nagy momentumai végett s utólag törvényes úton meghonosítandóként előlegesen is gyakoroltatott, különösen a vallási türelemre vonatkozó.¹⁾

Kiváltképen a katolikus hazafiak tanusítottak türelmességi tekintetben nagylelkű engedékenységet,²⁾ alig véve számba azon tetemes sérelmeket, melyek a türelmet hirdető császár részéről vallási ügyeknek oly soknemű csorbításaival elkövették.

A megyei tisztújítások alkalmával több helyütt figyelmet keltő jelenségek tanusítják³⁾ a főntebb érintett engedékenységet, úgy hogy az néhutt az önmegtágadás nem csekély példáját érezteti.⁴⁾

Az irodalmi munkásság híveinek csatlakozásában pedig már jóval előbb eléggé föltetszően nyilatkozik ez a kiméletesség, mely növekedve a nemzeti visszahatás erősbültével, mind föltetszőbb tanuságait láttatja az írói szövetkezésekben s ezek által megindított időszaki közlönyökben. Föltűnően meglátszik ez a kassai és komáromi társulatok barátságos viszonylataiban.

A magyarságért buzgólkodó honfiak, de kiváltképen az irodalom művelői már egy pár évtized óta mindinkább éreztették azt, hogy főleg a nemzeti közérdek elősegítését célzó szövetkezéseikben szívesen eltekintnek bármily más akár polgárilag, akár vallásilag elkülönítő viszonyoktól s rangi válaszfalaktól. Már az eddig jelzettékből is eléggé kiviláglik ez.

Orczy Lórinetől és a testőr íróktól kezdve Kazinczynak messze ágazó összeköttetéseiig a franciás és ó-classikai iránynak, a népiesek és ingadozók iskolájának követői közt egyiránt fölismerhető ez. Legjelentősebben Révainak irodalmi nexusaiban vehető észre, a mint azt a már említett kiadványaiban is eléggé bizonyítják a Varjas János, debreceni tanárhoz írt versezete,⁵⁾ aztán Benkő Józsefnek s

1) Több példáját lelhetni ennek a „Hadi történetek“-ben, ilyen különösen a II. k. 603. 617. 647. ll.

2) U. o. különösen a 180. l.

3) U. o. 603. 617. 647. l.

4) A választási számarányból eléggé kiderül az.

5) L. Révai „Latina“ 54. l.

Horváth Ádámnak Révaihoz intézett hazafias ömlengései,¹⁾ utóbb pedig Révainak Ráday Gedeonhoz, Benkőhöz és Péczeli Józsefhez²⁾ írt levelei és Ráttal s Kazinczyval folytatott irodalmi viszonyai.³⁾

13. Különösen Péczeli és Kazinczy nagyon érezték, mennyire jelentős az a contingens, melylyel akkorban a katolikus papság a magyar szellem élesztéséhez s gyarapításához járul vala. Ezért minden kitelhető figyelemmel azon voltak, hogy ne csak holmi felekezeti surlódást kelthető nyilatkozattól tartózkodjanak,⁴⁾ hanem inkább gondosan ápolják a jó viszonyt továbbra is.

Péczeli a „Mindenes Gyűjtemény“-ben több alkalommal szívélyes elismerést, néhutt lelkes dicséretet szólaltat a katolikus papok, főleg írók hazafias tevékenységéről.⁵⁾ Igen melegen méltatja az ifjabb clerus nemzeties buzgalmat, kiváltképen a pozsonyi és pesti seminariumok növendékeiét.⁶⁾

Ezek pedig viszont buzgón iparkodtak magyar irodalmi zsengeiket, többnyire verselési kísérleteiket igen kedvelt közlönyében⁷⁾ napvilágra juttatni. Némelyikök jelentősebben is tanusítá hazafias motívumú tiszteletét a nagy munkásságú és szellemes komáromi predikátor iránt. Nevezetesen Fejér György szervezte s levele érezteti ezt, melyet Péczelihez akkor írt igen kegyeletes részvétnyilatkozattal, midőn a „Mindenes Gyűjtemény“-nek ingadozó sorsa már kezdetben hazafias aggodalmat keltett a pozsonyi ifjú levítákban.

Kazinczy iránt pedig Döme Károly rokonszenvezett élenkben. Többrendbeli érdekes magán levél adja ennek bizonyosságát.⁸⁾

Szívélyes barátságot tanusító leveleket kapott mind Kazinczy, mind Péczeli több hazafias buzgalmű kath. paptól,⁹⁾ kik az irodalmi munkálkodásnak egyébkint is hő pártolói valának.

Szintoly kiválóan jelentős mérvben nyilatkozott efféle hazafias rokonszenvezés a „Hadi történetek“ írói, főképen pedig Görög Demeternek nagyrabecsült egyénisége iránt, kinek főérdemeül ismeretett el hazaszerte e közlönynek oly tapintatos irányzata. Több verses üdvözet és hálás ömledezés vallja ezt különösen a lelkesül-

1) L. Révai „Elegyes versei“, Pozsony, 1787. 255. 262. l.

2) L. Révai M. élete II. k. 404. 408. l.

3) Ezekről az odábbiak bővebben szólандnak.

4) L. Kazinczy Ferenc „Orpheus“-ának „bé-vezetését“ I. 4. l.

5) L. Mindenes Gyűjtemény I. 129. l. Dugonics A. „Etelka“-járól. — II. 209. — III. 75. 102. 104. l.

6) U. o. II. 68. 90. l. III. 34. 102. l.

7) Mily igen kedvelték a Mindenes Gyűjteményt, ennek lelkesült kifejezésekben adja bizonyosságát Fejér György Péczelihez 1789-ben írt hazafias szellemű levelében. (L. a magyar tud. akadémia levéltárában a Péczelianák közt.)

8) L. „Uj magyar Muzeum“ 1859, Kazinczy F. levelei Döme Károlyhoz s viszont.“

9) A többi közül jelentősebbek a Horányitól s Benyák Bernáttól Péczelihez írt barátságos levelek. (L. a m. t. akadémiai levéltárban.)

tebb kath. növendékpapság részéről.¹⁾ Viszont a „Hadi történetek“-ben is föltetszik a figyelmes méltatás ennek dicséretes igyekvései iránt.²⁾

A többire nézve az irodalomtörténeti művekből s az írók kiadott munkálataiból is eléggé kitetszik a szellemi tényezők s irodalmi bajnokok és aspiransok illetén patriotikus testvériessége.

14. Megtörtént ugyan, hogy ebbe a hazafias érzelmek nagy harmoniájába is belehangzott olykor valamelyes dissonantia, de az újhódás áramlatának intézői nem igen reflectáltak reá, s így nem is juthatott az oly hatályos erőhöz, melylyel a nemzeti érzelmek symphoniáját föltetszően háboríthatta volna.

Szacsvay Sándornak Szaitz Leó³⁾ (irodalmi nevén Máriafi) elleni túlközdzései, meg azon túl is a katholicismus elleni döfözései⁴⁾ annyival inkább figyelmen kívül hagyattak ama jelentősebb közlönyökben, minthogy Szacsvaynak ezek elleni agyargásai is többnyire inkább magán érdeke féltésének, semmint a közügyért való buzgólkodásának indító okait éreztették.⁵⁾

Szacsvaynak ujságírói szereplése meglehetősen láttatá alkotmányosát már a nemzeti visszahatás erősbültével, különösen pedig József császár kimulta után, kit a „Magyar Kurir“ előbb oly hódolatosan magasztal vala.⁶⁾ — Bármily színes ürügyvel és szabadelvűsködő szólamokkal mentegeté is utóbb ezen paraszt politikáját, erősen hangoztatva az új állapot hazafiúi üdvözlését s bizonyítgatva, mily igen következetes eredménye az a boldogult fejedelem kegyességének s a magyar nemzet iránti hő szeretetének⁷⁾: gyorsan hanyatlott a „Magyar Kurir“-nak azon nem valami tágkörü népszerűsége is, melyet többnyire csak felekezeti rokon hajlamok szereztek volt neki.

A „Hadi történetek“ iránt növekvő rokonszenv érezhetőleg apasztá a „M. Kurir“ pártolónak számát. Annak szellemi világossága mind inkább halaványítá, sőt homályba ejté ennek amúgy is bágyszózó mécsvilágát, míg végre el is tűnteté sekély szellemű „Magyar Musá“-jával együtt.

1) L. Mindenés Gyűjtemény II. 149. 181. l. Az előbbi a pécsi, az utóbbi a pozsonyi seminariumból. Amaz ily felirattal: „A legérdemesebb Hazafinak neve Görög Demeter urnak neve napjára;“ emez pedig ily címmel: „Lantos Versek, mellyekkel a Hadi történetek által a Hazáról nagy érdemet nyert Görög Demeter urnak neve napjára áldoz a Pozsoni Neveléskéség.“

2) L. „Hadi történetek“ I. k. 124. l. — II. 276—7. l.

3) Irodalmi működésének s irányának rövid ismertetését l. Danielik József „Magyar írók életrajz gyűjteményé“ben II. 295. l. — s Toldy „Irod. tört.“ 164. l. — Jelentős föllépését megilletné már valamivel részletesebb ismertetés is.

4) L. Jakab Elek Szacsvay Sándor ismertetésében (Figyelő XII. 29. 38. l.)

5) L. Révainak a „Jámbor Szándék“ elé 1790. írt előbeszédét.

6) L. Jakab Elek ismertetését Szacsvayról Figyelő XI. k. 263. l.

7) U. o. 252. l.

Szacsvay elvonulásának azonban egyéb okai is voltak,¹⁾ melyek tarthatlanná tették kurirkodását. Ezek tárgyalása máshová tartozik. Róla mint külön irányú szellemről alkalmilag elég itt ennyi.²⁾

15. Tárgyunkra nézve közelebbi érdekű ama jelentősen fölszínre jutott áramlat eredményeit illetékesebben kiemelni. — Az a hathatós összetartásra hevítő buzgalom, mely a szellemi tényezőket már úgy szólva delejes erővel vonzotta egymáshoz,³⁾ valamint feléjük a lelkesülő honfiak rokonszenvét, sőt kegyeletét növekvő mérvben hódítá, nyomósan intő indiciumként vétetett a gondolkodóbb körökben. Sürgetőnek látszott ez arra, hogy a nemzeti szellemnek ilyen céltudatosabb tömörülési igyekvését valahára már olyatén nemzeti intézménnyel illenék elősegíteni, mely a magyarságnak korszerűbb művelődés után sovárgó vágyát jelentősebben lendítő munkássággal valósíthassa meg.

A hatalmi önkénynek azon rohamos törekvése, mely kényszerítő centralizálással sietett a magyar alkotmányt és nemzetiséget feloszlatni, s hazánkat tervelt államcomplexébe beleolvasztani, épen ellenkező eredményt szült: a nemzeti erőknél öncélú összpontosulásra törekvését. Nagyon ösztönző vala az önkény bürokratizálásának példaadása arra, hogy a nemzeti önérzet is eltanulja a „fortély ellen fortély, erőszak ellen erőszak“-féle elvet. Az absolutistikus célú centralizálás ellenében a „viribus unitis salutare rem publicam“ halk jelszavú tömörülés szokott sikra szállni. Újabb időben is látható volt ilyesmi.

De nem csak az oly igen sanyarító jogtiprás, hanem a baljóslatú időjelek miatti aggodalom is erősen sarkalá a hazafiakat arra, hogy a magyar nemzetiségnek s általa az ősi alkotmánynak is hathatós biztosítékairól minél célszerűbben gondoskodjanak.

Már jóformán el volt terjedve a hazai értelmiség közt még a császár éltekor, hogy minő lényegesebb iniciatívákkal kellend ehhez a nagy munkához hozzáfogni, minelyt annak kedvező ideje földerül.

A nemzeti érdekek komolyabb fontolgatói, de főleg az irányadó figyelők éber őrszemekkel kísérték a viszonyok fejlődését, hogy belőlök elég jókor kiolvashassák azon körülményeket, melyek az ügy megindítását javallják.

16. Révai az avatottabbaktól lesve a jeladást,⁴⁾ már 1788-ban

1) U. o. Figyelő XII. 36. l., hol azonban ezek csak kiméletesen érintetnek.

2) Mind a mellett, hogy Szacsvayt itt inkább csak mint dissonans tényezőt érintjük, nem hagyjuk figyelmen kívül az ő méltánylandó érdemeit, melyekért Jakab Eleknek rokonszenves melegséggel írt ismertetése előnyösen kiemeli; csak hogy ennek több helyütt némi devalvációját kívánja a kritika, így például azokban, a mik tévesen tulajdonítvák Szacsvaynak, ki „M. Kurir“-jában néhány kütföldezés nélkül szedgetett át holmit a „Hadi történetek“-ből és „Mindezen Gyűjtemény“-ből. Ezek meg holmi egyebek is elkerülték Jakab E. figyelmét.

3) L. Kazinczy F. „Pályám emlékezete.“ Abafi L. kiadása, 1879. 101. l.

4) L. „Jámbor Szándék“ 12. l.

különösen a kassai társaság alakultakor azonnal megakará indítani a mozgalmat a magyar tudományos társaság létesítése végett.¹⁾ Ez látszott a nemzeti átalakulás alphájának, hogy a magyarság legelőbb is észbeli erőit szedje össze és szervezze célszerű munkásságra. Ennek szervezése készítette volna elő az okszerű újhodás kellő fermentumát, hogy aztán „mens agitet molem.“

A bécsi figyelők a „Hadi történetek“ vállalatával csak 1789-ben fogtak hozzá az actio kezdeményezéséhez. Szinte egyidejűleg a kassai „Magyar Museum“ után a komáromi „Mindenes Gyűjtemény“ külön bajnok csapatot indított meg azonegy célú küzdelemre. — Annaira fölbuzdítók valának már akkor az idő jelenségei, erősen éreztetvén a tarthatatlan állapot változását.

A „Hadi történetek“ egyelőre csak sejtethetőképen jelezték²⁾ az olvasó közönségnek azt, a mit az avatottakkal jóval előbb tudattak volt.³⁾ Ugy látszik inkább politikai okok késleltették annak nyiltabb kifejezését, a mit a magyar nyelv ügyének hathatósabb lendítése végett tenni szándékoztak, mint az, a mit mentekezésül fölhoznak, t. i. az ő tiszta szándékuk gyanúsításától való óvakodás.⁴⁾ Egy 1/4 év múlva aztán már bátrabban tudathatták azt.⁵⁾ Ugy módosultak már akkor a közviszonyok, hogy mintegy az idő teljének megérkezését láttaták a nemzet sovár óhajának megvalósítására, a magyarság szellemi művelődése eszméjének megtestesítésére. A nemzeti szabadság geniusa mindinkább megnyitá a hazafias érzelmek zsilipjeit.

1790-ben a sz. korona visszaszállításakor a nemzeti mozgalom zajosabb megindultával Révai előbb lantján szólaltatá erősen hazafias érzelmeit, aztán, mint a magyar társaság eszméjének fő bajnoka, a mozgalom előharcosaként szállt ki a „J á m b o r S z á n d é k“-kal s utána nyomban saját „Planum“-ával.⁶⁾

Minden körülmény arra mutatott eleinte, hogy az alkalmas időben megeredt működés kívánatos sikert fog kivíni.

Mondhatni, eléggé tervszerűen folyt az igyekvés. Tekintélyes főrendiek, tudományos és irodalmi jelességek s több rendbeli előkelőségek voltak megnyerve az ügynek, kik legott készségesen helyeselték, hogy Révai mint „a gens communis“ az előre jóváhagyott elvek szerint folytassa az ügy mozgatását akként, ahogy a sürgetős viszonyok leginkább javalandják. Főleg a bécsi avatottak lehetnek e tekintetben legbiztosabb irány- és mérvadók, kiknek jeladását Révai kétségkívül figyelmesen követte is.

¹⁾ U. o. 13. l.

²⁾ L. „Hadi történetek“ I. „Bé-vezetés.“

³⁾ Sejtetik ezt a föllépéseket eleve is biztatólag üdvözlő hazafias levelek, melyekről „Bé-vezetés“-ök hálásan emlékezik (l. „Hadi történetek“ I. „Bé-vezetés.“)

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o. 281—8. „Jelentés a nemes magyar nemzethez.“

⁶⁾ L. föntebb 183. l.

Miként járt el e nagyfontosságú megbízásában: elég részlesen tárgyaltuk a főntebbiekben, kísérve e tevékenységét azon stadiumig, melyen már a végeredménynek reménye derült föl, de egyszersmind nagy aggályt gerjesztő peripetiák is tünedeztek elő.¹⁾ Ezeknek nem kevésbé megdöbbentő symptomáit jelezé az ügy biztatói iránt puhatalódzó helytartósági (1790. szept. 17-én kelt) leirat²⁾ és az ily fordulat miatt töprengővé vált némely főrendieknek visszavonulása³⁾ a kétes kimenetelűnek gyanított ügytől.

Ily megfélemlés vagy csak túlságos töprengés alkalmasint bajosabb gyanusítást is okozhatott volna a bátor előharcosnak talán némileg túlbuzgóként vett sürgölődése ellen. Azonban a „Hadi történetek“ ildomos szerkesztői és szilárd ügyfelei Bécsben nyomós biznyságát adták annak, hogy nemcsak Révai föllépését nem hajlandók cserben hagyni, hanem az ügy érdekében tovább is folytatják a jeles kezdeményt az ő tapintatos módjok szerint. Ernyedetlen buzgalmok csakugyan tényleg igyekezett ezt bizonyítani.

17. Ennek a csöndes folyásával is jó mélyre ható tevékenységnek nagy horderejű következményei tűnnek elénk nemzeti irodalmunk történetében épen azokra nézve, a mik a valódibb nemzeti cultura sarkalatosabb feladatát képezik.

Abból a „halhatatlan érdem“-ből, melyet Toldy F. „a magyar időszi szi szi létesítőknek“ számára méltán megszavaz.⁴⁾ Rát Mátyás után, kit joggal megillet a „kezdeményezés dicsősége“ főleg Görög Demeternek és főmunkatársainak jut az orosz-lánrés. Kiváló mérvben rájuk vonatkozik irodalomtörténetünk jeles avatottjának azon szép elismerése, hogy „messze kiható befolyást gyakoroltak a nemzeti ügyre, s méltó jogcímet szereztek magoknak az utókor hálájára“, mint „a politikai érdekeltség és értelmesség gerjesztői és terjesztői, az irodalmi igyekezetek ajánlói és ismertetői, főleg pedig a nemzetiségnek hatalmas ébresztői.“

„Történelmi fontosságú — u. m. Toldy F. — különösen az időszi irodalom működése 1790-től fogva.“ Ugyanis „a lapirodalom volt az, mely a magyar nyelv kérdését legott szőnyegre hozta, s jutalmak által is annak tárgyalására hívta fel a hazafiakat. És megkezdődött a magyar mint országos nyelv védelme az erősen nyilatkozó bal felfogások ellen, lelkesen és diadalmasan, mind a lapok, mind a röpiratok útján, Péczeli, Báróczy, Gáti István, Vedres István, Decsy Sámuel stb. által.“⁵⁾

1) U. o. 198. s. köv. 11.

2) L. Révai „Planum“-a 95—6. l.

3) U. o. 61—2. l.

4) L. Toldy F. „A magyar nemzeti irodalom története.“ Budapest, 1878 155—6. l.

5) U. o. 156. l.

Ennek a nagyfontosságú szellemi mozgalomnak kiváltképen a „Hadi történetek“ írói adták fő impulzusát. Abban a „nemes magyar nemzethez“ szóló „jelentés“-ben, melyet 1789-iki szept. 25-kén tettek közzé,¹⁾ indították meg a lelkes küzdelmet a nemzeti nyelvnek valóban hazaivá emelése végett. Ez aztán odább folytatva, mind mélyebben hatolt be a nemzeti művelődés nagy kérdéseibe. Nem csupán önálló művekben,²⁾ hanem az időszaki sajtó útján megjelent számos közleményben és a közélet terén hallatott jeles szónoklatokban is erélyesen nyilatkozott ez.

Ily nemzeties irányzatnál fogva igen természetesen a magyar nyelvnek s irodalomnak külső terjesztésében is lelkesen fáradoztak e közeg munkásai. Élénken emlegeték s ajánlák a magyar színjátékok fölkarolását is a magyar nyelvnek extensiv gyarapodása végett.

De ez érdek javára is elsőrendű szükségnek érezték a nemzeti értelmiségnek egy országosan gyámolítandó tudományos társaság általi lendítését. — Mennyire igyekeztek ezen intenzív szellemi fejlődést nemcsak buzdításokkal, hanem jelentős példaadásukkal is lehetőleg fokozni: annak némely érdekes tanúságait lesz még alkalmunk a következőkben némileg körülményesebben is felmutatni.

¹⁾ L. „Hadi történetek“ I. 281—8. l.

²⁾ L. Toldy F. u. o.

XIX. Igyekvés a nemzeti művelődésnek korszerűbb lendítésére.

1. Nyomonként föltetszöbben váltak ki ama föntebb jelzett¹⁾ szellemi mozzanatok abból a szinte lázhévig fokozódott nemzeti forrongásból²⁾ úgy annyira, hogy összhangzatos nyilatkozásuk valóban tiszteletet gerjesztő tekintélyre emelkedett, mely képessé lön kevés idő múlva nem csak a szenvedélyes zajlásra mérséklőleg hatni, hanem mintegy zömirányszattá előnyösíteni az eszmélőbb hazafiságot.

Észrevehető volt ez a politikai izgultság hangulatának módosulásában is, de jóval inkább a nemzeti visszahatásnak fennköltebb céltatokra irányulásban.

Fajunk mostani lendültebb igyekvésének szempontjából vizsgálva is nem kevésbé jelentősek ennek eredményei. Több tekintetből nagyon érdekes ezekre egybevető észleléssel visszagondolnunk.

2. Alapos oknál fogva hangsúlyoztuk,³⁾ hogy annak a válságos erjedésnek izzóbb elemei közt még azok sem ócsárolhatók föltetlenül, melynek többé kevésbé alsóbbrendű érdekek tekintetéből nyomultak előtérbe s ugyancsak feszítve erőltették is jogsultságuk érvényesítését. — Legalább egyelőre jó részben lényeges tényezői voltak ezek az alkotmányos nemzeti érzület azon hatályos nyilvánulásának, mely így ősi autonómiaja visszaszerzését mintegy diadalként ünnepelhette.⁴⁾

Ámde az alkotmányosság okszerűbb rehabilitációja végett

¹⁾ L. az előbbi fejezetekben.

²⁾ L. „Babel“ s Horvath Mih. „Magyarország történelme.“ Budapest, 1873. VIII. 3. l.

³⁾ L. föntebb 168. s köv. 11.

⁴⁾ Habár a külvizonyok hathatós befolyása nélkül az még sem sikerülhetett volna.

küzdendő szellemi viadalban már nem lehetett törekvésük szintoly sikeres.

Oly erősen mérköző érdekeket állított szembe az a kínosan vajudozó időszak, hogy az azok miatt támadt bonyodalom megoldása az észtehetség legkiválóbb részeseit igényelte a küzködés terére.

Különösen a terhes coniuncturák miatt mindinkább háttérbe kellett vonulniok a csupán történelmi s hagyományos előjogokra támaszkodó merev követelésűeknek.¹⁾ — A kúszált viszonyok közt fölmerült tétovák elég hamar észrevétették a politikai taktika e sürgős igényeit.

Nem hiányzott ennek részéről sem a méltányos elismerés a nemzet derekának, a köznemességnek azon érdemei iránt, hogy az ősi alkotmány törvényes alapjához ragaszkodva, szívós resistentiával s így jelentékeny erkölcsi hatálylyal ellenezte ki a központosító absolutismus, az egyöntetű állameszme megvalósíthatását.

Ha tán ezzel inkább csak a „vis inertiae“ feladatának felelt volna is meg, már ennyiben is legalább derekas pionier-csapatát képezte a nemzeti ügyért vívott küzdelemnek. De ezen jobbra passiv ellenállású szereplése, mely többnyire csak is a negatív térre látszott szorítkozni,²⁾ már a banderialis mozgolódás tünetesei és megyei gyűlések zajgása folytán mind inkább másod rendűvé szállt alá. Sőt mintegy határát érte az ott, hol az abnormis állapotból való teljesebb kibontakozás végett önzetlenebb s főnnkeltebb gondolkodású tényezők kellett az oly nagy horderejű thema megoldására, hogy a nemzet történelmi s hagyományos multját célszerűen áthidalják a korszerű ujhodással.

Ezért már aztán az összefűbb felfogású s áthatóbb itéletű értelmiségnek kellett főlszínre jutnia, mely képességet láttatott arra, hogy a messze ágazó közviszonyoknak szintűgy, mint a helyzeti bajos körülményeknek visszautasíthatlan postulatumaival eszélyes alkura lépjen.

3. Addig, a míg az alkotmány elkobzása s a nemzetiség elhervasztása ellen kellett tiltakozni, nagyon helyt állhatott az óalkotmányosság szűkebb elméjű makacssága, úgyszólva a „vis inertiae“ csökönőssége. Hisz mondhatni, új kikeletéig, főtámadása örömnapijáig elég híven ápolá ősi talajának rejtekeiben a hagyományos emlékek ép gyökereit ama dermesztő időszak folytán is. De már az nem igen telhetett nagyánt csak röghöz tapadott felfogásától, hogy az új életre vergődő nemzeti szellemnek sikeres tenyészését kellően biztosíthassa s elősegíthesse.

Már a restituált alkotmánynak korszerűbb visszaigtatása

¹⁾ L. Kemény Zsigmond „Tanulmányai.“ Pest. 1870. II. 36. s köv. II.

²⁾ U. o.

íránt is bonyodalmas zavarba esett: de nyomban még nehezebb megoldásúként merült föl azon kérdés, hogy hát mi módon emelkedhessék fajunk visszanyert constitutiója alapján igazi alkotmányos cultur-nemzetté, hogy ne csak fenmaradását ne veszélyeztesse, hanem hogy mentől előbb beilljék a sajátos művelődésű európai nemzetek sorába.

Ennek a nagyon nehéz megoldású feladatnak valóban sarkalatos első kérdése is eléggé kemény szirtekbe ütközött. Ugyanis a magyar nyelvnek az alkotmányos élet s közművelődés országos érvényű organumaként használása iránti intézkedés is fölöttébb aggodalmas nehézségeket támasztott.

Korán megsejtették, sőt nagyon is érezték ezeket a magyarság őrszellemei. — Azért iparkodtak eleve fölgerjeszteni a tehetőségesebb elméket arra, hogy az ország gyűlésén alkalmasint nyomós ellenvetésekkel találkozandó nyelvkérdést minél behatóbb tanulmányozás által igyekezzenek földeríteni. — Nemcsak a zöld asztal körüli tanácskozások vitáit remélték ez által enyhíthetni, hanem a közérzületre nézve is üdvös eredményt vártak attól, ha az oly lényeges elvi kérdés az irodalmi tényezők részéről már előre is lehetőleg teljes megvilágíttatását nyerheti.

4. Ilyesmire céloztak különösen a „Hadi történetek“ írói már vállalatuk megindításakor. Egyelőre azonban csak távolabbról s amúgy indirecte sejtítették e szándékukat. Némileg közelebről jelezték azt azon fölhívásukban, mely folyóiratuk I. kötetének szept. 25-ki számában¹⁾ olvasható a hazafias áldozatot jelképező emblema alatt a fölrattal: „Jelentés a nemes magyar nemzetéhez.“ Szerény pályadíjat tűznek ki ebben a magyar nyelv alaposabb grammatikájának elkészítésére. De egyúttal éreztetni kívánják azt is, hogy az ő kezdeményezésök által fölbuzdítva különösen a tehetősebb honfiak szintén csatlakozzanak a nemzeti nyelv emelését célzó törekvéseikhez, „melly szerint a Magyar Nyelvnek gazdagodását, rendbe szedődését, s tsinossabbodását, és ennél fogva a Tudományoknak is rajta még nagyobb erőben lehető virágzását, nem tsak maguk; hanem más érdemes Hazafiak által is kívánják munkáltatni.“

Odább pedig némi gyöngéd kifejezést adják azon reménynek is, hogy az ő „mozgolódásuk szemlélésére alkalmatosságot fognak venni Hazánk Oszlop Emberei is arra, hogy szülöttök földje kebeléből reájok áradó áldások egy részetskéjé a Hazának feláldozni, olly drága kintsnek számára való megszerzése által ne sajnálják, minemű lenne egy jó mód dal készülnendő Magyar Grammatika, majd azután egy gazdag Szó-Tár és a gondolatoknak Magyar nyelven lehető előadását tanító

¹⁾ L. „Hadi történetek“ I. 281 - 8. l.

munka, mellyek által elkészíttethetnék Nyelvünk, — szintén úgy, mint az Orosz nyelv el készült I. Péter Császár idejétől fogva, — olly nyelvnek, a mellyen ne csak beszélni, hanem írni, s tanítani is lehessen alkalmatosan.¹⁾

Miképen nyerte ez a lelkesítő kezdemény legott némi gyarapodását elsőben is a fennkölt érzelmű Nunkovits György hazafias hozzájárulása által, már föntebb említettük.²⁾ További szép eredményeit az odábbiakban lesz alkalmunk fölemlíthetni.

Egyelőre inkább csak az irodalom bajnokai látszottak a nemzeti nyelv ügyének hathatósabb lendítése végett buzogni. — Köreikből még is terjedezett némileg a melegebb érdeklődés úgy, hogy a közélet tényezői is mindinkább eszmélni kezdtek az iránt.

5. A magyar nyelvnek közügyviteli rangra emeléséért azonban csak az alkotmány visszaigatása végett sürgölődő mozgalmak idején hangzottak föl nyiltabban s erélyesebben a hazafiak felszólalásai.

Midőn az élte alkonyán magába tért fejedelem a sz. korona visszaszállítására s ezzel az elkobzott alkotmány s elsorvadásra kárhuztatott nemzetiség jogainak is tényleg visszaállítására határozta el magát: a nemzet örömnapijait folytán mindegyre hatályosabb nyilatkozású inonatióját hallaták a „Hadi történetek“ azon óhajnak, mely a német nyelvnek, mint kormányzási s hivatali közegnek mellőztetése után csak is a magyart tartotta illetékesnek arra, hogy tisztí közegül használtassék.³⁾

Az alkotmányos nemzeti élet s közművelődés nagy érdekei mellett figyelmesen számba vétetett azon eshetőség is, hogy jöhet ismét oly mostoha időszak, midőn ugyanazon ürügygel, mint a melylyel József császár imént a német nyelvet fölerőszakolta volt, az övéhez hasonló gondolkodású fejedelem szintoly lépésekre bátorodhatnék, mint aminőkkel ez a magyar nyelvet és alkotmányt elítélte, t. i. a holt nyelvnek közéletbeli használatát kétségtelen tanuságnak tekintvén arra nézve, hogy a nemzet az által maga tesz bizonyosságot élő nyelvének fejletlenségéről s közügyviteli használhatatlanságáról.⁴⁾

A mily szerény igényűnek látszik egyelőre az a kívánat, melylyel a „Hadi történetek“ írói a nemzeti nyelv és művelődés ügyének hatályosabb előmozdításához fognak, oly nagy horderejű jeladást vehet észre már abban is a behatóbban vizsgáló.

Az a körvonalozás, a melylyel „a nemes magyar nemzethez“ intézett „jelentés“ annak a pályadíjjal jutalmazandó „jó magyar nyelv-tanító könyv“-nek kellékeit nagyjából részletezi,⁵⁾ már magában véve is jóval emelkedettebb álláspont

1) U. o. 284. l.

2) L. föntebb 124. l.

3) L. „Hadi történetek“ II. k. 65. 181. 279. l.

4) V. ö. Báróczy „A védelmezett magyar nyelv.“ 40. l.

5) L. „Hadi történetek“ I. 285. l. — Föntebb idézve I. 158. l.

helyezkedik annál, melyet addig a magyar nyelv tudománya elfoglalhatott, s így föltetszőleg intensívobb szellemi haladás felé irányoz. — De e mellett előre tudatja e „jelentés“ a pályázásra serkentőknek még egyéb igen fontos és sürgős kellekek iránti szándékaikat is.

Nemcsak hogy korszerűbb teljességű („g a z d a g“) „S z ó t á r“ t is kívánnak nyomban az alaposabb magyar grammatika után, hanem egyéb magyar műveket is, melyek „a g o n d o l a t o k n a k M a g y a r n y e l v e n l e h e t ő e l ő a d á s á t t a n í t v á n, e l k é s z í t s é k (k i k é p e z z é k) n y e l v ű n k e t“ olyanná, hogy az tudományos irodalmi és tanítási közegeként eléggé alkalmasan használható legyen.¹⁾ Ez pedig a korszerű művelődés magasult igényeivel szemben bizonyára nagy feladatot jelez.

Ebben jóformán benn rejlik azon célzásuk is, mely szerint a magyar nyelvet mentől előbb közügyviteli s közoktatási nyelvvé óhajtják érvényesíttetni. Meg azt is nyíltan tudatják abban a „jelentés“-ben, hogy a magyarság nemzeti érzületének tetemesebb gyarapodását s fokozását is óhajtják ez által előmozdítani.²⁾

6. Ily törekvésüket mindinkább éreztetik az által is, hogy lelkesülten emelnek ki különösen oly jelenségeket, a melyek az általuk kitűzött nemzeti iránynak előmozdítására szolgálnak. — Így említnek föl odább meleg elismeréssel két ily dicséretes példát, melyek alkalmasint az ő buzdításuk megszívleltével a nemzeti művelődés elősegítését célozzák t. i. szintén irodalmi igyekvések jutalmazásával tényleg buzdítanak.³⁾

¹⁾ L. „Hadi történetek“ I. 284. l.

²⁾ „Az ilyen készületű Magyar Grammatika — u. m. — kétség kívül azt tselekedné, hogy ezentúl elébb lenne átallyában a Magyar Ifjúság jó Magyar, mint jó Deák, vagy jó Német... meg, hogy az olyan Magyarok is, magokba térnének, s fel-indulnának Nemzetek nyelve tanulására, a kik eddig született nyelvekkel annyira nem gondoltak, hogy jó Németek, Frantziák, s Olaszok voltak, tsak Magyarok nem, és talám a Magyar nyelv tanulásával, jobb Magyar vér is férkezne beléjük. De végre az idegen Nemzetek sem tartanak többé szép, s a jó út mutatás által könnyen meg is tanulhatók Nyelvünket egy regulátlan, pallérozatlan, s nehézségére nézve, a Chinaival vetélkedő nyelvnek.“ (L. „Hadi történetek“ I. 286. l.)

³⁾ L. u. o. 527—8. Azok egyike Wartensleben Vilmosné sz. Teleki Klára grófné, ki Hari Péternek, fia nevelőjének, a neki ajánlott műve („a Telemtőhöz fel-emelkedett elmének szabad gondolkodásai“) kiadására 100 tallért adott. Ennek fölemlítéséhez ily megjegyzést csatolnak: „Tsak meg-tettzik, hogy a Teleki Háznak tulajdona a tudományok munkás szeretete. — Bártsak sok ily nemes szívű Asszonyságok s Uraságok nagy Neveiknek, s szép tselekedeteiknek említésekkel ékesíthetnénk gyakran írásunkat. Midőn ezt óhajtjuk, óhajtjuk akkor Hazánk dicsét, s boldogságát.“ — A másikat pedig így jelzik: „Pétsről egy nagy Elkü Hazafi, 30 aranyokat ajánlott közelebb, egy, rövid időn meg-nevezendő hasznos könyvnek Magyar Nyelven való ki-dolgozására serkentő jutalmául. — Mi, nagy meg-jutalmaztatás gyanánt tartjuk, hogy Hazánknak szentelt szíves törekedésünk, alkalmatosságot szolgáltatathatott, oly munkás Hazafiúi szeretetnek fel-gerjedésére; mely ha más

Majd ismét a komáromi és kassai magyar irodalmi társulatok buzgalmát dicsérve, az előbbinek magyar történeti tárgyú tragoedia írására buzdító pályadíját is kiemelve ¹⁾ arra céloznak, hogy az e nemű igyekvést, s áldozatkészséget másokban is fölgerjeszék. — A kassai társaság szíves ismertetése után nyomban kiemelik Baróti Szabó Dávid irodalmi törekvéseit, költeményeinek 1789 diki kiadását ²⁾ és a „Kisded Szótár“ második kiadása iránti szándékát. ³⁾ Mindez még is egyelőre inkább csak a hazai közművelődésnek irodalmi tevékenység általi fejlesztésére látszott irányulni, a mennyiben ilyesmi a censurának akkoron már némileg tágultabb korlátai közt jó móddal nyilvánítható volt. ⁴⁾

7. Azonban észrevehetőleg óvakodtak az alkotmány restitúciója előtti kétes viszonyok közt nyiltabb kifejezést adni azon igyekvésnek, mely a nyelvügy politikai fontosságú irányát is szem előtt tartá. Ezt a „Hadi történetek“ körültekintő írói inkább az amúgy is közeledni sejtett kedvezőbb időre halasztották.

De a fejedelmi ígéret tudomásul vétele után mind bátrabban hangsúlyozzák azt. ⁵⁾ — Nyomban föltetszik e bátorodás aránylag a közviszonyok tágulásával.

Magyar szívekbe is, a mint óhajtjuk, bé-férkezik: bizonynyal, Napja derülhet még Nemzetünknek* (u. o. 528. l.)

¹⁾ U. o. 503–7. l. „Támadtak — u. m. — ezen Száznak végére siető részében, kedves Hazánkban is olly Férjfiak, kik haldoklott Nyelvünknek új életre való hozásában, vagy külön külön, vagy össze vetett vállakkal is munkálódnak... örömmel jelentjük, hogy azoknak számát neveli mostanában T. T. Tót József úr, a ki az Anyaszentegyház történeteit — született Nyelvünkön szándékozik ki-adni. Az utóbb említettteken értjük azon Magyar Társaságoknak buzgó Tagjait, a kik Nyelvünk gyarapodásáért élnek, halnak. — Már magasztaltuk más ízben a Komáromi Társaságot... Tagjainak Hazafiságokról — — — szőllyon közelebb az az áldozat, mellyet a forró Magyar indulat nyújtatott velek a Haza Oltárára. Értjük azon 20 arany jutalom pénzt, mellyet ajánlnak a Haza képében, annak, a ki egy szép Magyar szomorú Játékot fog ki-dolgozni, mellynek summáját a maga tettzése szerint választhatja a Szerző a Magyar Historiából. — A Kassai Társaságról még nem szólottunk.“ S itt ezt is hazafias melegséggel ismertetik.

²⁾ „Ennek a tiszos Magyar könyvnek szemlélése — u. m. — fel-indított bennünket, hogy ki-adójának képét, a könyv nagyságához alkalmaztatva, szépen ki-metesszük, és az előfizető Uraknak meg-küldjük.“

³⁾ Ezt szívesen méltatva közli egyszersmind Szabó Dávid felhívását a „kisded szótár“ gyarapítása végett gyűjtendő tájszavak beküldésére.

⁴⁾ Hogy a censurai viszonyok már ekkor enyhébbek voltak, kitészik egyebek közt a „Hadi történetek“ (l. l. 508. l.) e nyilatkozatából is: „Nállunk is sokat szabad már most írni: de még sem mindent.“ Alkalmilag jegyzik ezt meg a wejmari hercegségben akkor engedélyezett és Angliában már divó sajtószabadságról szólván. — Bécsben enyhébb volt József alatt a censura mint nálunk, sőt itt is néhol engedékenyebbnek tapasztalták, mint ezt Bacsányi is említi egyik levelében a kassai censuráról.

⁵⁾ Előbb pedig, még a dec. 4-én k. számukban is, csak némi sovár reménnyel szólnak olyasmiről. Így pl. az l. 582. lapján ekkép adják annak kifejezését: „Bár tsak azt is ki-hirdethetnénk már hamar, hogy ő Felsege meg

Már a „Hadi történetek“ II. szakasza mindjárt kezdetén nyomósan szólaltatja azt a nemzeti óhajt azon örömhír közlésében, melylyel az 1790-diki január 1-én kelt számát kezdi. Ujévi beköszöntőül legott kilátásba helyezi „a Haza megvigasztaltatása s boldogsága napjának fel-derülését.“ „Nagy biztatásokat“ láttat József császárnak 1789-ki dec. 25-én tett ígéretében arra, hogy végre teljesülni fognak már a haza régóta esdeklő óhajtásai. „Sok vigasztalásoknak kintsei vagynak — u. m. — még abban a kegyelmes ígéretben el-rejtette: mert Magyarul lett az.“

„Le küldötte t. i. ő Felsége, a Nemes Vármegyék fő Kormányzóinak, nem tsak az Udvari; hanem a valóságos Nemzeti Nyelven is, úgymint a Magyaron, és nem a Deákon azon királyi ígéretet, mellyről emlékezünk.“

„Nyilván láthatni — u. m. — kegyes tselekedetéből Fejedelmünknek, hogy éppen nem utálja szép Nyelvünket és nem igyekezik annak ki irtásán. — Elébe teszi a Magyar Nyelvet a Deáknak. Adták volna az Egek, hogy minden Magyar Királyok ezt tselekedték volna. — Hol volnánk most, ha Nemzetünk eleitől fogva a maga saját nyelvének pallérozására adta volna magát . . .“ Itt a régi s újabb művelt nemzeteket említve, azon vallomást teszi, hogy a magyarok a saját nyelvök iránt való gondoskodásra nézve nem követték az általok csodált s magasztalt nemzeteket. „El fogódik minden igaz Hazafinak szíve, ha gondolkozásával vissza megy a régi időkre, hogy tékozlották elnagy Eleink a szép időt, fordítván azt egy idegen Nyelvnek gyarapítására.“

8. Hatásosak lehettek akkoron ezen érzékeny panaszok, zokon érzettvén a nemzeti nyelvnek multbeli elhanyagoltatását, de egyszersmind erősen fölbuzdítók arra, hogy a nemzet visszaadva önmagának, sokszorozott buzgalommal iparkodjék jóvá tenni azt, a mit elődeinek mulasztása miatt keserülnie kell.

Ily hatását legott jelentették némely lelkesült honfiak érzelmi visszhangjai. — Nagyidáról datálva (Kassa mellől) már január első felében érkezett Görögékhez ily hazafias nyilatkozat „egy Hazája boldogságát óhajtó Hazafi“ től, (gyaníthatólag Bacsányitól) ki lelkesen azt kívánja, hogy „feljöjjön a Magyarok Napja.“ — Ebben a „Hadi történetek“ íróinak érdemét ily lelkes magasztalással emeli ki: „Mely nagy háladatossággal tartozik a Magyar Haza, az Urak nemessen törekedő Társaságának, azt minden egyesén itéletű Hazafi által láthatja. Mert tsak hat hólnapok le folytával is sokat tsinált ezen érdemes kis Társaság annak

---

halgatta azon Nemes Vármegyéknek kéréseket, a mellyek a Törvénynek Magyar Nyelvünkön lehető folyásáért esedeztek. Nem lehetetlen dolgot hiszünk, midőn hisszük, hogy szerentsénk fog még minékünk lenni, azt ki-hirdetni.“

ki pótolására, a mit Őseinknek káros szunyadozása el múltatott. Bezzeg kezd már most a Magyar szeme is nyíl ni; most látja már mit ártott magának azzal, hogy ő a Hazai nyelve helyett, csak az idegen, vagy a holt t nyelven, a Deákon kapdosott.“¹⁾

További soraiban a nemzeti nyelvnek extensiv gyarapítása végett ily óhajtásnak ad kifejezést: „Arra kérettetik — u. m. — ezen nagy ditséretet érdemlő Társaság, hogy a Hazai Nyelvet gyámolító más Társaságokat, s magános Hazafiakat arra serkentgesse kiváltképpen, hogy a más nyelveken készült nevezetes víg, szomorú és elegyes Játékoknak Magyarra való fordításán igyekezzenek,²⁾ melyet más Nemzetek sem szégyenlettek, s vették is hasznát. A Magyar Játékoknak olvasásán leginkább fognak kapni Országunk Asszonyai; pedig ezek Országokat hódíthatnak. Ezek ragasztották fel főképpen a szomszéd nyelv lakatját a Magyarorszájra; ezek vehetik is azt onnan le. . . Ezek meg tselekedhetnék még azt is, hogy kedves Hazánkban nagyobb Városokban, s a fő Méltóságok Udvaraiban Magyar Játék-Néző-Helyek emelkednének. Ó! ha e lenne!“³⁾

E hazaszeretettől áradozó honfi kérelme s a „Hadi történetek“nek ezt nyomosító biztatása mutatja, mennyire igyekeztek a lelkesültebb hazafiak legott az abszolutismus alkonyán arra, hogy a nemzeti visszahatás, a magyar nyelvnek intensiv és extensiv gyarapodását előmozdítva, minél jogosultabb alapon követelhesse annak tisztí polera juttatását.

9. Utána nyomban Győrből így ír egy érdemes hazafi: „Győrben is, a hol pedig már inkább elsőgorosodtak Hazánk fiai, mint másutt, igen mohón kapják a Magyar Könyvek olvasását.“ Mert Miller úrnak „Tárházatskájából,“ (kölcson könyvtárából) ugyan csak hordogatják a magyar könyveket. „Melly öröm — u. m. — midőn ez Kasszandrát, amaz Jungnak éjtszakáit, egy Magyar Nímfa az érzékeny Leveleket, más Kartigámot, vagy Révaynak tsiklandoztató hivsággal fűszerszámozott Éne-

1) L. „Hadi történetek“ II. 65. l.

2) Erre alant ily jegyzet válaszol: „Igyekeznek is. — Itt Bétsben is fog rövid időn egy remek Garab Magyar köntösben megjelenni.“

3) L. „Hadi történetek“ II. 66. l. — Utóiratában még ezt a kérdést teszi a „nagyidai“ levél írója: „Vallyon nem jobb volna-e, ha mi is fel vennénk a levelekre való rövid, s Magyar Boríték Írást, és elhagyván a hosszas Titulusokat, csak ezt íránk a Levelek homlokára: — Úrnak, vagy Asszonynak adassék.“ Erre pedig alant ily válasz szól: „Nagy örömmel jelenthetjük, hogy minékünk számos Olvasóink vagynak, kiknek Magyar Boriték Írás alatt jár munkánk. Ezeknek leg nagyobb részét teszik a Szebeni és Budai Méltóságok, kik között, minden betsületnél és szeretetnél nagyobb Haza-Leányi (honleányok) is vagynak.“

keit kéri és kapja olvasásra.¹⁾ E szokás — így folytatja a levelező — a Németeknél nem újság: de hazánkban több példára alig mutathatunk, itt pedig Miller úr állította fel a Tárházatskát, még harmad éve, özvegy nyelvünk körül hűségesen a jalkalkodó Ferjfiaknak a vallásából. Vajha leg alább minden nevezetesebb Városainkban találkoznék egy egy buzgó Hazafi, a ki e dicséretes példát követné! — Boldog Környék, 'a hol a Haza szeretete olly véletlen változásokat szerzett; mert önnön Miller Úr szája vallása szerint, most nem kapnak annyit a bomhérdz könyveken, mint a Magyarokon: tsak a kár, hogy még ezekben nem igen lehet válogatni. Lehet — u. m. — hogy az alföldön, s Erdélyben külömbkülömbféle könyvetsekék jövőgetnek nap fényre: de mi nálunk esmeretlenek maradnak. Az Urakat úgy nézem, mint a Haza szeretetét közőnséges mozgásba hozott eleven rúgókat: leg legjobban el indíthatják az Urak a könyvek forgását (circulatioját) is, az azokról való jelentéseikkel.“²⁾

E közművelődési igénynek már előbb is igyekeztek a „Hadi történetek“ írói tőlük telhetőleg megfelelni. Odább még jelentősebben folytatják ily buzgalmukat.³⁾ Nyomban tanúsítják ezt több rendbeli irodalmi termékek és zsengek bemutatásával, sőt még az irodalmi szándékok s hajlamok szíves biztatásával és általán a magyarságra irányzó minden nemű jó igyekvésnek méltányló buzdításával.

10. Szívesen átvesszik a rokon szellemű „Mindenes Gyűjtemény“ből is az ily nemzeties igyekvésről szóló jelentéseket. Így különösen kiemelik abból legott azt a nemes buzgalmat, melyet a magyar nyelv művelése iránt Pozsonyban főleg a seminarium lelkes tanárai s növendékei tanúsítottak,⁴⁾ valamint szintén ott más ifjak is tényleg mutattak.⁵⁾ — „Sőt — u. m. — hiteles beszédek s

¹⁾ A fiatalos felfogású levélírónak (Szulmán-nak) illetén örömeiben aligha valami nagyon osztoztak a komolyabb gondolkodású honfiak. Révai pedig, mint a következők láttatni fogják, meg is keserülte az ilyen gratulatiót.

²⁾ „Mert valahol tsak Könyv nyomtató műhelyek vagynak Hazánkban, mindenütt találkozik könnyen egyegy jó Haza-Fi, a ki a Sajtóban lévő Könyvekről örömet hírt ad az Uraknak.“ Azonnal meg is nevez olyanokat, kik erre szívesen vállalkozandnak, köztük Gyórból Révait s Rájnist említi, de magagát is ajánlja ily szolgálatra. (L. „Hadi történetek“ II. 68. l.)

³⁾ Látható ez több ízbeli „tudományi jelentés“-eikből.

⁴⁾ „A megbetsülhetetlen Minden es Gyűjteménynek Jan. 9-dik napján költ Darabjából kívántuk — u. m. — ezen következő Tizkelyt ide iktatni. „Nem kevés örömmel értettük a napokban egy nagy érdemű Hazafinak Leveléből, hogy a Pozsoni Seminariumban a Nevendék Papok a közönséges Letzkéken Magyarúl kérdeztetnek, s a legtisztább Magyarsággal felelnek a feltett kérdésekre.“ Nehányan nevét is föl-említi azok közül, kik a magyar nyelv művelésében kiválóbb buzgalmat tanúsítanak. (L. „Hadi történetek“ II. 70. l.)

⁵⁾ „Ugyanonnan írják, — u. m. — hogy sok Ifjak, a kik születésekre nézve Tótok a Magyar Nyelvnek leg szorgalmasabb tanulójik s pallérozójik,“ (L. u. o. és „Minden es Gyűjtemény“ III. 34. l.)

Levelek után né melly T. Vármegyéknek különös dicséretekre említhetjük, hogy noha nagyrésztint Tótok, még is azt sürgetik, hogy mind a Polgári, mind a Törvényes dolgok Magyarúl follyanak a Hazában. — Ezek a nemes Haza-fiak gondolóra veszik azt, hogy ha egy két Vármegyében a Tót nyelv talán tsonkulást szenvedne is, azért el nem töröltetik az; mert virágozni fog Silesiában, Tseh Országban, s a Muszka Birodalomban; de ha a Magyar Nyelv Magyar és Erdély Országban el töröltetik: úgy az egész Világról el töröltetik, s nem lesz többé a Nemzetek között semmi helye ennek a vitéz népnek, melynek mind a napkeleti mind a napnyugoti Tsászárok hajdan adót fizettek.“¹⁾

Mint látszik, igen nyomatékos érvnek tartották főképen a seminariumokban tapasztalt magyar szellemű irányzatot arra nézve, hogy az egyébűtt is követendő példaként szolgáljon.²⁾

Péczei ezeknek a „Mindenes Gyűjtemény“-ben alkalmasint célzatos kiemelése közben jónak látta egyszersmind a protestansok aggodalmait is főlemlíteni azon tekintetben, hogy miért „félnek a normától,“ mert t. i. az által a nemzetiséget látják veszélyeztetve.³⁾

A „Hadi történetek“ odább a pesti seminarium magyar szellemű irányzatát is dicsérettel emelik ki Pestről nyert hazafias tudósítás nyomán,⁴⁾ valamint azt is, hogy „az ottani fő-oskolának más nemzetbéli Professorai is tanítatják magokat a Magyar Nyelvre.“⁵⁾ Ez után példák főlemlítésével bizonyítgatják, hogy mily jelentősen nyilatkozik már idegenek s különösen a német tanultabbak részéről is a magyar nemzet iránti rokonszenv s a magyar nyelvnek megtanulására fordított buzgalom.⁶⁾

¹⁾ L. „Hadi történetek“ II. 71.

²⁾ „Valóban kívánni lehetne, hogy a mit a Pozsoni Semináriumban a nagy érdemű Professor Urak már szokásba vettek; ugyan az gyakoroltatnék az apróbb Oskolákban is. Ugy két három esztendeig a szegény paraszt gyermekek többre mennének a nékik szükséges Tudományokban; mint most hat esztendeig. (u. o.)

³⁾ „Hogy a Protestansok a normától félnek, egyik fő oka az, mert látják, hogy az a Haza nyelvét és a Nemzetet el fogja törölni. Tanítatnának tsak mindenek Magyarúl a norma szerint, s maradnának meg az Oskolák a régi vigyázók alatt, mint járt könnyebben hajlanának hozzá.“ (U. o.)

⁴⁾ „Pestről írja egy érdemes Hazánkfia, hogy az oda való Nevendék Papságnak első igazgatója, s valóságos Attya, ft. Volgemuth Filep Úr, annyira kívánja előmozdítani az Anyai Nyelvet, hogy kis Pappainak minden jeles Magyar Könyveket meg szerez; sőt számokra, maga költségén, a Magyar Ujságokat is hordatja. Ezen nemes indulatú Hazafinak példás tselekedete, nem tsak a Magyar Nevendék Papokat indítja szép Nyelveknek pallérozására; hanem felserkentette még a született Horvát, Tót és Német Iffjakat is, a Magyar Nyelvnek tanulására: úgy hogy közzülők már sokan nem tsak értik a Magyar Könyveket, hanem magyarul is beszélhetnek.“ u. o. 122. l.

⁵⁾ „Örömmel írhatom (így folytatja szavait a Levél Író), hogy az ide való fő Oskolának más nemzetbéli Professorai is tanítatják magokat a Magyar Nyelvre.“ (L. „Hadi történetek.“ II. 121—2. l.)

⁶⁾ Január 26-án kelt számukban közlik e buzdulati jelenségeket a „Hadi

11. Ilykép igyekeztek azok az irányadó honfiak, különösen a Bécsben működők, mindjárt az 1790. év kezdetén a nemzeti nyelv iránti lelkesedést növelni.

Figyelmesen számba vették e végett mindazon jelentős nyilatkozatokat is, melyeket tudományos tekintélyű vagy egyébként magas állású férfiaktól közvetlenül vagy közvetve tudomásul nyervek, honosaik nemzeti önértetének biztatására alkalmasan fölhasználhatni véltek.¹⁾

Kiváltképen nagy fontosságúakként emlegeték Kaunitz hercegnek a magyarok iránt jó indulatot éreztetett szavait.²⁾

Majd más nemzetbelieknek hazájokhoz a távolban is hű ragaszkodását s áldozatkészségét dicsérettel említve, nyomban hozzáteszik: „Mi is örvendezve és dítsekedve jelenthetjük kedves Hazánknak, hogy javára irányzott szives igyekezetünknek hathatós előmozdítása által nem tsak tulajdonképpen való Magzati törekednek boldogságát munkálódni; hanem olyan is, a kit idegenek közzül fogadott kebelébe.“³⁾

történetek⁴, valamint a következőket is: „Bétsben — u. m. — sok Német Urak kezdik tanulni a Magyar Nyelvet, s a többek között egy Tanácsos Urnak (Regierungsrath) két Kisasszonyai is. — Szébenből is azt írja közelebb egy érdemes Ur, hogy tsak az ólta, a miolta munkánkat megindítottuk, reá adta magát Gubernialis Concipista Szeyvert nemes Szász Úr, Nyelvünk tanulására, s annyira előre ment benne, hogy már nem tsak folyvást olvas; hanem ért is. — (L. „Hadi tört.“ II. 124. l.)

¹⁾ Pestről úgyanekkor egy rokonszenvező német tudós levelét vevén örömmel közlik olvasóikkal annak tartalmát, mely a többi közt így szól: „Ich bin zwar ein geborner Deutsche, aber weit entfernt von jenen, welche diese den Engländern so ähnliche Nation verachten wollen... Ich liebe die edelgesinnte Ungarische Nation,“ — „Az illyen gondolkozásnak módja s indulat, ditsőségére szolgál — u. m. — nem tsak a Levél Irónak; hanem valóban az egész Német Nemzetnek. Szeretik is minden tanult s jó szívű Németek a Magyarokat. Élő Tanúi ennek mind azok, valakik Német Országnak nevezetesebb Városaiban meg fordultak. De nyilvánágos bizonyságok erre, magoknak a Német Tudósoknak betses Irásaik is, melyek, valahol alkalmosságok vagyon, mind nagy ditséretekkel emlékeznek a Magyar Nemzet felől. Illyenek p. o. a Schlötzer, Nicolai, Spitzler, Trenck, Schröck, (a ki tsak ugyan maga is Magyar Országról való) és több illyen nagy Embereknek Irásaik,“ — Ehhez aztán végül oda csatolja azt is, a mire közlésével céloz, „A midőn — u. m. — a Német Nemzetnek szintén átallyában való hajlandóságát tapasztaljuk Nemzetünk erántt ugyan nem váltanánk-e fel mi is ezt hasonló hajlandósággal, s nem igyekeznénk-e a felőlünk való jó gondolatokban a Németeket meg erősíteni.“ (U. o. 124. l.) Mint a főntebb érintett jelenségek-ből tudjuk, nagyon időszerűek voltak akkoron efféle tapintatos célzások.

²⁾ U. o. 199. l. említik, hogy „Kaunitz hg egy magyar lovas tisztet ebédjére hívott, s nagy elevenséggel beszélgetett vele a Magyar vitézi öltözetnek, más öltözetek felett való hasznos és díszes voltáról... Ugyanazon alkalmatossággal meg újította ez a nagy Hertzeg azon nemes vallás tételét, melyet már másszor is tett kedves Nemzetünk felől, hogy t. i. tsak a Magyar és az Anglus Nemzetek érdemlik meg tulajdonképpen a Nemzet nevezetet. — Ezeket tudjuk — u. m. — egy nagy Méltóságú Gróf Úr jó Hazánkiától, a ki maga is hivatalos volt akkor a Hertzeg asztalához, midőn ezek történtek.“

³⁾ L. u. o. 205. l. „Ez — u. m. — egy indigena, de a Magyar nyelvet

Ezeket a szellemi célzatú hazafias buzdításokat még a sz. korona haza szállításáról való jelentések előtt szólaltatták a „Hadi történetek“. Erős bizonyosságai így annak, hogy azok a céltudatos elmék mily korán, s mily eszélyesen igyekeztek a nemzet pezsdült érzelmeit legott a lényegesebb érdekek felé terelni.

A nemzeti palladiumnak diadalszerű visszaérkezése után pedig még hathatósabb indító okokkal törekedtek az örömtias honfiakat azok iránt eszméltetni. — Márc. 2-kán kelt számuk a császár temetése pompájának leírásán kívül csak is hazai dolgokról szól, különösen a sz. koronának ünnepélyes fogadtatásáról Komáromban és Budán, — de jobbra azon szellemi mozgalmakat tárgyalja, melyek a magyarság valódi főleszmlésének jelentős tanuságát s igazi életrealóságának kezességét láttatják.

Valóban nagyon eszélyes taktikára mutat az, hogy épen ezen időpontra tartották fenn az oly jelentős szellemi mozzanatokról szóló tudósításait, melyeket a haza több vidékéről nyertek volt akkortáiban levelezőiktől. — Mintegy varázsszerű fölelevenedését tüntették föl az eszmélőbb nemzeti szellemnek azon sergesen jelentkező irodalmi tevékenység bemutatásával, melyet a Kassán, Pécssett, Győrött, Pozsonyban, Pesten, Komáromban s Bécsben munkálkodó lelkes honfiak akkoriban mintegy hatványozott buzgalommal kifejteni iparkodtak.

Olykép tetszetett ez föl, mint némileg megvalósulta annak a népmesékből ismeretes regének, mely szerint az elbűvölt kastély népét régi dermedtségéből valamely tündéri ígélet új életre keltette. — Ezt az ígélet hatást a nemzeti alkotmány szent jelvényének hazaszállítása látszott előidézni. Hogy csakugyan ilykép tünjék az föl a hazafiak hatásosabb lelkesítésére, a „Hadi történetek“ e magasztos eseménynek az ország szívében történő ünneplésével egyidejűleg mutatják be olvasóiknak. ¹⁾

12. A kassaiak föltetszőbb működésével kezdődik ez az érdekes jelentés, úgy mint kik legkiválóbban éreztették, hogy szellemi működésök lehetőleg összetartó társulati viszony által erősbülve jóval sikeresebben foly. Ugy látszik példaként akarták ezt kiemelni.

---

valamint beszéllő, úgy betsülő s érette buzgó Gróf Úr, a ki 25 aranyot ajánlott a Magyar Literaturának általunk lehető virágztatására, mely 25 aranyokat 40-ig fog pótolni az említett M. Gróf Úr Titoknokja.“ Ehhez jegyeztesül tölde: „Közlebb lehetne egy Nagyszombati nagylelkű Hazafit, és más ehhez hasonlót Budáról meg neveznünk: ha a meg nevezés bántás gyánant nem lenne.“

¹⁾ Ezzel kezdik a márc. 2-án kelt számot: „A szent Koronának haza felé lett indulásáról tett Tudósításunk alkalmatosságával, bizodalmat nyujtottunk vólt kedves Hazánknak a felől, hogy boldogítására törekedő hív Fiai közzül, elől fogunk némelleyeket számlálni örömére. A miket akkor ígértünk, tsak most telleyesíthetjük: de hisszük, hogy most is kedvet találunk előtte, vigasztalással telleyes jelentésünkkel.“ (L. „Hadi történetek“. II. 273. l.)

Méltán is találhatták kívánatosnak, hogy másutt is olykép történjék a nemzeti művelődés tényezőinek közreható munkássága, mint ahogy azt a kassaiakról jelzi, „egy érdemes Hazafi.“ — „Mi Kassaiak — u. m. — a kik nem a tsupa dicséretet hajhászuk, hanem a Haza hasznán igaz lélekkel iparkodunk, gyakorta öszve gyűlünk hol egyiknél, hol másikinál, s közre tanátskozzunk, mi módon helyeztethessük a Magyar Nyelvet illendő méltóságába. Felfedezem, ki miben foglalatoskodik közzülünk.“¹⁾ — Számra nézve 17 magyar munkát jelez, melyek készítésével 9 magyar tudós fáradozik Kassán. Tartalmi tekintetben is becses tárgyúak azok s valóban korszerűek.²⁾

De a többi városokból jelzett irodalmi törekvések közt is jelentős becsű termények mutatkoznak.

Különös, hogy a mit Pozsonyból sőt Pestről is felhoz, csak is a seminariumbeli munkásságra vonatkozik.³⁾ De itt ismét kiváltképpen a növendékpapok „munkás hazafiságát“ emeli ki.⁴⁾

Közben két jutalmazó maecenást is említ: Török Zsigmondot (az elszegényedett nemeseknek szószólóját Budán) ki „20 aranyokat ígér egy olly érdemes Hazafinak, ki Montesquieu „Esprit des

¹⁾ U. o. — Főntebb (l. 157. l.) már idéztük e sorokat. Itt más ok készte ismét felhoznunk.

²⁾ „Szabó Dávid „Költeményes munkáit“, a „Kisded Szó-tárt“ megbővítve, aztán „a Magyarságnak virágait“ készül közre eresztetni. — Bacsányi Ossian fordításában s Ányos munkáinak egybe szedésében foglalatoskodik. — Novák István a „Természeti és Polgári Törvényt“, meg a „Népeknek Törvényét“ írja meg magyarul. „E jeles munkának némi némüképpen való meg jutalmazására 10 aranyat szánt egy nemes lelkű (pedig éppen nem fő rendű) Hazafi.“ — Kazintzy Hamlet fordítását és az Orfeust szándékozik világ eleibe botosítani. — Hadusfalvai Spilenberg Pál „Szabad Elmélkedések a földnek kimérése szerint fel állítandó adózás Systemájának Tökéletlenségéről“ című könyvét adta ki ezen hónapban. — Kis Antal (Ex-Paulinus) a VI. iskolában taníttatni szokott „Természet Törvényének Elejit“ fogja meg írni magyarul és a kisbess oskolák ifjúsága számára a „Magyar Nemzetnek történeteit.“ — Simai Kristóf (Piarista) a nemzeti kis oskolák számára „Fizikát“ és „Ethikát“ készít. Ugyan ez a szép elméjű Hazafi 5 darab új vig Játékokat fog rövid nap alatt világra botosítani. — Dudási Antal (Minorita, Almásyéknál Nevelő) a „Fizikának Fundamentumait“, melyeket az V. oskolabéli Ifjúság tanul, fogja magyarul ki adni. — Egy igen szép reménységű Ur Tasso „megszabadított Jeruslemét“ fordíttatja Olaszból.“ (U. o. 273—5. l.)

³⁾ „A pozsonyi seminariumban Szvorényi Magyar ország Ekklesiai Historiáját Magyar nyelven dolgozza; — a pestiben Bek e a növ. papok út mutatójok Campenek „a Lélekről való Tanítást“, fordítja magyarra.“ (U. o. 276. l.)

⁴⁾ „Ataljának — u. m. — a Posoni és Pesti TT. Nevend. Pap Uraknak munkás Hazafiságokat jobban elő nem adhatjuk, mintha a „Mindes Gyűjtemény“nek (jan. 22-án kelt Darabjából e sorokat iktatjuk ide: „Egy Levelet sem lehetne talám úgy közre botosítanunk, a Posoni és Pesti Pap nevelő Házban tanuló Nemes Ifjaknak ditséretnek nélkül, ha mind ki írának, a mit ezek a kedves Hazafiak Anyai Nyelvünk gyarapítására el követnek.“ — — — (L. „Hadi történetek“ II. 277. l.)

Loix“ munkáját fontos és könnyen folyó Magyarsággal le fordítja“, és egy névtelenül maradni kívánó hazafit.¹⁾

Ezek elmondása után lelkesülten így folytatja: „Örvendhetsz kedves Hazánk! mert látod ezekből, hogy nem maradtál gyámol nélkül. Sokak ugyan az akadályok, melyeket meg kell győzni; sokak az eszközök, melyeket elkövetni szükség, hogy óhajtott virágzásodat érhesd; de erő is sok van készen szolgálatodra; s dolgozik is már szives törekedéssel boldogságon. — Megadják az Egek nem sokára azon arany időket érned, melyekben a Tudományoknak s nemes Mesterségeknek minden ágai saját nyelveden fognak taníttatni s olvastatni. Az Anyai Nyelv virágoztatni fogja ezeket Te benned, és ismét ezek az Anyai Nyelvet. — Nem lessz így jövődőben, mivel kérkedjenek feletted Európának más pallérozott Tartományai, s a mellett meg tartod azt a természeti tulajdonságodat is állandó ul, melyet a külső Nemzetek benned ditsérve tsudálnak.“²⁾

13. Igen érezteti e magasztosult hangulatú biztatás a nagy enthusiasmust, mely a sz. koronának az ország szívébe jutását oly rendkívüli örömmérettel üdvözölte s onnét szerte sugározva az egész hazát fölvilanyozta. — Ama számos üdvölvésnél, melyek akkoron a levegőt megrengeték, erősebb hatású lehetett ez a fogékonyabb érzésű hazafiakra. De a mily magas reményekre gerjesztő volt a biztatás, oly nagyon mély aggodalmat rejt vala magában a „sok a k a d á l y“-nak még ily gyöngéd említése is.

Csak az eszmélőbb elmék sejtették azt egyelőre, a mi abban jelezve volt, habár tüstént jóformán rámutatnak arra e nyomban következő sorok: „Örülünk mi is szerentsés sorsodon kedves Hazánk! és hisszük, hogy ezen örömnket mostani sokat ígérő környül állásidhoz képest hathatósabban meg nem bizonyíthatnánk, mintha Nevedben, ezen 3 kérdéseket tesszük fel, Tudománnyal ekeskedő Fijaidnak a meg fejtesre:

I. Mítsoda ereje vagyon az Anyai Nyelvnek, a Nemzet természeteti tulajdonságának (Nationalis Character) fenn tartására?

II. Mennyire segíti a Nemzet valóságos boldogulását s pallérozódását, az Anyai Nyelv gyarapodása:

¹⁾ L. u. o. 278. 1. és a főntebbi 2. jegyzetben.

²⁾ U. o. 124. 279. 1. Ezt az elismerést kiváltképen a magyar vitézségnek akkoriban feltűnt újabb tanuságai szereztek. Meg növelte azt a törvényes alapú nemzeti alkotmányhoz való szívós ragaszkodás is. — Egyébként a főntebbi fejezetekben már meglehetősen jelzett átalakulási viszonyok is úgy hozták magokkal, hogy a nemzetek mindinkább elfordulván az elszintelenítő sivár kosmopolitismustól, a sajátos nemzeti jellemnek megfelelőbb művelődésre törekedtek és a cibakos parókás álművelődést repudiálva, szívesen méltaták a természetesebb, habár kevésbbé finomult, sőt primitivszerű nemzeti fejlődést is.

és ellenben mennyire hátráltatja azt, ennek valamely idegen-ért való el mellőzése?

III. Mennyire szükséges a Magyar Nemzetnek a Deák nyelvnek tudása?¹⁾

Emphatikus fölhívása ez így magában véve is a nemzeti eszmélkedésnek. Mert oda szól, hogy a fajunk életkérdése iránti komoly gondolkodásra s gondoskodásra ébreszsze a tehetségesebb elméket. Méltán mondják legott a felhívók, hogy „a fel tett Kérdésekre adandó helyes Feleletektől igen sok függ, ha azok olly állításokat foglalandanak magokban, mellyek ne tsak a tsupa okoskodáson épült okokkal erősítessenek; hanem mind a régibb mind pedig az újabb Historiákból vett példákkal világossítassanak, s szembe tűnőképpen bizonyítassanak. Kérünk azért, 20 Arany jutalom pénznek szives ajánlása mellett, minden velünk együtt ugyan azon egy nemes tzélra — Nemzetünk javára törekedő Hazánkfiait; sőt kéri maga édes Hazájok általunk, vegyék fel az említett 3 Kérdéseket méltó figyelmetességeknek tárgyául, s igyekezzenek azokat Hazájoknak tartozott buzgósággal meg fejteni.“²⁾

14. Ez a buzgó kérés, valamint a 4 hónapi határidő³⁾ mutatja, hogy sürgősnek érzik e kiváló fontosságú kérdésekkel való foglalkozást.

Utána azonnal fölemlítik az előbbi év szeptember havában kihirdetett pályázatot is a Magyar Grammatikának helyes kidolgozásáért,⁴⁾ s hogy ez annál inkább sikerülhessen, azt a határidőt, melyet előbb csak is 9 hónapra szabtak volt, fél évvel meghosszabbítják.

A főntebbi 3 kérdés tárgyának földerítése igen természetesen jóval sürgetőbb volt, a nyelvügyi széthajló nézetek miatt. Főleg a közeledő országgyűlés tanakodásainak egyik igen lényeges feladatát vala képezendő a nemzeti nyelvnek illetékes érvényesítése mind közügyviteli, mind közoktatási tekintetben.

Amaz életbe vágó kérdéseknek ez okból mentől alaposabb fejtegetését s ily módon a nemzeti nyelv tisztí jogosultságának minél hathatósabb megszívleltetését eszközölni nagyon időszerű volt épen akkoron, midőn a szent korona hazaérkezését oly hazafias lelkesedéssel s a magyarság végetti élénk demonstratiókkal fogadta

1) Főntebb (l. 158. l.) más tekintetnél fogva már említők e fontos feladatot.

2) L. „Hadi történetek“ II. 280. l.

3) Már jul. 13-dikára kívánják a feleletek beküldését. Ugy látszik inkább csak ürügyül említik, hogy ez „akkor ott a Leopold városában esendő Margita Vására alkalmatosságával jó móddal meg történhet.“

4) L. „Hadi történetek“ II. 281. l.

nemcsak a nemzet színe java, hanem hozzája csatlakozva azok tetemes száma is, kik előbb aligha viselték szívökön a nemzetiség ügyét, amint hogy ez nyomban látható egyes jelentésekből is, melyek azon zajos tüntetéseket tárgyalják.¹⁾

Az a gyors eredmény, mely ama három kérdés fejtegetésével már az 1790-diki év harmadik negyedében a nyilvánosság elé került, nyomós bizonyosságát adja annak, hogy a gondolkodóbb hazafiak csakugyan buzgón fölkarolták a több tekintetben égetően őszöntző themát. De meg azt is gyaníttatja ez, hogy már a kérdések nyilvános fölvetése előtt is foglalkozott némelyikök azok tárgyával, sőt jó formán részese is volt annak az előre való gondoskodásnak, hogy ama föladat minél korábban irodalmi megvitatás és versenyző tanulmány végett pályakérdésként hirdettessék ki.

Ilyesmit sejdített, sőt vall is részben különösen azon két előkelő bécsi magyar írónak műve, kik igen közeli s mondhatni benső viszonyban állottak a „Hadi Történetek“ írói körével.

15. Decsy Sámuelnek „Pannóniai Féniksz avagy Hamvából Fel-Támadott Magyar Nyelv“ című munkája már szeptember elején szállott közre. Ezt pedig megelőzte Báróczy Sándornak „A védelmezett Magyar Nyelv vagyis a Deákság mennyire szükséges voltáról való Kettős-Beszélgetés,“ című munkája, úgy mint mely amannak napvilágra jövetelét eleve tudatván, a főntebbi feladat némely részleteit illetőleg előre is hivatkozik rá, hogy iránta a hazafiak figyelmét annál inkább fölgerjessze.²⁾

E két ily tárgyú főbb dolgozaton kívül azonnal más kettő is jelent meg (Gáti s Vedresé) szintazon thema fejtegetését tartalmazván.

Báróczy³⁾ már könyve címével s annak homlokára tűzött szembeszökő emblemaival őszintén jelzi iratának apologetikus célzatát.⁴⁾ — Nagyon arra mutat ez, hogy a fejtegette nyelvkérdés akkoron már szinte aggasztóvá élesült vala.

Állítása szerint a főntebbi 3 kérdésnek a „Hadi történetek“ általi fölvetése következtében támasztott az meghasonlást.⁵⁾ De úgy

¹⁾ U. o. 286. l. „Febr. 21-kén ezt írta Pestről egy drága Barátunk: „Valamennyi Budai s Pesti Dáma vagyon, mind Magyarba öltözött, s úgy várja a Koronát.“ — Hányad része volt ennek magyar? — De a tüntetést áramlat idézte elő, s ez magával sodorja a sokaságot, s legalább percekre összeolvasztja.

²⁾ L. „A védelmezett magyar nyelv.“ 41. l.

³⁾ Megjegyzendő, hogy Báróczy e művét névtelenül bocsátotta közre, de a „Pannóniai Féniksz“ 238. lapján ráhivatkozván Decsy Sámuel, legott nyíltan megnevezi őt, mint „a védelmezett magyar nyelv“ szerzőjét.

⁴⁾ Két darunk ádáz vívását ábrázolja az a címkép, melynek jelentőségét világosan megérteti a „Bévezetés.“ Ebben a nemzeti „egyenletlenség és visszaonás“ véstes eredményeire emlékeztetvén, nyíltan vallja Báróczy a hazafias kiegyenlítésre igyekvő szándékát.

⁵⁾ L. „A védelmezett Magyar nyelv.“ 6. l. „Egyebekről, — u. m. — mint tzelomhoz nem tartozó és, ha a hírnek lehet hinni, talám igen is ked-

látszik, már előbb is komoly eszmecserek folytanak arról különösen némely intéző körökben. A pályadíjjal buzdítás pedig mintegy felszította az antagonizmust.

Annival inkább neki hevülhetett a latinságba belecsontosult ellenfél is merev álláspontja védelmezésének, minél hatályosabban hangsúlyozák érveiket a magyar nyelv illetékének erélyes vitatói. Érezhető e versengés fokozódása több ízbeli hazafias nyilatkozatokból a „Hadi történetek“ további lapjain.¹⁾

Aztán meg a közbejött balesemények is, melyek a nemzeti törekvések elé oly fatalis módon megakasztó akadályokat gördítének, nem egy ok miatt javalták a merész kockázatnak látszó nemzeti követelés visszatartását.

Kétségkívül terheesebb volt e nyelvügyi küzdelem a tanakodási termekben, mint ahogy az a nyilvánosságra került e tárgybéli nem fölös számú iratokból kivehető; habár észlelőbben megfigyelve ezek is eléggé sejtetik annak kínos voltát.

16. Báróczyt, a huzamos ideig elvonultan hallgatót, bizonyára nagy motivumok bírták felszólalásra. — Mint az újhód magyarság egyik előharcosa, már ama felosztónzó „kérdések közzététele előtt szándékozott ő a Magyar nyelvnek szükségés míveléséről valamit napvilágra bocsátani.“²⁾ Sőt Decsy Sámuellel szövetkezve azon volt, hogy ama kérdéseknek részökről is minél hathatósabb megvilágosítását eszközölje. — Ő maga kiváltképen a harmadik kérdés fejtegetését vállalta fel. E végett az ellenfélieknek nézeteit 16 pontba foglaltan bocsátja előre, melyeket állítása szerint³⁾ az ellentábornak egyik buzgó híve, kit művében Aloysius név alatt beszéltet, mutatott be neki mint feleletet arra a 3-dik kérdésre. Ezeket aztán egyenként véve föl, ügyes dilalektikával cáfolgatja olyképen, hogy a dialogus-féle alakba foglalt vitairatban Aloysius-

vetlen történetekről, (ez alkalmasint a már érintettük „porosz-magyar viszonyok“-ra vonatkozik) most el halgatván, tsak azt említem, hogy: Ennek előtte bizonyos idővel, a Hadi történetek írói azt a kérdést adván ki: „Mennyire szükséges a Magyar Nemzetnek, a Deák Nyelvnek tudása?“ — állt mindenfélé esmértelessé a kérdés, azonnal hasonlós támadott Hazánk-fia i között...“

¹⁾ A „Hadi történetek“ II. kötetében néhutt erőteljes nyilatkozatokban szólalnak föl a lelkesültebb honfiak a nemzeti nyelv országosításának szükségét vitatva: így különösen a 416—o. 427—3o. 495—9. 591. 603. l.

²⁾ L. „A védelmezett Magyar Nyelv“ 22. l. „Megvallom, — u. m. — igazán, hogy még minelőtte azon kérdést ki-bocsátatták volna, már szándékoztam a Magyar nyelvnek szükséges míveléséről, valamit napvilágra bocsátani, s egy érdemes és tudós Hazánkfiával már meg is edgyezettünk felette, a minthogy reménlem is az Ország gyűléséig talám lehető el-készíthetését.“ — Kétségkívül Dr. Decsy Sámuellel történt ez a megegyezés és pedig, mint kölcsönös hivatkozásaik mutatják, ama 3 kérdés tárgyának olyképen való megosztásával, hogy Decsy a két elsőbbel, Báróczy a harmadikkal foglalkozott tüzetesebben.

³⁾ L. u. o. 21—2. l.

nak, a latin nyelv melletti kardoskodásával szemben Báróczy az író „István“ név alatt előnyösen védi a nemzeti nyelv jogait.

Báróczynak, a Bessenyei kör egyik antesignanusának irodalmi hírneve s tekintélye nem kis mérvben növelhette ezen apologiájának hatását. Diadala annál kiválóbban tűnt föl, minél kevésbé mutatkozott az ellenfélről vele mérkőzhető szellemi dalia, holott a nemzeti nyelvnek országossá emelése ügyében utána kevés idő mulva¹⁾ még dúsabb apparatussal fölszerelten lépett ki Decsy Sámuel „Pannóniai Feniks“-e, teljesebben fölkarolván azon érveket, melyek ama fontos 3 kérdésnek²⁾ több oldalról megokolt földéítését adják. Aztán pedig Gáti István és Vedres István szintazon tárgyú s irányú dolgozatukkal szálltak síkra a magyar nyelvnek illetékes föl-emeléseért, míg ellenben a másik fél irodalmilag aligha tüntetett elő valami föltetszőbb bizonyyságot álláspontjának védelmére.

Valóban érdekes monographia tárgyát képezhetné e nyelv-védelmi küzdelemnek kimerítőbb előadása, különösen napjaink nyelv-ügyi s nemzetiségi viszályaira nézve. Itt csak mellékesen érintetők azt.

Voltak ugyan ama lelkes védíratokban olyan érvek is, melyek az akkorban gerjedező nemzetellenes mozgalmak tekintetéből meg-lehetősen gyöngíthetők valának;³⁾ de az ó-alkotmányosok részéről is, kik a latin nyelv előbbi tekintélyét főleg hazafias feltékenységből védték, nem látszott tanácsosnak azokat erősebben feszegetni, nehogy a különben is veszélylyel fenyegető elemek az által biztatva

¹⁾ Báróczy védírata már 1790-diki julius derekán nyilvánosságra jutott. (L. „Hadi történetek“ III. 104. l.) Decsy Sámuel pedig dedicatioja datuma szerint szeptember közepe felé került ki sajtó alól.

²⁾ Ilyen különösen az ellenféli nézeteket tárgyaló 16 pontnak 7-dike, mely így szól: „Magyar Ország kormányozásába a Magyar Országgal egybe kaptoslt és kaptoslandó Tartományoknak fiaí részt kívánnak; — — — Már ha a Magyar a Deák nyelvtől el állana, minden bizonynyal, a Születése Nyelvéhez ragaszkodna. Kérdem: Minémü szemmel túrnék ezt el a Horvátok, a Dalmaták, a Schlavoniabéliek? Podoliánusok, Gallitziánusok, Lodomerianusok, és Bukovina-béliek? a kik a Magyar Törvényt meg tartani ohajva ohajtják; de ha az Magyar Nyelv színe alatt hivatalyoktul el vettetnének; Minden bizonynyal görbén néznének. — — —“ Erre „István“ (Báróczy) így válaszol: „Ezt az edgyet meg esmérem magam is, hogy minden elő hordott okaid között még leg fontosabb: de e sem orvosalhatatlan akadály...“ Különösen az erdélyi szászokra hivatkozva, jó hiszemmel azt mondja, hogy azok, habár nem bírnak magyar nemesi praerogativákkal, „mégis Magyarok között lévén, a Nemzetnek Előkelői a Hivatalokra nézve minnyájan: a Község pedig, kereskedése könnyeb fojtathatása végett, nagyobb részént mind szollyák a Magyar nyelvet; hát ha még a Magyar szabadság is osztón gyánánt szolgálna nékik! — — —“ miért ne lehetne hát, ellenben, azt remélneni, hogy azokat az elő számlált Nemzeteket, meg győző fontos okokkal capacitálván következendő hasznokról, ne fogadnák el a Magyar nyelvet, és önként ne tennék ezt az egy nehány esztendeig tartó áldozatot...“ (l. „A Védelmzetett Magyar Nyelv.“ 13. 39—40. l.)

még inkább vérszemet kapjanak. Legalább a jelentős értelmiségiek hazafias érzülete méltán óvakodott olyasmitól. ¹⁾

17. Ez volttehát az akkori nemzeti buzdulatnak egyik legjelentősebb mozzanata s az időszaki irodalomnak történeti fontosságú eseménye. Mint látható, főleg a „Hadi történetek“ írói körének áldozatkészsége idézte ezt elő azon éberségével, melylyel a magyar nyelv kérdését már a germanizáló császári abszolutizmus hatalmi alkonyatán legott szőnyegre hozni, sőt annak „tárgyalására a hazafiakat jutalmak által is felserkenteni igyekezett.“ ²⁾

Lényeges eredményei e buzgalomnak ismeretesek a hazánk köztörténelmét s különösen nemzetünk irodalomtörténetét avatottan tárgyaló művekből.

Nem mehetett ugyan teljesezésbe azonnal mind az, a mi akkoron a lelkes hazafiak részéről méltó óhajtként nyilvánult, de meglehetősen részben mégis sikerhez jutott. Már magában véve is igen jelentős eredmény volt az, hogy az oly hathatósan fölgerjesztett eszmék, mint Toldy írja, — „kiirthatatlan gyökeret vertek az elmékben, s fejedelem és ország törvényekelyekben ismerték el a nyelv nemzeti jogait. Az országgyűlési tanácskozások magyarul folytak, a naplók eredetileg magyarul szerkesztettek. II. Lipót biztosította a nemzetet, hogy bár a státusügyekben még most a deák nyelv marad, de idegen nyelv nem fog azokba behozatni; hogy pedig a magyar mindinkább terjesztessék és míveltessék, az egyetemen, s az összes magyar birodalom akademiái és közép tanodáiban a m. nyelv és irálynak tanszékek voltak állítandók (1790. 16. tcikk). A megyék is a magyar nyelvvel kezdtek élni a helytartótanácshoz intézett felirataikban. Erdélyben a m. nyelv az igazgatószékek, hivatalok és törvényszékeknél ismét visszaállítatott (1791. 31. tc.)“ ³⁾

18. Elismerést igényel ugyan a közviszonyok azon jelentős befolyása, mely nem csak közeli, hanem távolabbról átháramló kedvezményekkel is hathatósan előmozdította a nemzeti szellemnek ezen cél tudatosabb igyekeését: de más részt számba veendő az is, hogy legott tetemes akadályokkal is késleltette azt megindított haladásában.

¹⁾ Mert hazafias érzületüekként ismeri el s méltatja Báróczy a latin nyelv mellett buzgólkodókat is. „Hazánk fainak egy része — u. m. — mely Hazájához való szeretetének tüzetől égett, a Magyar nyelvet választotta, és oly utnak nézte, mely csak egyedül viheti a Nemzetet meg gyökeresedett boldogságára, és a ditsőségnek leg főbb pontyára. — Más része, melynek Nemzetéhez való szeretete nem kevesebbé hevítette hazafiúi kebelét, a Deák nyelvnek el hagyásában, minden Törvényeinek és szabadságának temető sirhalmát gondolta látni; és így ugyan azon egy tárgy, mind élesztette, mind pedig gyötrette őket, szerről szerre.“ (L. u. o. „Bévezetés“ 6—7. l.)

²⁾ L. Toldy Fer. „A magyar nemzeti irodalom története“ Budapest, 1878. 156. l.

³⁾ U. o.

Többnyire sorsa az már az ily nagy változatokkal meglepő időszaknak, hogy majd feltornyosuló, majd örvényekbe omló hullámai magokkal emelik vagy süllyesztik az áramlat felületén himblőzni szokott súlytalan lényeket. — Ilyesek száma pedig többnyire hasonlíthatatlanul nagyobb a tömörültebb belértékűekénél még a legfejlettebb társadalmakban is.

Nálunk a hevenyészés buzgalmával gyéren szövetkezik a szívós kitartás. Franciás lelkesedésünk meglehetősen távol esik az angol s germánfaj mélyebb meggyőződésű szilárdságától. Fölpezdülő serénykedésünk a mily hévvel lobbol megindul, úgy néha idő előtt lelohad. Saját közmondásunk már régóta a szalma-tűzféle hasonlattal vallja e fogyatkozásunkat.

Ekkor az időviszonyok balfordulatai is sokkép hozzájárultak a túlhév langyításához.

Ilyesek bénító hatása a hazafias célzatok jobb módú gyamolítóira igen érezhető volt legott már a budai országgyűlés után bekövetkezett coniunkturából. Némelyeknek előbbi fölmelegültségét részben a nemzeti óhajtásoknak ellenszegülő elemek fenyegetőzései hűtötték le, részben a kormánykörök többrendbeli aggodalmai ejtették tőprengésbe úgy, hogy megdöbbenve riadtak vissza a nemzeti ügynek hőbb pártolásától.

Innét az a csüggettség, mely miatt különösen a magyar nyelvnek hatályosabb emelése végett alakulandó tudományos társaság ügye mintegy zátonyra jutott.

Voltak a habozásba ejtett főrendiek közt olyanok is, kik hazafias érületüknél fogva buzgón óhajtották ugyan a nemzeti művelődés olyatán hathatósabb organumát, s így átallottak a megígért közreműködéstől teljesen visszalépni; de a kényessé vált viszonyok miatt inkább csak névtelenül s közvetítők által vélték éreztethetni az ügy iránti jó hajlamukat. Az odábbiakban fölismerhető lesz ez némely figyelemre méltó jelenségekből.

19. A közviszonyok ily fordulatos alakulásai közben leginkább következetesnek bizonyult azon serény minőségű phalanx, melyet a „Hadi történetek“ íróinak bensőbb csatlakozású hívei egyenletes mérsékű buzgalommal tanusítanak.

Az ő elvök Tacitus szavai szerint e jelmondatot látszott követni: „Liceat inter abruptam contumaciam, et deforme obsequium pergere iter a ambitione ac periculis vacuum. (Annal. L. IV. c. 20.)

A „Hadi történetek“-et egybevető figyelemmel tanulmányozva igen érdekes megvilágítását nyerjük annak, hogy miképen vált ki a nemzeti visszahatásból s annak eleintén csakugyan szenvedélyes háborgással kavargó fluctuatióiból a magyar értelmiség józanabb, sőt főnkeltbb irányzata. Míg amazt inkább csak sejteti, emezt valóban érezteti is e tapintatosan kezelt közlöny.

Benne gyülemllett össze elismertebb tekintélyű organummá a hazafias gondolkodás, hogy azt a „tranquilla potestas“-t érvényesítse, mely a messze ágazó közviszonyoknak körültekintőbb felfogásával a nemzeti közérzületet ildomosan irányozhassa.

Fölfelé és lefelé egyiránt kiméletes mérsékkel, de amúgy oldallag még is nyomósan észleltető figyelmeztetésekkel igyekezett ez kiküzdeni a nemzet lényegesebb érdekeinek biztosítékait. S jó módjával sikerült is neki a nem csekély bonyodalmú viszonyok dacára valóban jelentős eredményt kivívnia.

Eszélyes lojalitásuk fedezete alatt bizton buzdíthatták a „Hadi történetek“ írói főleg a nemzeti művelődésre sarkalt magyarságot. A mint hogy tették is ezt ildomos modoruk szerint fokozódó mérvben még akkor is, midőn a megdöbbentő fordulatok a politikai visszahatás túlzó hevét oly hirtelenül lelohaszták, vagy részben csak visszafojtották.

Némely hevenyészett lelkesedésű vagy a hazafiaskodással csak is népszerűségeit hajhászó korcs, megbökkenve a balhírek nesztétől, csakhamar szerepváltáshoz fogott. S minthogy a rikító színű nemzeti jelmezek különben is már fakulni kezdettek a nyári napfényen folyt tüntetésektől, meg hamis ragyogású paszomántjaik is foszladozásnak eredtek: nem kevés ürügyet találtak az azokból való kivedlésre, vagy legalább az olyasoknak tetemesb módosítására. Mert Kazinczy vallomása szerint, „láták, hogy az arany jobban áll erszényben mint nadrágon.“¹⁾

20. De a valódibb magyar érzületű irányadók ekkor is következetesen hangsúlyozák a tisztességes nemzeti öltönynek jelentőségét. Különösen amúgy gyöngéd modorban érezhetőleg rájuk leckéztek az oly magyar hölgyekre, kik előbb szinte phantastikus amazonkodással tüntettek,²⁾ aztán pedig ezt hamar megunva, mint a divat szeszély rabjai visszafordultak az idegen felé.³⁾

Sőt már előbb is, midőn ilyeseknek csupán hivalkodási negélyezését tapasztalák, nem mulasztották el megjegyezni, hogy a magyar könyvek olvasása még inkább ajánlkozik azoknak, kik a magyar öltözet fölvetelével honleányokul kívánnak ismertetni.⁴⁾

Habár úgy szólva csak homoeopathikus cseppekben adogatták is hol buzdító, hol óvó s intő tanácsaikat, mégis föltetsző hatásúak voltak azok ama kor nemzedékére, melyet nem kábíthatott akkor az oly tömérdek eszme-zagyvalék, mint a minővel a mai lapirodalom lapítja az elméket s ferdíti az érzelmeket. Bölcseségök helyesen azt javallta, hogy a „non multa, sed multum“ szabály sze-

1) L. Kazinczy F. „Pályám emlékezete“ Budapest, 1879. 139. l.

2) U. o.

3) L. „Hadi történetek“ II. 713. l.

4) U. o. II. 372. 407. l.

rint igyekezzenek hazánkfiai inkább a kevés oktatásból sokat tanulni, mint a sokból keveset meríteni.

Kiváltképen a példák kiemelésével iparkodtak azok a jeles irányzók hatni. Működésök eredménye igen emlékeztet a „gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo“ régi közmondásra.

Jobbára ennek a mérsékelt irányzatnak tudható be érdemeül, hogy a magyar nemzetiségi buzgalom mind inkább tartózkodva a gyűlölködéstől, nem ingerelte élesebb reactiora azon más fajú elemeket, melyek a túlhajtók szertelenségei miatt már nem kevésbé fölizgulva, valóban aggasztó gátokat kezdettek vetni a magyar alkotmányosságra törekvésnek.¹⁾

A főntebb említett figyelmeztetések láttatják, milyen módon igyekeztek elejét venni a reagens elemek elmérgesedésének s hogyan diluálták azokat tapintatos cáfolatok s ildomos intések által.²⁾

Ilyes taktikának eredményeiül vehetők azon méltányos elismerésű jobb vélemények is, melyek mint a „Hadi történetek“-ben néhutt olvasható,³⁾ a külföld értelmisége részéről több ízben vidító kedvezéssel nyilatkoztak fajunknak akkori loyális irányú alkotmányos és nemzeties törekvéseiről.

Nemzeti érületünk jobbik irányzata még ma is önérzetesen gondolhat vissza akkori zsendültére. Jelesen inaugurálta ez azon mérsékelt szellemű politikáját, mely „inter Scyllam et Charybdim“ óvatosan evezve bölcsen tájékozta s irányozta azután is fajunkat jövőbeli fontos feladatainak megszívlelésére s nemzeti biztosítékainak sikeresebb kivívására.

1) L. Horváth Mihály „Magyarország történelme.“ Budapest, 1873. VIII. 54—70. l.

2) „Hadi történetek“ II. 569. 716. 764. l.

3) U. o. 123—4. l.

XX. A vérmes remények mérsékelt eredménye.

1. Lényeges érdekűnek látszott nemzeti művelődésünk mai sürgetmeivel szemben kissé mélyebb pillantásokat vetnünk ama száz év előtti buzdulat forrongásába, mely epochalis jelenségeivel új korszakot inagurált fajunk szellemi életében.

Nemzetünk újabb kulturai fejlődésének mintegy kikeleti pözdülését jelezte az oly annyira, hogy megállható okoknál fogva számíthatni attól kezdve — állami szintűgy mint társadalmi tekintben is — a magyarságnak, úgy szólva, renaissance időszakát.

Alkalmilag, de tán eléggé alkalomszerű episódként szövődhetek ennek jelentősebb mozzanatai az ily pragmatikus irányú tanulmány tárgyalásába, mely kezdete óta azon van, hogy kitelhető tényadatokkal megokoltan tüntesse elő a nemzeti szellem lendültebb fejlődését.

Főleg ugyan a nemzeti érületnek irodalmi nyilatkozásai igényelték észlelőbb figyelmünket, de e mellett eléggé rendén volt időnként számba vennünk annak egyéb jelenségek általi kifejezését is. Így haladásának jóval összerűbb s jellemzetesb képét nyerhettük. Midőn fajunk létalpját látta veszélyeztetve a merészen felforgató hatalmi önkény által; nyelvének s alkotmányának megmentése s lehetőleg biztosítása végett országos visszahatást gerjesztett, melynek politikai s nemzeti iránya kölcsönös összeműködéssel kelt iker palladiumának védelmére. — Magasztos eszmék és sarkalatos érdekek forogván kérdésben, a nagy indokokkal arányos szenvedélyeket keltettek.

Ha nem is olykép, mint a merőben nyers erők mérkőzésénél történik, még is izgalomteljes beháborgással folyt az életmentésért vívott küzdelem. Ezt így valódi mivolta szerint csak gondolatban áteszmélni is komolyabb dolog, semhogy elménk fölötte könnyedén átlebhenhessen. — Ez idő szerint különösen van miért tűnődnünk fölötte.

Miképen forrta ki magát e válságos erjedés, melyet a balviszonyok által bele elegyített heterogen elemek szinte chaoszerűvé kezdtek volt zavarni, és mennyiben fejtekezhett ki abból nemzetünk jobbik mivolta oly diadalmasan, hogy aztán a történelmi s hagyományos multnak alapján a korszerű újhódás stadiumába léphetett át: ennek hábar kissé türelmet igénylő előadását is talán

még sem vehették épen visszatetszőleg a nemzeti szellem küzdelmei iránt érdeklődők addig is, míg tüzetes feladatunkra vonatkozásai teljesebben ki fognak világlni az odább említendőkből.

2. Oly határválási jelenségeként emelkedett ki ama pözdületi időszak nemzetünk történelmi folyamából, melyre e századi fejlődésének s műveleteinek majd mindegyik irányzata mint jelentősebb kezdeményi vagy csak alapvetési korára emlékeztet vissza.

Annyira hatályosan buzdult föl akkoron a magyarságnak eszmélőbb s céltudatosabb önérzete, mint előbb még soha sem. Akkor nyilatkozott föltetszőbben azon emelkedettebb aspiratiója, hogy faji individualitásának valódi mivoltát az újkor igénye szerinti teljesebb kialakulásra készítse, hogy megtisztítkozza minden idegen foglaltól — úgy a mostoha idők folytán rátapadozott barbár szennytől, valamint az új korcsosodás émelvítő kendőzeteitől is, — romlatlanabb önlényegéből szervesen fejleszse ki sajátos művelődését, nemesbítvén azt az ó és új cultura épebb elemeivel s így aztán jogosultabb öntudattal foglalhasson helyet Európa műveltebb nemzeteinek sorában, hogy velők hajdani hírneves multjához méltó igénynyel szállhasson versenyre a nemesebb törekvések pályáján.

Ily nagy horderejű eszmék felé lelkenedeztek már akkoron nemzetünk gondolkodó jobbjai. Miképen igyekeztek e lelkesült öhajtsaikkal lehetőleg megvalósítása végett egyelőre legalább utat készíteni: ennek behatóbb megismerésére annyival inkább igyekezhetett érdeklődésünk, minél jelentősebb tanúságait észlelhette annak, hogy a műveltebb külföldön is nem kevesen élénk figyelemmel kísérik akkoron nemzetünk ilyenétén átalakulási célzatait.¹⁾ Sőt némely tekintélyes nevezetességek biztató nyilatkozataikkal is lendítgették ezeket; ²⁾ míg más bírálóbb észlelők nem hagyták megrovás nélkül ama buzduletnak némely szertelenségeit.³⁾

¹⁾ Azok után, a kiket e tekintetben már a föntebbi fejezetekben volt alkalmunk említeni, különösen figyelemre méltó az is, hogy Ürményi József az országgyűlést megnyitó beszédében mily nyomósan figyelmezteti a nemzetet a külföldnek rá irányzott észlelésére. „Most — u. m. — az egész világunknak az emei reánk vagnak függeszte. Mutassuk meg mind azon Nemzeteknek, a kik velünk köz védelmezés s bátorságra nézve szorossabban vagnak öszve tsatolva, mind pedig másoknak is főképp a külsőbbeknek, hogy mi gyökeres Törvényeink szerzeményét fen tartani nem azért kívánnyuk, hogy zablátlan szabadságra kaphassunk, hanem hogy ezen Constitutziókat Törvényeink igaz értelme szerént köztársaságunknak boldogságára leg alkalmatosabbnak lenni tapasztalásunkból találjuk. — Esmeressük meg velek, hogy ha Hazánkban némely hibák találtatnak is, azok nem a Törvény szerzésünknek tulajdoníthatatnak, hanem inkább onnan eredhetnek, hogy Országos Gyülekezeteink az Törvény által ki szabott idő alatt nem tartattak; — — —“ (I. Hadi történetek III. 72. l.)

²⁾ Igy különösen Schlötzer göttingai tanár nagy reményeknek adott kifejezést arra nézve, hogy a magyar nemzet saját nyelvének használatását kövelette „közönséges dolgainak folytatására s megírására...“ (I. u. o. IV. 530. l.)

³⁾ U. o. II. 716. 765. l. Ezekről a föntebbiekben fordult már elő említés.

Tanulmányunk érves okoknál fogva reflectált ilyesmikre is. Illeték szerinti becselés végett főleg gondosan egybe kellett vetnünk a hazafias törekvések különböző irányzatait s azoknak olykor messze kiágazó szálait is. Mert miként az Ilias hőseinek erős szenvedélyei olykor a fensőbb lényeket is harcra elegyedésre késztetik: úgy találkozik efféle a történeti eseményekben is, hogy néha a kisebb-szerű mozgalmak is eléggé nagy horderejűek a magasabb hatalmi ügyek bonyolítására. — Merült föl ilyesmi ama visszahatási pözs-dület közben is, amit annak idején szintén érintenünk kellett mint a nemzeti ügyre hátráltató körülményt.¹⁾

3. Tárgyunkhoz kevésbé tartozván a nemzeti visszahatásnak politikai mozgalmait s hullámszásait részletezni, azokra inkább csak távolabbról vetettünk ügyet, a mennyiben néhutt közelebről érintkeztek a nemzeti visszahatás szellemibb irányzatával, sőt erre kölcsönös viszonyunknál fogva közben lendítőbb befolyást is gyakoroltak.

De már az aestuatio apadásával mindinkább érezhető volt e kölcsönös viszonynak oldódzása, jeléül annak, hogy az esz mék és érdekek többnyire csak a válságos vívódás szorongásai miatt kényszerültek melegebb csatlakozásra.

Méltatást érdemelt azonban ily ideigleni közeledések is, mint nálunk még új tünemény s némileg szintén időszaki jelenség nemzetiségünk történelmében, mely aztán utólag mind foganatosabban érezteté hatását.

Ugy volt ez akkor egyéb lényegtelennek látszó tünettel is, mely egyelőre nem csekély részben mint az exuberans buzdulat negédeskedése néhutt szertelenségekre is kezdett fajulni, de jobbára még is előmozdította az ügy lendületét. Mert mindig túlnyomó azok száma, kik a szellemi célzatokra is inkább csak érzékelhető motívumok által nyerhetők meg.

Miként a természet nagy oeconomijában sok fölösnek mutakozó járulék csakugyan szükséges együtthatóként működik: úgy a szellemi tényezőknél is nem megvetendő szolgálatot tesznek olykor az alsóbbrendű accessoriumok is. Az árnyas lombzat nem csupán mulékony dísze a fának. Jelentős eszközlője az a gyümölcsözésnek is. Sőt fonnyadtan lehullva is új termékenyítésre hasznosul. — Ilyesminek tanuságát adják utóbb ama pözsduleti jelenségek eredményei is.

Jól érezték a nemzeti buzdulat intézői, hogy mikép s mennyiben javallhatók a visszahatás külső tünetései. S annyiban méltaták is azokat. De aztán kötelezőkül is vették arra, a mit jelezni látszottak. Az ősi öltönyöket, a nemzeti szokásokat kezességül tekintették a nemzeti érzület visszaállítására. Fokokként nyomatékosabban emlékeztették erre a honfiakat s honleányokat, kik

¹⁾ L. föntebb 256. 1.

szívesen díszelgtek a nemzeti jelmezekben s örömet mulatoztak ősi szokás szerint.

Más részt a nemzeties érületként nyilvánult különböző szellemi irányzatokat sem fogadhatták ama belátóbbak föltétlen helyesléssel. Tört ki néhutt azokból is holmi olyas, a minek szükséges volt éléjét venni vagy legalább élét megőrizni, nehogy többet ártsanak, semmint használhatónak a jó ügynek. — Így ellenőrizték a nemzet őrszellemi a magyarság ama buzdulatát.

Ezt a vezér-irányát a nemzeti újhodásnak minél behatóbb figyelemmel kellett kísérnünk azért, hogy a nagy catastrophák által keltett háborgás fluctuatiói iránt kellőbben eligazodjunk. Concretebb felfogás végett szemügyre vevők annak más irányú phasisait is. de főleg azon tengelyét kutatók ama mozgalmas időszaknak, mely körül a változatos jelenségek forogni látszottak, hogy ezekből meglehetősen biztossággal vonhassuk el azt, a mi abból a nemes erjedésből maradandó értékű eredményként resultált a nemzeti regeneratio javára.

4. Emberi dolgok sorsa, hogy különösen a forrongás perplexitásai közben olykor a legjobb szándékú akarat, sőt a legkörülmétektöbb itélet is tévedésbe hajtatik a körülmények tolongó árajai által. Ennek némely példáit ez időszak folyamából is látjuk feltűnni.

Nem ok nélkül említők, hogy mily igen kívánatos volna azt mintegy tudományos vegyüfűrkészettel átkémelelni. S arra tán némi hajlamot is gerjeszthetnek szerény tanulmányunk több rendbeli jelzései, melyekkel a nemzeti szellem e hatályos nyilvánulásának alkat-elemeire legalább csak így messzűnően rámutattunk.

Távol attól, hogy teljesebb képét adhatnók annak a korszakias buzdulatnak, csupán annyira igyekeztünk, hogy némi genetikusan processusát észleltethessük annak, a mi abból fajunknak további fejlődésére oly jelentékeny alapvetésül szolgált.

Tűzetes feladatunk érdekében főleg azon nehéz küzdelem igényelte észlelőbb figyelmünket, mely a nemzeti renaissance megindíthatása végett a magyar nyelv illetékének kivívására törekedett. Hogy pedig ezt az igényt minél jogosultabban sürgethesse, minden kitelhető buzgalommal ösztönözte a honfiakat a nemzeti nyelvnek kiművelésére.

Mintegy viruló szigetökként emelkedtek ki már a nemzeti visszahatás áramlásából azon szórványos telepek, melyeknek szerény munkásai többnyire elvonultan, de egymással meglehetősen szellemi összeköttetésben működve, ama jobbára politikai célzatú zajlás közben is hathatósan éreztették a „tranquilla potestas” irányadását. — Sajátképen az ő lelki világuk emanatiója intézte a nemzeti buzdulatot valódibb célja felé s óvta a veszélyes örvényektől.

Kiváltképen ilyenül ismerők fel azon gondolkodóbb honfiak mérvadó befolyását, kik, mint föntebb jeleztük, lehetőleg emelkedett szellemi álláspontból szemlélték úgy a külső, valamint a hazabeli

közviszonyokat és honfiúi legbensőbb érdekeltetésök s nemes célzatuk azok szerint mintegy őrtoronyból tájékozó és biztató a nemzet jobbait azokra, a miket legsarkalatosabb teendőikül ismertek föl.

5. Nagy fontosságú dolog volt azon meglepő fordulatokkal hullámzatos közviszonyok közt mihez-tartás végett időnként értesülni a módok, eszközök s arányzat mértéke iránt, hogy mikor, miképen s mennyiben tanácsos a nemzeti ügynek sürgetése. — Ilyesmit legalkalmasabban eszközölhetek a kormánykörökhöz férhető hazafiak, kik Bécsben őrködnek vala.

E tekintetben a „posse“ és „velle“ egyiránt meg volt azon derekas honfiakban, kik felé ez okoknál fogva méltán fordult a hazai értelmiség figyelme s bizalma. Nem csak kegyeleti ömledezések vallják ily érdemeik elismerését,¹⁾ hanem főleg azon tényleges buzgalom is, melylyel célzataikat s irányadásaikat a nemzet jobb lelkei foganatosítani igyekeztek.

Már a pártszenvédelek viharos zajlongása közben is jó formán lehetett érezni azon üdítőbb szellem jobb irányú hatását, mely azon eszméltető magaslatokból lengedezett, — de sokkal inkább a forrongás enyhülésekor.

Mind inkább elkülönítő határt vont ez aztán odább a szellemibb irányzat bajnokai és a merőben politikai érdekekért küzdők között. — Emezek a közbe-jött balesemények által nagyon is lehűtve, részint szerfölött lehangolódtak vérmes kilátásaik befellegzése miatt, részint különérdekeik végett igen is hódolatosakká szelidültek; míg amazok észszerűbb buzgalma mintegy fokozódó serénységgel igyekezett a csüggedőket élesíteni s a valódi hazafiság Vesta-tűzének ápolásával főleg a nemzeti művelődés alapvető munkásságát serkenteni, különösen egyelőre ennek terrenumát terjesztetni s biztosítani. — Ernyedetlen törekvésőknek szép sikerét látatják már a nyomban következő eredmények is, de jóval inkább későbbiek, melyek az ekkor fogant csírákat serdülőbökké sarjaszthatták.

Miként a görög mesék Aphroditét a tenger habjaiból szülemlettnek regélik: némileg olyképen látszott ama pezsdület hullámaiból fölmerülni a nemzeti geniusnak olyatén ideálja, mely fajunknak korszerű kialakítására habár eleinte csak homályos körvonalú példányát utóbb eléggé föltetszőképen tüntette elő.

Illó elismeréssel emeljük ki a nemzeti visszahatás politikai tényezőinek azon igyekvését, melylyel a magyar nyelv ügyét felkarolva, a nemzeti művelődésnek hathatósabb lendítése végett a magyar tudományos társaság eszméjét is jelentős buzgalommal pártolták. — Erről valamint hazafias küzdelmeiknek egyéb érdeméről s eredményéről elég részletesen szólnak a hazai történelem lapjai.

¹⁾ Egyéb illetén hálás elismerések közt jelentős a „Hadi történetek“ íróival élénken rokonszenvező „Mindenes Gyűjtemény“ íróinak hő ömledezése. (I. III. 295. l. IV. 70. l. s több más helyen.)

6. Feladatunk tárgya már mind nógatóbban int azon mélyebb penetrálék fölkeresésére, melyekben a bensőbb szellemi élet tényezőinek tova célzó munkássága halkán szövi odább a nemzeti genius sugallta eszmék szálait.

Amily örvendeztető volt ezekre annak tapasztalása, hogy a szerény műhelyeikből kikelt s hazaszerte szétszállongott gondolatok s érzelmek már oly élesztő áramlatot voltak képesek támasztani: úgy másrészt még sokkal nagyobb törekvésekre érezték magokat készítetve annak jelenségei által. — Nagyon eszméltetőknek látták az akkőzben fölmerült s elég élesen nyilatkozó ellenkezéseket. Egyrészt a magyar faj életre-valóságáról s annak nagy mérvű feladatairól, másrészt a más fajta elemeknek még sem oly könnyű szerrel történhető átolvasásáról, mint ahogy azt némelyek képzeltek, jelentős tanulságot szerezhettek.

Ugyanis nagyon észrevehető bizonyosságát láttatá már azon epochalis forrongás is annak, hogy csupán az alkotmányos keret biztosítása még nem elégséges a nemzeti élet szilárd fentartására, sem az ephemer buzdulat tüntetési nem elégségesek a különféle osztályoknak kellő egyesítésére. Bármily hevületes forrongás sem képes állandó összeforrást hevenyészni.

A valódi consolidatiója, szervesülő összenövesztése az oly sok heterogen elemből összevegyült országnak valóban hosszú időre terjedő s igen lassan haladó alakulásba kerül. Nagyon különbözőleg holmi külső adglutinatiótól, a legbensőbb lényegre való bívős hatás által lehet csak ily összefűződést létre hozni. —

Főleg a szellem jámbor munkásaira nézett ez az óriási feladat. S ők érezték ezt jóformán egész mivolta szerint. Rajta is voltak, kitől hogyan telhetett. — Az irodalmi termékek száma meg lehetőszen föltetsző szaporodást láttat a nemzeti buzdulathoz arányítva.¹⁾ Minőségi tekintetben is láttatják azt, hogy a koreszmék mindinkább befolyásolták az írókat; igyekeztek az érzett szükségnek lehetőleg megfelelni.

7. E tekintetben is elég itt az irodalomtörténet lapjaira utalunk.²⁾ De ama jelentősebb irányzat folyamát rendén lesz kissé közelebről szemügyre vennünk. Egyébként is némi pihentetőt nyújthat, ha az átalánosabb mozgalmak hullámozásaiból valahára oly kedélyes körbe menekülünk, minőnek szerény, de nagy jelentőségű összejövételét a „Hadi történetek“ 1791. január 25-én kelt számukban bemutatják.³⁾

Mennyire érzik s ezért éreztetni is kívánják rokonkeblű olvasóikkal annak fontosságát, kitetszik legott jelentősök emelkedett

¹⁾ L. Sándor István „Magyar Könyvesház avagy a magyar könyveknek kinyomatások ideje szerint való rövid említésök“. Győr, 1803.

²⁾ L. Toldy F. „Magyar nemz. irodalom tört. Budapest, 1878. 160. s köv. II.

³⁾ L. Hadi történetek. IV. 89—95. l.

hangú exordiumából, mely így szól: „Ha öröm, a valóságos hazafiúi érdem' megjutalmaztatását szemlélni, s az efféle példára mind a jutalmazható, mind a jutalmazandó Hazafiaknak hathatós felbuzdulásokat, és ennél fogva a Haza virágzását előre képzelhetni: méltó öröme volt itt bizonyára egy kis Magyar Gyülekezetnek Jan. 22-dike estvéjén, úgymint a melylyen részese s tanúja lehetete ama nyertes tudós Hazánkfia Gr. Szétsényi ő Exc. Titoknokja Bárány Péter Úrnak 30 arany érdem-pénzzel lett meg tiszteltetésének.“

Ez után elősorolja a jelen voltakat. „Kerekes Úr szállására sereglett öszve, — u. m. — délutáni 5 órára az említett kis Gyülekezet, mely is a Ns Magyar Testőrző Seregnél szolgálatot tevő Fő Strázsamester Bárótzsi, s Hadnagy Illos és Vattay; ¹⁾ — Ájtatos Oskolabéli Atyák T. T. Henyei, s Kibling; ²⁾ — Dr. Decsy; — Gr. Szétseny ő Exc. Titoknokja Bárány. — Fija Nevelője Tibolth, s Udvari Dr. Kis; — tanuló Ifjak Szabó és Bara; — végre Görög, Kerekes, és azoknak Segítője Zlinsky Urakból állott.“

Nem jelentéktelen combinatióra nyújt alkalmat a „hivatalos vendégeknek“ e névsorozata. — Kétségkívül Kerekes Sámuelnek szűk helyisége meg egyéb tartózkodási s feszélyező okok miatt történt, hogy a Bécsben lakó előkelő hazafiak közül többen nem vehettek részt e szerény ünnepélyben. A felsoroltak mintegy képviselői oly testületeknek, melyeknek tagjai közül többen tartoztak a „Hadi történetek“ íróinak köréhez. A főrendiek közül Görög D. a szerény nevelő, mint az ügy fő intézője, kiméletes udvariasságból nem hívhatta meg a hazafiasb érzelműeket sem, szintűgy a hivatalban levőket sem.

Odább folytatva előadja a jelentés majdnem formalis akademikus módon az ügymenet rendét. Ugyanis Görög D. — „megköszönnvén a hivatalos vendégeknek meg jelenéseket“ előadta, hogy a „Lélekről való tudományra“ 2 év előtt fel tett 30 arany pályadíj 3 rendbeli munka felküldését eszközölte; bemutatta „a nyertes tudóst, hozzája köszönettel egyesített szíves kívánását intézte, mellyet az egész Gyülekezetnek Éllyen kiáltása követett. Ezentúl, Bárótzsi Fő Strázsamester Úrnak, ennek a Magyar Litteratura édes Attyának kezébe ajánlotta Görög Úr egy, rész

¹⁾ Illos József s Vattay György testőrök alhadnagyi ranggal. (L. „Status Personalis nobilis turmae praetorianae“ „Novum Calendarium“ 1792. 261. l.)

²⁾ Henyei Vincze László gr. Károlyi Józsefnek s aztán fiainak is nevelője kisdied korukban (L. Horányi Scriptores Schol. Piar. II. 110—2. l.) Róla már föntebb volt említés (L. Révai M. élete I. 319 l.). Még odább is lesz róla szó mint erősen magyar szellemű férfitúról. — Kibling József ekkor a Draskovics úrfiak nevelője, előbb hitszónok s egy pár évig tábori lelkész a gr. Károlyiról nevezett ezredben.

szerént arany, rész szerént aranynyal elegyes zöld selyem fonalakból kötött erszényben az érdem-pénzt, hogy azt a nyertes Tudós-nak által adni méltóztatnék.“

Ez által mintegy elnöki működésre fölkérve igen alkalmas allocutióval ünnepélyesíté a szerény jutalom átadását.

Egészben közli ugyanott a jelentés azt a nemesen egyszerű, de mély bensőséget s valódi hazafias érzelmet sugalló beszédet, mely kétségtől nagyhatású lehetett a rokonézelmű jelenvoltakra.

8. Több tekintetben érdekes az ma is, híven tükrözvén a testőrirodalom jeles veteránjának ekkori érzületét, mely így eléggé rá vall a „Védelmetett magyar nyelv“ szerzőjére, sokkal inkább, mint az elridegült alchymistára.¹⁾ Csak némely nehezebb kifejezésű mondatai irrtt tanultt munkának jutalma“ általa szolgáltatassék ki. „Nem itéltek meg azért, — u. m. — jelenlévő Drága Jó Uraim! ha Márs szolgálja létemre hijánosan teszem Minerva Oltaránál kötelességemet.“ — Tényleg azonban, úgy teljesíté azt, hogy lelkesítő hatású lón a jelenvoltakon kívül más fogékony keblű honfiakra is.

Többnyire hazafias hála-kifejezés képezi beszéde tartalmát olyképen, hogy az egyszersmind buzdítás legyen a megdicséert érdemek követésére.

Meleg köszönetét „mind maga, mind a nemzet nevében,“ első sorban azok felé ömledezteti, „kik a hasznos célú öszvejövettelnek okozói voltak, mint hanyatló nyelvünk éleszetésében fáradhatatlan munkások“ s áldozatkész előmozdítók, kik dicséretes példájokkal másokban is felgyúlasztják a nemes buzdulatot s kik ily törekvéseikkel eszközölték a magyar vitézségnek állított dicsőítő emléket is.²⁾ Aztán a jutalmazottnak érdemeit méltatja hazafias hála-kifejezésekkel, biztatván őt a jelesen kezdett pálya folytatására. Továbbá azokhoz szólaltatja köszönetét s evvel egyszersmind a haza háláját, kik adakozó jótéteményeikkel segítik elő a nemzeti nyelv előmozdítását. Végül az ifjabb nemzedékhez intéz buzdítást, hogy „a halhatatlanság ösvényén gyöngyöket hintvén magok után, tegyék kedvessé emlékezetöket a következendő Nyom előtt. Vajha

¹⁾ L. „Báróczy Sándor élete“ Kazinczy F.-től Báróczy munkái kiadásában 1814. és Kazinczy F. „Magyar Pantheona“ Aigner L. kiadása. 82—4. l.

²⁾ U. o. 82. l.

³⁾ L. „Hadi történetek“ I. 380—2. l. „Emlék oszlop a magyar lovasságnak 1789.“ szép rézmetszetű képmelléklettel.

— u. m. — el hervadott idő korom engedné, hogy ezen ditsősséges vándorlástokban magam is uti-társatok lehetnék.“

9. Utána Bárány Péter, a jutalmazott, ad kifejezést hálás érzelmeinek, vallomást tevén arról, hogy főleg Kant bölcselete tanulmányozásának köszönheti dolgozata sikerét. E korszakalkotó bölcselő érdemeit mintegy tetőponti magaslatra tűzi fel, úgymint kinek „köszönheti a Világ, hogy ezentúl meg szűnnek a Bölcselkedésben azon alaptalan tudós tsatázások, mellyek miatt gyakran egy tudós felekezet a másik ellen fel indulván, nyughatatlanul békételenkedő gyűlölségbe merült; holott egyes erővel jobban segíthettek volna ezen egymástól el-szakadozott tudós Tagok a Böltselkedésnek elő-menetelén... Kantig — u. m. — egy Böltselkedőnek sem jutott eszébe, hogy az emberi elmének határját voltta képpen ki-nyomozta volna. — — Megszűnnek tehát Kantnak sistemájával a Böltselkedésben való versengések s visszavonások. De nagy haszon is hárámlik belőle az emberi Társaságra nézve. Mert el-vonván az emberi elmét a Természetnek által nem látandó titkaitól, azt azoknak tekkéletesítésében foglalatoskodtatja, a mik érző eszközeink alá esnek.“

Aztán a jutalomtevőnek érdemét emelve ki, örömét nyilvánítja a fölött, hogy ő ítéltetett a hazában leg-elsőbben is arra méltónak, hogy a tudós Hazafiak („el-pirúlva mondom,“ ékeli közbe) érdemetlen nyomdokait sikeresebb igyekezettel kövessek...“ S világosabb célzásokkal is rá mutat a „Hadi történetek“ íróinak, nevezetesen Görög és Kerekesnek nagy érdemeire. „Szabad legyen — u. m. — azt nékem egyszer háládó képpen ki-mondanom, a mit ezen érdemes két Hazafi örömost titokban tart, hogy ők önnön szűkségeikkel nem gondolván kevés vagyonnjaikat, s úgy szólván véres verejtéjkjeknek árát az olyan Ügyefogyott magyar Ifjaknak tanítására áldozzák, kiketvagy a réz-metszésre, vagy más ékes Tudományokra hajlandóknak esmérnek; — s annak kezéből fogadom azt el, kinek szíve Hazája boldogsága felett tiszta magyar vérrrel meg-telvén, az ilyen örvendetes lépésekre könyvez; ki a Magyar Tudományosságban meg-öszűlvén, annak üzésére több Hazámfiainak, nékem is példás vezérlőm vala. — Valóban hogy szomjú Hazám óhajtott boldogságához juthasson, nem kívánok néki jobb Hazafiakat Bárótzinál, Görögnél, Kerekesnél. — Kiknek szivességébe, s több tudós Hazámfiainak barátságába magamat ajánlom.“

Ebből a tömörített kivonatból is meglehetősen csillámlik ki egy-két fénysugár azoknak némi megvilágítására, a mik a föntebbiekben időnként fölemlítettek. — Nem kevésbbé érdekes az is, a mit a jelentés végső része a „Magyar Grammatika és Szótár“ ügyéről említ. — Így szól az:

„Ezen Beszédet két újjonnan dolgozott, s hozzánk a meg vizsgáltság végett már fel is küldött Magyar Grammatikának szemléléséből származott örvendezés; egy jó Magyar Szótárnak készülhetéséről való tanátskozás; s egy kis ozsonna követte, (melly a búti naphoz is volt alkalmaztatva a valóság különbségére nézve.) — Nem a tsupa szokás; hanem a buzgó hazafiúi örömmek ereje okozta, hogy poharakat emelvény a kis Gyülekezet, a két Magyar Hazáért, annak boldogsága fő eszközeinek jó Királyunk, s Nádor Ispányunknak virágzó életekért; Magyar Mecenássainkért; s Nemzetünk javára dolgozó minden Hazafi Társainkért. — 9 óraker lett vége ezen örvendetes kis Gyűlésnek; melly kitsűn kezdetet hogy idővel nagy vég követhessen, szívünkől óhajtjuk.“

10. Mily szerény házi ünnepély volt ez így jobbára bizalmasok magánkörében, egy kis estélylyel és ezt fűszerező kedélyes társalgással is élénkítve! S mégis a közzétevés által nagy mozzanatként terjedt el híre a hazában, reményt gerjesztvén különösen az irodalom s tudomány buzgóbb művelőiben az iránt, hogy e még oly csekély miniatúr-alakban bemutatott specimenne az akademia-szerű működésnek idővel majd valahogy csak kinővi magát olyasmivé, a minek imént Révai „Planum“-a oly hathatósan vonzó eszményképét tüntette föl.

Oly annyira sürgetőnek látta ez ügyet az ébredtebb nemzeti önérzet, hogy valóban szájalomra méltó szellemi élehetetlenség bizonyítékául vehetőnek vélték az eszmélőbb honfiak, ha az imént keleties pazar fényűzéssel tüntető nemzeti visszahatás nem fejtene ki tőle telhető iparkodást a végett, hogy az oly mellőzhetetlenül szükséges nemzeti intézménynek minél előbbi létrehozását eszközölje.

Mert ha a haladottabb külföldön is tudtak már jóval előbb is a magyar elmék tudományos kérdések megfejtésével akademiai pályadíjakat nyerni, kiváltképen latin nyelven írt dolgozatokkal: ¹⁾ hogy ne volnának képesek nemzeti nyelvünkön is, különösen a hazánkat illető tárgyakról koszorúra méltó munkákat írni? — Nemcsak a nemzeti művelődés nagy igényei követelnek ilyeseket, hanem a külföldnek tanultabbjai is méltán számítanak már effélékre, kiknek figyelmét fajunk utóbbi mozgalmi oly igen felköltötték.

És mily jeles dolog lenne ily versenyre minél több tehetséges magyar elmét fölbuzdítani, hogy némileg a hajdani dicsvágy nemesebb gerjedelme közhasznú vetélkedést támaszson a hazai tudományosság javára! Mennyire siettetné ily ösztönzés a nemzeti közművelődést! —

Már az ügynek oly tényleges megindítása is mutatja, mily

¹⁾ Ily kitüntetéseknek több ízben lehetők fel példái az ekkori magyar folyóiratokban, különösen a „Hadi történetek“-ben is. (l. IV. 182. l.)

határozott vala a nemzeti szellem zömirányzatának törekvése a magyar akademia eszméjének lehetőleg megvalósítására. — Annak a barátságos összejövetelnek nyilvánosságra hozásával eléggé éreztették, hogy a jelentés zárszavai szerint a „kicsiny kezdetnek“ minél hathatósabb folytatását kívánják, hogy az idővel csakugyan nagy eredményeket eszközölhessen.

Élénk agitatio folyt már akkoron hazaszerte ez érdekekben különösen a Bessenyei György „Jámbor Szándéka,“ Révai „Planum“-a, Báróczy S. „Védelmeztett Magyar nyelv“-e és Decsy Sámuel „Pannoniai Féniksz“-e által, melyeket a lelkesültebb honfiak nagy buzgalommal terjesztének.

Minő érzelmeket kelthettek ezek a fogékonyabb hazafiak szívében: elképzelhető főleg az utóbbinak magvas és erélyes tartalmából, mely mintegy koncentráltan foglalja magában mind azon eszméket, melyek a nemzeti visszahatás szellemibb irányzatát lelkesítették a nemzeti nyelv védelmére és ennek a valódi magyar művelődés fejlesztése általi biztosítására.

11. Hogy e szellemi hadjárat jobbára a bécsi hazafiak köréből indult ki, vagy onnét nyerte fő impulsusát, már a fentebb említetkekből bőven kiviláglik.

Nagyon úgy látszik, hogy lehetőleg solidaris összeműködésnek szüleményei az imént nevezett buzdító művek, legalább lényeges tartalmuk szerint. Kiváltképen ilyenül tekinthető a „Pannoniai Féniksz,“ mely azonban főleg a francia akademiát tűzi ki követendő példának, ¹⁾ meg egyébként is néhutt franciás irányzatú.

Élesen szemügyre véve fajunk nehéz viszonyait s körülményeit és elfogulatlanul, sőt némi skepsissel tekintve a nemzeti enthusiasmus megbízhatatlanságát, erősen fölrázó érvekkel sürgeti ez a tudós társaság létesítését. S rámutat az eszközökre és módokra, melyekkel az kivihető. ²⁾ Első sorban a „nervus rerum“ és jól kiszámított terv szükségét emeli ki. Tervet is ajánl, meg különösen a kivitelre kellő részvét növesztésének módjai iránt tájékoz. A „közérő“ által véli azt leginkább lendíthetőnek, de kiváltképen a tehetős b főrend hozzájárulását látja kívánatosnak, biztatván azt a fejedelmi jóakarát szép jeleivel. ³⁾

A bátor kezdeményezők eléggé serények s ügyesek is voltak a cél eszközeinek felhasználásában. Görögék e tekintetben jelentős eredményekkel igazolták rátermettségöket. Leginkább értették a főbbekhez hozzáférhetés módjait. ⁴⁾

¹⁾ L. „Pannoniai Féniksz“ 140. l.

²⁾ U. o. 145 s köv. ll.

³⁾ U. o. 144—5. l.

⁴⁾ Ennek több nyomát vehetni észre a „Hadi történetek“ lapjain. Ilyen péld. a ll. 208. l. az, hogy Görög mint „Masque Hongrois“ nyújtotta át az általa kiadott „Magyar tánc nótákat Erzsébet főhgnőnek, midőn férjével Ferenc

Jól ismerve a nem kedvező körülményeket, sőt az ellenkező akadályokat is, leginkább meghittjeik alkalmas közvetítése által igyekeztek célhoz jutni. Legtöbbnyire magán úton iparkodtak figyelembe ajánlani azon műveket, melyek az ügy megszívlelésére hathatósan lelkesítének. Alkalmasint némi udvarias fortélyokat is használtak fel olykor különösen a dicsvágyóbbak megnyerésére.

Eszélyes tapintatnak tartották az ügy érdekében, hogy célzatukat a „Hadi történetek“ lapján még is inkább csak mérsékelten említgessék, t. i. a magyar nyelv ügyének, valamint a tudós társaság létesítésének ajánlásával igen csinján bánjanak, nehogy e tekintetben túlhajtóknak látszassanak a nyilvánosság előtt. De a mint a körülmények javallani látszóttak, időnként még is teszik ezt olykor bátrabban is, többnyire indirecte, majd feldicsérve a jelentkező buzdulatot, majd oldalvást nógatva a késlekedőket. Olykor csípős észrevételeket is villantnak föl olyanokra, kik a magyarságot csakis csillámló külsőségekben fitogtatják, értésökre advan, hogy bezzeg volna ám azoknál sokkal célszerűbb módja a nemzeties érzület demonstratiójának, különösen pedig a tudós társaság előmozdítására való áldozat volna olyan.¹⁾

Ildomos politikájok úgy javaslá, hogy folyóiratukban, mint a mérsékelt irány közlönyében, nagyon elégséges arra az ügyre időnként csak úgy célzólag emlékeztetni. De magán közegeik által annál sűrűgöbben szolgalmzták az eszme terjesztését.

Ama kiadványaikat, melyek a különböző felfogáshoz képest enyhébb vagy erősebb kifejezését adják ugyanazon lényegnek, úgy szólva, lázas buzgalommal osztogaták megbízott ügyviselőik különösen az országgyűlés tagjai s más befolyásos hazafiak közt. Még a pozsonyi országgyűlés végeztekor is nyomkodták kezeikbe „a Magyar Nyelvnek a Magyar Hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi Elmélkedéseket,²⁾ mint erről a „Hadi történetek“-ben is érdekes vallomás olvasható egyik közleményökben.³⁾

föhhggel szép magyar ruhában jelent meg a redoute-ban.“ Vallja ezt u. o. a „mutató tábla“ M. rovatában.

¹⁾ Érdekes példáját olvassuk ennek a „Hadi történetek“ III. 109. lapján, hol a Budán mutatkozó magyarosodásnak némely jelenségeit említvén, t. i. a magyar dalok hangoztatását már a német operákban is, meg a magyar tánc divatba hozását, ezután ezt jelzi: „Jul. 10-dikén, a Sáros Vármegyei zászlóally váltotta fel, B. Palotsai Horváth Úr kormányozása alatt, Sopron Vármegye örüllő Seregét. Az említett Vezér Úrnak vitézi öltözeté olly pompás, hogy olly kettőnek az árrán, könnyen fel lehetne egy Tudós Társaságot állítani, Tsupán a Tsákója negyvenkét ezer Forintra betsültetik.“

²⁾ Ezek Gáti István és Vedres István pályaművei a föntebb említett három kérdésnek megoldására, melyeket így a „Hadi történetek“ írói, kik a kérdéseket feltették volt, bocsájtottak közre s terjesztettek szét, mint erről ugyanők értesítnek a „Hadi történetek“ IV-ik kötetében 357—9. l.

³⁾ L. U. o. 357. l.

Hogy a nagy célra oly igen „kivánatos közérő“¹⁾ kivívását lehetőleg elősegítsék, nem mulasztottak el semmi alkalmat, melyet eszélyes buzgalmok tisztességes módon felhasználhatónak látott.

12. Nem is lehetett ily áldozatos tevékenység sikertelen. — Örvendetes eredményéről jelentős tanúságot nyújt kiváltképen a „Hadi történetek“ 1791. május hó 1-jén kelt számának első közleménye,²⁾ mely emelkedett hangulatú hazafias ömledezéssel szólván az országgyűlés megnyugtató vívományairól, bizton helyezi kilátásba a nemzeti élet felújulását. Kezeskedni látja erről a fejedelmi jó indulatot, a törvényhozási üdvös intézkedéseket, s különösen a honfiúi buzdulatnak örvendezettő jelenségeit. Némi részletes bizonyítékok említésével azon szép reménynek ad kifejezést, hogy a hazára immár jobb kor fog derülni, hogy az, miként az akkoron oly üdítőleg mosolygó tavasz, örvendetes virulásnak fogja indítani a nemzeti élet új kikeletét.

Ennek biztató előjeléül legott igen díszes koszorúját mutatja be azon fennkölt lelkű honleányoknak³⁾ (ezeknek elsőséget adva udvariasságból) és honfiaknak, kik megszívlevve a nemzeti nyelv s művelődés sürgető igényeit, példás adakozással igyekeznek a magyar irodalmat előmozdítani részint egyes írók műveinek kiadásával,⁴⁾ részint már a létesítendő „tudós társaság“ felállítására szánt tetemes összegek felajánlásával is.⁵⁾

A nemzeti szellem lendítésére célzó főrendiek pártoló buzgalmának kiemelése után melegen méltatva említi föl a szellemi munkások törekvéseit is, kik ép akkoron részint magyar irodalmi művek közrebocsátásával, részint magyar nyelven tanítással iparkodtak a nemzeti művelődés ügyének lényeges szolgálatot tenni.

Kiváló súlyt helyeznek e lelkes irányzók a hazafias szellemű tudósok serény munkálkodására, kik „útat készítenek az elmékbe és szívekbe az olyan igazságoknak, melyeknek bé-vétetéseket sok jó követi. — Annál nyomósabb hiedelmünk lehet tehát — u. m.

¹⁾ L. „Pannóniai Féniksz“ 145. l. „Egy ilyen tudós Társaságnak — u. m. — fen-állítására köz erő kívántatik. Nem elég arra egy s két hazafinak ditsiretes igyekezete. — Aki valamely ékes palotát akar magának építtetni, elsőben — is pénzes-ládájával vessen számot, azután rajzoltassa-le annak minéműségét, azután alkudjon az építő-mesterekkel, azután hordassa-öszve az épülethez való eszközöket. — Minékünk-is így kell a régen óhajtott Magyar Társaságnak felállításáról gondolkodnunk.“

²⁾ L. „Hadi történetek“ IV. 537—44. ll.

³⁾ Ilyenek: gr. Palm Josefa, gr. Bánffy erdélyi kormányzó neje, — gr. Bethlen Lászlóné sz. b. Bánffy Klára; — gr. Teleki Sámuelné sz. gr. Bethlen Susanna; — gr. Viczainé sz. Grassalkovics hgnő.

⁴⁾ Mint gr. Kohári Ferenc s kiváltképen gr. Széchenyi Ferenc, ki nagymérvű adományaival már is első rendű maecénásként tűnt fel.

⁵⁾ Mint Marczibány kir. tanácsos 50,000 ft. felajánlásával, és Naláczí báró 1000 ft. felajánlásával.

— a Magyar Nyelvnek kedves Hazánkban, s ezzel egygyütt a Haza boldogságának is szerentsés előmenttéről; mivelhogy egész erőben fel vették Tudósaink szülött Nyelveknek ügyét. — Ki nem tudja — u. m. — a Győrieknek, Kassaiaknak, Komáromiaknak, Pestieknek, s több más tudós Hazafiaknak Nemzeti Nyelvünk gyarapodását tárgyazó nemes iparkodásaikat?“

13. Főleg ily tényleges jelenségekre vélik építhetni a jobb jövő iránti reményt. De biztatásul főlemlítik a felség és kormány jóakarátát is.¹⁾ Alkalmasint azon kételyek megnyugtására céloztak ezzel, melyeket némely kritikus elmék mind lehangolóbb baljóslatokkal keltek. Mert úgy vélekedtek ezek, hogy a bizottságok fontolgató tanácskozásai utólag majd nagyon is le fogják higgasztani azokat a forró óhajokat, melyek a magyar nyelvnek hazaivá emelését Budán oly lelkesülten követelik; sőt azt is gyanítá skepsisök, hogy az országgyűlésnek a magyar nyelv lendítése végetti határozata is inkább csak írott malaszt lesz.

Csak úgy oldalvásti célzással érinti a főntebb idézett közlemény ezt az aggodalmat olykép, hogy főlemlítván az országgyűlésnek a magyar nyelv gyarapodását, tökéletesebbitését tárgyazó rendeletét, nyomban ezt jegyzi hozzá: „Ennél ugyan többet vártak az idegenek (már ugymint a külföld némely tudósai, kik a budai országgyűlés követeléseit számba vették)²⁾ De hogy a mi elhaladt, még azzal örökre el nem múlt: teljes bizodalmat nyújt minékünk e felől F. Királyunknak, s Hazánk Oszlop-Embereinek a Magyar Litteratura virágzását tárgyazó szives kivánságok, mellyet azzal is nyilván meg bizonyítottak, hogy a tudomány dolgokban fel állított Ország Gyűlési Deputátziónak, egy különös tárgyúl szabták eleibe, a Hazai Nyelv gyarapítása jó eszközének fel találását; melly Deputátziónak nagy érdemű Tagjai olly Hazafiuság Lelkétől vezéreltetnek áttalában hogy... A Magyar Nyelvnek valósággal Hazai Nyelvé lejndő által formáltatása eránt való bizodalmunkat hathatóssan erősíti továbbá némelly nagy lelkű Hazafiaknak s Leányoknak édes Hazánkhoz s Nemzetjekhez viseltető munkás szeretetek, kiknek ditsó

1) Különösen az utóbbira vonatkozólag így szólnak: „A F. Kantzellária, s Kir. Helytartó Tanács is, sziveken viselik Hazai Nyelveknek ügyét. — Szembe-tűnő bizonytsága ennek az, hogy minden órán (minél előbb?) el fog kezdődni, a Magyar Nyelvnek, és Stylusnak közönséges taníttatása a Pesti Universitásban.“ (l. „Hadi tört.“ IV. 544. l.)

2) Nevezetesen Schlötzer göttingai professor, ki „midőn még Budán lett volna az Ország Gyűlése, ezen kezdte egy alkalmatossággal a maga letzkéjét: „Magyarúl kell tanulunk: mert a Magyar Nemzet saját Nyelvét veszi fel, közönséges dolgainak folytatására, s meg-írására, hogy tehát azoknak kivántató esméretekre juthassunk, szükségünk lesz a Magyar Nyelvnek tudására.“ — (u. o. 539. l.)

tselekedeteiket azért jegyezzük fel itt örök emlékezetül, hadd legyenek azok követésre gerjesztő példák...“

Végül a felső magyarországi tót és német városokban jelentkezett magyárosodási hajlamot is főlemlítik vigasztalásul, — de egyszersmind serkentésül is.¹⁾

Ekkép igyekezett a nemzeti szellem zömírányszata emelkedettségben tartani a magyarság iránti lelkesültséget akkor is, midőn a nemzeti visszahatásnak többnyire politikai, illetőleg az alkotmány biztosítására törekvő áramlata már lecsillapult és az „igazi aranybulla“ biztosítékai iránt nagyon is kezdettek a szalmatűzként lángolt keblek langyulni.²⁾

14. Mindinkább széthajlásnak eredtek e szerint az előbb összedobogni látszott honfi keblek. — Kiállva a fenyegetőbb krisist, ismét más és más felé tartának az elvek s külön érdekek.

Az imént felhozott, meg a már előbbieken említett nyilatkozatokból meglehetősen eléuk tárulnak ama pöszdületkori érzelmek mélyebb rejtekei is. — Előbb a magasra föláradott aestutatio nem kevés mennyiségű habot vert föl, melynek buborékjai tündéries szírvány színéket villogtattak szét a kikeleti verőfényen. Utóbb ezeknek nagy részben eléggé gyors elpárolgása után mind föltetszőbbben kezdett jelenkezni a buzdulat lényegesebb valója is.

Mert úgy van az többnyire az ily nagy változásoknál, hogy a kedvező fordulat üdítő reggelén örömet lepkéskedik az élősdi hivalgás, de a naphévi munka terhére, meg a sanyarú küzdelmekre a kitartó erőknék kell vállalkozniok.

Már eddig is láthatók az előbbi elvegyültségből külön váló elemek. Ez után pedig mind határozottabb idomokat öltének az új alakulás rügyei. —

Az alkotmány helyreállítását koronázás, öröm-ünnepélyek, aztán kitüntetések követték. — Meglehető sorát említik a „Hadi történetek“ is az oly honfiaknak, kik loyalis buzgalmok díjaként címeket vagy rendjeleket, vagy hivatali rangra emeltetést nyertek.³⁾ S a mint már ez az effélékben gyönyörködő hiúság gyöngeségével többnyire együtt jár, úgy beleboldogultak némelyek efféle vívómányaik örömébe, hogy aztán már mind kevésbbé törődtek a mikrokosmosuk szűk körén túl eső, habár még oly lényeges, közérdekű dolgokkal. — Nem ok nélkül érintjük ezt már ezennel is, mint

1) „A mit vigasztalásul irtunk, — u. m. — irtuk serkentésül is!“ — Oly praegnans epiphonema ez a lelkesítő közlemény végén, hogy mintegy az egésznek magvát képezi. — Mintha az „Ember tragédiájának“ végszávaiban rejlő nagy intésként ezt mondaná: „Nemzet küzd es bizzáll!“ de feszülten munkálva. Mert különben bizony még országgyűlési decretálással sem oly könnyen megy ám az a nagy dolog, mint ahogy azt a heves képzelődésűek hiszik.

2) L. Horváth Mihály „Magyarország történelme“ Budapest. 1873. VIII. 95. l.

3) L. „Hadi történetek“ III. 688. l.

annak előjelét, hogy újra ismétlődnek az előbb már nagyban dívott elmásulási jelenetek.

15. De a nemzet őrszemei, a szellemi bajnokok, az eszmék hí sáfárai egészen más érzuettel néztek szembe az új viszonyokkal. — Nem csekély tanulságot vontak el a buzdulati jelenségekből. Bel-sőbb érzetök is úgy sugalta, hogy az ő feladatuk az ephemer hevületeként jelentkezett hazafias enthusiasmust tartósabb lelkesült-séggé szilárdítani, olyatén lelki emelkedettséggé növelni, mely át-hatva a nemzeti művelődés szükségének érzetétől, a szellemi élet nélkülözhetetlen tápszereként, izmosító elemeként kívánja meg azt, a mi annak javára, gyarapodására kell; hogy ne csak egyes nagy-lelkűség kegyadományaiiban reménykedve tengődjék a nemzeti cul-turát ápoló tudomány s irodalom, hanem viszontagos életerőt nyer-jen a nemzettől, melyet szellemi gyarapodásra növelni igyekezik.

Positiv és negativ érveket merítettek a nemzeti genius e hir-nőkei a magyarságnak iménti jelentősb felpözdültéből arra, hogy missiojuk nagy feladatait miképen karolják föl célirányosabban. — Az újabb irodalmi vállalatok s tervezetek mutatják, mennyire szem-ügyre vették az újhódó kor sűrgetősb igényeit.

Az a hathatós óhaj, mely a nemzeti nyelvnek orszá-gossá, valóban hazaivá emelését s terjesztését követelte, s az a buzgalom, mely nem csak kivívta annak az iskolákban tanít-tatását, hanem tetteleg meg is kezdette,¹⁾ nagy motívum volt arra, hogy a magyar nyelvnek korszerűen tudományos alapú gram-matikája és lehetőleg kimerítő szótára is legyen már valahára.

Szorongva érezték ilyesek hiányát a magyar írók, s panaszo-lták is azt. Ez oknál fogva Bessenyei a felállítandó tudós társaság-nak egyik legsarkalatosabb feladatául jelzi a magyar gram-matikának és a mellett egy alkalmas magyar lexikonnak készítését.²⁾ Szintűgy céloz erre Decsy Sámuel,³⁾ valamint nyomó-san jelzi ugyane feladatot Révai is az ő „Planum“-ában.⁴⁾

16. Alkalmasint a hazai tudósoknak e hiány miatti panaszaíról értesülve, reflectáltak arra némely más nemzetbeli tanultak is, külö-nösen a nemzeti pözdület alkalmával, részint jó indulatból mint fajunk megújhódási törekvései iránt érdeklődők,⁵⁾ részint pedig

1) U. o. IV. 542—4. l. s több más helyen.

2) L. „Jámbor Szándék“ 34. l.

3) L. „Pannóniai Féniksz“ 181. l. „Ennek a felállítatandó Magyar Tudós Társaságnak kellene — u. m. — minden dolgai előtt egy jó Magyar Szótárnak (Dictionariumnak) és nyelv-tanító könyvnek (Grammaticának) írásá-ban foglalatoskodni...“

4) L. „Planum“ 14. l. „§. II. Occupationes Societatis 1. Cultura linguae.“

5) Ily érdeklődést éreztetett különösen Schlötzer, ki a magyarság iránti méltányosságánál fogva a „Bábel“ szerzőjét is illőleg megrója a „Staatsanzei-gen“ folyó munkája 386. lapján. (l. „Hadi történetek“ IV. 397. l.)

becsmérlő szándékkal is, mintegy metsző gúnyként az oly hatályosan nyilvánult nemzeti nagy aspiratiókra.

Némileg illetően ironikus célzatúként vehető a hírneves Kaunitz miniszternek tudakozódása is a felől: „Ha ugyan v a g y o n e m á r M a g y a r G r a m m a t i k á n k é s S z ó t á r u n k ?“¹⁾

Több ízben hálás tisztelettel emlegették ez időtt a magyar lapok, különösen a „Hadi történetek“, e kitünő államférfiúnak nemzetünk iránti jóakarátát,²⁾ s ilyesmit vall az is, a mit nyomban e kérdése után mondott.³⁾ Ha azonban az akkori viszonyokat s egyéb körülményeket egybevetjük, melyek közt e kérdést a nála tisztelgő magyar küldöttség némely tagjaihoz, s nevezetesen b. Orczy Lászlóhoz intézte: mégis inkább diplomatai nyájasságba burkolt csipős célzatként hangzik az, főleg az akkori praecedensekre vonatkoztatva.⁴⁾ Épen a föltetszőleg fényes magyar öltözetek megfigyelése közben villantván föl e kérdést, mintegy finom rámutatással arra látezik eszméltetni, a mi a pazar fényű külsőnél sokkal lényegesebb, — meg tán különösen arra is, hogy ama nagy célok megközelítése végett, melyek felé fajunk már akkoron lelkened vala, miképen kellene hozzá fogni a nemzeti művelődés alapos fejlesztéséhez, óvatosan tartózkodva a rohamos túlkapásoktól, melyek inkább hátra esést okoznak, semmint biztos előhaladást.

Gyaníthatólag ilyesminek észleltetése végett közlötték azt az érdekes jelenetet a „Hadi történetek“ írói is. Nagyon érezték ők, valamint a hazai értelmiség jobbjai is, hogy a magyar nyelv országosítása még sok faramalmas és áldozatos küzdelembe fog kerülni, habár a viszonyok rohamos változása már ezennel erősen készítetett a nemzetet annak sürgetésére.

17. A mily buzgón óhajtották hazánk tanultabbjai azt, hogy a magyar nyelv nem csak a közügyi dolgok tárgyalására minél alkalmasabbá idomuljon, hanem a gyors fejlődésnek indult európai cultura újabb vívományainak közvetítésére is minél kellőbben megfelelő közegül szolgálhasson: oly szívesen rajta voltak a tehetségesebbek, hogy ezen óhaj megvalósításához lehetőleg hozzájáruljanak.

Odább lesz inkább módunkban ilyetén tevékenységökről körülményesebben szólhatnunk. Ezennel csupán annak egyszerű jelzésére szorítkozunk, hogy a „Hadi történetek“ íróinak pályadíja e tekin-

¹⁾ L. „Hadi történetek“ III. 236—7. l.

²⁾ U. o. I. 490. 659. — II. 199. 331. 349. 660. — V. 771. s különösen III. 807. l., hol Virág Benedek hazafias érzelmű ódában zengi érdemeit.

³⁾ U. o. III. 237. l. „Ha — u. m. — olly megélemedett Ember nem volnék, magam is reá adnám magamat, ennek a szép Nyelvnek megtanulására.“

⁴⁾ Megjegyzendő, hogy az az 52 tagból álló fényes küldöttség az országgyűlésnek szertelen vitáival a határidőn túl terjedése miatt felsőbb helyről történt némi megintetése következtében járt Bécsben 1790. aug. 18 s következő napokban (I. Hadi tört. III. 219. 233. s köv. ll.)

tetben is oly eredményt idézett elő, mely mintegy időszaki jelen-séggként emelkedik ki irodalmunk történelmében.

Csak fél évtized mulva mutathatták be a nyilvánosság előtt a pályázat resultatumát. De még az is, amit a versenyzők közül jutalomra méltathattak, csak szürkületi hírnöke volt azon valódiabb virradásnak, melyet a nagy feladat hivatottabb megoldója csak is egy évtizeddel odább tárhatott fel huzamos és terhes küzdelmek után.

Rendén lesz majd ezeket is körülményesebben előadnunk azon eszme érdekében, melynek imént vajudási gyötrelmeit is némi részletes megvilágítással kell vala méltatnunk. — Mert az, ki a magyar nyelv tökéletesebb Grammatikájának megalkotását szintén egy szervezett tudós társaság feladatának vélte, ilyennek létre nem jöhetése miatt önként vállalta magára a nagy feladatot s ezzel úgy szólva, egy tudós testületet pótolva, csakugyan jogosulttá lón a „pankratias ta férfiú“ hírnevére. —

Ha nem volt érdeknélküli kissé közelebbről szemügyre vehetnünk, miképen fejleszté ki Révai a magyar tudományos akademia eszméjét mintegy embryojából, s valóban súlyos küzdelmek folytán miképen emelte azt ismételten a fejé-
d elmi trón elé, önképen szívleltette meg a nemzeti értelmiség által s mi módon vétette azt figyelembe a főrendiek s törvényhozó testület által, sőt „Planum“-a terjesztésével a külföldi tudósok által is, hogy a „Babel“ és „Ninive“-féle rágalmi iratokat sokkal hathatósabban megcáfolja az Eleutherius Pannonius írta vizenyős elméskedéseknél; — ha mind ezek földerítése nem volt érdek nélkül az újhódási törekvések genetikus fejlődését szívesen tudomásul vevők előtt: remélhetőleg azon viszontagságok elmondását sem fogják ezek épen lényegtelen dolognak tekinteni, melyek a magyar nyelv-tudománynak még maig is emlékszerűen alapvető rendszere szü-
lemlését illusztrálják.

18. Révai az akademia és a magyar grammatika létesítésének legkiválóbb hőse. — Főleg amannak érdekében hatalmas agitatorként szerepelt a buzdulati időszakban, melynek elején legott az áramlat fölszínére emelkedék, s önként bocsátkozva annak hullámaira mintegy Arionként zengé nemzet-buzdító énekeit... az az hogy zengte volna még jóval harsányabban is, mint ahogy a visszatérő koronát üdvözölte volt, ha igen nyomós okok vissza nem tartják már megírt szövegének nyilvános hangoztatásától. — Azoknak, kikhez azt főleg kívánta szólaltatni, amúgy is tudomásukra jutott az.¹⁾ S amúgy is hangoztatták a hazafias érzelmeket számosan.

Révai szelleme tehát más úton keresett hatást. Mintegy hal-
kan hozta „mozdulóba“ a haza eszméletét. S ha alakja utóbb

¹⁾ Nyilván látható ez azon idézetből, mely a „magy. öltözet s nyelvről“ írt versezettéből a „Hadi történetek“-ben olvasható (l. II. 591. l.)

mind kevesebbé tűnt elő a zajlás időszakában: szellemi emanatioja folyton ott lebegett, hol a hazafiak a nemzet legsarkalatosabb ügyei fölött mélyebb eszmélődéssel tanakodának.

Az izgalmak csillapultával, midőn a közügyek napirendre tértek, a medreikbe visszaszállt tevékenységi mozgalmak ismét jobbra egyhangúan folydogáltak odább. — S így már nem készítette a közélet háborgásaira ügyet vetni, ismét közelebbről találkozhatunk a bensőbb élet tényezőivel. Fölkeressük nesztelen munkásságú műhelyeiket, megismerkedhetünk terveikkel s célzataikkal, melyek a multak gyökszálaiból messze jövőbe fűződnek át s utólag csakugyan nyomós bizonyosságait láttatják a válságos átalakulásnak.

XXI. Törekvés a magyar nyelvtan ügyében.

1. Korszakot képező mozgalomként tűnik ki irodalmunk történelméből is az a sürgesség, mely a nemzeti művelődés újhódása érdekében a magyar nyelv szervezeti mivoltának s ebből alaposabban kifejtendő törvényeinek kimutatását szorgalmazta.

Annival föltetszőbben emelkedik ki e törekvés, minél hathatósabbá fokozódott végette s általa egyszersmind az akademia eszméjének megvalósításáért buzgólkodó óhajtozás.

Jelentős részletekkel látjuk megvilágítva az irodalom történetét tárgyaló tankönyvek jobbjaiában is azon okokat, melyek irodalmunk buzgó munkásaival a mult század utolsó negyedében már mind élenkebben éreztették „a nyelvreform szükségét mint tudományos és költői haladásunk elhalaszthatatlan föltételét.“¹⁾ — Főlemlítvék bennök némileg azon igyekvések is, melyeket jobbara e nyomasztó szűkölködés érzete keltett. Ezek egyrészt a leleményes nyelvújítás, másrészt a tudományos alapú nyelv-szabályozás és korszerűbb fejlesztés felé irányultak.

Mindegyik irány bajos vívódása eléggé megokoltnak láttatá azon óhajtást, mely a magyar nyelv alkalmasb grammatikájának és aztán teljesebb szótárának összeállítását, valamint főleg ezek végett az irodalom kiválóbb bajnokainak lehetőleg szervezendő társulattá szövetkezését sürgeté, a mint ezt már Bessenyei György „Jámbor Szándék“-ában jelezte volt s utána Decsy Sámuel a „Pannóniai Féniks“-ben, sőt Révai is a „Planum“-ban nyomósítja vala.

2. Méltán tudja be Toldy Ferenc, az irodalmi törekvések mélyreható észlelője, ezt a sürgölődést „a közóhajtas“ követelésének, melynek — u. m. — a „Hadi történetek“ írói, Görög és Kerekes, nemcsak szót kölcsönöztek, hanem annak teljesítésére tet-

---

¹⁾ L. Beöthy Zsolt „A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése“. Budapest. 1880. I. k. 112. l.

tel is előálltak.“ — Ama közóhajtás indító okai szerinte: „a nyelvtani ziláltság, helyesírási ingadozások, a sok rossz új szó és esetlen műkifejezések, melyek az új irodalmat elborították s aggodalomba ejtették a nyelvbarátait a nyelv sorsa iránt.“¹⁾

Igen jelentősek, amiket aztán ily okoknak mintegy okozataiként említ: „s mind általánosb lőn — u. m. — azon bal vélemény, hogy a nyelv és irodalom szerencsésb művelésének első és fő feltétele egy jó nyelvtan és szótár, mely „törvényül“ szolgálva az íróvilágnak, „egyenlőséget.“ hozzon az irodalmi nyelvbe, s a tudományok magyarul kidolgozhatására megteremtse a nyelvesszűzőket! Nem sejtették, hogy a nyelvtant a nyelvet alapos átvizsgálatának kell megelőznie, melynek főforrásáról, az emlékekről, egy emberen, Révain, kívül, még senki nem is álmodott; s nem látták be, hogy a második, a szótár, nem szerzője, hanem gyűjtője és bírálója lehet csak egy tudományos irodalom által teremtett műnyelvnek. Úgy hitték, mindeniket csak meg kell írni; s lesz egyenlő, szabályos, mindenre alkalmas irodalmi nyelv. E hit adott lételt egy új nyelvészetnek, ez támasztott ennek Maecenásokat, ez fogatta fel általános lelkesedéssel Révai tervezett akademiáját, mely alatt egy ily nyelvbeli törvényszéket gondolt és óhajtott e nemzedék. — Talán áldása volt az a gondviselésnek, hogy az 1790-diki akadémia, melytől Kazinczy méltán félt, nem létesült soha.“²⁾

Legott nyomósan is érveli Toldy e nézetét különösen azon eredmény kimutatásával, mely esetleg hibás ösvényre tévesztetett, a minek következtében aztán huzamos időn át rontó hatásúvá vált nyelvtani irányzat emelkedett érvényre.³⁾ Ezért inkább ily rézsutos következményéből itéli meg Toldy az előzményt is, semmint az akkori viszonyoknak összerűbb felfogásából. — Nem látszik reflectálni arra, hogy azt a hysteron-proteron-féle visszasságot mily zaklatólag követelték azok a rohamos fejlemények, melyeket ez okból néhutt kissé közelebből is érintgettünk,

3. Azok a részletek, melyeket az akkori írókból híven idéztünk (orthographiájukat sem másítva), több tekintetben sajnosan éreztetik a majdnem század óta hanyatlásnak eredt magyar nyelv ügyefogyottságát. Mennyivel inkább tapasztalható volt ez akkoron a rögtönzött szónoklatokban a megyei s országgyűléseken!⁴⁾ — Nem

¹⁾ L. Toldy F. „A magyar nemzeti irodalom története. Budapest. 1878.“ 167. l. — Beóthy Zs. (l. u. o.) és Imre Sándor (l. „Magyar irodalom és nyelv rövid története. Debrecen. 1865.“ 196—200. l.) némi részletekben is kimutatják a magyar nyelv elsilányultát.

²⁾ L. Toldy F. u. o. 167—8. l.

³⁾ L. u. o. 168—9. l.

⁴⁾ Megemlíti ezt az akadozást némileg Révai is „a Magyar öltözet és

egy hó keblű hazafi is csak bajos küzdelemmel bírt kellő kifejezést adni eszméinek s érzelmeinek a köztanácskozásokban még akkor is, midőn a magyar nyelvnek tisztí polcra emelését lelkesen vitatta. — Elgondolható, mily zokon esett aztán a buzgó honfiaknak, hogy az ily éfólati adatokat nem mulasztották el célzatosan ki-
zssákmányolni megrovásukra mindazok, kik bármily oknál fogva elleneztek a magyar nyelvnek előnyösítését. Kiváltképen pedig azok, kik II. József által a germanizálás céljából importáltattak s a nemzeti visszahatás következtében fölősegekké váltak, vajmi keserű gúnnyal hánytorgathattak fel efféléket!

A más nemzetbeliekkel sűrűbben érintkező honfiaknak gyakori alkalmuk lehetett olytőn furfangos tudakozódást hallhatni, minőt Kaunitz herceg, habár finomul palástolt ironiával intézett a fényes öltözetű magyar urakhoz.¹⁾ Csakhogy mások talán nem oly jó indulatú modorban, sőt olykor alkalmasint eléggé csipős megjegyzésekkel is jeleztek ilyesmit, hogy hát sajátlag még alapvető kezdeménye sincs meg a magyar nyelv tudományos művelésének? — holott pedig mégis oly nagy garral követeli a nemzet az ő primitív állapotú nyelvének hivatali rangra emelését.

Ilyféle megszólások is alkalmasint jelentősen ősztőnőzhették főleg azokat, kik Bécsben huzamosabban tartózkodtak, hogy az oly igen pirító szemrehányásoknak megcáfólasát eszközöljék. Mert kiváltképen onnét eredt ki azon eszme, hogy egy irányadó „s mindenkép talpra esett magyar grammatika“ jőjön mentől előbb létre.

4. Kazinczynak e tekintetben más nézetet találjuk kifejezve különősen a pályája emlékezetében.²⁾ Ezt azonban későbbben írván, valőszinűleg még inkább nyomósbította, miután ama sūrgelem a debreceni grammatikának érvényre emelkedését s ennek ártalmas befolyását eredményezte. — Hol s miképen említi Kazinczy az 1790-diki akademia-terv létesülésétől való félelmét, ugyanott nem említi Toldy, s Kazinczynak efféle aggodalmát³⁾ csak is gyengén indokolhatja az, a mit Toldy arra vonatkozólag ott említi, hogy t. i. a „Révai tervezte akademia alatt mintegy nyelvbeli törvényszéket gondolt és őhajtott ama nemzedék.“⁴⁾

Nyelv állandó fenmaradásáért való őhajtozás“-ában, különősen a korcsosultakra célozva. (L. fōntebb 275. l.)

¹⁾ L. fōntebb 373. l.

²⁾ L. „Pályám emlékezete“ Abafi Lajos kiadása. Budapest, 1879. 166—7. l., hol az 1795-ikre vonatkozó jegyzeteiben ezt írja: „Verseghy nagy dolgokat forral: Adelungunk akar lenni, s grammaticát ad s lexicont. — Az is kell, de a nyelvet nem a grammaticus, nem a lexicographus vízi elő, hanem az író; a grammaticus elposhasztja magát, s cirkalmaz, a hol szabad kézzel kell dolgozni, s így annyit ront, a mennyit épít.“

³⁾ Alkalmasint azon levelei valamelyikében nyilatkoztatott ilyesmit, melyeket „Orpheus“-a érdekekben írt némely írókhoz. (L. Toldy F. „Kazinczy Ferenc és kora. Pest, 1859.“ 117—8. l.)

⁴⁾ L. Toldy F. „A magyar nemzeti irodalom története“ i. k. 168. l.

Azokból, amiket a nemzeti visszahatás mozgalmairól fõntebb jeleztünk, teljesebb megokolását nyeri ez az óhajlás is. Minthogy az alkotmány-biztosítás érdekében sarkalatos kellékül ismertetett el a nemzeti nyelvnek hazaivá s fõleg közügyvitelivé emelése; ez pedig annak mentül elõbb alkalmassá képezését igényelte: ezen égetõ szükség érzete miatt karoltatott fel oly lelkesen az akadémia-alakítás eszméje.

Avval a hatályos „most — vagy talán soha!“ mottóval¹⁾ sürgették a lángolóbb honfiak a magyar nyelvnek mentül elõbbi országosítását. S e célnak leghathatósabb eszközeül tekintették a nyelvmûvelést sikeresebben elõmozdítandó akademiát. Ilyes intézet fogalmát pedig hogy ne vették volna akkoron kiváltképen ama csodált hírû francia akadémia szervezete szerint, mely már egy század óta Európaszerte éreztette volt nagymérvû hatását? — Ez a hírneves intézet alapíttatási viszonyainál fogva leginkább felkûzdötte volt magát oly irányadó tekintélyre, melynek következtében aztán nagyon is mérvadó irodalmi „tribunal“-nak nevezték el, s e tekintélyének nem kevés bal eredmény okozását tudják be a bírálóból nézetû történetírók is.²⁾

Vajon ily okok miatt félt-e Kazinczy az akkoriban élõnken emlegetett tudományos és fõleg nyelvmûvelõ társaság létesítésétõl? Mert hisz már Bessenyei Györgynek is a francia akadémia lebegett szemei elõtt mintaként; Decsy Sámuel pedig még inkább a felé irányozott. — Csakhogy ama hatalmas országban nagyon is különbözõ coniuncturák közt létesült az a nyelvszabályozó intézmény. Régibb fejlődési elõzmények szolgálták szervezkedésének alapul és a javában emelkedõ irodalom nagyszámú tényezõinek beleegyezése hathatósan támogatta azon törvényeket, melyeket a Richelieu tekintélyesítette akadémia nyelvtani és szótári munkálataival megállapított.³⁾

Nálunk mindez másként volt. — De még ha szerencsésebb viszonyok folytak volna is, mint a minõk ekkor hazánkban lehettek: olyatén franciás irodalmi tribunált a valósulandott magyar akadémia aligha képezhetett volna. Egyéb akadályokon kívül már csak az afféle elkülönültség miatt sem történhetett itt olyasmi, mint a minõt Kazinczy mindjárt a kassai „Magyar Museum“ megindításakor, s aztán meg az „Orpheus“ végetti érintkezései közben is tapasztalt.⁴⁾

És talán leginkább ezért nem óhajthatta a sürgetett akadémia létre jövését. Nézetei különbben is meglehetősen oda irányultak,

1) L. Bacsányi János „költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben“, kiadta Toldy F. Pest, 1865. 236. l. — és „Hadi történetek“ III. 226. l.)

2) L. Arnd Eduard „Geschichte der französischen Nationalliteratur von der Renaissance bis zu der Revolution.“ Berlin, 1856. I. 289. s. köv. II.

3) U. o. — 4) L. Toldy F. „Kazinczy Ferenc és kora“ i. k. 118. l.

hogy az akkori forrongás időszaka éppen nem alkalmas elméleti szabályok megállapítására. Sokkal sürgetőbb teendőnek tartotta azt, hogy az irodalmi munkásság, az esztétika és kritika irányítását megszívélve, minél jelentősebb szellemi termények által fejleszse előbb a nyelvet, semmint hogy ezt előzetesen s jobbra még ingatag alapon határozza meg bármily tudós gyülekezet.¹⁾

Kazinczy ily célból már az Orpheus megindítása előtt szintén társas működést óhajtott. De inkább külön szövetséget kívánt, mint központosulót. Az „Orpheus“ munkatársait — u. m. Toldy F. — minden felekezetekből összealkotva forma szerinti magán társasággá óhajtotta volna szerveztetni,²⁾ s bizonyos alappal elláttatni, s ez iránt a haza némely előkelő fiaival levelezett is, mint hg. Batthyányi Lajossal, gr. Széchenyi Ferencsel, kiknek elseje azt viszont az akadémia kérdésének eldőléseig vélte elhalasztandónak. Látván tehát a nehézségeket, követve Ráday tanácsát, rögtön belé vágott az „Orpheus“ megindításába, melynek I. füzeté már 1790. februárban sajtó alatt volt.³⁾

Ebből, hozzá véve egynémely más körülményt, Kazinczynak vezérkedési hajlamára is lehetne némi következtetést vonni. De álljon ez itt inkább csak oly mellékes megjegyzésként, mely a két legkiválóbb szellemi bajnok egyéni különbözősését némi árnyaló vonással jelezzé.

5. Mennyire javallta Révai is azt az irányt, melyet Kazinczy ez időtt a nyelvnek művelése s az irodalomnak nemesbítő megtermékenyítése céljából előmozdítani kiválóan igyekezett, tettleges munkássága bizonyítja. Mind e mellett a „tudós társaság“ létesítését forrón óhajtá. Sőt éppen ama cél javára szükségesnek látta ennek sürgetését is. — Nem kerülhették ki figyelmét azon ellenző aggodalmak sem, melyek a Budán tartott ez ügybeli tanakodások folytán kétségkívül szóba hozattak. De ő, mint több más s köztök nem egy főrendi is, túlnyomóknak látta a sürgető indokokat.

Attól sem tartott Révai, hogy a létesülendő akadémia majd csupán önkényűleg decretálhasson holmi conventionalis szabályzatokat, melyek a nyelv lényeges szervezetevel s valódi természetével nem egyeznének. Talán inkább attól félhetett, hogy az akademiának létre nem jöhetése miatt szülhet majd a már is bátran megereedt nyelvújítási buzgalom olyatén eltorzító irányt.

Meglehetősen tisztában volt már ekkor Révai azon kellékek iránt, melyek a nyelv igazi törvényeinek alaposabb kipuhatolására szükségesek.⁴⁾ Mint látók, nagyjából jelezte is már azokat némely

1) L. Kazinczy „Pályám emlékezete“ i. k. 166—7. l.

2) Ellenkezőleg Földivel, ki az „Orpheus társaságát csupa reformátusokból akarta felállítva látni, s kinek a Dayka írásmódja „pálista magyarság“ vala.“ (L. Toldy F. „Kazinczy F. és kora“ i. k. 118. l.)

3) U. o. — 4) L. „Antiquitates Literaturae Hung. p. 1. „Monitum“.

dolgozataiban,¹⁾ sőt közleményeiben is.²⁾ Jóformán sejteti „Planum“-ában is legalább az ösvényt, mely ama nagy feladat kellőbb megoldásához vezet.³⁾ Sok időt és huzamos kutatásra elszánt munkaképességet igénylőnek ismeri ezt. De éppen ezért a jól szervezett tudós társaság unitis viribus lehetőleg korábban s alkalmasabban eljuttathatna a kivánatos sikerhez.

Emelkedettebb felfogása szerint nem hihette, hogy a Görögék pályadíja, ha még háromszorosán megnyújtják is az eleinte nagyon rövidre szabott határidőt, valamely igazán „talpra esett magyar grammatikát“ eredményezhessen; de nem ellenezte azt, sőt a viszonyokat ismerve, szívesen helyeselte a buzdítást, noha távol volt azon gondolattól, hogy ő is versenyre szálljon. Különben is elég nagy feladatra vállalkozott ekkor.

Ugyanazon időjelek, melyek Görögéket a magyar Grammatika megíratására inték, Révait az akadémia létesítése végetti agitációra készítették. Keblében kiváltkép delejes erővel munkált a nemzeti érzelmek e biztató szövege: „most, vagy talán soha.“

6. Mintha a nemzeti genius tüzetesen szabta volna ki ihletettebbjeinek a külön teendőket: úgy ragadta meg kiki közülök a leginkább neki való. — Az akadémia-ügyért való izgatásra Révainál ugyan senki méltóbban nem vállalkozhatott volna. Ez a szerep egészen neki való volt. S amily első rendű dolognak hitte annak sürgetését: úgy tartózkodnia kellett ezért több más igen hasznos teendőktől. — Hazafias buzgalma egyébként is irigység nélkül, sőt szíves elismeréssel látta, ha bármily dicsszerző dolgot mások végeznek, csakhogy azt igazán jól tegyék.

Ki úgy ismerte a hazafiúi teendők nagy sokaságát s annyi cselekvési erőt s képességet érzett magában, epekedés nélkül nézhetett mások érdem-koszorúit, jól tudván, hogy bőségesen marad még olyan számára is s talán éppen a legmagasbra tűzöttékből, hová mások aligha érhetnek föl.

Annál is örömeztőbb méltányolhatta Révai Görögék pályázati feladatát, minthogy az már eleve ösztönözött a magyar nyelv országosításának sürgetésére, valamint az ez ellen támadható szemrehányásoknak visszatörlesztésére is, mint a minők a nemzeti igyekvés becsmérői részéről előre gyaníthatók valának. De másrészt nyomósan érezte az a nehéz feladat ama nagy igényeit is, melyek több rendbeli munkaerő összeműködését követelik. — S ez okból szíves biztatást ígértek a pályázatók az egyes részletek külön kidolgozására vállalkozóknak is.

A tudós honfiak buzgalmára s belátására bízták így azt, hogy mennyiben kívánnak járulni a fontos ügy sikerésítéséhez, csak-

¹⁾ L. Révai M. élete. II. k. 100—1.

²⁾ U. o. 36—9. 211. l.

³⁾ L. „Planum“ 14. l.

hogy ily szándékuknak eleve tudatását kérték.¹⁾ Oly intézkedést tőnek ezzel, mely jelentősen irányult Révai célzata felé, — a mint hogy ennek eléggé világos kifejezését is adja „Planum“-ában.²⁾

S már a „tudós társaság“ létesítéseért folytatott munkálkodása közben értesülhetett Révai egyéb tudósításokon kívül a „Hadi történetek“-ból is arról, hogy mily buzdulatot keltett Görögöknek ama felhívása. Egyes közlemények is jelezték annak serkentő hatását.³⁾

7. Az irodalmi törekvések közt egyébként is meglehetősen föltetszővé kezdett lenni ekkoron az a tevékenység, mely a magyar nyelv alaposabb grammatikájának megalkothatását egy vagy más tekintetben hasznosítható adalékkal kívánta elősegíteni.

Eszméltető kezdeményül tűnt föl e tekintetben a hatályos magyar érzésű s fáradhatatlan buzgalmú Máriafi Istvánnak⁴⁾ „Kis magyar Frázeologia“-ája, „vagy is válogatott szép magyar mondások ama magyar Tzitzerónak Kárdinális Pázmány Péternek munkáiból“ (1—134. l.) Ezekhez csatolvák imez adalékai is: „I. Toldalék: magyar közmondások.“ (135—149. l.) — „II. Toldalék: vagy-is különbség a Magyar Szóban, a mint azt Dunán-túl, kivált Soprony és Vas vármegyében, és a Tiszán-innen, kivált Heves és Borsod vármegyében, s a Jászságban észre vettem.“ (150—156. l.), melyeket parallel sorozatban mutat be. — E jelentős tanulmány még 1788-ban (Pozsonyban) jelent meg a magyarságra lelkesen buzdító 12 lapra terjedő „elől-járó-beszéd“-del.

Oly jelenség volt ez, sőt több ilyenemű igyekvésre sarkaló ösztönt is keltethetett volna. S akkor nem lett volna oka Baróti Szabó Dávidnak 1792-ben másodízben megjelent „Kisded Szótár“-a végén azon

1) L. „Hadi történetek“ I. 287. l. „Hogyha pedig még ez úttal egészz Grammatika írásához nem akarnának egyen fogni Kedves Hazánkfiak, hanem annak tsupán egy avagy más részét különösen ki-dolgozni, melly részekből készülhetne azután jövendőben az egész Grammatika; mi e részben a tudós Uraktól függesztjük fel a dolgot, úgy tselekedjenek, s dolgozzanak Hazájok boldogságára, a mint magoknak leg-jobbnak, s leg-előmeteletelesebbnek fog tétzeni: tsak hogy ki-kérjük, hadd lehessünk egyik, vagy másik szándékról eleve bizonyosok.“

2) L. „Planum“ 14. l. „Haec res fiet primum singularibus Dissertationibus, assiduis Observationibus, docte et perite scriptis Animadversionibus: ampla ad hoc materia per totam Patriam colligenda, diligenter, curiose, et acri cum iudicio explorando singularum Regni Partium usu communi, et dialecto populari. — Tali apparatu facto, Methodo aliqua per Societatem certo constituenda, quae accomodatissima visa fuerit, conscriberetur demum, perfecta quaedam, omnibusque numeris absoluta Linguae Hungaricae Grammatica...“

3) L. „Hadi történetek“ II. 776. 799. l. — III. 712. l.

4) Irodalmi neve ez Szaitz Leonnak, kit mint „korának híres hitszónokát és hitének buzgó védőjét“ emel ki s irodalmi tevékenységének felsorolásával is bemutat a „Magyar írók életrajzyűjtemény“-ben Danielik József. (Pest, 1858.) II. 295. l.

fájdalmas panaszt emelnie, hogy ismételt nyilvános kérelme sem eredményezett oly segedelmet, mint a minőt reménylett volt¹⁾ a tájnyelvek megfigyelését s általán a nyelvanyag szorgalmas gyűjtését illetőleg.

Pedig erre nézve már egy évtized előtt Révai is igyekezett eszméltetni.²⁾ — De, mint említők, a visszahatási mozgalom más célzatokra hajtá akkoron az elméket. A mélyrehatóbb szellemi munkásságnak nem nagy számú híveit meg annak a már nagyon is égetővé vált szükségnek érzete arra készíteté inkább, hogy a magyar nyelvtudománynak előbbi productumaiból³⁾ siessenek valamely meglehetősen alkalmasb módszerű nyelvtant készíteni a végett, hogy a magyar nyelv megtanulását könnyebbíthessék. Ez a buzgalom inkább szült holmi lézagpótló magyar grammatikai kézikönyveket, különösen iskolai használatra valókat, semmint olyatén előmunkálatokat, melyek a tudományosabb alapú grammatika megalkotását elősegíthették volna.

A kívánatos apparatus gyűjtése tekintetében némi kis igyekvés mutatkozott még is egyelőre különösen a tudományos műszavak előállítására nézve, föltetszőbben az által, hogy miután a „Hadi történetek“ írói elsóban is magyar psychologia írására nyitottak pályázatot: a lélektani műszavaknak „jobbítás vagy meghatározás végett“-i bemutatásával⁴⁾ egyszersmind más szakbeli magyar műszavak alkotására is serkentettek.

Inkább csak gyöngén lábadozóknak mondható átlag véve még is e törekvés azon buzdulathoz arányítva, melyet fajunk önfentartási ösztöne másrészt oly hathatós küljelenségekkel tanúsít vala. — Nagyon arra mutat ez, hogy az egyes kimagaslóbban eszmélők nem igen jelentékeny támogatást nyertek azon számosabbak részéről, kik a szellemi alkotmány létesítéséhez szükséges másod s harmadrendű munkásokként igen hasznosan járulhattak volna.

Révai már az eddigi tanulmányaiból is nagybecsű tervrajzot adhatott volna a magyar nyelv alkotmányának alaposabb összeállítására, sőt annak méltó propylaeumát is felállíthatta volna, hogy ahhoz képest aztán egy jól szervezett tudományos társulat közremunkálása mellett mint *ἀρχιτέκτων* (építő mester) a fogalmazott mű-

¹⁾ „Ha — u. m. — a reménylett segedelem, melyet az idénn a M. Hírmondó által-is kértem a Tudós Hazafiaktól, el-érkezett volna; nagyobb tökéletességre ment volna ezen **Szó-tár**. Nem találkozott (ezt fájdalom nélkül nem említhetem) igyekezetemnek egy Elő-mozdítója is; ki-fogván (kivéve) Tiszt. P. Dudási Antalt, a kinek anyai nyelvünk mellett való szíves törekedését eléggé nem dicsírhetem.“ (L. u. o. 290. l.)

²⁾ Az 1782-diki „Magyar Hírmondó“ január 16-diki számában (I. idézve Révai M. élete. II. 36—7. l.)

³⁾ L. ezekről Dr. Jancsó Benedek magyar nyelvt. értekezéseit a „Figyelő“ VI—VIII. köteteiben.

⁴⁾ L. „Hadi történetek“ II. 776. 799. l.

vet jóval előbb létesítse. De a közviszonyok vajmi kevésbé voltak még ilyesmire kedvezők!

Remény és aggodalom közt hullámozott azon óhaja, mely az akadémia eszméjének mentül előbbi megtestülésétől várta a nemzeti irodalom sürgősb teendőinek foganatba vételét, s ezek közt főleg a nyelvten és szótár majdani megalkothatásához kellő nagy előmunkálatok megindítását.

8. Egyéb zaklató körülmények közt hathatósan sürgette az irodalmi nyelvnek lehetőleg szabályozását már ama másik irány is, mely a magyarságnak terjesztését főleg gyakorlati tevékenységgel iparkodott elősegíteni. Különösen színművek készítésével, s legtöbbször külföldi productumok fordításával vagy némileg magyarosított átdolgozásával gyorsalkodott ez a nemzeti érzület követelményeinek megfelelni. — Ámde e sürgelmében fölöttébb késleltették azok az akadályok, melyek a kevésbé siető íróknak is elég nehézséget okoztak.

Ugyanis nyelvünket előbbi huzamos elparlagultsága miatt részint némely szavak idomtalan kinövései torzították el, részint azok egy és más üzületében esett megbénulás, vagy elmerevedés érte. Szóköltési módja pedig a korcsosodás folytán megzavarva bizonytalanná vált, ezért gyakran tétovába ejtette az írókat. Így ingadozva és szűkölködve a finomabb árnyalásra kellő változatosság, kellemes hajlékonyság s rhytmikus gördülékenység nélkül, csak bajos küzdelemmel volt alkalmazható a műveltebb irodalmak ékes nyelvezetű termékeinek átültetésére.

Hogyne sürgették volna az ily munkálkodásra vállalkozók az oly bajosan kezelhető nyelvnek elméleti szabályozását rohamos igyekvéseik megkönnyebítése végett?

Aztán meg hisz különben is a nemzeti buzdulat követeléseinek érvesebb megokolása, a magyar nyelv országos igényének jogszerű illetékessége forgott kérdésben. Úgy szólva lázas sűrűsögre hajszolók voltak ezen égető körülmények.

Ily kényszerítő viszonyok zaklatásai közben nem igen vehették tekintetbe azok a hazafias célzatú szellemi munkások, kiket a nyelvtani pályázatra főleg a nemzeti becsület ügye sarkalt, már legott az oly széles alapú kutatásokra terelő jeladásokat, mint a minőkkel Révai némely eszméltető közleményeiben is a magyar nyelv történeti fejlődésének s a népnyelv hagyományos kincseinek behatóbb nyomozására utal vala.¹⁾

Mindezen sürgető körülmények dacára a pályázatok még is azon voltak, hogy az emelkedettebb tudomány igényeinek lehetőleg megfelelő sikert eszközöltessenek. Ezért részint a határidő hosszabbításával, részint elősegítő tanácsadások ajánlásával²⁾ is kedvez-

¹⁾ L. fentebb 380—1. l. — ²⁾ L. „Hadi történetek.“ II. 281. l. — III. 64. l.

tek a pályázóknak. De meg a pályaművek megbíráltatásával is úgy kívántak intézkedni, hogy a kitüntetésre érdemesítendő munkákat minél kellőbben megfelelhessen a nemzeti közóhajtásnak.

9. Alkalmassint azon oknál fogva, mivelhogy a hazai tájnyelvek között a tanultabbak véleménye szerint is leginkább az erdélyi s különösen a székely s aztán a Debrecen táji népnyelv tartatott legtöbbszörökes magyarságúnak: a pályamunkákat „elsőben is Erdélybe küldötték megítéltetés végett, a Kolosvári és a Nagy-Enyedi Fő Oskolákbeli Tudós professzorokhoz,“ — azután pedig a debrecenieknek. „Úgy szándékoztak, hogy Magyar-Országon is több rendbéli Itélő bírák által vizsgáltassák meg azokat, a minthogy Erdélyből által is szállították Debrecenbe.“ — Itt aztán a „tudós ítézőknek a szorgalmas vizsgálás közben sok affélék ötlöttek elméjékbe, mellyek a Nyelvtanító könyvekből vagy kimaradtak, vagy változást kívántak némely dolgokra nézve. Jegyzéseket tettek tehát, — — mellyeket eleintén tóldalékül akartak egygyik Grammatikához adni; de bővebb megfontolás után sokkal helyesebbnek és erányosabbnak látták, hogy magok készítsenek egygyet, mellyben igyekezzenek a Magyar Nyelvet nem tsak Históriai módon; hanem annak eredetét, természetét és tulajdonságait is, a mennyire telhetik, Filozofiai módon előadni. Igyekeztek is valójában, és ez az a Grammatika, mellyet a Titulus szerint¹⁾ egy Magyar Társaság, az az, a Tudós Itélő-bírák készítettek Debrecenben. A jutalom-pénzből mindazonáltal részt venni nem kívántak: elegendő jutalomnak tartották hazafiúi készségeket kinyilatkoztatni, s Nemzeteknek javát tehetségek szerint előmozdítani.“

Igy adják elő ez ügyet Görög és Kerekes a híres debreceni „Magyar Grammatika“ „Bévezetés“-ében.

Kissé különösnek láthatták azt többen a hazai tanultabbak közül, hogy ezúttal Debrecen tudósai emelkedtek mintegy nyelv-szabályzó tekintélyre, kiket még imént nem is említettek akár a „Hadi történetek“, akár a „Mindenes Gyűjtemény“ azok sorában, kik a magyar nyelv művelése s előmozdítása végett külön vagy társulatilag a nyilvánosság előtt föltetszőbb munkásságot fejtettek ki. Úgy gyaníthatták, hogy Földi János nyelvtani dolgozatának előnyösítése, meg kiváltképen a debreceni magyarságnak és tudományosságának fölszínre emelése végett történt azon buzgólkodás, mellylyel az ottani ítézőknek oly döntő hatást sikerült ekkoron gyakorolniok a nyelvtani szabályok megalapítására. —

10. Minő lendületet nyert e versenyeztetés által nyelvészetünk, s minő hasznos, de e mellett nem kevésbé hátrányos eredmény is jutott érvényre annak nyomán: tanulságos bírálattal adják elő

¹⁾ „Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság. Bécsbenn (kiadva) a Magyar Hirmondó Iróinak költségével 1795.“ — Ez teljes címe a debreceni Grammatikának.

irodalom-történetünk jelesb avatottjai, kiváltképen Toldy Ferenc, mint ennek első rendű forrásokból merítő ismertetője.

„Az 5 pályázó közt voltak — u. m. — Földi, Gyarmathi, Kassai; ¹⁾ s e pályaművek nyomán készült, a jutalomhirdetők megbízásából, a debreceni pályabírák (Domokos Lajos városi főbíró, Szikszay György pred. és Benedek Mihály utóbbi superintendens) által a kezdetben oly nagy tekintetre kapott, nyelvészeink történetében pedig oly bal hírű debreceni nagy grammatika (1795.) Részben megelőzték azt, részben követték, szinte a kor iránya által ébresztve, Böjthi Antal áldor M. Vásárhelyt „A. M. Nyelv tudományá“-val (1790.), Verseghy (1793) „Proludium“-ával, Gyarmathi Sámuel orvos, pályázott Nyelvmestere kiadásával (1794), Aranka György, az erdélyi Nyelvmívelő Társaság titkára, nyelvészeti értekezéseivel (1796), s Beregszászy Pál Erlangenben németül írt nyelvtanával (1797): ide nem tudva a számos gyakorlati nyelvtanok íróit, kik a tudományos vizsgálat körén kívül állottak.“ ²⁾

Ez utána nagyjából rámutat Toldy a felsoroltak jelentősb előnyeire, de egyszersmind hiányaira is. „Nem mondhatni, — u. m. — hogy e mozgalom által nyelvészetünk ne nyert volna. — Verseghy-nél már némely új s helyes észleletek lepnek meg, de nagy horderejű tévedések közé vegyítve, . . . Böjthi, Gyarmathi, s a debreceniek munkái gazdagok ugyan nyelvtényekben, különösen a szókötést illetőleg. . . figyelem fordult a szóképzésre is, sőt e részben a Debreceni Grammatika határozott érdemmel bír: úttörő munka, mely első hirdette az elvont vagy ősgyökök létezését. . . De egyik sem bír nyelvtani anyagán uralkodni.“

A megrovásból leginkább kijuttatja illetékét a „Debreceni Grammatikának.“ „Mert e munka — u. m. — alapja lett egy

¹⁾ A pályázókat ily sorozattal mutatják be Görög és Kerekes a Debreceni Grammatika „Bévezetése“-ben (IX—XI. l.) „A leg-jobbnak itéltetett Grammatika — — Tudós Írója Földi János Orvosi Tudományok Doktora. — A más három Grammatikák közül az elsőnek érdemes Szerzője, Debreczeni Nemes Lakos Tudós Veres Mihály; — a 2-diké Benkő László, N. Nagy-Enyedi Reform. Kollégyiombéli Togátus-Theologus; — a 3-diké Gyarmathi Sámuel Orvos. A későbbre érkezett Grammatikának érdemes Szerzője pedig Csiki Sz.-Domokosi Kerestaly Ignátz, Gyula-Fejérvári Püspökségbéli világi Pap, ki úgy emlékezik Előljáró-beszédében Egri Megyebéli világi Pap Kassai József Úrról, mint a Nyelvtanító-könyvnek készítésében nagy segíséget mutatott Társáról.“

²⁾ Ezek közül Rosenbacher Ferenc piarista tanárnak Rózsahegyen (Liptó vm.) írt s Beszterce-Bányán 1792-ben nyomtatott „Kisdedekhez alkalmasztatott Magyar Grammatikáját“ azért említhetjük itt, mert annak tanúságát adja, hogy miképen igyekeztek a felső vidékeken a magyar nyelvet az iskolákban tanítani, Rosenbacher tankönyvecskéje magyarul s latinul is adja a szabályokat, s a példákat néhutt németül és tótul is értelmezi.

nyelviskolának, mely nem csak harminc éven túl uralkodott a református tanodákban, még az addig correct nyelvű Erdélyben is, és pedig dacára a nevezett erdélyi nyelvészek tanai s ellenkezésének, hanem bemocskolta az öszves református irodalmat is úgy, hogy ennek állandó becsú művei is ma már botránkozás nélkül nem olvashatók. — Az egy Aranka tesz e kortársak közt jótékony hatást józan felfogásával, különösen az igeragozások pontjában: de hatása az ár ellenében még hazájában sem volt.“

Mintegy összegezve az eredményt, tetemes részben károsnak vallja azt, ekkép nyomósítván e nézetét: „S így a XVIII. század vég tizedének nyelvészete részben szomorúan hű képét tünteti fel e század megvesztegetett nyelvérzékének, részben ellenkezőjét eredményezte annak. mit a köz aggodalom elfordítva látni oly buzgón óhajtott: újabb zavart, veszedelmes nyelvromlást.“¹⁾

11. „Kétségbe ejtőknek“ nevezi Toldy azon állapotokat, melyekbe így a magyar nyelvtudományt „a hivatlan vezérek balgárdalkodása“ vitte.²⁾

Hogyan kaphatott ez lábra: már az eddig érintettekből is megközelítően sejtethni. Ssekély alapú és szűkkörű volt még a tanultabbak felfogása is arra, hogy „azon élő törvényeket kifürkészsze, melyek szerint a nyelv elemeit képezte, összerakta, változtatta — s hogy e törvények helyreállításával igyekezzék a nyelv eredeti épségét s tisztaságát visszaállítani,“ és minthogy az ily mélyebb s terjedelmesebb kutatást, de meg ezekhez való finom érzéket, észlelő képességet s kritikai éles ítéletet is igénylő nehéz feladattal csak is különös hivatottságú s rendkívüli szívós kintársú munkás birkózhatott meg némileg jobb sikerrel: — azok, kik inkább a kor sürgető postulatumainak kivántak megfelelni, eléggé megoldhatónak vélték egyelőre a nehéz themát, ha az úgynevezett „általános szokást“ fogadják el nyelvészeti főelvül, vagy valamelyik tisztább magyarságúnak tartott vidék tájnyelvét emelik ki mérvadóul.

Ez utóbbi tekintetben holmi felekezeti fönnelgés is meglehetősen föltetsző praetensióval igyekezett hagyományos hiedelmét érvényesíteni³⁾ s főlebb becsült tájnyelvét, habár a nép szájában már az is szintén nem kevéssé megromladozott, közkeletivé emelni.⁴⁾

De az iménti kezdeményezéssel megeredt nyelvészeti surlódásról odább lesz helyén némi részletességgel szólnunk. Itt elég legyen egyelőre csak jelezelnünk annak keletkezési okait.

1) L. Toldy F. „A magyar nemz. irod. tört.“ i. k. 160. l.

2) U. o. 170. l.

3) Érzeteti ezt némileg Földi Jánosnak főntebb (I. 380. l.) érintett nyilatkozata s felekezeties igénye is.

4) L. Toldy F. u. o.

12. A törvényhozás intézkedései, melyek már az iskolákban és a közéletben is mind tágabb tért engedtek a magyar nyelvnek, egyre sürögősebbé tették a nyelv törvényeinek tisztába hozását s így fokozták azon közóhajtást, melynek lehetőleg kielégítéséről a „Hadi történetek“ írói elég korán kezdtek volt gondoskodni. Nem az ő buzgalmok hiányán mult, hogy az legott szerencsésebb sikert nem-eredményezhetett.

Görög-Kerekesék oly megfontoló eljárásuk dacára is eléggé érezték, hogy bizony sok kellőnek hijával van még az a debreceni grammatika; de remélték, hogy annak megjelenése következtében jóval erősebben neki indul majd a hazafias buzgalom a mélyebb alapú vizsgálódásnak.

Azért élénk érzelmi hálát nyilvánítván gr. Széchenyi Ferenc maecenási kegyéért, ki 300 forint adománnyal segítette elő a mű kiadását, s hiven elmondván, mikép igyekeztek az 50 aranyból álló szerény pályadíjt a versenyzők közt a pályabírák részrehajlás nélküli ítélete szerint arányosan felosztani, — ily óhajtással fejezik be „Bévezetés“-öket: „Vajha ezen Grammatika felbuzdíthatná Tüdős Hazánkfiait, a még most ebből elmaradt tárgyakra is kimunkálására, és egy jó Magyar Lexicon eránt való szíves szándékunknak hathatós elősegítésére.“ Minthogy pedig áldozatos igyekvésök az erkölcsi célzatú valódibb hazafiság s nemzetiség előmozdítására irányoz, végül így nyomósítják nemes óhajtásukat: „Vajha ösztönül szolgálhatna (ezen Grammatika) Nyelvünknek közön-séges megkedvülésére, és az ebben való erősödéssel egygyütt minden más hazafiúi kötelelességeknek is megismerésére s telylyesítésére. — Mi, a míg élünk, Hazánknak élünk.“¹⁾

13. Nagyon jelentős volt épen akkorban, midőn Görögék e „magyar Grammatikát“ közrebocsáták, a hazafiúi kötelelességeknek olyatén hangsúlyozása, mint a minővel azt „Bévezetés“-ök útnak indítja.

Nyiltan vallják ebben, hogy „édes Hazájokon kívül már több esztendőktől fogva való lakásuk nem tsak ki nem óltotta belőlük annak szeretetét; sőt addig gerjesztette, míg Nemzetök javának tőlök kitelhető előmozdítását egész tehetségöknek tárgyává nem választották“ úgy, hogy a hazafiúi igyekezetekre, különösen a magyar nyelv gyarapodásának terjesztésére s virágzásának siettetésére másokat is ösztönöztek.²⁾

Következeten folytatták loyális szellemű irányzatukat „a nemzeti megfélemlés“ időszakában is,³⁾ menten azon gyanutól, mely ekkor nemely kevésbé óvatos honfira súlyosan nehezedett.

¹⁾ L. Debreceni „Magyar Grammatika“ „Bévezetés“-e XII. 1.

²⁾ L. u. o. „Bévezetés“ V. VI. 1.

³⁾ L. Horváth Mihály „Magyarország történelme. Budapest. 1873.“ VIII. 171. s kőv. II.

A „Hadi történetek“ folytatását képező „Magyar Hirmondó“ izmos kötetei láttatják, mily lényeges becsú munkássággal járultak még tovább is a céltudatos nemzeti eszmélés gyarapításához. Ennek 1795. jun. 30-án kelt számában jelentik, hogy „a már régeu vártt Magyar Grammatika ki-került a könyvnyomtató sajtó alól.“ — Egyszersmind buzgólkodnak „Magyar Ország vármegyéi mappájának kiadásával a haza ismertetését előmozdítani.

Ha pályáztató buzdításuk sikerültebb nyelvtant nem eredményezhetett is egyelőre, de kiválóan gyarapítá szép érdemeiket az is, hogy versenygerjesztések által oly szellemi forrongást keltettek, mely utóbb még is a magyar nyelv törvényeinek mélyebb alapú nyomozását, és szervezeti elemeinek kifürkészését idézte elő.

Előbb ugyan mintegy chaoticus zavart támasztott az e célból megereedt buzgalom; de idő multával a nemes erjedésből tisztulás következett. — Annál huzamosabb idő kívántatott pedig erre, minél mélyebbről kellett felkutatni a nyelv alap-törvényeinek s belső szervezetének bizonyosságait, s minél makacsabb küzdelem felett ki a fölületesebb s korlátozottabb felfogás védői részéről, kik különösen akkorban inkább érezték magukat támogatva az úgynevezett közszokáshoz szívésen ragaszkodó többség által.

14. Arra, hogy a magyar nyelvészet abból a ziláltságból, melyet még a földérintésre igyekvő szándékok is inkább kuszálni látszottak, valahogy kiemelkedhessék, főleg a történeti nyelvtudományak művelése szükségeltetett. — Csak is a nyelv genetikus fejlődésének beható észlelése, a nyelvemlékek időrend szerinti nyomozása s alapos kritikával való egybevetése nyujhatta azon concretebb felfogás első alapját, melyből kiindulva a magyar nyelvészet, majdan a rokonnemű nyelvekkel való összehasonlítást is felkarolva, nagy feladatának megoldásához sikeresebben közelíthetett.

Hogy „a lángész bátorsága, mélysége s teremtő ereje“ mellett minő előkészültség s mily huzamosan tartó feszült munkásság kívántatott meg az ily nehéz feladatra vállalkozóban, annak bizonyosságát láttatja Révai Origenes-szerű munkássága.

Neki jutott ugyanis az a kitüntető hivatás, meg az a szerencse s mondhatni ritka dicsőség, hogy ily nagy feladatnak majdan érdemleg megfelelhessen. — De vajmi terhes küzdelmek s élet-emésztő gyötrelmek árán kellett azt beváltania!

Alig kételkedhetni a felől, hogy a nemzeti nyelvnek e valóban hivatott, lángkeblű bajnoka legott élénken érdeklődött a magyar nyelvtan készítése végett indított pályázás iránt. Sőt igen valószínű, hogy azonnal hozzá is fogott, ha tán nem is épen a pályadíj elnyerése, hanem az akkoron kérdésbe vont nemzeti becsvágyának megóvása végett, legalább valamely alapvető magyar nyelvtannak írásához is, a mennyiben ilyesmire már eléggé feljogosíthatták

eddig, tanulmányai s főleg a nyelvemlékek szorgos kutatása közben szerzett alapos ismeretei.

Azonban a csakhamar bekövetkezett nemzeti forrongás sürgetelméi sokkal inkább igénybe vették tevékenységét a magyar tudós társaság létesítése ügyében, semhogy a „talpra esett magyar Grammatikát“ óhajtó közkíváncsnak oly sietősen csak némileg is megfelelhetett volna a szerint, ahogy azt ép ekkoron „Planum“-ában már oly jelentős irányzatú tudományos felfogással jelezé.¹⁾

15. Nagyon is összeütköző lett volna illetén felfogásával, ha az oly sokból álló előzetes teendők megkezdése előtt s még azon szükséges apparatusnak, melyet „Planum“-a a létesítendő akadémia feladatául említ, igen is érezhető hiányában vállalkozik arra, hogy a magyar nyelv törvényeit összeszerkeszteni megkísérte.

Hisz oly biztató remény derengett akkor a tudományos társaságnak mentül előbbi létre jövése iránt, hogy Budán létekor, 1790. augusztus havában, már annak szervezéséről is tanakodának.²⁾ — Kétség sem foroghatott fenn a felől, hogy ebben mint rendes tag ő is illetékesen együtttható tényezője lesz azon testületnek, mely a magyar nyelv törvényeinek felkutatását intézni fogja s azon „methodusi“ meghatározza, mely szerint a magyar nyelvnek „tökéletesebb grammatikája“ megírható.³⁾ Mintegy előjelezését is adta ennek akkor, midőn a „Candidatusok“ közt magát is bemutatván, képességeinek s tanulmányainak megemlítésében ezt jegyzi „Potiora sunt eius studia: Philologia et ea imprimis Patria: deinde Paedagogia, Physica et Mathesis.“⁴⁾

Ha mind e mellett mégis találhatik kéziratai között ez idő tájban fogalmazott olynemű grammatikai dolgozata is, melylyel mintegy vázlatban adja elő a magyar nyelvnek oktatását:⁵⁾ ez csak is annyiba vehető, hogy tán már a magyar nyelvnek a törvényhozás által megszavazott iskolai taníttatására nézve némi tanmód irányzatul állított össze valamelyes tervrajzot. Ilyesmire talán a tanhatóság részéről szólíttatott föl, vagy tán csak amúgy maga jó-

¹⁾ L. „Planum“ 14. l.

²⁾ L. „Péczely Józsefhez“ Budán 1790-ki aug. 30-án írt levelét, föntebb a 175—6. l.

³⁾ A mint ennek ily kifejezését adja elő Planumában: Tali adparatu facto, Methodo aliqua per Societatem certo constituenda, quae accomodatissima visa fuerit, conscriberetur denum, perfecta quaedam, omnibusque numeris absoluta Linguae Hungaricae Grammatica. (L. „Planum“ 14. l.)

⁴⁾ L. „Planum“ 86. l.

⁵⁾ L. Toldy F. „Magyar költők élete.“ Pest, 1870. I. 213. l., hol Révai életében ezt jegyzi „Győrött már mély nyomozásoknak indult volt a nyelv körül. 1792-ben a magyar nyelv tanmódjáról írt egy vázlatot, mely nem tudom, kijött-e:“ S ehhez jegyzetül ezt teszi: „Kéziratai közt csakugyan találhatik egy a nemzeti muzeumban ily címmel: „Brevis Institutio n um linguae ungaricae Adumbratio. Budae typis. Univ. 1792.“ Ez-e az?“ Kérdi Toldy; mely kérdésére tán odább szólhatunk valamit.

szántából készítette ama vázlatot a magyar nyelv tanítását felkarolók használatára? — Pályázási szándékból nem írta volna latinul. — Hisz az a pályázatási „jelentés“ „eggy jó Magyar Nyelvtanító könyvnek Hazai nyelvünkön való ki-dolgozását“ tűzi ki feladatul, s ez utóbb nyomósbitva is fölemlítettik.¹⁾

Ismerve a már körülményesen jeleztük sürgető viszonyokat, Révai hazafias érzülete szívesen érdeklődhetett azon buzgalom iránt, melyet Görögék felhívása keltett. Legalább némileg hasznosítható előmunkálatokat reménylett e mozgalomtól. Ez iránti élénk figyelmének némely jelentős tanuságával találkozunk odább.²⁾

Részéről azonban oly annyira nem kívánt abban a versenyben tényleges részt venni, hogy jóval inkább látszott irodalmi munkálkodásával azon irány felé vonzódni, mely a magyarság terjesztését tűzte ki közelebbi feladatául s erre minél hathatósabb szellemi productumok létesítését sürgette.

16. Kazinczy s több más lelkesítő hazafi ideája szerint sokkal előbb való dolognak találtatott a nyelv elméleti idomításánál annak gyakorlati művelése, vagyis irodalmi művek alkotásával, illetőleg a más irodalmak sikerült termékeinek alkalmas fordítás általi elsajátításával, vagy minél magyarosabb zamatú átdolgozásával való gyarapítása. — Gyorsabb hatás végett leginkább oly színművek magyarosítása látszott kívánatosnak, melyek akkorban külföldön, különösen Bécsben hatásosakként dicsértettek.

Kazinczy egész hévvel ezen iránynak elősegítésére adta magát,³⁾ mely egyes jobb tehetségeken kívül némely kevésbé jelentős elmét is magához ragadott akkorban. Látható ez azon meglehetősen szaporaságból, melyet a nyomtatásban is megjelent színdarabok száma mutat.⁴⁾

Önkéntes buzgalomból-e, vagy tán kényszerből? nem tudjuk, de Révai is részese lön némileg ezen sürögő igyekvésnek. — Alig hogy átesett a „Planum“ és „Candidati“ kiadásával való bajlódásokon, azonnal vállalkozott ő is egy Kotzebue-féle színmű fordítására.⁵⁾

Azokhoz képest, a miket Révai hazafias lelkesültsége ezen

1) L. „Hadi történetek.“ I. 283. l., s aztán nyomósbitva. III. 64. l.

2) L. „Magyar Hirmondó.“ 1795. márc. 20. Toldalék, 396—8. l.

3) L. Toldy F. „Kazinczy F. és kora.“ Pest. 1859. 126. l.

4) L. Sándor István „Magyar könyvesház.“ Győr. 1803.

5) Erre vonatkozólag a „Hadi történetek“ IV. k. 120. lapján az 1791-k. január 28-án kelt számnak végén ím e tudósítás olvasható: A „Nap Szüze (Sonnenjungfrau) nevezetű Játék Darabot Magyarra fogja fordítani Győrben T. Révai Miklós Úr. A fordításnak elkezdhetségét csak a fogja még valamely kevés ideig hátrálni, hogy a munkát, mellyet itt megtsonkítva jádzanak, maga egész valóságában, úgy t. i. a mint Kotzebue Úr ki dolgozta; nem lehetett itt a könyvárosoknál kapni ekkoráig; azért is azt a fordítani kívánó Urnak mindjárt, hogy hozzánk írt eránta, meg nem küldhettük: reményljük azonban, hogy rövid időn szolgálhatunk véle.“

irányban már előbb is tön,¹⁾ igen lehetséges, hogy a magyarságért lángoló hevülete az ekkoron lendületnek eredt magyar játékszín ügyének elősegítéséhez is önként igyekezett hozzájárulni, különösen Győrött, hol a magyarosításra elég ösztönt érezhettek a patriotikus keblek, az elnémetesített polgárság visszahódítása végett talán épen ő volt ilyesminek fő motora, úgymint ki a sz. korona üdvözlésekor magyar zene és énekek hangoztatásával gyűjtötte a honfi lelkesedést,²⁾ aztán mihelyt érkezése engedte színi előadásokra való buzditással iparkodott a magyarságot erősebb lábra kaptatni.

Az ily föltevés nagyon megokolható abból is, a mit Révai a magyar nyelvért és öltözetért való óhajtatására „a magyar játékszín” ajánlására mond.³⁾ Mert a mit ő hazafias buzditásul szóval hangoztat, azt tetteleg is igyekszik nyomósbitani.

Talán némi versenyvágy is ösztönözhetette ilyesre akkor, midőn kedvelt rendtársa Simai Kristóf ez irányban már mondhatni hazaszerte ismeretessé lön.⁴⁾

17. Alkalmassint Simai „Igazházi”-jának színpadi sikere által buzditva, Endrődi János piarista szintén föllelkesült ekkoron a magyar Thalia ügyének előmozdítására. Színjátékká alakította át Dugonicsnak „Arany perecek” című regényét, s Pesten tanárkodván legott vállalkozott a „Magyar Játékszín” című évkönyv szerkesztésére is, melyben előadja „a Magyar Játék-szín- és Játzó Társaság történetét” s közöl némely színdarabokat. Ezek között annak IV-dik részében jelent meg Metastasio „Artaxerxes”-e is Egerváry Ignácnak, Révai kebelbarátjának⁵⁾ elismert sikerű fordításában.⁶⁾

A magyarságért oly lelkesen küzdő s ekkoron különösen regényei által igen népszerűvé lett Dugonics is, mint a magyar Thaliának főleg a nemzeti nyelv érdekeért kiválóan buzgó pártolója, ily cél végett szintén hozzáfogott a színmű-készítéshez. — Erre különösen az indította, hogy regényeit: „Etelká”-ját, és az „Arany perecek”-et, amazt Soós Márton, ezt pedig Endrődi János, színművekké alakították, s azok tetszést nyertek a színpadon is Budán, Pesten és Kolozsvártt. Hogy tehát „megkémélje — u. m. — azoknak fáradságjokat, kik tán „Etelká”-jának szándékolt folytatását

¹⁾ L. Révai M. élete. I. k. 156. l. — és III. k. 75. l.

²⁾ L. „Hadi történetek” II. k. 267—9. l.

³⁾ L. főnebb 276. l. Egyebek közt így buzdit erre:

„Magyar Játékszínnel rakd meg Várasidat,
Hódítsd oda haza téré Leányidat.”

⁴⁾ L. „Hadi történetek” IV. 662—3. l.

⁵⁾ Mint ilyenről a főnebbiekben már több ízben volt említés. (L. Révai M. élete. I. s II. k.)

⁶⁾ Illetékesen méltatta e fordítását ujabban Imre Sándor az 1878-diki „Budapesti Szemle” jan. füzetében „az olasz költészet hatása a magyarra” című értekezésében.

is a Jádzó-színre akarnák alkalmaztatni: — Etelkának karjeli történeteit maga kívánta a Játék-színre állítani.¹⁾ Az után pedig nyomban más jeles történeteket is foglalt drámai alakba, melyeket 1794-ben adott ki a „Jeles történetek“ című könyvében.

18. Egyébként Dugonics ily hajlamának már jóval előbb is adta jelét. 1770-ben Vácon „Gyöngyösy“ című „víg szabású játékot“ készített²⁾ iskolai előadásra.

Lehet, hogy Révai e kedveltebb rendtársainak illetően igyekvéseiről eleve értesülve,³⁾ tán némi vetélyvágyból is kívánt ez irányban működni.

Azonban talán valamelyes akadály miatt fel is hagyott e szándékával, minthogy több adat nem mutatkozik e vállalkozásának eredményéről sem. — Igen valószínű, hogy helyzeti viszonyai ellenezték e buzgalmának folytatását.

Mert biz azok a már eleve is eléggé ominosus győri viszonyok Révai részére nem igen alakulhattak valami lényegesebb módon örvendetesebbé még az újhódó aerában sem. — Habár egyrészt némely vigasztaló kedvezés érte is őt az iránta jóindulatú Fengler József püspök ré-zéről, mint ezt halás elismeréssel vallotta nyilvánosan is;⁴⁾ más részről azonban ezt is meg kellett keserülnie.

Azok, kik ellene már előbb is boszúsan fenekedtek volt, ekkoron a püspöknek iránta tanusított nyájassága által mintegy cáfoltatva érezvén magokat, nem csak szigorúbb bírálattal figyeltek meg, hanem már eleve is gyanuba vették a miatt, hogy a József császár kegyelte „német“ püspöknél oly kedveltséget tapasztal. Mert ez őt úgy is mint egykori rendtársát,⁵⁾ úgy is mint jeles műveltségű férfiút olykor asztalához is méltatta, meg fogyatkozásai-ban egyébként is segítette, habár bizony csak igen mérsékelten tette ezt.⁶⁾ Nagyon szúrta az irigy szemeket ez is.

Holmi alaptalan becsvágyú törpe lelkek ilyesmit megorrolva, legott attól tartottak, hogy hátha majd annyira megy e szívelés, hogy még tán valahogy föléjük is emelkedhetik ez a hóbortos poeta, kit egyházas tekintetben nem tartottak correct gondolkodásúnak, úgymint ki anomal viselkedése miatt előbb már egyházhatósági feddével is megrovatott vala.⁷⁾

1) L. Dugonics A. „Jeles történetek.“ Pest. 1794. 173—4. l.

2) Látható ez saját kéziratában a m. nemz. muzeumban (kézirattár 10. fol. Hung. 157. l.)

3) Az itt említettekkel levelezésben is állott, mint ezt némely fennmaradt tanúságok mutatják. Ezekről részben már volt említés s még lesz odább.

4) L. Révai „Latina“. 124. l.

5) Kit talán már Bécsben ismert volt.

6) L. Guzmics Izidor „Révai Miklós pályája“ Tudományos Gyűjt. 1830. II. füz.

7) L. „Révai M. élete.“ II. k. 230—4. 238—41. l.

19. Ezért nem is mulasztották el lehetőleg ellensúlyozni a püspöknek iránta való bizodalmit. — Alap és érv nem hiányzott ilyesmire. — Hőszünknek fájdalom! mindig voltak s legjobb igyekezetei dacára is maradtak mind végig olyatén lelki fogyatkozásai, melyeket a szigorú bírálat az ő ártalmára elég sikeresen kizsákmányolhatott. — Épen nem volt szükség ellenében holmi kétes hitelfü mendemondákat gyűjteni. — Hivatkozhattak hivatalos okmányokra,¹⁾ fölmutathattak nyomtatásban megjelent irataiból eléggé megróható nyilatkozatokat.²⁾

Nem csak az előbbi surlódások keserű emlékeinek fölmelegítése nyujthatott nekik meglehetősen érveket, hanem újabbi collisiók is járultak azokhoz, melyekből rágalmazási hajlam nélkül is eléggé kifogásolható tényadatokat állíthattak ki ellene, különösen a tekintetben, hogy hivatali társaival mennyire összeférhetlen, s mily igen kiméletlen összekoccanásokat idéz elő, melyek miatt már a tanhatósági felsőbb közegekhez is kellett folyamodni némi kiegyenlítés végett,³⁾ s melyek így a nevelési s oktatási ügynek tetemes hátrányára vannak. —

Elképzelhető, hogy ily zilált viszonyok közt mennyire nem lelhetne föl Révai azon megnyugtató állapotot, melyet a győri rajztanítóóságban előbb oly igen reménylett volt, s még kevésbbé azt, hogy ott — Bécs közelsége miatt is — jelentősebben hatolhat tovább azon irodalmi szándéklatainak megvalósítására, melyre már mind delejesebb vonzódás ösztönzé.

De még a derülőbb hazai állapot sem enyhíthette sorsát jelentősebben. Sőt utólag busásan meg kellett sínlennie azt az ünnepeletetését is, melyet az általa jelentékenyen tüzelt nemzeti enthusiasmus 1790-ben éreztetett vele. — Mostoha sorsának ily árnyai még bővebben fel fognak tűnni az odábbiakban.

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o. 208. 216—7. l. — és „Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől.“ Pozsony. 1787. „Barkóczy F. hamvainak“.

³⁾ Ezekről hivatalos okmány szól odább l. 397—9. l.

XXII. Révai helyzeti bajlódásai s irodalmi igyekvései.

1. Borongásra késztető ellentétként sötétlik elénk Révainak realis állapota azon nagyjelentőségű szereplése mögül, mely őt a nemzeti forrongás idején a szellemi mozgalomnak jóformán fől-színére emelte.

Szintén elkomorodik rokonszenves érzetünk, midőn szellemvilágának eszményies magaslatából azon búsító limbusokba kénytelen merülni, melyekből helyzeti viszontagságainak oly lehangoló tanúságai tárulnak föl.

De Révai merész szelleme sok másénál kiválóbban utal arra, hogy irányában Klio szigorú követelményét teljes komolysággal érvényesítsük. Egyébként is szavunknál foghat ez, melylyel obiectiv tárgyalásra vállalkoztunk.

Bíráló figyelemmel kísérők oly irányunknál fogva ama kornak hazafias szellemű sürgelmeiben működő más tényezőit is azon arányban, a mint annak részesei valának.

Hősünk kiváló egyénisége pedig annyival különösebben igényeli az elfogulatlan ítéletet, minél több oldalú érintkezésekre hozták solidaris célzatú törekvései s minél többek irányában válhatnék így sérelmessé az iránta való részrehajlás.

Már csupán saját alanyiségában is oly élesen kirívó antagónistikus jelenségek tűnnek föl, hogy valóban szigorú megkülönböztetést szükségesítnek annak kellőleg kiderítése végett, vajon melyiket kelljen érülete bensőbb forrásából származottnak tekinteni, s melyiket csak is az ő néha szertelenül háborgó kedélye zajlásából eredettként venni.

Valódi mivelta szerinti ismertetés céljából kezdet óta ly szemmel vizsgálván szellemének fejlődését s jellemének alakulását, majdnem a hold phasisaiként váltakozni látók annak fény és árnyoldalait. — Nem egyszer fognak ezek még odább is ilykép ismétlődni, némileg ugyan módosulva más és más viszonyok között, de

annál erősebb bizonyítékul arra, hogy pszichologiai alapú ítéletünknek biztosabb megállapítását érveljék.

2. Győri balsorsának második felvonását képezik azon kellemetlen surlódások, melyek egynémely tanügyi tisztársával, különösen az igazgatóval történt heves összetűzéséből keletkeztek.

Már ottani rajzitanitósága első évében megeredtek ezen egyenetlenségek.¹⁾

Alapjában véve igen jó szándékú volt Révainak azon jogosult figyelmeztetése, melylyel a részéről helyesen felfogott tanítás-ügy érdekében bátran felszólalt némely visszasságok ellen, mint a minők különösen a magyar nyelvnek kiszorításával, a győri nemzeti iskolákba beférkőztek s ott mindinkább lábra kapva az oktatás sikerének ártalmára váltak.

De figyelmeztetési főleg az igazgató rovására esvén, olyatén összezördülésekre adtak alkalmat, melyek aztán az illető főigazgatóságnak is tudomására jutottak. Ezért kívánta ez Révaitól szóval nyilvánított kifogásainak írásbeli fölterjesztését,²⁾ mit Révai 1788. májushó 26-án kelt iratában teljesített.

Egész szövegével közlöttük ezt annak idején,³⁾ hogy majd az utóbbi fejleményeknek lehetőleg teljesebbb megvilágítására szolgáljon, illetőleg a vizályos ügynek genesisét felfoghatóbbá tegye.

Amúgy is igen érdekes okmány az Révainak nevelés- és oktatásügyi avatottságáról s az okszerűbb tanításmódnak felkarolása végetti buzgalmáról, valamint erősen nemzeties érületéről is, mely-nélfogva különösen a magyar szülék sérelmeit szívére véve, bátor-kodott a túlságos germanizálási buzgalom által intézkedési dacára a tanfelügyelőséget arra kérni, hogy az oly felsőbb rendeleteknek, melyek a magyarság hátrányára némely külön utasítások miatt is igen könnyen félreértelmezhetők, a magyar iskolás gyermekek érdekében igazságosabb értelmezésre hajoljon, s a tanítás sikeresebb eredménye végett némely célszerűbb intézkedéseket eszközöljön.⁴⁾

Oly kiméletes módon terjesztette elő Révai a fölkívánt jelentést, hogy némely tetemes magán sérelmeit nem is érintve, csak is azon visszasságoknak elpanaszlására szorítkozott, melyek a tan-ügy sikerének sajnosan érzett fogyatkozását okozták. — Alkalmasint arra gondolt, hogy a személyes ügyek közbefűzése által okot nyújthat olyatén investigatiora, mely az ő heveskedésének olykori szenvedélyes kifakadásait is szigorú censura alá veendi, a mint hogy ez csakugyan meg is történt.

Mert, úgy látszik, más oldalról is vett följelentések következtében azzal bírta meg a győri gymnasium igazgatóját a felsőbb

1) L. Figyelő XV. 292. l.

2) L. Odább a követk. l. Vay István főigazgatósági leirátát.

3) L. Figyelő XV. 292—8. l.

4) U. o. 294. l.

tanhatóság, hogy az ottani nemzeti iskola tanítói közt fennforgó vizályokról hivatalos kutatás útján alapos tudomást szerezve, bites fölterjesztést tegyen a pécsi tanfelügyelőséghez. Ezen kíváratnak Szunerits Márton gymnasiumi igazgató 1789-diki márc. 22-dikén kelt hivatalos jelentésével felelt meg.

Alig kételkedhetünk azon, hogy a pécsi tankerületi tanfelügyelő Vay István az ilykép nyert körülményes adatokat a főbb tanhatóságához is fölterjesztette, és csak is az onnét kapott utasítás nyomán tudatta azokra vonatkozó szigorú ítéletét.¹⁾ Mert ezt csak egy évnegyed lefolyta után menesztette a gymnasium-igazgatóhoz, hogy az illetőkkel hivatalosan tudassa.

3. 1789. jul. hó 10-dikéről van keltezve a feddő ítélet, mely ugyancsak éles világot vet a győri nemzeti iskola tanító-testületének vizályos ügyére.

Mint ilyent annyival inkább helyén lesz itt egész tartalma szerint bemutatnunk,²⁾ mivelhogy Révai fölterjesztett panaszainak

¹⁾ Nyomós oknál fogva reflectálunk már itt e körülményre, melynek szintén tudható be valami abból, hogy Révai iránt a fennsőbb hatóság jelentősb tisztviselői közül némelyek oly kedvezőtlen ítélettel voltak huzamos időn át, s óhajtsáinak valósulását sokképen akadályozták, mint ilyesekről az odábbiakban nem egyszer lesz említés.

²⁾ Még pedig az akkori német világ tanügyi hivatalos stylusának ismeretése végett az eredeti szövegben, mely így szól:

„261. Dem H. Localdirector des Raaber Gymnasiums. Aus den unterm 22. März d. J. N. 84. durch den H. Director eingeschickten Untersuchungs-Acten über die Misshelligkeiten der Raaber Normalschule hat man sattsam gesehen: dass die Urquelle aller dieser Gehässigkeit blos der von einen schon erweckten Groll belebte Eigensinn des dortigen Normalschuldirectors Johann Takáts, und die übel angebrachte innige Freundschaft desselben mit dem verstorbenen Lehrer Entshelyi gewesen sey. Da dieser aber bereits mit dem Tode abgegangen, und von den wieder ihn auf die Bahn gebrachten Beschuldigungen nicht allenthalben frey war, so wird dem H. Director hiemit aufgetragen, den gedachten Director Takáts im Ernste dahin zu verweisen: dass selber künftighin seine Amts-Verrichtungen mit grösserer Gelassenheit unternehme; und seine aufbrausende Gemütsbewegung zu mässigen habe: welche um so mehr strafbahrer seyn muss, dass selber dadurch nicht nur zu ungerechter Conduits-Abschilderung desjenigen, den er verhasst, verleitet; sondern auch zu ungebührlichen und fast höhnischen Ausdrücken wieder diese königliche Studien-Oberdirection veranlasst worden sey. — Dann die Beantwortung der nicht ohne Grund gestellten Frage: Ob er Konsesse halte? wird durch das angeführte Litterär System so wenig unterstützt; so wenig derselbe in seiner Voraussetzung berechtiget war, einen Konsess zusammen zu ziehen, um daselbst seiner Leidenschaft den Zügel schieszen lassen zu können.

Was die Tabellen der Stunden-Abtheilung betrifft, ist bis zu weiterer Verfügung bei der letzter verfassten zu verbleiben, und der Lehre der ungarischen Sprache zu Folge der Verordnung von 23. Aug. 1788. Nr. $\frac{3}{4} \frac{2}{10} \frac{5}{8}$ soviel Zeit, als der deutschen zu widmen. Übrigens aber ist dem von seiner Leidenschaft hingerissenen Director Takáts mit Nachdruck zu erheben; dass sich selber begeben liess, in Ansehung der Beförderung der betreffenden Angelegenheiten, dieser Studien-Oberdirection eine vorschriftwidrige, und ungebührlich sich angemassete Weisung zu geben.

lényeges pendantja s nemcsak ezeknek igazolását tünteti ki, hanem az említett sérelmeknek felsőbb helyen eszközölt orvoslását is láttatja, különösen a magyar nyelv tanítására nézve, s így egyzersmind érdekes tanügyi okmány ez azon korból.

Szerinte a gymnasiumi igazgató által megejtett vizsgálat úgy derítette ki az ügyet, hogy csakugyan Takács Jánosra a győri nemzeti iskolák igazgatójára háramlik főképen az egyenetlenségek oka, ki ellen a hivatalos kutatás folytán még egyéb terhelő kifogások is merültek föl, melyeket Révai az ő fölterjesztésében nem is említett föl.¹⁾

Igen jelentős okmány ez annyiban is, hogy Révai jelleme fény és árnyoldalal a valóságnak nagyon megfelelő vonásokkal tünteti elő. Egy részt szép igazolását láttatja a tanügyért lelkesen érdeklődő buzgalmának, más részt azonban híven tárkozi azon sajnos indulatosságát is, mely viszontagságos életének mindenütt annyi ártalmát okozta; hogy legjobb szándékú törekvéseinek fényes érdemét is nem kevésbé homályba borította. — Nyomósan jelezve van e hibája im e tanhatósági leiratban, mely egy részben név szerint is rá vonatkozik.²⁾ Sőt az egész tanítói testülethez intézett intelemből is jóformán kijut neki; mint ez annak epilógusában olvasható.³⁾

¹⁾ Man lebt auch der gewissen Hofnung, dass derselbe die zu seiner Bequemlichkeit vorschriftwidrig angewandten öffentlichen Remunerationsgelder den betreffenden Lehrern bereits abgeführt, und auch den Zeichnungslehrer, wem es von der seit seiner Anstellung empfangenen Remuneration, nicht weniger, als den übrigen Lehrern sein verhältnissmässiger Theil gebühret, befriediget habe. Sollte dieses aber wieder alles Vermuthen noch nicht geschehen seyn; so hat der Herr Director einen umständlichen Bericht davon zu erstatten; mitrweile aber seine Besoldung vermög des Gegenwärtigen zu suspendiren.

²⁾ A főntebb idézetek után ilykép foly odább a korholó leirat:
„Die Schuld des Zeichnungs-Lehrers Niklas Révai, dass er auf Befehl des Königlichen Studien-Oberdirectors die bei dieser Schule eingeschlichenen Mängel offenherzig angezeigt habe, kann demselben zu keiner Last fallen. Vielmehr wäre es die Pflicht des Directors Takács gewesen, einverständlich mit gedachten Lehrer an die Mittel zu sinnen, wodurch diesen Unrichtigkeiten abgeholfen werden könnte, und nicht einen Mann der ihm alle seine auf Befehl seines Vorgesetzten verfassten Eingaben offenherzig mittheilet, ja selbst auch da er sich durch das Verfahren des Directors beleidiget glaubet, doch, damals auch seine Person bestmöglichst verschonet, für einen unruhigen Kopf, ja einen boshafteu und niederträchtigen Menschen zu erklären. Nichts destoweniger

Die pöbelhaften, und vor Männern, die als Lehrer auch in ihrem gerechtesten Schmerzen ein Beispiel der Leutseligkeit geben sollten, nicht erwarteten Ausdrücke, derer sich der Zeichnungslehrer Niklas Révai, und der Lehrer Halles bedient haben, sind zwar beiden Gegnern zu verweisen; da jedoch hiezu der Lehrer Halles durch sein zweideutiges Verfahren den Anlass gegeben hat, so ist denselben auf das Nachdrücklichste einzuschärfen, dass es in Zukunft sich bestens angelegen seyn lasse, sich gegen seine Mitlehrer also zu betragen, damit durch ihn nicht das mindeste veranlasst werde, wodurch die Eintracht und Einhelligkeit auch nur vom weiten verletzt werden möchte.“

³⁾ „Überhaupt wird hiedurch dem Normalschuldirector Takács, wie auch sämtlichen Lehrern dieser Schule unter schwerer Verantwortung eingebunden,

4. Az is eléggé jellemző Révaira, hogy e feddő leiratot azonnal teljes szövege szerint sajátkezüleg átírta s hű másolatát Szunerits Márton igazgató által a gymnasiumi pecsét rányomásával is okmányul használhatóvá hitelesíttette.¹⁾ Azonban diadaléretétől elkapatva, ugyanannak hátulsó oldalára legott e két darabosan letrömflő versszakot hevenyészte:

„Feltűnt az Igazság!
Melylyet az Álnokság
Tzégéres vétkével
Tzimborás lelkével
Rút büzébe zavarni
Igyekezett lemarni.

Pirul most pofátok,
Bé dugódik szátok,
Ti ember szóllásra
S hamis vádolásra
Őszve ugató Kutyák,
Egymást karmoló Matskák!“

Midőn huzamos idei boszús érzete a részleges elégtétel által e sujtó epiphonéma rögtönzésére lobbant, aligha juthatott eszébe, hogy ezzel arra a hitelesített pirongató okmányra ugyancsak rá nyomta maga részéről is a bélyegét, újolag megerősítvén azon korholás alaposságát, mely abban neki is eléggé kijuttat a lúgozóból.

De marasztott fenn iratai közt erre még sokkal drastikusabb tanuságot is. — Abban a két ívnyi sűrűen tele írt vers-füzetkében,²⁾ melyben „a haza tért koronának örömnüpepére“ szóló üdvözlő versezete, azután „a magyar öltözet és nyelv állandó fennmaradásáért való óhajtozása“, s Darvas Ferenchez erről írt verses levele, meg „a nyelveskedő győri asszonyok ellen“ 1786 ban írt verses philippikája van tisztázottan bejegyezve, ott olvasható még épen ezelőtt egy evvel nagyon rokonszemlemű cadentiás gúnyverse is ily címmel „Az ördög előtt kérkedő barát Győrött 1788.“

Aesthetikai tekintetben is meglehetősen compromittálja ez a jobb izlésért oly hön buzgó Révait, arra mutatván ez is, mint ama másik, hogy Bécsben a Blumauer-féle szellem salakjából is tapadt biz' ő rá holmi mosdatlanság.

De e mellett még inkább válik kisebbitésére e versezetének ártalmas célzatossága. Ugyanis az akkori viszonyait s körülményeit ismerők könnyen rájöhetnek arra, hogy ez ugyanazon tanító társa

sich hinfüro gegen einander nicht nur öffentlich, sondern auch in privat Gesellschaften auf solche Art zu verhalten, dass nicht das Mindeste veranlasset werde, wodurch die Ehre eines andern abgekürzt, Uneinigkeiten gestiftet, und die Eintracht zerstöhret würde; oder wiedrigenfalls wird man genöthiget seyn, sich unangenehmer und kräftigerer Mittel zn bedienen.

Fünfkirchen, den 10. Juli 1789.

Stephan von Vay.

1) Ilyképen van ez rá jegyezve: „Dass diese Copie mit dem Original ganz übereinstimme, hiemit bekräftige Martinus Szunerics bei dem k. Gymnasium Local Vorsteher, Raab, den 21. Juli 1789.“ Ugyane saját másolatából közöljük az érdekes okmányt, mely a nemz. muzeumban lévő kéziratai közt látható. (L. Msta Réviana 353. N. 43.)

2) L. a nemzeti muzeum kézirattárában a Revaianak közt.

ellen irányzó pasquill, kit az 1788-ban fölterjesztett panaszzaiban is fölemlít, de ott csak is kiméletesen érintve.

Oly rút jellemvonásokra céloz e gúnyversezet, melyek ha csak némi részben megvoltak is az illetőben, a tanügy érdekét szívőkön viselőknél erkölcsi kötelességek lett volna nyílt lépéseket tenni a végett, hogy az olyan galád egyén az oktatásügytől teljesen eltávolíttassék. — De ilyesmi nem történt. Mert Halles Gábor még 1800-ban is ott működött.¹⁾ Ugyanis aláírta ő is azon elismervényt, melyet a győri nemzeti iskola tanítói kara 1800-ban jun. 19-én tiszteletteljes nyilatkozással állított ki arról, hogy Révai ekkor az előbbi években saját költségén beszerzett rajztani készletét az ottani rajziskolának ajándékozta.²⁾

Mutatja egyebek közt ez is, hogy hősrüket szertelen indulatoskodása néha oly elhamarkodott bosszúra gerjesztette, melynek ártalmát épen nem gondolta meg. Ha valóban nem gonosz szándékú koholmány volt is az, a mivel így elleneseit megtorolni kívánta, de többnyire nem megbízható forrásból merített gyanúsításokat is valókként hitetett el vele ellenszenvé. — Nagyon sajnosan tetézi efféle elkapatása hibáit az, hogy olykor még utólag sem fordított arra gondot, hogy az ily elhamarkodásainak ártalmas productumait valódibb értesülés következtében megsemmisítse.

Igy történt az itt említett pasquill-félével is, melyet ama csárdai stylusú lehurító dithyrambmal együtt azon fentartásra méltó tisztos verseihez csatolt, talán azért, hogy szándékosan adja tanuságát annak, mennyire bírta a piaci eloquentiát is reprodukálni? — Ha igen, úgy nem tehetünk róla, ha efféle szándékát ilykép vagyunk kénytelenek méltatni.

5. Nagyon elhítható az, a mit Révai ez időtt meghittebbjeinek is elpanaszolgotott tanító társainak gyarlóságáról.³⁾ Meg egyébként is bizvást föltehetjük, hogy biz azok szellemi érték tekintetében hozzá képest több fokkal alantabb állók valának, kik tán alig sejték azt a nagy hézagot, mely őket e kimagasló tehetségtől elkülöníté.

De még oly óriási különbség sem jogosíthatta őt arra, hogy a bármily ügyefogyottak irányában szenvedélyességét egész a méltatlankodásig éreztesse. — Hisz ő maga kívánczozott, sőt esenkedve

¹⁾ Nem lesz fölösleges itt kellő eligazodás végett megemlítnem, hogy Bánóczy József (l. Révai M. élete s munkái 195—9. l.), ezt a Hallest több ízben említvén, megannyiszor Hallernek írja tévesen, valamint ugyanott Szunerics helyett Balogh Sándort hibásan említi igazgatóul, mert ez csak 1795-ben lett igazgatóvá, mint erről a győri gymn. protocollumából dr. Koltai Virgil értesít.

²⁾ L. Fényfalvy Kardos Adorján „Versegi Ferenc Motskolódásai.“ Pest. 1806. 213. l.

³⁾ Már 1788. dec. 5-én kelt levelében panaszolja Sándor Istvánnak, hogy „collegái mind gyáva emberek“. (L. Horvát István kivonatát Sándor István leveleiből a nemz. muzeum kéziratrárában 24—5. sz.)

vágyakodott azon kisszerű helyzetbe. Így méltatnia kellett volna némileg annak gyarló viszonyait s türelmes ügyszeretettel igyekeznie azoknak fokenként jobbítására.

Oly jeles képzettségű oktató léteére bölcs mérséklettel mennyivel több üdvös eredményt vívhatott volna ki a közügy javára! — holott amúgy alig némi részben sikerésíthette jó szándékait.

Mert mint saját bizalmas nyilatkozásából kivehető,¹⁾ még a főntebb idézett rendreutasítás vétele után sem igen szüntek meg a köztök folyt surlódások.

Hogyan lehette volna föl ily állapotban lelkének kellő egyensúlyát? — Kedélye így majdnem folytonos háborgásban hullámzott.

Nyomosan bizouyítják ezt Révainak azon nyugtalan törekvései, melyekkel mindögyre iparkodik ottani állásától megválni. Sőt fokozódó elégedetlensége már az 1789. év derekán oly felöltő eihatórozásra is rábírta, hogy kész lett volna helyzetének változtatása végett Galliciába elmenni mathesis-tanárságra évi 600 forint fizetés mellett.²⁾

„Ézért megjárta — u. m. — mind Bécsset mind Budát.“ S úgy tapasztalta, hogy Bécsben hajlottak e kivánsága teljesítésére, de Budán elleneztek azt.³⁾ — Lehet, hogy itt épen jóakarói voltak ily kalandos vágyának ellenzői. Mert úgy hihették, hogy a hazán kívül még sokkal inkább lenne akadályozva a nemzeti irodalomnak gyarapítására célzó törekvéseiben. — Ezt alkalmasint tudatták is vele; mert nem látszott nagyon szívére venni, hogy e szándékától elúttetik. — Alkalmasint eléggé részletesen előadták neki meghittebb barátai azon igen nyomós okokat is, melyek miatt a hazából való kiköltözési szándékát határozottan ellenzették. Hisz már érezniök kellett akkor, hogy különösen a közelebbi jövő nagyon is kívánatosá teszi Révainak itthon maradását.

6. Ilyes behatásoknak tulajdonítható, hogy miután amaz ügyért Budán megfordult, legott megkönnyebbült szívvel látott hazafias érdeklődései után s főképen irodalmi célzatai végett huzamosabban időzött Pesten, szttektintvén egyszersmind ennek őt egy és más oknál fogva jelentősebben érdeklő vidéki pontjain is, úgmint Vácon, Gödöllőn s Pécelen, hol — u. m. — b. „Ráday kegyéből használta annak becses könyvtárát.“⁴⁾ — Bárcsak valamivel körülményesebb följegyzését bírnók ez alkalommal volt szellemi érintkezéseinek! Érdekes megvilágítást nyujthatna az az akkoriban már mind erősebb forrongásnak indult nemzeti szellem zajtalan sűrűgelmeiről.

¹⁾ Szintén Sándor Istvánnak panaszoja még 1789. nov. 8-án k. levelében is a „társaiaval való bajlódásair“, (L. u. o. és főntebb 82. l.)

²⁾ Sándor Istvánhoz 1789. aug. 27-kén k. levelében említi ezt. (L. u. o.)

³⁾ U. o.

⁴⁾ L. főntebb 82. l.

Augusztus havát Révai majdnem egészen ily ismerkedésekre használta fel.¹⁾ Ekközben meglehetősen értesülhetett a hazafias buzdulati irányzatokról s a magyarságnak mindinkább éledező nemzeti reményeiről. Már az akadémia eszméjének közelebbi időben történhető erősebb megindítására nézve is fogalmazhatott némi tervezetet, miután az előbbi hónapban — t. i. — július elején Bécsben is megfordulván,²⁾ Görögékkal a „Jámbor Szándék“ kiadásáról, meg az ennek nyomán teendő további lépésekről is tanakodott volt.

Valamint Bécsben, úgy a haza központján gondosan fölkeresett honfiakkal érintkezve, kétségkívül jelentős megbeszélést folytathatott azon teendőkről, melyekkel az akkoron már hathatósan erjedező nemzeti szellem az alkotmányos mozgalomnak megindul-tával különösen a magyar nyelv emelését s e végett a „tudós Társaság“ eszméjének az országgyűlés általi lendítését eszközölje.

E tárgyalások mintegy praeludiumát képezhették azon tanakodásoknak, melyeket egy év mulva szintén a haza szívében ez ügy érdeke végett már a valósítás biztos reményével oly buzgón folytat vala.³⁾

Alig kételkedhetünk a felől, hogy már ekkoron hathatós biztatásokat nyert Révai — tán már némely főbbek részéről is — arra, hogy a viszonyok kibontakozása következtében a körülmények leendő alakulásához képest mily úton módon folytassa agitációját a tudós társaság létesítése végett. —

7. Figyelmes egybevetés útján ím ily coniuncturák fejthetők ki még ama fukar jegyzetkékből is, melyeket Horvát István valóban nagyon is szárazan regisztrált Révainak Sándor Istvánhoz ez idő tájban irogatott leveleiből.⁴⁾ Pedig azokban kétségkívül minden tartózkodás nélkül föltárhatta szívét a bizalmasai irányában egyébként is nagyon közlékeny Révai.⁵⁾ Hisz ő kiváltképen akkor, midőn valami vagy igen bántotta vagy igen élesztette, még a nem épen bizalmas irataiba is mintegy visszatartathatatlannul ömledeztette subiectiv világának éleményeit.⁶⁾

Meglehetősen tűkröződnek ugyan a Sándor Istvánhoz intézett levelek sovány kivonataiból is sérült kedélyének akkori fluctuatiói, különösen a helyzetének változtatása végetti igyekvései: de még is fölöttébb sajnálható, hogy épen ezen mozgalmas időszakából aránylag még mindig igen kevés maradvány lelhető bizalmasabb levelezéséből,

1) Augusztus hó 3—20-ig időzött Pesten és környékén. (L. u. o.)

2) Julushó 8-án ment föl Bécsbe. (L. u. o.)

3) L. főntebb 175. s köv. l.

4) L. főntebb 80. s köv. l.

5) Kiviláglik ez különösen a Paintnerhez írt leveleiből.

6) Látható ez némely előkelőbbekhez írt versezeteiből, különösen a „Latíná“-kból.

mely nem csak ekkori tusakodásait világíthatná meg körülményesebben, hanem kellőben földeríthetné egyszersmind azon incidenseket is, melyek miatt szellemi munkálkodása tárgyaira s irodalmi vállalataira nézve is oly igen ingadozni látszott úgy, hogy mellőzve olykor leglényegesebb irodalmi szándékát, időnként más és más tárgyhöz fogott.

A mennyiben az itt ott föl villanó nyilatkozatokból sejthetjük, úgy látszik, hogy a helyzeti körülményeivel vívott küzdelmei annyival inkább zokn eshettek érzékenységének, mert ezek sokképen akadályozták nagyratörő elméjét azon magasabb feladatok megoldására való igyekvésében, melyre már egyes alapvető kísérletek nyomán¹⁾ évek óta sovárog vala. De egyrészt a kellő segédeszközök és módok hiánya, másrészt a már meglévő anyagnak bemélyedőbb egybevetés általi feldolgozásához szükséges nyugalom fogyatkozása mind kínosabban gyötörte kedélyét.

8. Mindez hathatósan ösztönözhetette arra, hogy magasabb pártfogások útján valamikép oly kedvező állapotba juthasson, mely a nyelvemlékek terjedelmesebb kutatása és kritikai feldolgozása által a magyar nyelv történeti fejlődésének világosabb kimutatására segítse.

Nem is mulasztotta el e végett a tőle telhetőt személyesen is megtenni, különösen akkor, midőn imént Bécsben és Budán járt. Gyaníttatja ezt a Sándor Istvánhoz 1789. nov. 8-án írt levele,²⁾ melyben említi, hogy „a Fő Directio és a Studiorum Commissio már jobb akarója.“ S hogy ugyanott Telekit, a kancellárt³⁾ mint jötevőjét dicséri, Pászthoryt ellenségének nevezi,⁴⁾ arra mutat, hogy meglehetősen iparkodott a nagy befolyású férfiak hajlamát célzatai javáért megnyerni.

Valóban nagyon is érezte ezek végett a hatalmasabbak pártfogásának szükségét. — Úgy látta, hogy abban az inséges állapotú és a város részéről mintegy mostoha szemmel tekintett rajztanítói állásban, úgy szólva, jelentéktelenné kallódik el bármennyire fokozott buzgalma s mind inkább elsilányul a törpítő viszonyok közt fennszárnyalni sovárgó szelleme is.

A város szűkkeblűsége miatt saját pénzén kellett fölszerelni rajziskoláját. Másrészt irodalmi vállalatai sem igen segítették ki anyagi szűkölködéseiből. A püspök kegyéért is áttallott minduntalan

¹⁾ L. Révai M. élete II. k. 403. 406. l.

²⁾ L. föntebb 82. l.

³⁾ Teleki Sámuel grótot kiadványainak megküldésével is igyekezett megnyerni. Látható ez a grófnak Révaihoz 1788. ápril 17-én k. leveléből. (L. kiadva Fényfalvi Kardos Adorján „Versegi F. Műtskolódásai“ Pest. 1806. 200. l.)

⁴⁾ Ez is mond valamit, hogy Révai ellenségének nevezi Pászthoryt, kinek Kazinczy jó hajlamát tapasztalta s kiről oly magasztalólag beszél több ízben az ő „Pályája emlékezteté“-ben.

esenkedni, kinek olykori enyelgő megjegyzései szintén zokon estek érzékeny szívének.¹⁾

9. Legsúlyosabban nyomasztá kedélyét, hogy azon szép kilátásai, melyek irodalmi szándékainak vigasztaló sikere iránt eleinte oly igen biztatók valának, utóbb mindinkább elborultak.

A gyűjteményes kiadás ügye, a helyett hogy gyarapodásnak indult volna, ellenkezőleg inkább hanyatlásnak eredt.²⁾ Az utolsó részletek, melyek Orczy költeményeit adták, meglehetősen terjedést nyerhettek a szerzőnek maecenási kegye által, ki nem csak Révait támogatta a kiadásra kellő költséggel, hanem barátai közti kiosztás végett is rendelt meg példányokat. De már Orczynak kimul-tával nagyon leapadt Révainak azon reménye, hogy a tervbe vett folytatás csak olykép is eszközölhető legyen, mint az előbbiek. — Pedig bizony azok is vajmi vékonyan jövedelmeztek neki. Bajt ellenben busásan gyűjtöttek fejére.

A közrehatás szükségét érezve s ily vágytól erősen ösztönözött, hogy a nemzeti szellem élesztésére még is jó móddal lendíthessen valamit, Rájnis és Rát Mátyással szövetkezvén, már 1788-ban szándékozott valamely vegyes tartalmú évnegyedes füzeteket megindítani,³⁾ úgy látszik az „A m a l t h e a“ cím alatt. De sem a közönség részvéte nem mutatkozott igen biztatónak, sem a vállalkozó társakhoz való viszonylata nem látszott eléggé összhangzatosnak. A mit 1789 dereka táján már neheztelve panaszol Sándor Istvánnak Rájnisról,⁴⁾ annak előzményeit már korábban is tapasztalhatta benne.

Igy habozott huzamos ideig az „A m a l t h e a“-féle füzetes folyóirat tervezetével. Különösen, midőn már a „Mindenes Gyűjtemény“ is elébe iramodott e téren, mindinkább elhalványult reménye annak kedvező fogadtatása iránt.

Látva a lehangoló constellatiókat, nem is igen merte e szándékát a közönség előtt hangoztatni. Kazinczy azonban, úgy látszik, önkéntes jószántából tett arról említést „Orpheus“-ában,⁵⁾ alkal-

1) L. Guzmics Izidor „Révai M. pályája“ Tudományos Gyűjtemény 1830. II. 22. l.

2) L. főnebb 81. l.

3) U. o.

4) T. i. dictatorkodónak s gorombának mondja őt a Sándor Istvánhoz 1789. aug. 27-én kelt levelében (l. u. o.). Ebben nagyon igazolják őt Kazinczynak megjegyzései Rájnisról azon időből, midőn mindkettejüket meglátogatta Győrött 1789. novemberben. (L. „Pályám emlékezete“ Abafi L. kiadása, Bpest. 1879. 324. l.) Figyelemre méltó vonásokkal villantja ugyanott eléink Kazinczy a kettejük közti tetemes különbséget. „A vékony testű, hajlékony mozgású Révai, kit — u. m. Kazinczy — e l s ő n e k n é z t e m k ö z t ű n k, akár t ű z é t tekintém, azt a titáni merészségűt, akár gy ő k e r e s t u d o m á n y á t, ... a k á r i z l é s é t; — é z (t. i. Révai) hallgató, amaz (Rájnis) beszédes a harsogásig, s gázolója azoknak, a kiket nem szerete...“

5) L. Kazinczy F. „Orpheus“ I. 84. l.

masint akkor értesülve erről, midőn 1789. évi november hóban valószínűleg „Orpheus“-a érdekében Győrött meglátogatta Révait és Rájinist.¹⁾

10. A főntebb részletezett helyzeti kellemetlenségek közt, úgy látszik nyomott kedélye enyhítéseül, többnyire némi könnyebb-szerű irodalmi foglalkozásokkal igyekezett borongós napjait földérinteni; jó részben azért is, mert azon ígéretét, melyet „Elegyes versei“-nek kiadásában tett volt,²⁾ legelőbb azzal kívánta beváltani, hogy a műveltebb irodalmakból magyarított anakreontikus költemények egy-két füzetnyi gyűjteményével kedveskedjék, azon számítással, hogy majd az effélék jelentékenyebben szaporítandják a magyarul olvasók számát, mely egyébként nem nagyon feltetszően látszott gyarapodni, legalább nem oly mérvben, hogy az írók maecenási kegyek utáni esengés nélkül fáradozásaiknak némi jutalmát is láthassák.

Mint már előbb föltette volt magában, elsőbben is a görög anakreontikonokat óhajtotta, hiedelme szerint a gyöngédebb izlés élesztése végett, a magyar közönséggel megismertetni.

Szigorúbb ítéletűek mintegy crepundia-féle (csörgetyű) gyermekjátékkal való hivalkodásnak tekintették azt, hogy az oly nagyfontosságú teendőkre képes Révai anakreontikákkal foglalkozik, az a Révai, kit ez időtt már Kazinczy is csodálni kezdett, hogy őt az akkori irodalmi bajnokok közt elsőül ismerte el.³⁾

Mások azonban, mint maga mondja,⁴⁾ mindegyre kérték s bátorították ilyesekre. S hogy ezek biztatására inkább hajlott, még pedig olyannyira, hogy valóban komoly studiuma tárgyává tette az anakreontismust, nyomós bizonyosága legalább egyrészt annak, hogy szertelen izgultságát s kedélyének akkori meghasonlottságát leginkább ilyesmikkel igyekezett enyhíteni.

Hogy pedig effélékkel a közérzületre is hasznos befolyást vält gyakorolhatni, az meg jelentékeny tanúság ennek sajnós fogyatkozottságáról.

Nyomósan jelezi ez is, mily hátralékosnak tapasztalta ő is a magyarságnak a nemzeti irodalom iránti fogékonyágát, úgymint mely gyűjteményes kiadásának kissé komolyabb, habár előnyösebb tárgyai iránt nem tanúsított eléggé gyámolító részvétet.

Ezért történt, hogy még az erősebb feladatokra hivatott elmék is arra érezték magokat készítettve, hogy előbb az ilyen „teos-i“ tejjel

1) L. főntebb a 404. l. 4. jegyzetében. — Az „Orpheus“-nak már I. füzetében jelent meg Révaitól verzeset t. i. az a dicsért saphói méretű ódája, melylyel Rájinisnak Virgilius ecclögái magyarítását magasztalta; aztán meg „a hazatért korona“ üdvözlése. (I. 218. l.)

2) L. Elegyes Versei i. k. „előszó a jámbor olvasóhoz.“

3) L. főntebb 404. l. 4. jegyzet.

4) Az Anakreon szándékolt kiadása elé írt előbeszédében. L. odább a 415. l.

ápolgassák az érzelmeket némi izmosodásra. Mert hisz a már koros b. Ráday Gedeon, valamint Rájnis, Kazinczy és Földi is, nem említve Zechenter Antalt, a magyar nyelvben is fogyatkozót, jelentékeny buzgalommal láttak ilyesmi után több kevesebb sikerrel. ¹⁾

Mintha az a németeknél egy pár évtized előtt lendületnek eredt anakreontismus ajánlkozott volna itt leginkább alkalmas üdítő szerként arra, hogy a részben nagyon elparlagult, részben pedig a korcsosodás miatt már fölöttébb elványolt érzelmeket a nemzeti költészet iránt fogékonyabbá gerjeszsze. Ilyesmire mutat ama buzdulat.

11. Kissé sajtáságos, de még sem épen felöltő, hogy ebbe a földérintő helikoni időtöltésbe Révai annyira belemelegedett, hogy aztán nagyon is erre hivatottnak hitte tehetségét, sokkal inkább mint valamely föllengőbb és szózatosabb költői művelésére. ²⁾ Annyiban mond is ez valamit, hogy az ő szerfölött érzékeny kedélye könnyebben otthonosult s kiváltképen földérintült az ily gondűző elmejátékokban, hol közben lendületesb eszmék is villannak föl. A görög anakreontikonok nyelvi tekintetben is igen érdekelhették.

Tudományos célzatú vágyakodása szempontjából vizsgálva ügyes-bajos állapotát, mégis azt látjuk, hogy habár ilyenén kedvtelésével egy időre némi enyhülést szerzett is sérült kedélyének, de utóbb annál keserűbb bajok szülemlettek abból. Így lett az számára „*medicina peior morbo.*“

Mert midőn a már jobbra fordulni kezdő viszonyok biztatóbb reményekkel látszottak feléje mosolyogni, hogy valahára tehetségeinek és szándékainak megfelelőbb állásra vergődhessék, az a „*ludicra ars*“, melynek ő a nyilvánosság előtt is oly kiváló előnyt tulajdonított, ³⁾ mindannyiszor szintoly hátrányára szolgált a célhoz jutásban.

Azok a tekintélyesebb férfiak, kik fölemelkedését leghathatósabbán elősegíthették volna ajánlásaikkal, néha még jóakaratak mellett sem igen mertek arra vállalkozni a miatt, hogy a gondolkodás-módjáról szerzett adatok nyomán nem tarthatták őt egészen megbízható komolyságúnak, különösen az egyetemi tanszékre, mint olyant, a ki hivatásával meghasonlott, a ki egyházas szellem tekintetében is kifogásolt, meg irodalmi productumaival is könnyelműséget, sőt néha igen sértő méltatlankodást is űz, aztán szerzetes létére oly igen hajhászsa az itéletlen ifjabb nemzedék tettségét. Mert nem törődve a komolyabb gondolkodásúak roszalásával, melylyel ezek az „*Elegyes versei*“ közé igtatott enyelgéseit elítélték, még a tudós társaság jelöltjei közt is úgy mutatja be magát, mint ki fő dicsőségének tekinti épen ez irányú szellemi

¹⁾ L. Anakreon Ponori Thewrewk Emiltől, Bpest, 1885. 103. s. köv. II.

²⁾ L. főntebb 82. l.

³⁾ L. „*Elegyes versei*“ 117—8. l. — „*Planum*“ 85. l.

termékenységet, sőt ígérkezik is e nemből még többet is közzé-tenni.¹⁾

Igy hangzott róla a túlnyomó vélekedés ama befolyásosabb körökben. — S így növekedett tovább sorsának visszassága a helyett, hogy amúgy óvatos mérsékeltséggel hamarább s könnyebben juttatta volna már eddig is eléggé hányatott sajkáját az óhajtott kikötőbe.

12. Pedig nem hiányzottak valódibb jóakarói részéről az előre való figyelmeztetések s őszinte óvások. Némely higgadtabb barátai, hogy őt olyatén bajba sodró hajlamától elvonják, jószívűleg azt tanácsolták neki, hogy az oly becsmérleési megszólásokat előidéző apróságok helyett igyekezék inkább a tekintélyesebb állású s gondolkodású férfiak figyelmét magára vonni olyas félékkel, a mik őt a fennsőbb tudományok embereinek szemében jeles tanultságúként tüntetik föl.

Némelyek különösen arra nógatták, hogy gyűjtené össze azon latin dolgozatait, melyeket ifjabb évei óta jó sikerrel irogatott, s melyek némelyike már közzé tétetvén, a főbb rendű férfiaknak helyeslését, sőt olykor olykor élénk tetszését is kivívta.

E szíves tanácslását legelőbb is Peer Jakob rendtársa és igaz szeretettel segélyező barátja mondogatta neki, midőn gyűjteményes kiadása ügyében Pozsonyban tartózkodott volt és részéről több rendbeli szívességet tapasztalt.

Utóbb aztán mások is annyira ajánlották ezt neki, hogy csakugyan össze is gyűjtötte azokat s már az 1789-ki év derekán az előszót is megírta tervezett kiadásukhoz, még pedig oly józan szellemben s oly talpra esett latinsággal, hogy az valóban derekas tanuságot tehet a remek irodalom tanulmányozásában tett jelentős haladásáról.

De a főntebb említett augusztus havi mozgolódása, aztán a tudós társaság ügyében teendő lépésekre készülés, levelezés s a nem sokára bekövetkezett nagy változás, mely a nemzeti nyelvnek előnyösítése tekintetéből kedvezőtlen hangulatot támaszt vala a latinság irányában, nagyon háttérbe tolták azoknak kiadására készülődő szándékát.

Azonban egyszersmind alkalmat is nyújtott ez a halasztás arra, hogy az utóbb (1792-ben) közzé tett „Latiná“-i akkoráig jelentékeny számú s értékű elegiákkal szaporodtak, melyek tartalma szintén érdekes világot ömleszt Révainak ez idétti érzületére.

13. Miként terelte a nemzeti mozgalmak árja ama zajlángó évben tevékenységét más irányba: már a főntebbiekben körülményesen tárgyaltuk. — Habár kétségbevonhatlanul önzéstelen hazafias lelkesültség hevítette is keblét sűrűgésre: önként nyiladozott az újuló viszonyokból számára is derülőbb remény.

¹⁾ U. o.

Az a szereplés, mely az 1790. év folytán főleg az akadémia eszméjének érvényesítésével foglalja el, természetesen igen biztató kilátást nyithatott arra, hogy tervének valósultával abban a tudós társaságban neki bizonyára jelentős feladat fog jutni.

Ily jó reményben jóformán megnyugodva, örömezt bizakodott egy ideig, még akkor is, midőn némely skeptikusabb elmék s behatóbban sejtők már eléggé gyanították, hogy az akadémia létrejöhetése a mind kétesebbé váló közviszonyok miatt, ha nem is mindenkorra, de alkalmasint jó hosszú időre elhalasztatik.

Oly előnyösítő viszonyoknál fogva, mint a minőkbe Révai a jó részben általa is feltűzelt nemzeti lelkesültség hőbb napjaiban fűződött vala, hogy ne lehetett volna következtetni, hogy a „Planum” és „Candidati” szerkesztője, mint „agens communis” s ilyenül a tudományos társulat ügyének fáradhatatlan buzgalmú előmozdítója, ennek megvalósulása esetében, mint legalkalmasabb mozgató és szervező tehetség kétségkívül a legjelentősebb állások egyikét nyeri el abban?

Minden igény nélküli szerénység mellett is támadhatott keblében ily jogosult remény. Ha pedig az akadémia létesítése nem sikerülhetne, méltán számíthatott arra, hogy a nemzeti ügy jobbra fordultával már mind melegebb elismertetést tapasztaland irodalmi törekvése a nemzetnek a szellemi művelődés iránt élénkülő rokonszenve s növekvő fogékonysága részéről, különösen pedig azon főrendiek figyelme által, kik a nemzeti nyelv ügye iránti jó hajlamuknál fogva imént oly megtisztelő bizalomra méltaták őt, a haza főbb intézeteinek valamelyikében, s talán épen az ország főiskolájába juthat alkalmá tudományát érvényesíthetnie.

Ámde az ő sorsa, valamint érzelmi világa is fölöttébb erős szálakkal szövődött össze a nemzeti ügy viszontagságaival, úgy hogy ezek súlyosbodása többnyire aránylag nyomasztá az ő egyéni állapotát is.

14. Némileg már föl is lebbentők azon következményeket, melyek Révainak még oly mérsékelt reményeit is eléggé búsitólag elfonnyaszták. De bővebben ki fognak azok világlani odább az ő körülményeinek idő szerinti felsorolásából.

Csakugyan sajtóságos gyűületét láttatja mindez azon ellentétnek, mely hősünk ideális és realis világának többnyire kisebb nagyobb mérvű antagonizmusát képezi.

Ama kedvezetlen helyi viszonyok, melyek szellemi működésére nézve is oly sokban hátrányosak valának, épen nem látszottak javulni a hazai állapotoknak oly nagy változta után sem, sőt még inkább mostohábbakká fajultak el.

Az úgynevezett nemzeti iskolák, mint előbb az elnémetesítésnek eszközzésére irányultnak látszó intézmény, e miatt gyanusítva, hanyatlásnak engedték át.

Ez okból Révainak ottani helyzete még aggodalmasabbá kezdett sanyarulni. Ehhez járult azon keserű tapasztalat is, hogy irodalmi vállalata, melyhez némi biztató reményeket fűzött, szintén nem nyerte a nemzetnek fokozódóbb részvétét, sőt csapásos baleset érte azt legkiválóbb támaszának, Orczy Lőrincnek elhunytával, aztán meg nem sokára egy másik nagy maecenásának bekövetkezett halálával. —

Különböző okok miatt olykor fölösen is meggyúlt bajait még némely ellenható körülmények dacára is leginkább enyhíté az a jó indulat, melyet Fengler József püspök éreztetett vele. ¹⁾

Eredményeinél fogva mondhatni, jelentős volt az a befolyás, melyet ezen eszélyes főpap Révaira gyakorolt. ²⁾ — Nélküle sokkal bajosabbak lettek volna győri viszontagságai. A tapintatos püspök lehetőleg mérsékelte azt a nehezítést, melyet függetlenkedő hősünk már az előbbi délceg viselkedésével keltett volt különösen némely előkelőbb egyházi férfiakba. ³⁾ E miatt, mint említők, ⁴⁾ megrovás is érte.

Nehogy ennek utóhatásai is növeljék bajait, jóformán érezte ő maga is a kiengesztelődés szükségét. De csak oly módon hajlott erre, hogy önérzetességének meghódolását minél kevesebbé láttassa.

Fengler Józsefnek a győri püspöki székbe igtatása épen jó alkalmat látszott az ily közeledésre nyújtani. Olykép használta ezt fel Révai, hogy évek óta pihentetett latin lyráját szólaltatta meg üdvözlésére. ⁵⁾ De míg elegiájában többnyire az egyházmegyét panaszoltatja azon bajairól, melyek iménti elárvultsága folytán búsítják vala: e panaszok leginkább az ő alanyi érzelmeinek adják kifejezését, sőt föltetszőleg önigazolására céloznak. ⁶⁾

Kegyesen fogadta a püspök így is e mentekező üdvözlését, jószándékú közeledését látván ebben is azon egyházi tekintély felé,

1) L. „Latina“ 123. l.

2) Figyelemre méltó nyilatkozattal vallja ezt maga is u. o. 124. l.
„Et licet erubeam, tamen illo iudice saepe
Gaudeo me factum de meliore luto.“

3) U. o.

„Praesulis at placido adfulsit mihi gratia nutu,
Protinus et saevas contudit ille minas.
Jussit et erectam me sensim attollere mentem,
Coepit et hic firmos meastare loco.
Ardua conantem rerum ne turbet egestas,
Saepius occultam suppeditavit opem.“

4) L. Révai M. élete. II. k. 231. l.

5) L. „Latina“ 110—5. l. — Ezen elegiájának kezdő distichona így hangzik:
„Nequicquam Latio valedixi: desine paullum,
Desine nunc patrios fundere, Musa, sonos.“

Leszámítva „Latina“-inak dedicatoriáját, melyet Peer Jakab rendtársához intézve, 1787. május 15-én írt, már 5 év óta nem hallatta latin lantját.

6) U. o. 113. l.

melytől előbb némileg elidegenedett vala. — Szívességének többrendbeli jeleit adva igyekezett őt teljesebben is megszeliidíteni.

Nemcsak anyagi fogyatkozásainak időkénti fedezésével, hanem szellemi tehetségeinek szíves elismerésével is érezte iránta való jó hajlamát, különösen azon szándékának eleve is sejtetésével, hogy mihelyt lehetségesnek látja, képességének illetve későbbi értékesítésére kívánja őt segíteni.¹⁾

15. Révai hálaérzete szintén azon volt, hogy minden jó alkalommal szolgálatra kész szíveséggel viszonzza pártfogója kegyét.

Igy történt egyebek közt, hogy midőn 1790-ben József császár kimulta után a gyásztiszteletre készítendő castrum doloris (ravatal) festésében némi fennakadás jött közbe, Révai a püspök felkértére készségesen segítette a festőt; habár csak kevéssel az előtt lábadt fel az epehideglelésből, melybe akkor esett volt, midőn a korona lehozatása előtt Bécsben járt.²⁾

Minthogy aztán azon festési munkálkodása miatt ismét rosszabbul lett, alkalmasint az is nyomósította azon okot, mely miatt Streibig kértére Heltai krónikájának a kinyomás idejeig való folytatását nem vállalta magára.³⁾ Különben is akkor már az akadémia-ügy végetti sürgölődés nagyon igénybe vette.

Mennyire támogatta őt a „német püspök“ e nemzeties törekvéseiben is, már fentebb jeleztük.⁴⁾ Érzékeny hálával vallja ezt maga is 1790. novemberben írt latin elegiájában, különösen nyomósítván ebben a „nagylelkű in digna“ férfinak hazafias érzületét.⁵⁾ Egyébként is igen érdekes nyilatkozatokat tartalmaz ez az akkori forrongásokról, meg nyílt tanúságot szólaltat arról is, hogy a püspök mily igen segíti Révai igyekvéseit, s mily örömet kívánja őt jobb helyzetbe juttatni.⁶⁾

Minő állásra kívánta őt különösen emeltetni, kiviláglik abból, hogy midőn 1791. március 26-án concursus hirdettetett ki a pesti egyetemen az aesthetika tanszékére, Révai a győri püspök ösztönzése által biztatva, szintén folyamodott arra.⁷⁾

Ily tekintélyes biztatás által fölbuzdulva Révai nem is volt közönyös e szép feladatú állás iránt, sőt az ő ismeretes bátorságá-

1) U. o. 124. l.

„Ille meis dudum studiis, faveat ille labori,
Et ponit cuperet me meliore loco.

Quin interposito, prout est occasio nata,
Saepe Patrocinio rem movet ille meam.“

2) Fölemlíti ezeket a Sándor Istvánhoz Győrött 1790. májushó 3-án írt levelében. (L. Horvát István kivonatát nemz. muzeum Révaiana Ms 24—5. sz.)

3) U. o. — 4) L. fentebb 172—3. l.

5) L. „Latina“ 126. l.

6) U. o. 124. l.

7) Említi a Sándor Istvánhoz Győrött 1791. ápril 15-én kelt levelében, hogy „a győri püspök ösztönzésére recurrált a pesti aesthetika katedrára. A publicáló Intimatum — u. m. — igen szép ddtó 26. mart. 1791. nr. 4669.“

nál fogva nem csak a nádor, hanem a király előtt is bemutatta magát személyesen e kérelmével; de az ország bírása Schediust előnyösítette protectiójával.¹⁾

Egyéb bajok mellett fölöttébb fájlalta ezt az elmellőztetést is.²⁾

Az akadémia ügy iránti jó reményét azonban meglehetősen kitartó bizalommal tengette még akkor is, midőn a „Magyar Kurir“ bozótjai közül már holmi kárörvendő hangok is buhogtak feléje. (l. fentebb 217. l.)

Indulatoskodás helyett higgadt önértetességgel torolta vissza utólag a „Latina“-iban azok nemtelen irigységét, kik őt is önző törekvésűnek gyanúsítottak az akadémia létesítéséért törekvő sűrűség miatt, s büszke önértettel hangsúlyozta, hogy igen is az ő érdeme az, hogy a magyar akadémia úgye annyira felkaroltatott.³⁾

1) Szintén Sándor Istvánhoz 1792. jun. 11-én kelt levelében „panaszok-dik az ország bírása ellen, ki protectiojával Schediust betolta.“ — U. o. írja, hogy „a Királylyal is szólt Győrött ezen tárgyról és a Nádor is pánnal s hogy a Király kénytelen volt ezt tenni.“ — Ezt előzőleg 1792. ápril 20-án szintén Győrből „közlé Sándor Istvánnal Sándor palatinus levelét, melyben egyebeken kívül a hozzá írt verseket megköszöni (Viennae ddo 5. Aprilis 1792.) — Ezeknek iratásában volt befolyása az aesthetika Cathedranak.“ (L. Horvát István kivonatát u. o.) — A nádornak itt említett levelét teljes szövege szerint kinyomatva l. Fényfalvi Kardos Adorján „Versegi F. Motskolódásai“ c. könyvében a 203. l.

2) Ezen concursusi ügyről lesz még szó az odábbiakban is. Annival fel-
 őtlőbb volt e mellőztetése, minthogy a Schediust oly hathatósan pártoló ország bírása épen az a Zichy Károly gróf, ki 1790-ben azt az akadémia ügyében oly biztató leiratot intézte Révaihoz. Azon befolyásos tevékenysége, melyet egyebek közt a nádor választásakor is tanúsított, megokolja Révai hiedelmét, hogy protectióját „a király is kénytelen volt“ érvényesíteni. Zichy K. egyszersmind Győr vm. főispánja levén, talán az ottani bal-információk miatt nem kedvezett Révainak.

3) L. Latina“ 124. l.

„Livor edax veri meriti, rumpare dolore:

Est mea promoti gloria consilii

Quo linguae decus Hungaricae iuvet esse perenne

Jam dudum svadent hunc mea scripta modum.“

S ezekhez jegyzetül ezt csatolta utólag:

„Hanc saltem laudem nemo mihi, nisi egregie impudens, inficiatum
 ierit: me in Societate Hungarica ad promovendum Sermonem Patrium erigenda
 iam dudum et prae ceteris acriter enisum fuisse. Certum est, me aliquot Sta-
 tiones splendidissimas, ubi privatis meis rebus insigniter potuisset consuli, de
 seruisse tamen propterea vel maxime: ut minus impedito essem loco ad curan-
 dum et mea opera hoc publicum, et Patriae, nisi ego fallor, sane utilissimum
 negotium.“ — Aztán az újságírásra vállalkozásának említése után így folytatja:

Recentius iterum, anno 1790. mitioribus his temporibus, exorata Sere-
 nissimi Archiducis Alexandri Leopoldi protectione, promovi hunc conatum,
 aliorum etiam bene sentientium votis et consiliis quam plurimis auctum, apud
 Clementissimum Regem nostrum Leopoldum II. Totum hoc hoc negotium hac
 Altissima Commendatione traditum est postea Excelso Consilio Locumtenentiali
 Regio, demum etiam Inclitae Deputationi Litterariae his ultimis Comitibus consti-
 tutae. Faxit Deus Optimus Maximus! ne res haec, tam salu-
 taris Patriae, aliquo iterum obice praepediatur.

XXIII. Révai Anakreontikonjai.

1. Már jóval föntebb említők annak idején azon motivumokat, melyek Révait magyar irodalmi zsenyéinek, a „Magyar Alagyák I. könyvének“, 1778-ban történt kiadása után mind inkább az új irányú lyra felé készítették.¹⁾

Ismételt tartózkodása a birodalmi fővárosban, — hol a változatos, pezsgő élet nyüzsgelmei elevenebb alakzatokkal népesítették képzelmi világát, de egyszersmind messzebbre ható kitekintést is juttattak eszmélődésének, — sokkal hathatósabb kulturai szerekként tünteté föl előtte a nyugati művelődés eredményeit ama hagyományos módoknál, melyek a hazai társas élet korszerűbb fejlődését nálunk oly igen késleltették, részben pedig bajosan egyezkedve az újhódás izlésével, hol igen esetlen, hol félszeg vagy szögletes formák szerinti alakulást idéztek elő.

Különösen a főbb rendű s más műveltebb körökkel való érintkezése, a francia s német irodalommal és szellemmel is közelebbi megismerkedése arra ösztönzé, hogy minél élénkebb iránylyal iparkodjék tetszetőssé emelni irodalmi productióit, kiváltképen a verselésben igyekezék elsajátítani azt a könnyűdebb lyrai hangot, mely megnyerőbb hatásával hódítóbb s üdítőbb befolyást gyakorolhat az ébredező nemzeti érzelmekre, semmint ama csekélyes hangváltású s az énekelhetésre nem alkalmas ódon alagyák, melyek csak is az iskolázottakat érdekelhetik némileg.

Faludi költészetének tanulmányozása még nyomósabban is edzé e hajlamát.²⁾ — Felője szállongott serdülő múzája. Mintegy vetélyvágygal szárnyalt néha még merészebben is. S nem titkolta azon óhaját, hogy nemzetének főbb énekesei közé kíván soroztatni.³⁾

¹⁾ L. Révai M. élete. II. 27—30. l.

²⁾ U. o. 257. l.

³⁾ U. o. I. 331. l. — II. 258. 269. 321. l.

Hogy e célját elérhesse, nem csak dallamosabb idomzatú, hanem tartalmilag is hevítőbb s vonzóbb énekek költésére izgatá növekvő becsvágya.

Alkalmassint bozzá járult ennek szítogatásához Rájnisknak 1781-ben történt föllépése is, ki a „Magyar Helikonra vezérlő Kalauz“-ában már a magyar lantnak változatosabb hangoztatását javallja, számos példát mutatván be e tekintetben, köztök az anakreontikonok fordításában is első kísérlettel lépett ki.¹⁾

Kétségkívül igen gyújtó hatású volt ez Révaira, ki Rájnist a „Kalauz“ tanúsága szerint már az alagya írásban is előzőjéül volt kénytelen elismerni. Annyival is erősebben buzdulhatott föl az Anakreon-féle lyrika felkarolására, minthogy ebben szövetkezni látta az újabb ízlést az ó classikai hajdanból átlengező görög vídám-sággal, mely ifjító erőt látszott lehelni korának részint zsibbadt, részint korhadó kedélyvilágába.

Ily hiedelem kelthette egyébűtt is, különösen a németeknél, már valamivel előbb azon vetélkedő igyekvést, mely az anakreontikus költészetnek oly élénk lendületet adott, — hogy az utóbb az Anakreon-cultus túlhajtására fajult el.²⁾

2. 1787-ben, midőn „Elegyes versei“-nek kötetében némi javításokkal újra közzétette „magyar alagyai“-nak I. könyvét, a 9 év óta készültekből még kétszer annyit toldván azokhoz, már mintegy elbűcsúzását jelezi az előbb oly hévvel ízött magyar alagyzástól.³⁾ De legott ugyancsak erősen neki ered az újabb ízlésű s dalolhatóbb „énekek“ zengedezésének.

Szinte felőtlenül bátor nyilatkozattal hirdeti ez új irányhoz szegődését.⁴⁾ Nehány jelentős darabot mutatván be ízletetűül, igéri, hogy ilyesekből, különösen az anakreontikon-félékből egész gyűjteménnyel szándékozik kedveskedni a magyar költészet kedvelőinek t. i. mind avval, a mit más irodalmakból mint e nemben legjelesebbet szedegetett össze. Aztán pedig a komolyabb tárgyúakból két kötetnyit igér.⁵⁾

Ugy látszik, az a „magyar Orpheus“-féle hivatás, a mint ezt a finom eszű Mártonfi József barátja augurálta volt róla,⁶⁾ csakugyan hathatósan fölviannyozta egyébként is eléggé erős önérzetességét; mert valóban bátor lépésekkel indult meg ekkoron a honi Parnassus magaslatai felé. Diadalmas siker előérzete dagasztá keblét. De rajta is volt, hogy a szép jóslat valósuljon.

1) L. Ponori Thewrewk Emil „Anakreon“ i. k. 105. l.

2) U. o. 90. 92, 1.

3) L. Révai M. élete. II. 324–5. „Talám elég lesz már — u. m. — tőlem az Alagyasokból.“ (L. u. o. s „Elegyes versei“ előbeszédében.)

4) Révai M. élete. II. 325–8. l.

5) U. o. 326. l.

6) L. „Elegyes versei“ 257. l.

Mint a nemzet főbb énekesévé dicsőülni vágyódó az elismerés teljesebb koszorúja után sovárog, melyből így a mirtus és rózsa se hiányoznak. Sőt ezekért legelőbb kíván síkra szállni a magyarártandó anakreonteumokkal. Aztán komolyabb tárgyakkal fog a nemzeti elismerés borostyánaiért vívni. Azt is jelzi, hogy s miképp teendi ezt.¹⁾

Szándékolt költői pályájának úgy szólva prospectusát adja e szerint „Elegyes versei“-nek kötetében. Különösen három kötetnyit ígér azon költői műfajokból, (az alagyákat kivéve), melyekből ebben egyelőre „mutatóban,“ mintegy ízelítőül nyújt némelyeket. Főleg azt ígéri, hogy az anakreontikon-félékből „sokkal nagyobb nyalabbal kedveskedik, talám már nem is igen sokára; ha — u. m. — valami szerentsétlen dér meg nem veszi még virágjában gyümölsömet.“ — Ugyanis „Anákreonnál, annál a nyájas költőnél kezdvén, mindenütt el jártam egész a mi időnkig, s valahol volt valami a kényesebb izlésből az Öröm Énekesinél, le metszettem, s kertembe gyűjtöttem édesebb ízű oltoványinak.“ —²⁾

Efféle biztatásokkal meglehetősen fölizgathatta különösen az ifjabb nemzedék kíváncsiságát.

S a mily rokonszenvenvel élvezték a buzdultabbak „elegyes versei“-nek leginkább anakreontikus-féle darabjait,³⁾ alkalmasint sürgették is az ígért nagyobb adagnak mentől előbbi közrebocsátását. Ily oknál fogva egypár év múlva a „Hadi történetek“ írói már a kiadási költséget is szívesen megajánlották arra.

De Révai a sürgősebb érdekért, t. i. az akadémia-eszmének előtérbe állításáért, hazafíui nemes érzéssel Bessenyei György „Jámbor szándéká“-nak engedte az előnyt.⁴⁾

Aztán a mozgalmas 1790. év lezajlása után ismétlődtek a sürgetések. Annyira izgatták ezek, hogy már 1791-ben csakugyan hozzá is fogott ígéréte beváltásához.

Ilyesminek tanuságaul vehetők kézirati hagyatéka közt ama tisztázott kis füzetek (szám szerint 12), melyek a „Szerelem nyájaskodási“ cím alatt többnyire anakreontikon-féléket tartalmaznak.⁵⁾

Látható ezekből, hogy már csakugyan a nyomtatás alá is készült azokat adni — legalább egy részben. De mily ok tartotta őt vissza a közzétevéstől, habár utóbb Sándor István is megkínálta a kiadási költséggel:⁶⁾ a következőkből alkalmasint kellőben ki fog derülni.

1) U. o. Előbeszéd a „jámbor olvasóhoz.“

2) U. o. 118. l.

3) Erről főntebb (l. 343. l.) némi tanuságot is idéztünk a „Hadi történetek“ (ll. 67. l.) győri tudósításából.

4) L. a „Jámbor Szándék“ felajánló prologusát.

5) L. a nemzeti muzeum kéziratárában „Révai Miscellanea.“

6) L. Sándor Istvánhoz 1794. ápr. 16-ki levele kivonatát Horvát Istvántól, u. o.

Ahhoz képest, a mily vérmes buzdulattal neki gyürkőzött e vállalkozásnak s a mily kedvteléssel folytatta e munkálkodását, valóban némileg talányszerűnek látszhatott ama szándékának abbahagyása.

Vajjon mennyi részben tudható be balviszonyainak, hogy e terve füstbe ment? — Itt lesz helyén — úgy vélem, — e dolog iránt eligazodnunk, nehogy különben vagy méltatlan beszámítás háromoljék körülményeire, vagy öt mystificálási gyanu terhelje elégséges alap nélkül.

Nyomós ok mindez arra, hogy e nemű hagyatékáról illő hírséggel beszámoljunk. Az irodalomtörténeti igény mellett a biographiai érdek is eléggé megkivánja ezt.

3. Szólaltassuk ezért minél inkább saját nyilatkozatait, melyekkel a nyilványra szállandó vala. Első sorban lássuk a kiadandó „Szerелеm nyájaskodási“ elé tűzött „Elöl-járó Beszédét,“ mely így szól:

„Ihol már egyszer, ha bár későbbre is, ki botsátom, Boldog Anákreonnál, s nem különben a Szerelemnek és Örömnek más utóbbi Nyájas Énekesinél egybe gyűjtetett tsekély, de még is kedves Kintsemet. Már akkor, hogy erről fogadást tettem Hazánk Szépeinek, mint egy előre érzettem a jövő időnek ollyas valami keménységét, a mely szándékomtól, ha épen el nem tilt is egészen, de igen is eléggé hátra vet. Sok szelid érzésű Jámborok, a szépek kedvellői, a kik, a régiségnek ezen édes maradványibann, s az utóbbiaknak is hasonló ízzel költ enyelgéseikbenn ártatlanul tudnak gyönyörködni, meg nem szűntek engem hol kérni, hol bátorítani, hogy mennél előbb győzném az akadályokat. És ugyan ezek elégséges Védőim nékem ellen az alaton lelkek ellen, kik az illyen nyájaskodásokra, mellyeket, valamint a tisztán látó és kényesen érző boldog régiség, úgy a mostani tsinosb világ is, a társaságnak multságára készült kellemetes apróságoknak tekint, savanyú ábrázatot vonyítnak, s néhány énekből az embernek minden gondolkodása és egész élete módjáról hirtelenkedve bal itéletet téznek, s annál fogva a szegény jámbort szemtelenül motskolják, és vakmerően kárkoztatják.“

Itt holmi darabosabb kifakadásokat vegyít közbe ellenesei ellen, melyekkel többnyire maga ellen növeszt gyanút. Aztán így folytatja: „A kik ezekre a kellemetes apróságokra józanul éreznek, vagyon azokbann érzés nagyságosabb és szentebb dolgokra is. — De akaratom ellen is m e s z s e b b r e r á n d u l t a m, s tsak nem tellyes védelmemre szöllottam, holott azt tsak imént bíztam másokra. Egyebekre sietek.“

A munkát „Szerелеm Nyájaskodási“-nak neveztem, és III könyvetkére osztottam. Az első egyedül tsak Anákreon Énekeit foglalja magában. A másodikbann Deák és néhány Görög, a harmadikbann pedig Német és Frantz énekesek után iratott Enyelgések találhatnák, majd mindenütt híven meg jelölve, hogy honnét ve-

vödtek. Ezekbenn az utóbbiakbaonn helyvel közzel, a mint hová illett, vagyon az én Szerzésemből is.

Anákreon a leg régebb, a leg főbb, és hogy úgy szóljak, a mint érdemli, Atyja és egyetlen Példája a többinek a Szerelmes Éneklésnek nemében. Ugyan azért is adtam itt néki a leg első helyet. Az ő Énekeinek dicséretjeket alkalmasabb helyén fogom többekből is elő hozni Életének Le írása végén. Most arról szóllok először, miként fordítottam Magyarra Anákreon Énekeit, az utánn a többieket is; arról is végtére, s valamivel bővebben, hogy mi versmérséklést tartottam benne.

4. Ha épen akartam volna, tsak ugyan reá erőltethettem volna tollamat, hogy a Görög nyom szerint szakasztott annyi sorba, és ugyanazon mértékkel, szorúlhatott volna az én versem is. Ihol egy példája a XVI. Énekbenn,¹⁾ a hol Anakreon a maga háborúiról szöll tsak hét igen rövid versekbenn, szokása szerint, szépen és velösen.

Te Tébát énekelled,
Más mondja Trója' hartzát;
Én tsak magam tsatáit.
Lovas sereg, gyalog nép,

Nem üt reám hajós had;
Külömb új háború ví
Engem' verö szemekből.

De úgy érzettem, hogy, ha olly híven követném Anákreonnak olly röviden ejtödő módját, nem olly kedves lenne Énekem a Magyaroknál, és sokszor nem is olly világos, mint kívánnám. — Kivált az is igen reá bírt, hogy másként tekélttem el magamat, mért hogy a Magyarok inkább Vers kötetekre²⁾ szeretik az Énekeket fel osztani, hogy így, mint egy fejenként, valami bizonyos nótára egy más utánn el is énekelhessék. És már ez épen magával hozta azt a szükséget is, hogy a Verskötetnek tellyes bé fejezésére néha néha valamit azt közbe költöttem, azonbann még is úgy, és ollyan féle gondolatokkal, a millyenek egyenesen folyhatnak a Görög Költönek volt képzelődéséből, és a mellyek annak értelmét is jobban magyarázhatják. — Ezzel a szabadsággal egyéb fordításimbann is éltem most késöbben: s a miket már az előtt készítettem, kivált hang mérséklésre, nevezetesen Horáztból, vagy Horázt nyoma utánn, a ki is egy Vers kötetből a másikba szabadjábann által viszi azon egy Szó kötetnek a szavait; azokbann is meg tettem a jobbitást, hogy mindenik Vers kötet tellyes Szó kötettel fejeződjék bé. — Illyenek tehát általjábann a Versekbenn tettettet Fordításaim. De én különösen Anákreont a Görögből szóról szóra is által tettem Magyarul, hogy meg lenne nálunk is a Szerelemnek és Örömmnek ezen Első és Fő Énekese tellyességgel az ő eredeti valóságábann, a mit különben a versbe való szorulás kétség kívül

¹⁾ P. Thewrewk E. kiadásában az anakreoni dalok 26-dika ez t. i. *Συ μὲν λέγεις τὰ Θήβης...*

²⁾ Tudni való, hogy Révai a versszakot érti a verskötet alatt.

akármilyen szerentsés kéz alatt is meg szokott tsorbítani. Reményem, hasznát vehetik elegendően ezen munkámnak is, kivált a kik a Görög Nyelvben nem járatosak, azonban kívánják mégis Anákreon volt képen esmérni, s ennek látásával olyan szépségű és elevelességű próbákra fakadhatnak, a melyeket az én tsekély tehetségem el mulasztott, vagy talám el sem is bírt.

5. Már a mi a Vers mérséklést illeti, régtől barátja vagyok én a hosszú és rövid hangzásra ugró versnek, nem is ok nélkül, kivált az Énekekben. Érzem azt a kényesebb fül, mikor valami nótára énekeltetnek a páros sarkú Verseket, melyekben a hosszú és rövid hangzásra éppen semmi vigyázat sincs, akár mint essenek is: mi éktelenül húzódnak benne a rövid szók, syllaba, a hol a nótá tulajdonsága vagy törvénye hosszúság ejtést kíván; és viszont mi díztelenül szorúlnak a hosszú szók, a hol a nótának sebesen kell leereszkedni vagy emelkedni. Csak ennek eltávoztatásáért is jobb a hang mérséklés, és éppen az Énekekben.

Ha nem is vólnának több indító okaim, a melyekkel azonban igen is bővelkedem, s annak helyén elő is adom, ez az egy bírt, hogy egyébűt is mindég felesebben, de Anákreonban tellyességgel mindenűt a hangmérséklést követtem. A nótákat vizsgálván, úgy tapasztaltam többnyire, hogy azokban vagy nővő vagy eső ujak, iambi vel trochei, uralkodnak leg inkább. A mint a nótá jár, úgy kell a vers mértéket vagy nővő vagy eső ujakból, sokszor mind a kettőből is, Vers kötetekre készíteni. Azonban vagynak már nálunk kellemetes nótáik a Száfó és Alzáus rendjébéli Verseketnek is.

De másokra nézve, ha már úgy szeretjük az Énekekben is a páros sarkú Verseket, igen kívánnám még azokban is, kivált ott, a hol a nótá különösen hosszú vagy rövid ejtéssel jár, a mi is többire a versnek végződő három szók izeiben szokott leginkább meg esni, hogy valamivel nagyobb gondunk lenne a hosszú és rövid hangozatra, vagy csak legalább is a tetsző rövidre. Mit értek a tetsző rövid alatt, meg fogom alább magyarázni.

Igaz, ezt a tsinosb rendet az előtt én sem tartottam meg, oly igen az én énekelhető páros sarkú Verseimbenn: mivel én is csak azzal elégedtem meg, hogy versem sarka felel párja sarkára; de most már meggyőződven iránta, hogy mi jobb s mi szebb még is, előbbi rendtelenségemet az ilyen féle Énekeimből is, a mennyire lehetett, elég gondosan ki írtogattam, leg alább úgy, a mint másoknak is javaslom, a melyeknek végződő három szók izeiben. Egyéb Versekbenn, a melyeknek közönségesen a tizenkét szók izekből állók, a melyek csak olvasásra íratnak, nem pedig éneklésre, s a melyekben untig elégséges kellemetesség a sarkoknak párosan egyeztetett ki menetelek, a bé vett szokást követvén, le nem köteleztem magamat erre a szorosabb törvényre: noha igen is érzem, hogy te-

kélettebbek volnának ezek is, ha vagy nővő vagy eső ujakra íratnának, a mennyire lehetne. Az e félék Asklepiades rendjére is mehetnének, de már akkor nagyobb volna a szorulás. Majd igen így esnek a Magam képében a 11-15. versek,¹⁾ melyekben helyt kell engedni a tetsző rövidnek is.

Anákreonnak Vers mértékében a nővő ujak uralkodnak. Azonban az első új sokszor szapora nővő. anapaestus. A Vers pedig mindenkor negyedfél újból álló, úgy szintén a nővő, valamint a szapora nővő ujas. (Itt mind a kettőnek a példáját bemutatja, a képletet is mellékelve.)

6. Mi Magyarok ezt az Anákreon féle Verset olly szépen elegyíthetjük, hol három, hol négy egész nővő ujas versekkel, hogy különbömb különb Verskötetek származhatnak belőle, a melyeket Népünk ének szóval is könnyen és szépen el mondhat. Én többire ollyan féle Verskötetekkel élek, a millyenekbe foglalták Verseiket Benitzki és Faludi. Néha másféléket is közbe elegyíték.

Benitzki Verskötetje szerint a két első versetske három nővő újú, a harmadik az utánn az Anákreon féle. Ihol a példája:

Egyet vonyít, s nyilát
Hamar belém lövi,
Millyen darás' fulánkja.

Faludi Vers kötetje szerint az első vers négy nővő újú, a második az utánn az Anákreon féle. Ihol ennek is a példája:

Ah átkozott! kinek keze	Testvér ezért testvért tagad,
Aranyt fejtett először.	Fíú hideg szülehez.

A három nővő újú versbenn, és az Anákreon félében, a harmadik ujnak mindenkor szükségképen nővőnek kell lenni. A másodikra pedig, ha nővő nem eshetik, el tűrik ott a lassút is, spondaeus, sőt gyakorta még az első ujon is: kivált az ollyant lassúnak se érzene az ember, mellynek első szó ízében ékezetlen magánhangzó lehetne, bátor az utánn több mással hangzók következnének is reája. Meg mutatom ezt is példábann. (A felhozott példákhoz csatolja a képletet is.)

Az utánn a négy nővő újú versbenn is elég, ha tsak a negyedik és a második új nővő: az első és harmadik lassú lehet, sőt szükségbenn a második is: kivált képen ollyan lassú, mint feljebb említém, melly ékezetlen magán hangzó nélkül tsak több mással hangzóknak öszve gyűlések által lett valamennyire akadékoszá. De még is nem észre vehető képen húzóssá.

Ennek is utánn vetem a példáját, mint tsak imént, először tisztán, az utánn keményebben a lassúval elegyítve. (Az idézett példát a schemával is illusztrálja.)

¹⁾ L. Elegyes versei 170. l. — E négy verset idézi is legott a schema mellékletével.

Az illetén szó ízek az Énekbenn, ha egyéb aránt szépek a ki mondások, mint rövideknek tetszhetnek. És ez az, a mit már oda fen tetsző rövidnek mondtam. A Németek, mivel Nyelvökben igen gyakor a mással hangzóknak öszve gyűlések, meg elégszesnek az ilyen tetsző röviddel hang mértékre írt verseikbenn. Láthatjuk ezt, példának okáért, Dénisnek Boldogult Felséges Mária Terésiára költ egyik Éneke Darabjából, mellynek a Fenn írása, Theresia die Weise. (Ebből két versszakot idéz a versmérték képletének kitételével.)

És e már igen könnyíti, kivált Anákreon féle Énekekben a verselést: s én ugyan ebbenn engedtem is magamnak. Ha ki gúnyolni találna érte, már előre is Anákreon Jobb Atyám példájával mentem magamat.

Még Horátz jegyzette meg Anákreonban a nem szoros mértéket, non elaboratum pedem. De Anákreonnak olyan, mind Költése, mind Verse neme, hogy abbann épen nem lehet a vers mértékre felette való szorgalommal vigyázni. — A Költése nemére nézve, a miket ő énekel, mind elmésség és játék. Ugyan azért rövid és közbe közbe szakadt beszédű is, majd igen olly képen, millyen az Agyas vers Író. Epigrammatum Scriptor. — Mind azok, a mik érzése alá esnek, könnyen elő hozatottak, hogy hamar el is tűnhetnek: s nem olly öszve foglaltattak, millyenek a nem tréfás Költőknek gondolatjaik, a mellyek nem könnyen oszthatnak el. Tehát a vers mértékében motozó gonddal nem késhtik, hogy meg ne hűljön, s alatt mászóvá ne légyen. Sőt el is ugorja néha néha annak törvényeit, mivel az ő lantja az életnek közönséges nyelvén szóll, és hogy tsak ezt ékesen s nyájasan ejt-hesse ki, nem ügyel a versnek babonás épségére.

Már a Vers neme, mellyel Anákreon él, felette rövid, melly sokszor tsak két szóval is bé telik: még is Anákreon soha közbe nem szegte szavait a vers végén, hogy szakadt részét a másik versbe vinné által, mint sokan, s ezek között még Pindár is szokott tselekedni: tehát különösen ez is igen hátrálta őtet a vers mértéknek szorosabb törvénye meg tartásában. S épen e lehet nékem is még annyival inkább az én mentségem, hogy az én verseim még rövidebbek sokszor, mivel tsak három újakkal élek gyakorta, nevezetesen Benitzki Versköteteinek példájokra.

A magyar nótákbann, a mint már leg elől meg jegyzém, igen felesen tapasztaltam az eső ujakat is, trocheos. Ilyen új versekből is lehet szint annyi képen kellemetes Versköteteket elegyíteni, ha azokat is, mint előbb tselekedtünk vólt a növő ujas versekkel, arra a három féle mértékre határozzuk: először ugyan tsak három ujúra, az utánn negyed fél ujúra, s végre négy egész ujúra. Ezekben is a könnyeség kedvéért, közbe eshetnek a tetsző eső ujak. (Mindegyikének schemáját adja itt is)

Az e félékből én leg inkább szerettem meg az olyan Vers kötetet, mellynek első verse egész négy ujú, a második pedig negyed fél ujú, a millyennel él főképen Faludi. Igyekeztem is kivált páros sarkú Énekeimet leg alább tetsző képen illyenekké tenni, a mellyek már készen voltak. S így már énekelhetőbbek az eső új versnek nótájára nevezetesen ezen Énekeim:

Kis Kupídót kell keresnem,
Ha ki látta, mondja meg.¹⁾

Kis Kupídó a tsendetlen
Tőlem el nem válhatott.²⁾

Szeretetnek nagy hatalma
Az egész természetén.³⁾

A Német Költők még hosszabbra is nyújtják, mind a nővő s mind az eső új verseket, ötöd fél s öt, hatod fél s hat, és szinte heted fél ujúakra is. s külömb külömb féle képen elegyítik. Őket is követtem némellyekben kivált a nótáért. Illyen, példának okáért. Amintas Kesergése, a melly is érdeklő szomorúan énekel- tetik. Nővő ujas Versekből álló:

Megyen tehát? már életem keserves:
Tőlem nagy köz szakasztja Lálagyét!
Amott tűnt el: lehellj, ó gyenge szellő;
Talám onnét levegsz, sat.

S ennyiből áll mind az, a mit előre kellett bocsátanom, mind Fordításom, mind Verseléseim Mójjáról is. hogy azzal magannak is másoknak is eleget tegyek. Anákreon Életének Le írása vagyon még hátra, s annak Munkáiról némelly Jegyzések és Ditséreték, különösen pedig Költésének Meg fejtése. Mind ezt többekből is szorgalmasan össze írva különösen adom elő. Az utánn következnek az Énekek azzal a Renddel, mint már elejentén meg íram Munkám Fel osztását.

Ezen „Elöl járó beszéd“-e után Révai ezt a datumot jegyezte: „Győrött. Mindszent hava fogytán. 1791.“

És a tisztázat első füzetét képező íme prologus elé ezt a homlokírást tűzte, már úgy mint a kiadóknak munka címeül: „Szerelem Nyájaskodási. Közre bocsátotta Anákreon szép eszének becsülője, a Csanádi Énekes.⁴⁾ — Győrött

¹⁾ L. Elegyes versei VIII Ének. 129. l.

²⁾ U. o. X. Ének. 132. l.

³⁾ U. o. X. Ének. 135. l.

⁴⁾ Nem kevés habozásába kerülhetett az iránti megállapodása, hogy miképen nevezze magát kiadóul a könyv homlokán. Láttatják ezt a többibeli törté- lések, melyek alól az olvasható ki, hogy legelőbb bátran oda írta saját nevét ilykép: „Kiadta Révai Miklós a jó iznek gyarapodására.“ — Aztán ezt áthuzo- gatva, föléje ezt jegyezte: „Kiadta Anákreon eszének becsülője.“ — Majd ezt is kitorólve, „egyik győri énekes“, aztán „a maros csanádi énekes“, majd ismét „egyik győri énekes“ nevezet alatt szándékozott kilépni, míg végre a főttebbi címze-

Streibig József betűívei 1792.“ — A címlap közepére pedig Anakreon képét rajzolta kissé derültebb vonásokkal, mint ahogy az Degen J. Fr. német fordítása címlapján látható.

7. E szerint tehát Révai, mint előbeszéde kezdetén is tudatja, már ekkor határozattá érlelte volt azon szándékát, hogy Anakreontikonjait a közönség elé szállítsa. Azonban a tisztázatból ítélve, az előzményekhez képest a lényegesebb tartalmi kellék t. i. az anakreontikonok verses fordítása még csak kevés részben lehetett készen; vagy ha tán meg volt is olyképen, mint ahogy azokból egy pár külön papírszeleten még az odábbiakból mintegy 6 darab látható, (köztök egy csonkán, csak is megkezdve): a tisztázás elmulasztása miatt elhanyagódva elveszett.

Azon tekintetből, hogy Révai az ő anakreontikus szellemű költői termékeit maga is oly jelentősekül emeli ki, meg életviszonyosságainak egynémely balságát is leginkább ily irányú foglalkozásából látszik következtetni, — helyén lesz itt már erről kitelhetőleg beszámolnunk, t. i. a még kiadatlanokat is részint bemutatnunk, részint pedig illeték szerint ismertetnünk, mint hősünk nagymérvű munkásságának egyik nem lényegtelen ágát.

Első sorban különösen az igényli figyelmünket, a mit Anakreonnak magyarítására nézve ígért.

Kézirati hagyatékában a „Szerelem nyájassági“ című tisztázott füzetkék közt 7 van olyan, melyek Anakreonról tárgyalnak. Az I.-ben van az imént közölt előszó, — a II. s III.-ban Anakreon élete és költése, — a IV.-ben Anakreon Énekei verses fordításban, szám szerint 6 darab t. i. a Degen-féle sorozat szerint I–VI., melyeket itt nyomban közlünk is.

I. A lantjáról.

Akartam Átreusnak
Vitéz két Magzatit,
Akartam énekelni

Kadmus nagy dolgait;
De lantom csak szerelmet
Kezdet reá zenegni.

tet hagyta meg. — A címlap másik oldalára pedig némi mentekezésül ezen distichonokat jegyezte „Latiná“-iból, melyeket 1792-ben adott ki:

Nequid blanditiis teneorum deesset amorum,

Lusimus et Teii carminis illecebras,

Ne me fama tamen malesano dente lacessat:

Materia est libri Lucia ficta mei.

Quid charitum patrio possent modulamine lusus,

Ambitio suasit, non amor, illud opus.

Révai Libri II. Elegia XII.

Si vacuum oblectant sparsi sermone lepores,

Te trahat illecebris Hungara lingua suis,

Idem libri II. Elegia X.

Megjegyzendő, hogy ez a X. Elegia Sándor Leopoldnak nádorrá választását üdvözi, amaz a XII. Elegia pedig Tertina Mihály budai gymn. tanárhoz van intézve, ki Révait latin verseinek kiadására sürgette.

Minap már meg tseréltem
 A hűrt, a lantot is,
 Hogy Herkules tsatáit
 Verném új eszközön ;
 S pengett ez is szerelmet
 Ellenkező szavával.

Hadat verő Vezérek,
 Mennybéli Fajzatok !
 Tehát bútsút örökre
 Veszek már tőletek :
 Mert lantom olly enyelgő,
 Zeneg csak mind szerelmet.

II. A szépekről.

Szarut Isten védelemre
 Az ókróknak alkotott :
 Paripáknak rugdozásra
 Tsupa kórmű sarkokat,

Madaraknak repdesésre
 Pihe könnyű szárnyakat.

Szaladásra a nyulaknak
 Az adott gyors lábakat :
 Az oroszlány tőle vette
 Vigyorító vad fogát.

Az adott észet férfiaknak,
 Viadalra szívet is :
 Mit adott az aszszonyoknak ?
 Bizakodnok min lehet ?

Evezős héjt a halaknak
 Uszamársra ő adott :

Deli testet, ékes artzát
 Paizsok s dzsidák helyett :
 Vasat, értzet, bár kemények,
 Tűzet is győz, a ki szép.

III. A Kupidóról.

Már késő éjszakán,
 Hogy a göntzöl szekér
 Hajlott pásztor kezére :
 És mélyen elmerült
 Minden lankadt tagon
 Enyhített édes álom :

Be lépik nyájasan,
 Tegzet s íjat visel,
 Eresztem tűz helyemhez.

Igen zörgött minap
 Bé zárt kilintsemen
 A fúrge kis Kupidó :
 Alkalmatlan ne légy,
 Ki vagy, mondék, ki így
 Jó álmomat szakasztod.

El fázott kis kezét
 Gyengén törösölgetem
 Langyos meleg kezemmel :
 A bő eső vizet
 Tsínyán fatsargatom
 Ázott bodor hajából.

Pitziny gyermek vagyok,
 Kitől, jámbor, ne félj,
 Szépen felelt szavamra :
 Ereszsz fedél alá,
 Meg vert sűrű eső,
 Bolyongok a setétben.

Mihelyt meg éledett,
 Mond, nints e sérelem,
 Azt lássuk már ijamban :
 Egyet vonyít, s nyilat
 Mellyemnek úgy lövi,
 Mint a bögoly fulánkját.

Megszánom a szegényt,
 Fogom kis métsemet,
 S ajtót nyitok hamarján :

Ugrálni kezd reá,
 S katzagva fel kiált,
 Örvendj velem, Barátom !
 Igen jó még ijam,
 Jól rúgja a nyilat,
 Beteg szíved meg érti.

A következő IV. és V. dalnak középső versei olvashatók Révai „Antiquitates Literaturae Hungaricae.“ Vol. I. 56. lapján. Ezért csak az ott mellőzött kezdeti s végzeti verseket igat-
 tom ide.

IV. Magáról.

Iszom lótus fűvön
 És gyenge mirtuson
 Kényemre elterülve:
 Fel türje köntöse
 Le tsüggő újait,
 És bort töltson Kupídó.

Híjad Leányomat:
 Előbb, hogy sem megyek
 Holtaknak tántzaikra,
 Enyelgek s oszlatom
 Fojtó keservemet:
 Kedvemre járj, Kupídó.

V. A rózsáról.

Rózsát, a Szerellem virágját,
 Borral keverjük öszve:
 Rózsát, láng levelű díszében,
 Fűzvéen derült fejünkre,
 Ígyunk vígan lakozva.

Lantot pengetek, o Bor isten!
 Vígságod templománál:
 S rózsákkal fejemet ki fűzvéen,
 Tömött tsótsú leánnyal,
 Ott tántzolok kerengve.

VI. Lakozó ének.

Rózsákkal ékesítvén
 Bútól üres fejünket
 Vigadozva bort iszunk:
 A szép leány azonban
 Jár tántzot gyenge lábbal,
 S leveles bottal tsörög.

A lány hajú legényke
 Tisztán pengő koboznak
 Veri fel vont húrjait:

S kerekded szájjal, édes
 Lehelletű torokból,
 Gyönyörű hangot botsát.

A szép Bakkus fiúval,
 Arany hajú Kupídó,
 Tzipris aszszony szép anyánk,
 Mikor vének lakoznak,
 Jelen vagynak vigadva,
 Az örömmek isteni.

8. Idáig jutott az anakreontikonok verses magyarításának tisztázásával. A VII.-nek csupán e címét írta még oda: „A Kupídóról.“ — De ebből csak is négy vers-sort fordított. Ezeket csak úgy sebtiben jegyzette föl azon a papirlapon, melynek másik oldalán a VIII. dal némi javításokkal már egészen meg van. A VII. dalt tehát, úgy látszik, csak kezdette fordítani, de nem végezte be. Im ez van abból azon papirszeletnek egyébként tiszta oldalán:

Hiátzint veszszejével
 Engem Tzipris fia,

Hogy versent véle futnék
 Keményen tsapdosott.

Ugyanott a másik oldalon a VIII. dal pongyolán írva így szól:

Minap bibor szin szönyegen,
 Sok vídító pohár után,
 Hogy édesen nyugodtam:
 Vig álmomban lábam hegyén
 Szálánkozam sebes futást
 Leányokkal mulatván.

Szívet rágó rút motskokat
 Hánytak reám e Szépekért
 Irígykedő haragban.

Bánták öröm játékomat
 A szép Bakkus kis társai,
 A tsintalan legénykéek:

Azon vóltam, meg tsókolom
 Azért is e gyöngy képeket,
 S álmmal elszaladtak:
 O én pusztán maradt szegény!
 Most már azon sohajtozom,
 Hogy tsak megint aludjam.

Az itt idézettekén túl láthatók még egy külön lapon pongyolán írva s részben némely javítgatásokkal tarkítva a XXII—XXV. dal, következőleg fordítva:

XXII. Batillhoz.

Árnyékba ülj, Batill, velem	Alatta mely édesgető
E sűrű tölgy alá.	A zúgó tsergeteg,
A zöld levél mint lengedez	Látván az illy öröm helyet
A gyenge ágokon:	Hogyan mellőzzük el?

XXIII. A kintsről.

Ha ember életét	Ha el rendeltetett
Arany kints védené,	Bizonytal a halál,
Meg örzeném erősen:	Rakott kintsből mi hasznom?
S na jőne a halál,	
Azt nyujtanám oda,	Iszom, jó bort iszom,
S tovább ballagna tőlem.	S élem világomat,
	Baráttal vigadva:
De nints váltság sohol	S enyelgések között
Ez árnyék életért,	Vénusnak áldozom
Hijában mit sohajtok?	Puhán vetett fris ágyon.

XXIV. Magáról.

Hogy egyszer meg halok,	Komor gondok tehát
E köz törvény alatt	Tőlem távozzatok,
Úgy jöttem e világra:	Mert nints időm reátok:
Már el tölt napjaim	Míg meg lep a halál,
Miként folytak, tudom,	Mosolygok s tántzolok
De végem függ homályban.	A szép Bakkus fiúval.

XXV. Magáról.

Addig, míg bort iszunk,	Egyszer tsak meghalok:
A gondok alszanak.	Mért tsaljam éltemet?
Bú, bánat, fájdalom,	
Mit rágja szívemet?	Tehát csak bort igyunk,
	A szép Bakkus borát;
Kemény törvény szorít,	Mert addig, míg iszunk,
Ha bár ellenzem is,	A gondok alszanak.

Ezekén túl még a XLVI. dal van még oly ívnegyed egyik oldalán, melynek többi oldalain az „előljáró beszéd“-ből vannak némely fogalmazványi részletek. Álljon itt az is.

XLVI. A szeretetről. ¹⁾

Nehéz dolog szeretni is,	De leg nehezb, a kit szeretsz,
Nehéz nem is szeretni;	Nem lelmi nála kedvet.

¹⁾ Ennek 3. s 4. stropháját l. kiadva szintén az „Antiquitates Literariae Hung.“ 57. lapján, hol az írás egyszerűsítésének adja példáját. Az első versszakot külön dalként véve többen is fordították s utánozták. L. Thewrewk E. „Anakreon“ i. k. 82 109. 113. 390. l.

Szerelmekben semmit sem ér
 Híres nevű nemesség :
 A böltség meg vetetik,
 Hitvány a jámbor erkölcs.

Arany vagyon betsbenn ; arany,
 Mit olyly mohón ölelnek :
 Ah átkozott! kinek keze
 Aranyt fejtett először.

Testvér ezért testvért tagad,
 Fiú hideg szüléhez,
 Zendül ezért a háború,
 Telik föld gyilkosokkal.

De még is leg keserveőbb
 Mind e szörnyű gonosznál :
 Hogy mi szegény szerelmesek,
 Ezért veszünk egészen.

9. Ennyiből álló az, a mi Révainak a nemz. muzeumban levő kézirati hagyatéka közt a görög anakreontikonok verses fordításából fennmaradt. De az azokkal való foglalkozásának egyéb nyomait is láttatja még 4 tisztázati füzetkéje, melyek ketteje e cím alatt: „Anakreon énekei szóró szóra a görög írás után,” tartalmazza (a Degen-féle sorozatot követve) az 1—25. dalnak szó szerinti magyarítását, a másik ketteje pedig ily címmel jelezve: „Anacreontis Carmina versa ad litteram“, ugyan ezeket szó szerinti latin fordításban. — Két más füzet, melyek tartalma a lapok számának folytatása szerint nyomban az „elől járó beszéd“ után következett volna e cím alatt: „Anakreon élete s költése,“ a 21.—59. oldalon azt a szellemképet tükrözi, melyet Révai Anakreonról részben egy francia ismertetőből, kit név szerint nem nevez, részben pedig, sőt legtöbbszörre Degen-nek „Über Anakreons Leben und Dichtkunst“ című bevezetéséből állított össze. — Ezek mellett még egy külön lap azt mutatja, mikép tanulmányozta az eredeti görög szöveg metrikai alakjait, az 58. 59. s 64. dal schemáját ábrázolván.

Azon ígéretének, melyet „Elegyes versei“ kötetében nyilvánított volt, beválthatására valóban csekély mennyiségű készlettel rendelkezhetett még akkor is, midőn a főntebb idézett prologus már a kiadás megindításáról szól. Hisz a „szerelem nyájaskodási“ című erotikáknak I. könyvét teendő görög anakreontikonoknak alig ötöd része volt még készen a verses fordításban. — Még kevesebbre vehető a tisztázati szerint az, a mit a II. és III. könyvben szándékozott adni. Ugyanis annak a füzetkének, melyen e cím van jegyezve: „II. könyv többire Deák s Görög Énekesei után,“ $1\frac{1}{4}$ ívre terjedő tartalma csekély kivétellel csakis azokat foglalja magában, melyek az „Elegyes versek“ kötetében már megjelentek; — a III.-nak, mely a homlokán e fölíratot viseli: „többire Német s Frantz Énekesei után,“ tartalma pedig már mind megjelent az „Elegyes versek“ közt.

E 8-adrét alakú tisztázati füzetkék üres lapjai folytatási szándékot jeleznek. De a tisztázandó készletnek alig némi csekély nyomai láthatók a kézirati hagyatéka közt. Egy két fordítási kísérlet ez a német anakreontikusokból, s idyllion-félékből, de még bevégezetlen. Ha ezeknél többje nem volt: úgy a „Szerelem nyájasko-

dási“ című gyűjtemény kiadása főleg azért maradt abba, mert valószínűleg inkább csak ideában voltak meg az abban közléteendő versezetek; utóbb pedig az idea is önként szétpárolgott.

Azokról, melyek a II. részben mint még kiadatlanok fordulnak elő, elég annyit jelezni, hogy köztök van 1 fordítmány Navagero után, 2 Flaminius, 4 Catullus verseiből,¹⁾ s 2 eredetileg mutatkozó, melyek egyike meglehetősen izetlen versezet. — Legjelentősebbnek látszik mind ezek közt 2, melyek Catulluséiból készültek. Mutatványként álljanak itt.

A Madarka halála. (Katull után.)

O! sirjatok, Kegy Asszonyok!
Ti is pitziny Szerelmek!
Egész világ szépségei!
Fakadjatok panaszra.

Madarkáját a vad halál
Lutzámnak el ragadta:
Kit úgy kedvelt a szép Alak,
Mint fényét ő szemének.

Tsak véle vólt leg kedvesebb
Játéka Édesemnek;
Kit úgy esmért a kis falat,
Mint a Leány az Anyját.

Körös körül el repdesett
Pipegvén Asszonyára:

Ha meg fáradt, nyugtát hamar
Fehér melyén kereste.

Most ott alatt széllyel bolyong
Ama setét üregben:
Hol mindent a kemény halál
Már ott süllyeszt örökre.

Ti átkozott homály helyek!
Minden szépet fel esztek:
El nyelte a pokol torok
Az olly nyájas madarkát!

Nem várt eset: Szegény Madár!
Bús már Lutzám tsak érted:
Sok sírástól dagadt szemét
Miattad vér borítja.

Szerető biztatás. (Katull után.)

Tsak engemet szeret Lutzám;
Sőt kedvemért, úgy esküszik,
Meg vetné a Királyt is;

De, a mivel Szerelmesét
Biztatja a tsetsap Leány,
A jégre kell fel írni.

A madarka halálát szintén Catullus után már 1773-ban megénekelte magyar distichonokban, alkalmat adván erre Nagy-Károlyban „Raab Albert kedvelt rendtársa mulatságos madaratskájának halála.“²⁾ Utóbb e neki különösen tetsző versezetét Catullusnak így dalalokban magyarította.

10. Ezeken kívül a többi e nemű kiadatlan verseinek közlétevése aligha emelhetné csak némileg is lyrájának a már 1787-ben kiadottakkal szerzett jelentőségét.

A főntebb bemutatott anakreontikonok szintén olyasmit láttatnak, hogy valóban aligha vívhatott volna ki Révai az olyan verses fordításával valami jelentősebb föltűnést s előnyt az ekkoriban

¹⁾ Ezek egyike Catullus V. dala, melyet Földi J. is magyarított. (L. Ka zinczy Orpheusa, II. 85. l.)

²⁾ L. „Magyar Alagyák I. k. 1778.“ 14. l. — és „Elegyes Versei“ 12. l.

már jóformán gyarapodott képességű magyar anakreontikusok között, kiknek Rájnis kezdeménye óta meglehetősen sorát tünteti föl irodalmunk története s különösebben imént Ponori Thewrewk Emil jeles tanulmánya. ¹⁾

Ha — másokat nem is említve — csak Kazinczynak e nemű igyekvéseivel mérjük össze Révai verses fordítmányait, bizvást föltehetjük, hogy éreznie kellett ebbeli meghaladtatását.

Annak az ügyességnek, mely az Anakreon-féle röpke könnyűséget — az egyszerűség és mesterkéletlen finomság megtartásával — eléggé helyesen el tudja találni, Kazinczy jóval inkább volt birtokában. Sok körülmény alkalmasabbá tehetette őt erre.

Azon kívül, hogy Révai a versszakos formában, melylyel a magyar izlésnek inkább vélt kedvezhetni, kissé lazább és lassúbb menetű, úgyszólván paraphrastikus terjengősségű fordítást adott volna, néhány egyes felőlően darabos kifejezéssel is tetemesen cáfolta volna azt, a mit Degen nyomain „Anakreon költéséről“ állít, annak izlésképző hatását dicsérve. Tűrhetőbb hiányait mellőzve, csupán a „βαθύκολπος“ jelzőnek (az V. dal végén) ugyancsak póriás magyarítása eléggé kirívó gyöngédtelenségre mutat. Pedig Degen német fordításában láthatta, mily figyelmen s még is híven fejezte ez azt ki, holott a Révai magyarítását ama görög szónak etymologikus értelmezése sem igen okolhatja meg. —

Degennek Anakreonját használták akkoron többnyire a magyar anakreontizálók, minthogy ez 1781-ben adván ki a görög szöveget jegyzetekkel és indexxel, ²⁾ 1782-ben pedig német fordítását szellemes bevezetéssel, ³⁾ épen kapóra jött az akkoriban nálunk gerjedező anakreontismus művelői között.

Hogy Révai is leginkább ezeket forgatta, kitetszik az „Anakreon élete s költése“ című értekezéséből. De látom azt egyébként is, Degen kiadványainak ugyanazon példányait használván az egybevetésre, melyek Révainak sajátjai valának. Annál inkább érezeti, hogy a német fordításhoz képest mennyire hátrányban van, mert meglehetősen fölereszte, olykor ellapultan, meg néhol kissé esetlenül is fordítgatta az eredetiben oly könnyedén szállongó görög anakreontikonokat még ott is, hol Degen jeles fordítása nagyon elősegíthette. —

11. Fölöttébb aránytalan kiszéledés lenne itt ezen egyébként is abba hagyott igyekvése eredményeit részletesebben feszegetni; jóllehet a végett, hogy e tekintetben is illeték szerinti méltánylás

¹⁾ L. „Anakreon görögül és magyarul.“ Budapest. 1885. — Ezen kiváló alaposságú tanulmányt alkalmasint a külföldi tudósok némelyike is figyelembe fogja venni. Az athenei „Εστία“ nem késett azt legott jelezni a „Φιλολογία“ című rovatában. (L. *Δελτίον της Έστίας*, 1885. nov. 24-iki sz.)

²⁾ L. Anakreontis Carmina ex Recensione Brunckii M. J. Fr. Degen. Er-langae. 1781.

³⁾ Anakreons Lieder. Aus dem Griechischen v. J. Fr. Degen. Anspach. 1782.

érje Révai sokoldalú irodalmi törekvését, nem mulasztók el gondosan figyelembe venni mindazt, amit ez irányú szándékainak alaposabb felfogása igényelni látszott. — Annnyival inkább rendén valónak tartók e nemű igyekvéseit vizsgálóbb észleléssel kísérni, minthogy maga is meglehetősen öntetszéssel, sőt felőtli igénynyel hangoztatta ily célzatú föllépését,¹⁾ s még ott is, hol a föllálitandó tudós társaság egyik jelöltjeül irodalmi érdemeit előadja, mintegy előnyösítve emeli ki ezen irányú tevékenységét.²⁾ másutt pedig mostoha viszontagságait panaszolva olyasmit gyanított, mintha ezek gátolták volna különösen az anakreontikonok fordításában is. — ³⁾ Efféléknek tisztába hozását kétségkívül az életrajz feladatai körebe tartozónak hittük.

Életfolyásának további tárgyalásából eléggé ki fognak derülni a valódibb okok, melyek már az eddig felhozottakból is jóformán sejthetők.

Révai ifjúkori dicsvágya egyelőre főleg a magyar Tibullus vagy Propertius-féle hírnevet tűzte ki célpontjául, e nemben mintegy elsőségi dicsőségre törekedvén.⁴⁾ Aztán az újabb hangolású lyra s főleg az Anakreon-féle lant ragadta meg költői becsvágyát. — Kezdetben Faludi ihlete melegíté erre, majd egyéb nemű befolyások következtében a Rájnissal való vetélkedés hevítette, utóbb más dicsvágyi motívumok mellett tán még a Fábchichnak „in vita Minerva“ erőködése is izgatólag hathatott rá, hogy ő sovárgjon az Anakreon magyarítójának jutandó érdemkoszorú felé. — De az ezért vetélkedők száma szaporodtával mindinkább hanyatlott versenyzési kedve, míg végre teljesen kihült.

Félbe szakadt buzgalmának főntebb bemutatott eredménye láttatja, hogy inkább csak is irodalomtörténeti érdekű lehet már e különben is kevésből álló hagyatéka; csupán annak jelezésére való, hogy mennyiben kívánt ő is részes lenni az akkoron külső impulzusok által is⁵⁾ némi lendületnek eredt ilyenén irodalmi igyekvésben.

12. Ily szempontból, meg e mellett aesthetikai tanulmányainak folytatása tekintetéből némi szemügyre vételt igényel itt még az

1) L. „Elegyes Versei“ előbeszéd „a jámbor olvasóhoz“ és 117—8. l.

2) L. „Candidati erud. Societatis“ 80. l. „Adparavit ad haec genio et sensu Anacreontico, in quo genere facile princeps tributur illi gloria, et Odarum Tomulum distinctum; cuius Liber primus continet ipsum Anacreontem Hungarice versus, reliqui duo autem potiore partem ex aliis Graecis, Latinis, Gallis, et Germanis Poetis Eroticis collectam complectuntur materiam, hoc titulo: „Szerelem Nyájaskodási“. Amorum Blanditiae. — Conscribitur et alter Odarum Tomulus iam seriarum, hoc nomine „Józanabb szerű Gerjedelmek“, Probioris sensus Ardores.“

3) L. Révai M. élete. II, k. 326—8. 339.

4) L. Elegyes versei. 35. 37. l.

5) L. Ponori Thewrewk Emil „Anakreon görögül és magyarul“ 105. l.

„Anakreon élete s költése“ című értekezése is, úgymint a melyben a másoktól átvett nézetek mellett némileg saját észlelésének is adja tanuságát. — A mennyiben e fejezet kerete engedi, legalább lényegét adjuk ezennel az Anakreonról alkotott felfogásának.

Anakreon életének főbb mozzanatait az akkoriban még kevésbé tisztázott felfogás szerint egynémely francia és német fordító, kiváltképen pedig Degen előadása nyomán vázolván, szellemképének újkörzését szintazok szerint adja.

„Már Anákreonnak munkáiról szölván, — u. m. — a következőkről vagon említés. Ivó Verseket, Szerelmes Dalokat, Alagykát, Istenes Énekeket, Agyas Verseket, (epigrammákat) és különösen a maga nevével neveztetett némelly Anákreon féle Kőlteményeket szerzett volt Emlegetnek e felett valami Kőlteményt Uliszsesznek Penelopéhez való szeretetéről; még egy mást az Álomról, végre valami Verseket az Orvos Tudományról is.

Meg irigyelte a később nyomnak ezeket a Kintseket az emésztő idő, s igen sokat el temetett belőlök. Mind ezekből tsak az Énekek, néhány Agyas Versek, s valami Töredék Darabokkák maradhettek fenn egész a mi időnkig. Sőt az Énekekről is kétséget kezdettek már támasztani, s azt hüvelyezték felőlök néhány íze fogyott régiség túrkálók, hogy utóbbi származatok vólnának. De tsak ugyan nem lehet a tiszteletes régiségnek annyi nyomos bizonyági ellen, mint a mennyi vagon ezen Énekek mellett, tellyességgel azt állatni; noha azonban meg engedik sokan, hogy néhány kései szülemények is közbe férkezhettek. Anákreon Énekeivel a történt, hogy azokból Öröme és Enyelgésre szolgáló különös Gyűjteményt készítettek volt hajdanában, s így vesztek el az után lassanként a többiek, a mellyek már ritkábban kezdettek kézen forogni. Ebben a Gyűjteményben eshetett azután valami idegenek is bé tsusztatása.

De bár mi kevés Maradványaink jutottanak is Anákreontól, tsak ugyan elegendők ezek az ő nevének halhatatlanságára. Azoknak ditsérésekben követhetem a Frantz Fordítót, azért is különösen, hogy ő Anákreon magasztalásában gyönyörűen és elevenen ábrázolta egyszersmind annak Kőltése módját és tulajdonát.“

Azonban a franciás szellemű, költőies és többnyire fölületes általánosságban lengedező elogium tartalmi hígságát érezve, csak hamar Degennek behatóbb és részletezőbb ismertetéséhez fordul. „Anakreon e jeles fordítójának nyoma után indulva bizonyosabb és meghatározottabb ismeretet“ vél „terjeszthetni a mi Nemzetünk-nél is Anákreonnak különös Kőltéséről, s ennek volta képen való igaz törvényeiről.“ — S itt aztán többnyire nyomon követi azt, a mit Degen az ő német fordítása előtt „Über Anakreons Leben

und Dichtkunst“ című bevezetésében ír, különösen a 40. laptól kezdve a 72-dikig igen élénken előad.¹⁾

Megjegyzendő, hogy bár Degen nézeteit átlag többnyire elfogadja, de annak a szigorúbb, sőt komolyabb gondolkodásúak ellen is néhutt szabados megszólásait nem veszi át. Alkalmasint tudomása volt arról, hogy a németeknél mennyire túlhajtatott az Anakreon-cultus, a miért érdemlett gúny is érte őket nem egy kiváló elme részéről. — ²⁾ Degennek kritikai élű támadásait is mellőzi.

Azokhoz illesztve ezt az Anakreon költészete jellemzéséről szóló tárgyalást, a miket főntebb Révainak aesthetikai irányú igyekvéseiről felhoztunk, nem jelentéktelen tanúság ez annak folytatásáról még úgy sem, ha csupán fordításként vesszük. Mert arra célozó iparkodását mutatja, hogy magyar nyelven is minél alkalmasabban s megközelítőbben lehessen már illetén élesebb vonásokkal jellemző értekezéseket írni.

Meglátszik rajta, hogy biz ebben is küzdenie kellett még nyelvünk akkori gyarló mivoltával. Zokon kellett éreznie, hogy ez részint szűkölködése, részint merevsége miatt még a tudományos tárgyú prózai előadásra sem eléggé engedékeny. Ugyanis Degennek az anakreoni szellemet és költészetet finom árnyalással jellemző tárgyalását több helyütt nem igen bírta eléggé élénken visszatűkrözní. Kiváltképen kirí a példánya mögött elmaradozó vontatottsága ott, hol épen Anakreon nyelvezeti előnyeiről szól.³⁾ Mennyivel inkább érezte ez vele azt, hogy az anakreoni dalok kényes szövege tán épen azok gyöngéd természetességénél fogva teszi nehéz próbára a magyar nyelv ügyefogyottságát.

13. Illetén tapasztalatai nyomósan intő és sarkaló hatásúak lehetnek arra, hogy mind mélyebben megszívlelje azon sürgetéseket, melyek a nemzeti nyelv pallerozása és szabályainak tisztába hozása érdekében hova tovább mindegyre sűrűbben felhangzottak.⁴⁾

Egyébként hajló kora s physikai erőinek fogyatkozása is mind komolyabban figyelmezteté, hogy gondosan számot vetve még remélhető éveivel s azon nagy teendőkkal, melyek főleg feléje néztek, elégedjék meg magyar lantjának azon vívományaival, melyekre életkora délpontjáig sikerült szert tennie. — A nyár vége s az ősz már csak halaványabb utóvirágzást adhat s inkább az értékesebb gyümölcsök érlelésére való.

Hisz úgy is meglehetősen számú s még üde erejű ifjú leventék szállnak vala már síkra azon rózsákkal vegyes mirtus-koszorúért, melyek a viruló korhoz illőbbek. — A kassai Magyar Mu-

¹⁾ L. Anakreons Lieder v. J. Fr. Degen. Anspach. 1782.

²⁾ L. Ponori Thewrewk Emil „Anakreon, görögül és magyarul. Budapest. 1885.“

³⁾ L. Degen J. Fr. Anakreons Lieder i. k. 53. s köv. ll.

⁴⁾ L. „Hadi történetek.“ III. 237. 712. I. IV. 737. I. V. 679 824. I.

seum“-ban és Kazinczy „Orpheus“-ában is jóformán jelentkeztek már ilyenek.

Hogy igazabban valósulhasson azon nagy jelentőségű jóslat, melyet róla Mártonfi József barátja már 1784-ben vallott, s melyet Révai 1787-ben Zimányi Lajos rendtársának latin fordításával együtt közrebocsájtott volt:!) azt a „magyar Euridizét (magyar nyelvet) régi setétsége“ rabságából nem annyira a „lant gyenge szavával“ bűvölheti ki annak Orpheusaként, hanem biztosb kiemelése végett rá kell magát teljesen szánnia, hogy egész elméjével bele merüljön ama könyvtári limbusokba, melyekben a már régóta a feledés rút homályába kárhoztatott régi magyar elmeművek rejlenek, — hogy aztán azokból fejtse ki az ősi magyar szellemnek hívebb képét, a magyar nyelvnek igazi mivoltát.

Költői vénája is, úgy látszik, sikeresebben folydogál vala már a kilencvenes évek kezdetétől fogva oly komolyabb érzelmek ömledtetésére, melyeket maga is „Józanabbszerű gerjedelmek“ címe alatt szándékozott egy külön kötetben közzé tenni. — Ezek többnyire a hála és kegyelet nyilatkozásai, különösen némely jelesebbek hazafiúi érdemeinek dicsőítésére. Alljon itt belőlök, ha nem is legsikerültebbként, de tartalmi érdekeért egyelőre némi mutatványul az, melyet a jeles érdemű N u n k o v i t s György püspök emlékére írt ennek 1790. nov. 20-án történt kimulta után. Így szól az:

Megint el dült mellőlem egy nagy Oszlop!
Így sír Hazánk, s mély gyászba el merül:
Irígy halál meg foszt jelesb erőmtől,
Gyengül már oldalom.

Egy Püspököm! kitől sokat reméltem,
Egy Püspököm már porrá változik:
S fonnyadni kezd Magyar Nyelvnek virágja,
A' mellyet öntözött.

Öntözte azt arany szemü esővel,
Ébresztgetett tudós Szép Lelkeket:
Egyengetett a fáradó Tagoknak
Tüskés ösvényöken.

Tökélletesb gonddal költ Nyelv tanítást
Ha láthat már a kényesebb Magyar:
Im erre is do log győző Fiaknak
Új ösztönt ő adott.

Magasztalást, míg élt, Nagy Lelke nem várt:
Mert füst, úgy mond, az illy temjénezés:
S a mit teszek Hazámnak, minc adósság,
A mellyel tartozom.

A levegő, mellyet szívok naponként:
A drága téj, mellyel nevelt anyám:

1) L. Révai elegyes versei 257—8. l.

Az édes szó, melly elsőbb is Magyar vólt,
Mind erre kötelez. 1)

Ó szép azavak! nagy szív! felséges érzés!
El múltatok, nem győzöm káromat:
Maradjatok! talám a gyors időnek
Itt lántzot vethetek.

E sír követ szeresd, o Boldog Árnýék!
Szent hamvadat mert ezzel tisztelem:
És itt sugallj illy érzést mind azokba,
Kik itt meg állanak!

---

1) Nunkovits Gy. szavai ezek. I. „Hadi történetek.“ I. 675. — Miként gyászolták e jeles magyar maecenás kimultát Révain kívül azonnal más magyar költők is, mint Virág Benedek, Kis János és Bertits Ferenc: I. u. o. III. 774. IV. 46. 490. I. — 1795-ben pedig a debreceni „Magyar Grammatika“ kiadói tisztelték meg ennek elején kegyeletes emlékekkel.

Országos Széchényi Könyvtár

AIGNER LAJOS kiadásában

Budapest, váci-utca 1. sz.) megjelent

TÖRTÉNELMI MŰVEK.

- Anglia művelődésének története. Irta *Buckle H. Tamás*. Fordították *György Aladár, Láng Lajos, Márkus Miklós* és mások. 10 kötet füzve 13 frt 20 kr, 5 vászonkötésben 16 frt 40 kr.
- *Archeologiai értesítő. Szerkesztik *Romer, Henszlmann* stb. II —IX. évfolyam. Egy-egy 3 frt — kr.
- *Kortörténelmi rajzok. Irta *Neményi Ambrus*. 2 kötet (Grévy, Renan, Dupanloup, Littré, Cassagnac, Bismark, Palmerston, Kémál bég, Castelar, stb.) 1 frt 60 kr. Velínkiadás 3 frt — kr.
- *Vázlatok a magyar emigratio életéből. Irta *Aldor Imre*. 1 frt 20 kr.
- *Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. Irta *Zsilinszky Mihály*. 1 frt 20 kr.
- *A Templariusok titkos statútumai. Irta *Barach Benedek* — frt 60 kr.
- *A szabadkőművesség története. Irta *Hollós László*. 1 frt — kr.
- *Az egyet. művelődés történelme vázlata. Irta *György Aladár*. 1 frt 20 kr.
- Az emberi nem művelődési történetének vázlata. Irta *Torkos L.* 1 frt — kr.
- *A hadművészet történelme. Irta Bernek után *Halász Károly*. — frt 80 kr.
- Kolozsvár története. Irta *Jakab Elek*. 3 kötet 10 frt — kr.
- A 1848. reaktio és ellenforradalom. Irta *Rogge, Ford. Hoffer* 1 frt 50 kr.
- *Széchenyi István napjaink történelmében. Irta *Schwarz Gyula* — frt 30 kr.
- *A báni méltóság eredetétől fogva napjainkig. Irta *Hampel József* — frt 30 kr.
- A lovasság történelme a legrégebb időktől a jelenkorig. Irta *Denison György*. Fordította *Szeles Dénes*. 1—4. füzet. Egy-egy — frt 50 kr.
- Mikes Kelemen törökországi levelei 1 frt 80 kr, kötve 2 frt 40 kr.
- Felolvasások az ember őstörténetéről. Irta *Baloghy D.* 2 füzet. 1 frt.
- Dávid Ferenc emléke. Elítéltetése és halála 300-dos évfordulójára irta *Jakab Elek*. 2 frt 50 kr.
- Bereg vármegye monographiája. Irta *Lehoczky Tivadar*. 3 köt. 12 frt — kr.
- Tanulmányok az ember eredetének történetéből. Irta *Majláth Béla* 1 frt.
- *A székesfehérvári asatások eredménye. Irta *Henszlmann Imre*. 5 frt — kr.
- *Báró Wesselényi Miklós felségsértési bűnpere. Irta *Jakab Elek*. 2 nagy kötet 4 frt — kr.
- Oklevelészeti naptár. Irta *Torma József*. 2 frt — kr.
- Egyptomi cultur-maradványok hazai leletek közt. Irta *Majláth B.* 1 frt — kr.
- *A szabolcsmegyei muzeum, utasítással vidéki muzeumok rendezésére Irta *Hampel József*. 30 ábrával — frt 40 kr.
- Nagy napok 1848/49-ben. A magyar szabadságharc rövid naplója. Irta *Hory Béla* — frt 70 kr.
- Árpás, és a mörichidai prepostság története. Irta *Rómer Flóris*. 1 frt — kr.
- A legújabb kor története 1815—18. I. Irta *Szabó Ferenc*. 4 kötet 7 frt 50 kr.
- Pest-Pilis-Solt megye monographiája. Irta *Galgóczy K.* 3 köt. 6 frt — kr.
- A magyarországi zsidók története. Irta *Bergl József* 1 frt 50 kr.
- *Zur neuern Geschichte der Juden in Ungarn. Von *Leopold Löw* 2 frt — kr.
- *Politische Geschichte der Serben in Ungarn. *J. H. Schwicker* 4 frt — kr.
- *Geschichte des Temeser Banats. Von *J. H. Schwicker* (előbb 3 frt) 2 frt — kr.
- Bátorfi L. Adatok Zalamegye történetéhez I—V. kötet 10 frt, bekötési táblákkal 12 frt — kr.
- Károly J. és Nyirák S. Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére 2 frt — kr.

=== Részletfizetés mellett megszerezhető. ===

NEMZETI KÖNYVTÁR.

MAGYAR IRÓK NÉPSZERŰ KIADÁSA.

Szerkeszti **ABAFI LAJOS**.

E diszes kiállítású s magyarázó jegyzetekkel és életrajzokkal ellátott vállalatból megjelentek eddigelé:

Kazinczy Ferenc. Pályám emlékezete.	1	frt 50 kr.
— összes költeményei. 2 kötet.	2	frt 40 kr.
— Erdélyi levelek.	1	frt 80 kr.
— Magyar Pantheon. Életrajzok.	(sajtó alatt)	
Mikes Kelemen: Mulatságos napok.	1	frt 20 kr.
— Törökországi Levelei.	1	frt 80 kr.
Kármán József művei. 3 kötet.	2	frt 80 kr.
Vitkovics Mihály művei. 2 kötet.	2	frt 80 kr.
Zrínyi Miklós Szigeti veszedelem	1	frt 20 kr.
Dayka Gábor költeményei.	1	frt — kr.
Csokonai Mihály művei. Bevezető kötet.	1	frt 60 kr.
Dugonics Andras: Bátori Mária.	1	frt 40 kr.
Katona József összes művei. 3 kötet.	4	frt 20 kr.
Sárosy Gyula: Arany trombita és hazafias költemények	1	frt 40 kr.
— Vegyes költeményei	1	frt 40 kr.
— Színművei	1	frt 40 kr.
Vajda János összes költeményei. 2 kötet	3	frt — kr.
Gaal József: Szirmay Ilona. Történeti regény.	2	frt — kr.
— Alföldi képek és humoros rajzok.	2	frt — kr.
— Történeti beszédek.	2	frt — kr.
Böthy László: Goldbach & Comp. Regény.	1	frt 40 kr.
Vahot Imre emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete.	2	frt — kr.
Balogh Zoltán költeményei.	1	frt 40 kr.
— színművei.	1	frt 40 kr.
— Alpári. Verses regény. Független: prózák	1	frt 40 kr.
Szemere Miklós összes művei. 3 kötet.	4	frt 80 kr.
Czakó Zsigmond összes művei. 2 kötet.	4	frt — kr.

=== Minden kötet külön kötve is kapható, a bekötést (barna vászonban, piros metszéssel) 60 krral számítva. ===

E gyűjtemény egyszerre megrendelve, havi részletfizetésre is kapható, olyformán, hogy a megrendelésnél fűzött példányra előre fizetendő 7 frt, havonként pedig 4 frt; kötött példányra előre fizetendő 10 frt, és havonként 5 frt; azaz: 7 frt, illetőleg 10 frt lefizetése s kötelező nyilatkozat beküldése mellett azonnal szállítjuk az összes megjelent köteteket.

E 36 kötetre terjedő csinos könyvtárt tárcacikkekben behatóan ismertették a **Pesti Napló**, **Egyetértés**, **Fővárosi Lapok**, **Pesti Hírlap**, **Pester Lloyd** stb., kiemelve annak nagy fontosságát. A „Pesti Napló“ pl. hangsúlyozván „a vállalat nagy irodalmi, sőt nemzeti jelentőségét“ így folytatja: „olcsósága díszes kiállítása és a felvett írók nagy neve egyaránt utat nyíthat neki a művelt magyar közönség minden rétegébe. Gazdag és becses olvasmányt találhat benne minden művelt ember, a ki a nemzeti irodalom multja és a magyarság szellem fejlődése iránt érzékel viseltekik.

Hasonlólag nyilatkozott a többi. A „Pesti Hírlap“ p. o. azzal végzi, hogy a „Nemzeti Könyvtárnak“ egyetlen magyar családban sem volna szabad hiányoznia.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár